

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ**

Τα είκοσι χρυσά (;) χρόνια της Σοσιαλδημοκρατίας

*Μελέτη του προγραμματικού λόγου της Ευρωπαϊκής
Σοσιαλδημοκρατίας (1944-1969)*

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Όνοματεπώνυμο: Όλγα Μυκονιάτη

A.M. :1117M030

Αθήνα, Ιανουάριος 2020

Τριμελής επιτροπή:

Γεράσιμος Μοσχονάς, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Πηνελόπη Φουντεδάκη, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Δημήτρης Χριστόπουλος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Όλγα Μυκονιάτη, 2020

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

- ❖ Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω στον Επιβλέποντα Καθηγητή μου κ. Γεράσιμο Μοσχονά για την εμπιστοσύνη, την καθοδήγηση και τις συμβουλές του κατά τη διάρκεια εκπόνησης της παρούσας εργασίας.
- ❖ Ευχαριστώ πολύ τους γονείς μου για τη στήριξή τους καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου, τόσο υλικά όσο και ηθικά, καθώς και για την αμέριστη υποστήριξή τους σε κάθε επιλογή μου.
- ❖ Τέλος, ευχαριστώ το σύντροφό μου Σπύρο, που ήταν πάντα εκεί σε καιρούς πνευματικών αδιεξόδων να με καθησυχάζει με τις συμβουλές του καθώς και για την υπομονή που έδειξε στον ένα χρόνο που χρειάστηκα ώστε να ολοκληρώσω την εργασία.

Περιεχόμενα

Κατάλογος Συντομογραφιών.....	5
Εισαγωγή.....	6
1. Πολιτικό πρόγραμμα.....	10
1.1 Εκδημοκρατισμός και θέσεις για το Κράτος Δικαίου.....	10
Εισαγωγή.....	10
Εκδημοκρατισμός.....	11
Κράτος Δικαίου.....	18
Ιδιαιτερότητες κομμάτων και προγραμμάτων.....	21
1.2 Πολιτισμικός φιλελευθερισμός.....	22
Εισαγωγή.....	22
Σύγκριση.....	23
Ιδιαιτερότητες κομμάτων και προγραμμάτων.....	37
1.3 Εξωτερική πολιτική.....	44
Εισαγωγή.....	44
Σύγκριση.....	44
Σοσιαλδημοκράτες και Κράτος.....	45
Διεθνής ειρήνη και ασφάλεια.....	48
Διεθνείς σχέσεις και συνεργασία.....	53
Η Σοσιαλδημοκρατία και το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι.....	57
Θέσεις για τον υπόλοιπο κόσμο και τις τέως αποικίες.....	62
2. Κοινωνικές μεταρρυθμίσεις και Οικονομικό πρόγραμμα.....	69
2.1 Βελτίωση της <i>εργατικής</i> συνθήκης.....	69
Εισαγωγή.....	69
Σύγκριση.....	69
Ιδιαιτερότητες κομμάτων και προγραμμάτων.....	75
2.2 Αναδιανομή- Κράτος Πρόνοιας.....	77
Εισαγωγή.....	77
Φορολογική πολιτική.....	78
Ιδιαιτερότητες κομμάτων και προγραμμάτων.....	84
Προνοιακές ρυθμίσεις.....	84
Πολεοδομική ανασυγκρότηση.....	96
2.3 Οικονομική πολιτική.....	104
Εισαγωγή.....	104

Βασικά μακροοικονομικά μεγέθη	105
Επικρατούσα σχολή οικονομικής σκέψης: Κεϋνσιανισμός	106
Σύγκριση	107
Ρύθμιση οικονομικών προβλημάτων.....	108
Οργάνωση της οικονομίας και σοσιαλδημοκρατική πρακτική.....	111
Ελεύθερη αγορά και ανάπτυξη.....	113
Ρύθμιση της αγοράς εργασίας	124
Βελτίωση βιοτικού επιπέδου	129
Ρυθμίσεις στον πρωτογενή τομέα της παραγωγής	132
Ιδιαιτερότητες κομμάτων και προγραμμάτων.....	134
Ρυθμίσεις στο δευτερογενή τομέα της παραγωγής	134
3. Σοσιαλδημοκρατική ταυτότητα	136
Εισαγωγή	136
Μετριοπάθεια VS Ριζοσπαστικότητα	137
Εθνικοποιήσεις.....	137
Σοσιαλισμός, Κομμουνισμός και η μερική ρήξη με την παράδοση.....	140
Αναθεωρητικές τάσεις	142
Επίλογος- Συμπεράσματα.....	148
Πηγές και Βιβλιογραφία	152

Κατάλογος Συντομογραφιών

ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο προϊόν
ΑΤΡ	Allmänna tilläggsr pension / Γενική επικουρική σύνταξη (Σουηδία)
ΕΖΕΣ	Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελευθέρων Συναλλαγών/ European Free Trade Association- EFTA
ΕΚΑΕ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας/ European Atomic Energy Community- EYPATOM
ΕΚΑΧ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα / European Coal and Steel Community (ECSC)
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα / European Economic Community (EEC)
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών / United Nations (UN)
ΟΟΣΑ	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης/ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)
CDU	Christlich Demokratische Union / Γερμανική Χριστιανοδημοκρατική Ένωση
FDP	Freie Demokratische Partei / Ελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα (Γερμανία)
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade/ Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου
Jusos	Jungsozialisten/ Νεαροί Σοσιαλιστές (Γερμανία)
LO	Landsorganisationen / Εργατική Συνομοσπονδία (Σουηδία)
LP	Labour Party / Εργατικό Κόμμα (Μ. Βρετανία)
PSB	Parti Socialiste Belge/ Βελγικό Σοσιαλιστικό Κόμμα
PSC	Parti Social Chrétien/ Χριστιανικό Κοινωνικό Κόμμα (Βέλγιο)
SAF	Svenska Arbetsgivareföreningen / Ένωση Σουηδών Εργοδοτών
SAP	Sveriges Socialdemokratiska Arbetareparti / Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Σουηδίας
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands / Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας

Εισαγωγή

Πόσο συνδέεται η Πολιτική με την Ιδεολογία; Πώς εκφράζεται αυτή η σχέση θεωρητικά και πρακτικά; Επιπλέον, πώς επηρεάζεται η μία πτυχή από την άλλη; Η πολιτική πράξη αποτελεί λογικό επακόλουθο της θεωρητικής σκέψης;

Συζητήσεις σαν αυτές έχουν απασχολήσει έντονα τους πολιτικούς επιστήμονες συνολικά και πολύ περισσότερο τους ειδήμονες στη σοσιαλδημοκρατική κομματική οικογένεια. Ιστορικά πρωτοπόροι, οι Σοσιαλδημοκράτες κατάφεραν να ανταγωνιστούν πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα, παρέχοντας μια «ομπρέλα προστασίας» στους αδύναμους ή αδικημένους. Επιπλέον, τα κόμματα που συγκροτούσαν το ρεύμα αυτό, πλέον ενσωματωμένα στα εθνικά πολιτικά συστήματα, κατάφεραν να κερδίσουν εκλογές και από τους εθνικούς κυβερνητικούς θώκους επιχείρησαν, σε απαιτητικές περιόδους, να κάνουν πράξη τις εξαγγελίες τους. Η αποτελεσματικότητα που επέδειξαν, σε αρκετές περιπτώσεις, συνέβαλε στην διατήρηση μιας σχετικά σταθερής εκλογικής δυναμικής που μόλις στις μέρες μας δίνει την εντύπωση σημαντικής αποδυνάμωσης.

Η Ευρωπαϊκή Ήπειρος βιώνει την μεγαλύτερη σε διάρκεια περίοδο ειρήνης από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Τα πρώτα, ειδικά, χρόνια σημειώθηκαν για πρώτη φορά συνολικά συντεταγμένες προσπάθειες για την ανάπτυξη των Ευρωπαϊκών χωρών, αποτέλεσμα και του απόλυτου κατακερματισμού τους κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η οικονομική μεγέθυνση θα συνοδευόταν, μεταξύ άλλων, από τις προσπάθειες αναδιανομής του εθνικού πλούτου και συγκράτησης του πληθωρισμού, της επίτευξης συνθηκών πλήρους απασχόλησης, του ελέγχου της εισοδηματικής πολιτικής που θα καθοριζόταν κεντρικά και επέκτασης των συστημάτων κοινωνικής πρόνοιας. Το εγχείρημα πέτυχε σχεδόν παντού οπότε οικονομολόγοι και κοινωνικοί επιστήμονες κατέληξαν να κάνουν λόγο για *τα είκοσι χρυσά χρόνια του καπιταλισμού*.¹ Η συμβολή των Σοσιαλδημοκρατών, καίτοι αποκλεισμένοι σε κάποιες περιπτώσεις από την κυβέρνηση, υπήρξε καθοριστική. Και αυτό επειδή οι συνθήκες που χαρακτηρίζουν τα είκοσι χρόνια επιτεύχθηκαν χάρη σε μια ομολογημένη *συναίνεση* με τις εκάστοτε συντηρητικές εθνικές δυνάμεις που εφάρμοσαν μέτρα στην ίδια κατεύθυνση ενώ έλαβε χώρα και η στενή συνεργασία μεταξύ των κοινωνικών εταίρων στα πλαίσια διαμόρφωσης των μισθών.²

Ο τίτλος της παρούσας εργασίας σε *αυτά* τα είκοσι χρυσά παραπέμπει. Εντούτοις, χρονολογικά ξεκινάει λίγο νωρίτερα, το 1944 για λόγους πληρότητας. Ας εξηγήσουμε τι εννοούμε με αυτό. Τα είκοσι χρυσά χρόνια του καπιταλισμού συνέπεσαν με την εξαιρετικά ευνοϊκή για τη Σοσιαλδημοκρατία περίοδο εκλογικά, αποτέλεσμα της

¹ Brandal N., Bratberg O. & Thorsen E., *The Nordic Model of Social Democracy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013, pp.83-5; Moschonas G., *In the name of Social Democracy: The great transformation: 1945 to the present*, London/ New York: Verso, 2002, p.63; Sassoon D., *100 χρόνια Σοσιαλισμού*, τόμος Α' -Ανάπτυξη και Σταθεροποίηση, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 1998, σελ.313-7, 325, 327

² Brandal N., Bratberg O. & Thorsen E., *όπ.π.*, p.84; Moschonas G., *όπ.π.*, pp.63-70; Sassoon D., *όπ.π.*, σελ.324-8

στήριξης προερχόμενης είτε αποκλειστικά από την εργατική τάξη είτε με την ενισχυμένη συμβολή των μεσαίων στρωμάτων.³ Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει απαραίτητα ότι η θέαση της Σοσιαλδημοκρατίας από διαφορετικές οπτικές γωνίες την περίοδο αυτή θα καταλήξει σε ένα αντίστοιχο, απολύτως θετικό, συμπέρασμα. Κάπως, έτσι, φτάνουμε στο αντικείμενο της παρούσας εργασίας.

Η εργασία αυτή, λοιπόν, στρέφει το ενδιαφέρον της στην συγκριτική ανάλυση του προγραμματικού λόγου τεσσάρων σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων από το 1944 έως και το 1969:

- ❖ του Σουηδικού Σοσιαλδημοκρατικού κόμματος (SAP)
- ❖ του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού κόμματος (SPD)
- ❖ του Εργατικού κόμματος στη Μ. Βρετανία (LP)
- ❖ τέλος, του Βελγικού Σοσιαλιστικού κόμματος (PSB).

Η σκοπιμότητα στην επιλογή των ετών έγκειται σε δύο βασικούς λόγους: ο πρώτος, καθαρά τυπικός, αφορά στη διαθεσιμότητα των προγραμματικών κειμένων και εκλογικών manifestos στα οποία αποκτήσαμε πρόσβαση· ο δεύτερος, είναι πιο ουσιαστικός. Ο απώτερος στόχος έγκειτο στην ενδελεχή εξέταση του τρόπου αποτύπωσης των μεταπολεμικών συνθηκών στα κείμενα, άρα ήταν απαραίτητα αυτά με έτη έκδοσης μεταξύ 1944-1950, όπως επίσης και των πρώτων αντιδραστικών τάσεων από τα κινήματα της δεκαετίας του 1960. Είναι ιδιαίτερα σημαντικές οι αλλαγές, μετριοπαθείς ή ριζοσπαστικές, που πραγματοποίησαν τα κόμματα κατά την προσπάθεια προσαρμογής τους σε ένα συχνά μεταβαλλόμενο περιβάλλον.⁴ Με αυτόν τον τρόπο καταδεικνύεται και η ιδεολογική διαφοροποίηση που χαρακτηρίζει κάθε περίοδο.

Εντούτοις, η επιλογή των κομμάτων υπήρξε εξίσου μελετημένη. Το SAP, υπήρξε ένα αρκετά μετριοπαθές, μαρξιστικό θεωρητικά, κόμμα με πρότυπό του το SPD. Αποτέλεσε το μόνο σοσιαλδημοκρατικό κόμμα που αντιμετώπισε ολοκληρωμένα την οικονομική κρίση του 1929 εφαρμόζοντας *κεϋνσιανές πολιτικές avant-la-lettre*.⁵ Η επιτυχία του αυτή, το κατέστησε κυρίαρχο στο χώρο της Αριστεράς, αλλά και στο εθνικό πολιτικό σύστημα ειδικά.⁶ Το ίδιο το SPD υπήρξε το πρώτο σοσιαλδημοκρατικό κόμμα που ιδρύθηκε ποτέ και πάντα αποτελούσε το κέντρο των εξελίξεων στο χώρο. Ο μαρξισμός του ήταν ισχυρός, με το αναθεωρητικό πιο μετριοπαθές ρεύμα σταδιακά να κερδίζει έδαφος έναντι του επαναστατικού. Το κόμμα διώχθηκε από το ναζιστικό καθεστώς και με την Απελευθέρωση δυσκολεύτηκε κάπως να ανασυγκροτηθεί,⁷ χωρίς αυτό να σημαίνει ότι έμεινε πίσω. Το LP

³ Moschonas G., όπ.π., pp.40-52, 215

⁴ Hinnfors J., *Reinterpreting social democracy: a history of stability in the British Labour party and the Swedish Social Democratic party*, Manchester: Manchester University Press, 2006, p.3

⁵ Bergounioux A. & Manin B., *Le régime social-démocrate*, Paris : Presses Universitaires de France, 1989, p.38

⁶ Moschonas G., όπ.π., p.59

⁷ De Deken J.J., 'The German Social Democratic Party' in Ladrech R. & Marliere P. (eds) *Social Democratic Parties in the European Union: History, Organization, Policies*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1999,

προερχόταν από τα συνδικάτα και δεν συνδέθηκε άμεσα με το μαρξισμό αναπτύσσοντας μια δική του στάση που έμεινε να ονομάζεται *Labourism*.⁸ Το κόμμα είχε αποτύχει στη διαχείριση της κρίσης του 1929 ενώ και την περίοδο που εξετάζουμε κλήθηκε να αντιμετωπίσει οικονομικές κρίσεις, κάπως πιο ώριμα και συγκροτημένα πια. Τέλος, το PSB παρά το γεγονός ότι υπήρξε ένα μικρό κόμμα σε σύγκριση με τα υπόλοιπα τρία, μεταπολεμικά αύξησε την επιρροή του συμμετέχοντας συχνά σε κυβερνητικούς συνασπισμούς. Χαρακτηρίζεται μαρξιστικό κόμμα, ωστόσο, λόγω συγκυριών που σχετίζονταν με εθνικά ζητήματα υποχρεώθηκε να υποβαθμίσει κάπως την ιδεολογία του προκειμένου να συναινέσει με τις υπόλοιπες πολιτικές δυνάμεις.

Η πρώιμη υιοθέτηση της απλής αναλογικής συνεπαγόταν ότι η σοσιαλδημοκρατία ενδεχομένως θα δυσκολευόταν να σχηματίσει κυβέρνηση πλειοψηφίας. Αυτό πράγματι συνέβη στην περίπτωση του SAP στη Σουηδία και του PSB στο Βέλγιο. Αντίστοιχα, το LP και το SPD έχουν ως κοινό σημείο τα αρκετά χρόνια στην αντιπολίτευση και τη συμμετοχή τους σε κυβερνήσεις μέσα στη δεκαετία του 1960. Ειδικότερα:

- ❖ Το SAP συνεργάστηκε με το Κομμουνιστικό Κόμμα μέχρι το 1951 και με το Αγροτικό Κόμμα μεταξύ 1951-1957. Συνολικά, βρέθηκε στο «τιμόνι» της χώρας για 44 συναπτά έτη ξεκινώντας από το 1932.⁹
- ❖ Το PSB συμμετείχε σε κυβερνήσεις συνασπισμού μεταξύ 1945-1949, ενώ το 1954 συνεργάστηκε με το Φιλελεύθερο κόμμα σχηματίζοντας κυβέρνηση συμμαχίας υπό Σοσιαλιστή Πρωθυπουργό (Achille Van Acker) για τέσσερα χρόνια. Το κόμμα, τέλος, σχημάτισε το 1961, 1965 και 1968 κυβερνήσεις συνεργασίας με το Χριστιανικό Κοινωνικό Κόμμα.¹⁰
- ❖ Το LP παρέμεινε στη διακυβέρνηση της Μ. Βρετανίας μεταξύ 1945-1951 και 1964-1970 για την περίοδο που μας ενδιαφέρει, δηλαδή απείχε για 13 χρόνια.¹¹
- ❖ Τέλος, τα πράγματα ήταν δυσκολότερα για το SPD¹² καθώς η πρώτη φορά που θα σχημάτιζε κυβέρνηση από τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης ήταν το 1966 με το Μεγάλο Συνασπισμό (*Grand Coalition*) με τους Χριστιανοδημοκράτες και το

p.81; Potthoff H. & Miller S., *The Social Democratic Party of Germany 1848- 2005*, Bonn: Dietz, 2006, pp.165-71; Sassoon D., όπ.π., σελ.221-3

⁸ Moschonas G., όπ.π., pp.22-3; Padgett S. & Paterson W., *A History of Social Democracy in Post-war Europe*, London / New York: Longman, 1991, p.15

⁹ Hinnfors J., όπ.π., p.13; Sassoon D., όπ.π., σελ.221, 311; Χίλσον Μ., *Το Σκανδιναβικό μοντέλο: αποτελεσματικότητα και αλληλεγγύη, συναίνεση και θεσμικός πειραματισμός*, Αθήνα/ Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2013, σελ.79

¹⁰ Deschouwer K., *The Politics of Belgium: Governing a divided society*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012, p.152

¹¹ Sassoon D., όπ.π., σελ.218, 223, 465

¹² Τα 16 σημεία που ψήφισε η Εκτελεστική Επιτροπή του SPD το 1949, μετά την οριακή ήττα του κόμματος στις εκλογές, στόχευαν στην κατανόηση της λειτουργίας και υπευθυνότητάς του ως *εποικοδομητικής αντιπολίτευσης*. De Deken J.J., όπ.π., p.90; Potthoff H. & Miller S., όπ.π., pp.187-8

1969 το Μικρό Συνασπισμό με τους Ελεύθερους Δημοκράτες.¹³

Μεθοδολογικά, η ανάλυση αποτελείται από έξι κατηγορίες μεταρρυθμίσεων που διακρίνονται σε πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές. Επιπλέον, ένα κεφάλαιο καταπιάνεται με την ταυτότητα της Σοσιαλδημοκρατία, όπως αυτή εμφανίστηκε μέσα από τα εξεταζόμενα κείμενα.¹⁴ Αρχικά, θα παρατίθενται όσες διατάξεις βρέθηκαν να είναι κοινές σε κείμενα τουλάχιστον δύο κομμάτων. Κατόπιν, ο αναγνώστης, μέσω των σχετικών επεξηγήσεων, θα ενημερώνεται για τα έτη έκδοσης των κειμένων όπως και για τον τρόπο που διατυπώνεται η κοινή διάταξη στο πρόγραμμα κάθε κόμματος. Εκτεταμένη ανάλυση έγινε επιλεκτικά για την καλύτερη κατανόηση του σημείου. Ενίοτε, παρατίθενται διατάξεις που εντοπίστηκαν μεμονωμένα σε προγραμματικά κείμενα ενός κόμματος. Η εργασία, έτσι, χωρίζεται σε τρία Μέρη και λαμβάνει την εξής δομή:

Το πρώτο Μέρος, κάπως πιο σύντομο από τα υπόλοιπα, περιέχει τα Κεφάλαια με τις σχετικές κομματικές θέσεις για τον εκδημοκρατισμό, τον πολιτισμικό φιλελευθερισμό και την εξωτερική πολιτική. Ιστορικά, τα δύο πρώτα θέματα υφίσταντο από την στιγμή ίδρυσης των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων ενώ το τρίτο εμφανίστηκε κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου.

Το δεύτερο Μέρος καταπιάνεται με δύο αλληλένδετους τομείς, όπως είναι οι κοινωνικές/προνοιακές μεταρρυθμίσεις και οι οικονομικές θέσεις. Έμφαση θα δοθεί και στις δύο αυτές ενότητες όπου η ανάλυση είναι συγκριτικά πιο περιγραφική ενώ, σε πρώτη φάση, θα παρακολουθήσουμε τις θέσεις με βασικό αποδέκτη την εργατική τάξη, τη βάση του.

Το τρίτο και τελευταίο Μέρος της εργασίας καταπιάνεται με τα στοιχεία που αφορούν τη σοσιαλδημοκρατική ταυτότητα κατά τη διάρκεια αυτών των 25 χρόνων.

Τέλος, θα προχωρήσουμε στην εξαγωγή κάποιων καταληκτικών συμπερασμάτων με τα οποία θα ολοκληρωθεί η παρούσα εργασία.

Το ενδιαφέρον μας για την μελέτη του Προγραμματικού Λόγου της Σοσιαλδημοκρατίας έγκειται στο γεγονός ότι η διεθνής βιβλιογραφία δεν έχει προχωρήσει στην παραγωγή εκτεταμένων σχετικών συγκριτικών αναλύσεων. Επιπλέον, κρίνουμε ότι η εξεταζόμενη περίοδος είναι εξαιρετικά κρίσιμη για τη σύγχρονη πορεία του ρεύματος και ελπίζουμε αυτό να φανεί στη συνέχεια.

¹³ Potthoff H. & Miller S., όπ.π., pp.209-11, 213-5; Sassoon D., όπ.π., σελ.463-4, 475-6

¹⁴ Για το αρχικό αναλυτικό σχήμα που επεξεργαστήκαμε στα πλαίσια της μελέτης: Moschonas G., «European Social Democracy and Communism and the Erfurtian Model» in Outhwaite W. & Turner S. (eds), *The SAGE Handbook of Political Sociology*. London: SAGE Publications Ltd, 2018, pp:517-20

1. Πολιτικό πρόγραμμα

1.1 Εκδημοκρατισμός και θέσεις για το Κράτος Δικαίου

Εισαγωγή

Το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου συνοδεύτηκε από την κατάρρευση, στις περισσότερες περιπτώσεις, των αυταρχικών καθεστώτων που τον προκάλεσαν. Το δεδομένο αυτό επέβαλε την ανάγκη εκδημοκρατισμού των ευρωπαϊκών χωρών, τόσο σε επίπεδο θεσμών και πρακτικών που επηρεάστηκαν από τη δεκαετία του 1930, όσο και στην υλοποίηση ανολοκλήρωτων πολιτικών θέσεων που είχε διατυπώσει η Σοσιαλδημοκρατία από την περίοδο της Β΄ Διεθνούς αλλά πλέον έκριναν χρήσιμες και οι συντηρητικές ευρωπαϊκές δυνάμεις. Ο τρόπος με τον οποίο εμφανίζονται τέτοια ζητήματα στα επίσημα προγράμματα των τεσσάρων υπό εξέταση κομμάτων μάς επιτρέπει να τα ομαδοποιήσουμε ανά δύο σε, αντίστοιχα, δύο κατηγορίες: το SAP εμφανίζει περισσότερα κοινά στοιχεία με το LP ενώ το SPD με το PSB. Η ομαδοποίηση αυτή γίνεται κυρίως λόγω της πιο περιορισμένης ή, αντίθετα, πιο διευρυμένης αναφοράς στις σχετικές θέσεις και λιγότερο σε λόγους ποιότητας αυτών.

Επιχειρώντας μια εισαγωγή στο θέμα, σε ό,τι αφορά τη Σουηδία, μια οπωσδήποτε λιγότερο αυταρχική περίπτωση κράτους,¹⁵ απουσίαζαν γενικά οι συγκρούσεις και οι ιδεολογικά φορτισμένες πολιτικές με σχεδόν απόλυτη κυριαρχία του αισθήματος της συναίνεσης.¹⁶ Αποτέλεσμα της κουλτούρας αυτής υπήρξε η ήπια, ομαλή και σταδιακή μετάβαση από την μία χρονική στιγμή στην άλλη με παράλληλη αναγνώριση δικαιωμάτων. Ταυτόχρονα, η αφοσίωση των Σοσιαλδημοκρατών στην κοινοβουλευτική δημοκρατία, σημείο κοινό με όλα τα κόμματα, είχε εκφραστεί ήδη από τα χρόνια του Μεσοπολέμου ενώ μεταπολεμικά κατέστη βασικό τους χαρακτηριστικό σε συνδυασμό με τον όποιο προσδιορισμό του σοσιαλισμού είχε υπολειφθεί σε επίπεδο ιδεολογίας.¹⁷

Τα πράγματα στην Αγγλία ήταν λίγο διαφορετικά. Ειδικά κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, ηγέτης των Συντηρητικών παρέμενε ο Winston Churchill που ναι μεν ηττήθηκε από τον Clement Attlee του Εργατικού Κόμματος στις πρώτες ελεύθερες εκλογές το 1945,¹⁸ ωστόσο επανήλθε κατά την περίοδο 1951-55. Το πολιτικό σύστημα, σε συνδυασμό με τον δικομματισμό, δεν ευνοούσε/-εί ευρεία

¹⁵ Ακόμα και σήμερα το πολίτευμα της Σουηδίας είναι *βασιλευσόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία*. Οι Σοσιαλδημοκράτες, επομένως, παρά την τυπική τους υποστήριξη στον αβασιλευτο χαρακτήρα του πολιτεύματος δεν προώθησαν σχετική μεταρρύθμιση παρά μόνο την πλήρη αποδυνάμωση της μοναρχίας το 1970. Droz J., 'Le socialisme democratique' in Droz J. (ed.), *Histoire generale du socialisme*, Vol.4, Paris: Presses Universitaires de France, 1997, p.559; Sassoon D., όπ.π., σελ.232, 438

¹⁶ Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.45. Προς αυτή την κατεύθυνση χρησίμευαν και οι *βασιλικές επιτροπές*: Hamilton M., *Democratic socialism in Britain and Sweden*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1989, p. 183-4; Sassoon D., όπ.π., σελ.445; Χίλσον Μ., όπ.π., σελ.49, 72

¹⁷ Moschonas G., όπ.π., p.21; Padgett S. & Paterson W., όπ.π., p.1

¹⁸ Droz J., όπ.π., p.564

συναίνεση, με αποτέλεσμα ο κομματικός ανταγωνισμός να εκδηλώνεται αρκετά έντονα. Επιπλέον, το Εργατικό κόμμα δεν υπήρξε αντιμοναρχικό και αντιθέτως ο Θεσμός εκλαμβάνονταν ουδέτερα, αν όχι απολύτως θετικά.¹⁹

Η Γερμανία προσπαθούσε να θρέψει τις πληγές της. Έχοντας βγει ηττημένη από ένα πόλεμο τον οποίο η ίδια είχε προκαλέσει όφειλε να βρει το κουράγιο να ανασυγκροτηθεί καθώς η εξυπηρέτηση των καθημερινών αναγκών γινόταν ολοένα δυσκολότερη. Παράλληλα, ήταν απαραίτητη η εξασφάλιση του νέου δημοκρατικού καθεστώτος και επομένως η παραδειγματική τιμωρία όσων Ναζί ήταν εν ζωή.²⁰ Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις του 1948 είχαν καταδείξει τη μορφή που θα λάμβανε το κράτος στη Δυτική Γερμανία, γεγονός που υλοποιήθηκε το 1949 με την έγκριση του Θεμελιώδους Νόμου²¹ και την επίσημη ίδρυση της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας.²² Συγκεκριμένες παράμετροι που είχαν τεθεί από τους Σοσιαλδημοκράτες, όπως η δικαστική και οικονομική ενότητα ή η αυτονομία της Ομοσπονδιακής κυβέρνησης σε δημοσιονομικά θέματα, έγιναν δεκτά από τους Συμμάχους.²³ Δεν ίσχυσε το ίδιο με τα κοινωνικά δικαιώματα.²⁴

Το Βέλγιο, θεωρούμε, αποτελεί περίπτωση τα χαρακτηριστικά της οποίας ομοιάζουν ελαφρώς με αυτά της Γερμανίας μεταπολεμικά. Δεδομένου του γεγονότος ότι βίωσε κατοχή, δεν μπορεί να συγκριθεί με τη Σουηδία ή την Μ. Βρετανία. Επιπλέον, όπως θα δούμε παρακάτω, υποχρεώθηκε να λύσει το πολιτειακό του ζήτημα εν μέσω του πολεμικού κλίματος που είχε προκληθεί κατά του τέως βασιλιά. Η ιδιαιτερότητα της χώρας έγκειται, εν πολλοίς, στις γλωσσικές κοινότητες με τις πολιτικές, κοινωνικές και πολιτιστικές συνέπειες που δημιουργούσε η μη απόδοση καθεστώτων αυτονομίας στην καθεμιά, δεδομένο που προκαλούσε εκ νέου συγκρούσεις.

Εκδημοκρατισμός

Από τις τέσσερις χώρες που μας ενδιαφέρουν, η Σουηδία και η Αγγλία κατάφεραν να ξεπεράσουν τα επικίνδυνα χρόνια του Μεσοπολέμου δίχως να επηρεαστεί το πολιτικό τους σύστημα, άρα η *κοινοβουλευτική* δημοκρατία. Είναι, επομένως, λογικό το ζήτημα του *εκδημοκρατισμού* να καταλαμβάνει, πλέον, περιορισμένη μόνο έκταση

¹⁹ Sassoon D., όπ.π., σελ.229

²⁰ Μία κίνηση που προκάλεσε αντιδράσεις αλλά και ερωτηματικά ήταν η πρόσκληση στελεχών του ναζιστικού καθεστώτος για συμμετοχή στην κυβέρνηση από τον Konrad Adenauer. Αντίστοιχες ενέργειες πραγματοποιήθηκαν σε αρκετές χώρες της Δυτικής Ευρώπης που επέλεξαν την πολιτική συνέχεια από την επιβολή εκτεταμένων διώξεων. Mazower M., *Σκοτεινή Ήπειρος: Ο Ευρωπαϊκός Εικοστός αιώνας*, τόμος Β', Αθήνα: επανέκδοση από τις εκδόσεις Αλεξάνδρεια για την εφημερίδα Καθημερινή, 2013, σελ.35-6, 99

²¹ Ο *Basic Law* δεν αναφερόταν ως το Σύνταγμα του κράτους καθώς υπολογιζόταν ότι η κατάσταση που καθόριζε θα ήταν προσωρινή. Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.187; Sassoon D., όπ.π., σελ.234

²² Paterson W., *The SPD and European integration*, England: Saxon House, 1974, p.6; Potthoff H. & Miller S., όπ.π., pp.183-6; Sassoon D., όπ.π., σελ.234

²³ Potthoff H. & Miller S., όπ.π., pp.185-6

²⁴ Sassoon D., όπ.π., σελ.234

στον λόγο του SAP²⁵ και του Labour Party²⁶ μεταπολεμικά. Το SPD στη Γερμανία και το PSB στο Βέλγιο, από την άλλη πλευρά, εμφανίζονται πιο ευαίσθητα και προχωρούν σε ικανοποιητικές αναλύσεις. Συνολικά, κοινές θέσεις σε τουλάχιστον δύο κόμματα χαρακτηρίζονται οι παρακάτω:

- ❖ Καθολικό, ίσο εκλογικό δικαίωμα
- ❖ Διασφάλιση των δικαιωμάτων λόγου, ελευθερίας της έκφρασης, ελευθεροτυπίας, κριτικής σκέψης, ασφάλειας, θρησκείας, του συνέρχεσθαι και συνεταυρίζεσθαι²⁷
- ❖ Κοινοβουλευτική δημοκρατία/ Ενίσχυση Κοινοβουλίου
- ❖ Εκσυγχρονισμός της διάρθρωσης των κυβερνητικών δομών
- ❖ Δημόσιος τομέας: εκσυγχρονισμός / αξιοκρατία /αποκέντρωση /τοπική αυτοδιοίκηση
- ❖ Παραδειγματική τιμωρία όσων πρόδωσαν την πατρίδα- εκκαθάριση

Η κατοχύρωση του δικαιώματος ψήφου ανιχνεύεται πιο σπάνια, καθώς είχε θεσπιστεί στις περισσότερες χώρες. Ωστόσο, υπάρχει στα προγράμματα των ετών 1944 (και για τα δύο φύλα, παρόλο που ίσχυε ήδη) και 1960 του SAP στο πρόγραμμα του 1945 των Βέλγων Σοσιαλιστών, οι οποίοι το τοποθετούν ηλικιακά στα 21 έτη όντας υπέρ της επέκτασής του στις γυναίκες ψηφοφόρους, κάτι που πραγματοποιήθηκε το 1948²⁸ χάρη σε σχετική ερμηνευτική δήλωση καθώς η Συνταγματική Αναθεώρηση δεν προχώρησε,²⁹ ενώ τέλος στο πρόγραμμα του 1965 κατεβάζουν το ηλικιακό όριο στα 18 έτη. Στο manifesto του 1959 το LP, επιδιώκοντας την ενεργό συμμετοχή της νεολαίας, καλούσε για τη μείωση του ορίου ηλικίας ψήφου ενώ το 1966 και αυτό το προσδιόριζε στα 18.³⁰ Το SPD δεν πραγματοποιεί κάποια σχετική αναφορά, απλώς το 1957 καλεί σε ενεργό συμμετοχή στις επικείμενες εκλογές. Πάντως, το 1972, όταν το κόμμα συμμετείχε στην κυβέρνηση συνασπισμού, το δικαίωμα ψήφου ορίστηκε να ισχύει από τα 18.³¹

Αναφορικά με την προστασία των λοιπών θεμελιωδών ελευθεριών από το Σύνταγμα επιλέγουμε να αναφερθούμε σε αυτές της κριτικής σκέψης και ασφάλειας που

²⁵ Σχετικές διατάξεις εντοπίστηκαν μόνο στα προγράμματα (1944 και 1960) και καθόλου στα manifestos ενώ είναι γενικά όμοιες.

²⁶ Ενδεικτικά, οφείλουμε να αναφέρουμε ότι τα manifestos των ετών 1951, 1955 και 1959 δεν περιέχουν την παραμικρή αναφορά στον εκδημοκρατισμό.

²⁷ Το SAP, επιπλέον αυτών, συμπεριλαμβάνει το δικαίωμα στην έρευνα και την καλλιτεχνική έκφραση.

²⁸ Delwit P., *La vie politique en Belgique de 1830 à nos jours*, Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles, 2012, p.125; Eley G., *Σφυρηλατώντας τη δημοκρατία: Η ιστορία της Αριστεράς στην Ευρώπη*, τόμος Β', Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας, 2010, σελ.576; Mabilie X. & Lorwin Val R., 'The Belgian Socialist Party' in Paterson W. & Thomas A. (eds), *Social Democratic Parties in Western Europe*, London: Cool Helm, 1978, p.390; Sassoon D., όπ.π., σελ.217, 610

²⁹ Fusilier R., *Les monarchies parlementaires: étude sur les systèmes de gouvernement: Suède, Norvège, Danemark, Belgique, Pays-Bas, Luxembourg*, Paris: Editions Ouvrières, 1960, pp.357-8

³⁰ Με τη Representation of the People Act το 1969 καθιερώθηκε το δικαίωμα ψήφου για όσους ήταν άνω των 18 ετών: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/electionsvoting/1969-rotp-act/1969-rotp-collections-/1969-sixth-reform-act/> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

³¹ Potthoff H. & Miller S., όπ.π, p.216

παρουσιάζουν πιο έντονο ενδιαφέρον. Αρχικά, το δικαίωμα στην κριτική σκέψη απασχολεί τους Άγγλους Εργατικούς. Με αυτόν τον τρόπο, στο manifesto του 1964, με αφορμή τα 13 χρόνια διακυβέρνησης των Συντηρητικών, δηλωνόταν ο στόχος *ενδυνάμωσης ενός νέου, πιο κριτικού πνεύματος*· επιπλέον, το κόμμα θα επιδίωκε να *προκαλέσει ένα ενεργό και διερευνητικό πλαίσιο σκέψης (...) μέσω του οποίου θα καινοτομήσουμε και εκσυγχρονίσουμε*. Αντίστοιχα, το SPD το 1946 και 1969, συμπεριελάμβανε στον κατάλόγο του το δικαίωμα στην άσκηση κριτικής. Το SAP και PSB δεν τοποθετούνταν σχετικά.

Επιπλέον, ιδιαίτερη μνεία στα κείμενά τους της δεκαετίας του 1960 πραγματοποιούν τα LP, PSB και SPD στο δικαίωμα στην ασφάλεια. Ειδικότερα, το PSB αναφέρεται σε αυτό στο πρόγραμμα του 1965 όπου διαβάζουμε πως *ό,τι και αν συμβεί, η υλική ζωή και η οικογένεια είναι διασφαλισμένα*. Το SPD τοποθετείται στο manifesto του 1969 όπου εξαγγέλλει την *ενίσχυση, εκπαίδευση και (επέκταση) του εξοπλισμού της αστυνομίας* μαζί με την ίδρυση *Σχολής Σωματών Ασφαλείας*. Το LP, ολοκληρώνοντας, συμπεριλαμβάνει ολόκληρη ενότητα, το 1966, για την ενδυνάμωση της αστυνομίας με τη συγχώνευση τμημάτων, την *κάλυψη ελλείψεων σε προσωπικό* σε όσες περιοχές αντιμετώπιζαν πρόβλημα και σε *επιστημονικό και τεχνολογικό εξοπλισμό*. Το κόμμα αναφέρει, επίσης, ότι επρόκειτο να διατυπωθούν προτάσεις για τον εκσυγχρονισμό των *σωφρονιστικών ιδρυμάτων*.

Το επόμενο σημείο λαμβάνει ένα ιδιαίτερο βάρος. Η Σοσιαλδημοκρατία αρκετά γρήγορα, από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, αποδέχτηκε την δημοκρατική αντιπροσώπευση και συνδέθηκε με τους αγώνες ενίσχυσης του Κοινοβουλίου. Κατά την περίοδο που εξετάζουμε, όμως, η θέση λαμβάνει άλλη βαρύτητα, δεδομένων των ιστορικών γεγονότων. Έτσι, το SAP περιορίζεται στην κατοχύρωση της *δημοκρατικής αντιπροσώπευσης*(1944) ή του *Κοινοβουλευτισμού* (1960). Το LP από την πλευρά του, το 1945 υποστηρίζει ότι δεν πρόκειται να ανεχθεί την *παρεμπόδιση της θέλησης του λαού από την Βουλή των Λόρδων*³² ενώ το 1950 τονίζει την υποχρέωση της Κυβέρνησης να είναι *υπόλογη* στο Κοινοβούλιο. Το manifesto του 1964 δηλώνει τις προθέσεις του κόμματος να εγκαθιδρύσει μια *νέα, ουσιαστικότερη σχέση συνεργασίας μεταξύ του λαού και του Κοινοβουλίου* ενώ σε αυτό του 1966 προβλέπεται ένα πρόγραμμα για τον εκσυγχρονισμό της λειτουργίας του με στόχο την *ενδυνάμωση των δημοκρατικών στοιχείων στην Διοίκηση*. Επιπλέον, εξετάζεται το ενδεχόμενο *τηλεοπτικής κάλυψης των διαδικασιών* ώστε το *Κοινοβούλιο να προσεγγίσει τον λαό*. Τέλος, προβλέπεται η ψήφιση σχετικής νομοθεσίας για την *προστασία μέτρων που ενέκρινε η Βουλή των Κοινοτήτων* από πιθανή καταψήφιση από τη Βουλή των Λόρδων.³³

³² Ένας νόμος του 1949 περιόρισε το δικαίωμά των Λόρδων να καθυστερούν την υιοθέτηση ψηφισμένων νόμων. Sassoon D., όπ.π., σελ.230

³³ Το Εργατικό κόμμα, πάντως, καμία διάθεση δεν έδειξε για τη μεταρρύθμιση του πολιτικού συστήματος της Μ. Βρετανίας, άρα για το ενδεχόμενο κατάργησης ή μεταρρύθμισης των όσων ίσχυαν για τη Βουλή των Λόρδων. Sassoon D., όπ.π., σελ.229, 439

Περνώντας στο Βέλγιο και το PSB, το πρόγραμμα του 1945 ξεκαθαρίζει την άποψη του κόμματος ότι η *Νομοθετική Εξουσία* ασκείται μόνον από το εκλεγμένο από το λαό Κοινοβούλιο, κατόπιν αυστηρής επιλογής του πολιτικού προσωπικού· οιαδήποτε προσπάθεια νομοθέτησης, αποπομπής ψηφισμένου νόμου ή μεταβίβασης της νομοθετικής εξουσίας εκ μέρους του Αρχηγού του Κράτους αποκλείεται· τίθεται, δε, ενάντια στην δημιουργία ενός οικονομικού κοινοβουλίου που θα εκπροσωπεί μόνον ιδιωτικά συμφέροντα. Το κείμενο συνεχίζει με την δήλωση του κόμματος υπέρ της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Το κοινοβούλιο οφείλει να εκτελεί τον συνταγματικό του ρόλο, δηλαδή να νομοθετεί και να ελέγχει την εκτελεστική εξουσία· η εργασία των κοινοβουλευτικών ομάδων δύναται να διευκολυνθεί μέσω των γραφείων νομοθετικών μελετών και την οργάνωση του δικαιώματος έρευνας των βουλευτών στη διαχείριση των δημόσιων υποθέσεων. Το κείμενο του 1961 καλεί σε μεταρρύθμιση του Κοινοβουλίου με βασικά αιτήματα τη μείωση του αριθμού των βουλευτών και γερουσιαστών, τον εκσυγχρονισμό των διαδικασιών και την αντικατάσταση της Γερουσίας με ένα Επιμελητήριο Περιφερειών.³⁴

Το SPD δεν καταπιάνεται τόσο με ζητήματα νομοθετικής εξουσίας. Το πρόγραμμα Godesberg του 1959 τονίζει τη σημασία των θεσμών και την ανάγκη ύπαρξης ισχυρού Κοινοβουλίου όπου θα προστατεύεται η μειοψηφία και η κυβέρνηση θα μοιράζεται καθήκοντα ίσης σημασίας με την αντιπολίτευση. Το manifesto του 1965, δε, επαναφέρει ένα παλιό αίτημα, την καταδίκη πρακτικών που παραπέμπουν στη μυστική διπλωματία και την υποχρέωση πλήρους ενημέρωσης του Κοινοβουλίου. Το manifesto του 1969 καλεί για την μεταρρύθμιση της λειτουργίας του Κοινοβουλίου, με στόχο την αποτελεσματικότητα και την προστασία των πολιτικών δικαιωμάτων.

Η ανάλυση για τη διάκριση των εξουσιών συνεχίζεται με τα σχετικά για την εκτελεστική εξουσία. Στο πρόγραμμα του 1945 του PSB επιδιώκεται η αποδυνάμωση του Μονάρχη και επιπλέον η ύπαρξη ισχυρής κυβέρνησης, η οποία δεν θα επηρεάζεται από μεμονωμένα συμφέροντα, θα ελέγχει την οικονομία και θα παρέχει πλήρη ενημέρωση στη Βουλή. Επιπλέον, οι Υπουργοί οφείλουν να περιβάλλονται από ειδικούς συμβούλους, να είναι υπεύθυνοι για το έργο του τμήματός τους ενώπιον του Κοινοβουλίου και να αναζητούν στα όργανα του κράτους τους νέους θεσμούς για την υλοποίηση απαιτητικών κοινωνικών και οικονομικών πολιτικών. Το πρόγραμμα του 1949, προβλέπει την παραίτηση του μονάρχη για λόγους ηθικής και πολιτικής του αδυναμίας να κυβερνήσει, ενώ παρακάτω στις προτάσεις του κόμματος για τη Συνταγματική Αναθεώρηση συμπεριλαμβάνεται η μεταβίβαση των αρμοδιοτήτων του υπό την ευθύνη της εκτελεστικής εξουσίας. Το κείμενο του 1950, είναι ιδιαίτερα επικριτικό προς την τότε κυβέρνηση του Χριστιανικού Κοινωνικού κόμματος αναφορικά με την αδυναμία της να λύσει το πολιτειακό ζήτημα, κατηγορώντας την ότι προσπαθούσε να επιβάλει έναν βασιλιά που ο λαός δεν ήθελε πια ενώ το κόμμα κρίνει μόνη πιθανή λύση την παραίτηση του Λεοπόλδου III υπέρ του πρίγκηπα Baudouin. Το 1961, τέλος, η μεταρρύθμιση της κυβερνητικής δομής περιλαμβάνει τη

³⁴ Ενώ στο Βέλγιο η νομοθετική εξουσία αποτελείται από δύο σώματα, το PSB δεν αναφέρεται καθόλου στη Γερουσία.

μείωση των υπουργών παράλληλα με την αύξηση των ευθυνών τους και την εισαγωγή των Γραμματέων της Επικρατείας.

Το πολιτειακό ζήτημα απασχόλησε το Βέλγιο κατά την περίοδο 1945-1951, στην πραγματικότητα όμως ως πρόβλημα άρχισε να συγκροτείται νωρίτερα, με το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Το πρόσωπο το οποίο συγκέντρωσε τα πυρά των δημοκρατικών πολιτικών δυνάμεων υπήρξε ο Βασιλιάς Λεοπόλδος 3^{ος} ο οποίος, πριν αναλάβει τα βασιλικά του καθήκοντα το 1934, υπήρξε ιδιαίτερα δημοφιλής έχοντας ηγηθεί του βελγικού στρατού στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Έκρινε ότι ως επικεφαλής του στρατού μόνος θα λάμβανε τις αποφάσεις, χωρίς να υπολογίζει το γράμμα του Συντάγματος που όριζε πως κάθε βασιλική πράξη όφειλε να συνοδεύεται από την σύμφωνη γνώμη, άρα υπογραφή, ενός Υπουργού. Η αυταρχικότητα του Μονάρχη, ωστόσο, συνοδευόταν και από την περιφρόνηση προς τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς, δεδομένο που κατέστη έκδηλο όταν σημειώθηκε η γερμανική εισβολή και ο ίδιος προτίμησε να βρεθεί στο κέντρο επιχειρήσεων του στρατού δίχως πρώτα να ενημερώσει τη Βουλή. Ανάλογη όμως ήταν η στάση του και προς την κυβέρνηση ενώ, παράλληλα, επέλεξε να μην την ακολουθήσει στο εξωτερικό. Από αυτό το σημείο και ύστερα, εκδηλώθηκαν σταδιακά οι συμπεριφορές του βασιλιά που επηρέασαν, αρνητικά, τη δημοτικότητά του.

Αρχικά, ένα πρώτο λάθος του, πέραν της παραμονής του στο Βέλγιο, υπήρξε το γεγονός ότι παραδόθηκε χωρίς συνθηκολόγηση, ενώ τέθηκε σε κατ' οίκον περιορισμό από τις Αρχές Κατοχής. Αυτό ώθησε τον Πρωθυπουργό, H. Pierlot, να καταγγείλει δημόσια τον Λεοπόλδο για διαπραγματεύσεις με τους Γερμανούς και να ξεκαθαρίσει ότι η εξόριστη κυβέρνηση θα συνέχιζε τον αγώνα στο πλευρό των Συμμάχων. Παράλληλα, ο Βασιλιάς ζήτησε και εξασφάλισε να συναντήσει τον Χίτλερ. Αρνητικά εκλήφθηκε, όμως, και ο κρυφός γάμος του βασιλιά με τη δεύτερη σύζυγό του λόγω του χρόνου που αυτός συντελέστηκε (με το βασιλιά να είναι αιχμάλωτος πολέμου) και για το γεγονός ότι η θρησκευτική τελετή προηγήθηκε της πολιτικής, κάτι που απαγορευόταν από το Βελγικό Δίκαιο. Τέλος, οι πολιτικές θέσεις του βασιλιά υπήρξαν καθοριστικές για την μετέπειτα μεταχείρισή του καθώς το 1944 υποστήριζε ότι η κυβέρνηση του Pierlot ήταν έκπτωτη και μόνον αν αναγνώριζε τα λάθη της και προχωρούσε σε αποκατάστασή τους θα ήταν σε θέση να ασκήσει την εξουσία μετά την απελευθέρωση.

Τα νομοθετικά Σώματα είχαν προαποφασίσει την αδυναμία του Λεοπόλδου να κυβερνήσει πριν ακόμα την απελευθέρωση, όταν εκείνος είχε μεταφερθεί στο Ράιχ από τους Ναζί. Τότε ψηφίστηκε ως Αντιβασιλέας του Βελγίου ο αδελφός του, Κάρολος. Όταν, όμως, ο Λεοπόλδος απελευθερώθηκε από τους Αμερικανούς το 1945, εκκίνησαν οι συζητήσεις για την ενδεχόμενη επιστροφή του. Οι δυνάμεις της αριστεράς αντιστέκονταν σθεναρά στην επιστροφή του, ενώ και οι Φιλελεύθεροι υιοθέτησαν μια ανάλογη θέση. Το 1949 η κυβέρνηση συνασπισμού Χριστιανικού Κοινωνικού κόμματος- Φιλελεύθερων αποφάσισε να δώσει μια λύση στο πρόβλημα μέσω δημοψηφίσματος, το οποίο όμως προκάλεσε ενδοκυβερνητικές διαφωνίες ως προς τον υπολογισμό των αποτελεσμάτων καθώς το Χριστιανικό Κοινωνικό κόμμα

επεδίωκε την παρουσίασή τους σε εθνικό επίπεδο ενώ οι Φιλελεύθεροι την επιστροφή σε περίπτωση που συγκεντρωνόταν απόλυτη πλειοψηφία στις 3 περιφέρειες της χώρας.³⁵ Τελικώς το δημοψήφισμα του 1950 έδειξε νίκη του ΝΑΙ αλλά με οριακά ποσοστά σε Βρυξέλλες και Βαλλωνία και αρκετά υψηλό ποσοστό στη Φλάνδρα.

Οι πρόωρες εκλογές του 1950 κατέδειξαν μεγάλο νικητή στη Βουλή και τη Γερουσία το Χριστιανικό Κοινωνικό κόμμα. Έτσι, σε συνεργασία με τους Φιλελεύθερους, ψήφισε την άρση της αδυναμίας του Λεοπόλδου, ο οποίος επέστρεψε άμεσα. Η χώρα τέθηκε σε απεργιακό κλοιό³⁶ ενώ πολλές πορείες διοργανώθηκαν την ίδια περίοδο με την κατάσταση να ξεφεύγει τελείως από τον έλεγχο των Αρχών και με τίμημα το θάνατο τριών διαδηλωτών. Τελικά, ο Λεοπόλδος υποχρεώθηκε να παραιτηθεί υπέρ του γιου του, Βαλδουίνου, το 1951.³⁷

Συνεχίζοντας, το LP στο manifesto του 1964 αναφερόταν στην ανάγκη η κυβέρνηση να καταστεί πιο αποτελεσματική και να εκσυγχρονίσει τους μηχανισμούς της³⁸ σύμφωνα με τις συνθήκες αλλά πάντα χωρίς την παραβίαση των ατομικών ελευθεριών. Το manifesto του 1966 επανέρχεται υποστηρίζοντας ότι η Εργατική κυβέρνηση είχε ξεκινήσει ήδη αυτήν την αναδιοργάνωση των κυβερνητικών τμημάτων. Για το προσεχές διάστημα πάντως, εξαγγέλλεται η βελτίωση της συλλογής, επεξεργασίας και οργάνωσης κυβερνητικών πληροφοριών και στατιστικών υπηρεσιών καθώς επίσης και η αναδιοργάνωση Υπουργείων, κυρίως μέσω συγχωνεύσεων. Το SAP δεν αναφέρεται καθόλου στο ζητούμενο ενώ το SPD το 1959 υποστηρίζει ότι η διάκριση των εξουσιών ήταν υπέρ του δημοσίου συμφέροντος και το 1965 ότι είναι χρήσιμη η διάκριση των αρμοδιοτήτων των Υπουργείων.

Το μεταρρυθμιστικό πνεύμα δεν περιορίζεται μόνον στην κυβέρνηση· επεκτείνεται και στη δημόσια διοίκηση.³⁹ Το SAP τοποθετείται θετικά στο πρόγραμμα του 1944 υπέρ της αυτοδιοίκησης των πολιτών, ενώ σε αυτό του 1960 δίδεται έμφαση στην μεταρρύθμιση της δημόσιας διοίκησης με μέριμνα στην αύξηση της

³⁵ Delwit P., όπ.π., p.142

³⁶ Το Σοσιαλιστικό Κόμμα μαζί με τα συνδικάτα και λοιπές οργανώσεις που πρόσκεινταν σε αυτό, είχαν συγκροτήσει έναν σύνδεσμο ονόματι *Κοινή Δράση*, η πρώτη κινητοποίηση του οποίου ήταν η απεργία του 1950. Mabelle X. & Lorwin Val R., όπ.π., p.393

³⁷ Η σύνθεση για το πολιτειακό ζήτημα στο Βέλγιο βασίστηκε στα εξής: Delwit P., όπ.π., pp.138-143; Deschouwer K., όπ.π., pp.9, 37-8; Fusilier R., όπ.π., pp.370-1, 377- 85, 410-2; Piaser A., *Les mouvements longs du capitalisme belge: Révolutions technologiques, Pression syndicale, Vie politique, Politiques sociales, Politiques économiques*, Bruxelles: Vie Ouvrière, 1986, pp.148- 50; Sassoon D., όπ.π., σελ.232

³⁸ Επαναλαμβάνεται στο manifesto του 1966.

³⁹ Το πεδίο της Δημόσιας Πολιτικής μελετά και αναλύει κάθε ένα από τα ζητήματα που αναδεικνύονται στα προγραμματικά κείμενα και εξετάζουμε εδώ. Μάλιστα, η λογική που διαφαίνεται εδώ παραπέμπει σε αυτό που αργότερα ονομάστηκε *Νέο Δημόσιο Μάνατζμεντ*, που βέβαια έκανε την παρθενική του εμφάνιση στη Μ. Βρετανία επί πρωθυπουργίας Μ. Thatcher. Ορισμένες από τις βασικές αρχές (*οικονομικότητα- αποδοτικότητα- αποτελεσματικότητα- νομιμότητα- λογοδοσία*) της τάσης αυτής, όπως εν μέρει αποδοτικότητα, η αποτελεσματικότητα και η λογοδοσία (στην οποία παραπέμπει η εισαγωγή του Συνηγόρου του Πολίτη από το Εργατικό Κόμμα που αναφέρουμε παρακάτω). Περισσότερα επί του θέματος στο: Λαδή Σ. & Νταλάκου Β., *Ανάλυση Δημόσιας Πολιτικής*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010, σελ.120-3

αποτελεσματικότητάς της προς την εξυπηρέτηση των πολιτών και στην *αυτονομία των δήμων*. Ανάλογη τοποθέτηση ανιχνεύεται και στο κείμενό του 1964 τού LP⁴⁰ όπου διατυπώνεται η πρόθεση *εξανθρωπισμού ολόκληρης της διοίκησης του κράτους*· εξαγγέλλεται, δε, η δημιουργία του αξιώματος του *Συνηγόρου του Πολίτη (Parliamentary Ombudsman)*⁴¹ για την διερεύνηση καταγγελιών από πολίτες και παραπομπής των υποθέσεων σε επιτροπές του Κοινοβουλίου· σημασία άλλωστε έχει η αξία της υπηρεσίας. Στο manifesto του 1966 επισημαίνονται οι παρεμβάσεις της Εργατικής Κυβέρνησης ως προς τη *σύσταση νέων Επιτροπών* προκειμένου να *αναθεωρηθούν τόσο η δημόσια διοίκηση όσο και η τοπική κυβέρνηση*, ενώ επαναφέρεται η πρόταση για το *Συνήγορο του Πολίτη*.

Συνεχίζοντας, το PSB το 1945 καλεί σε εκσυγχρονισμό της δημόσιας *διοίκησης* σε επίπεδο *εξοπλισμού, υποδομών και μεθόδων εργασίας*· το 1946 θεωρεί απαραίτητη την *προσαρμογή του Κράτους στα νέα του καθήκοντα*· το 1949 κάνει λόγο για την ανάγκη *αποκέντρωσης των δημόσιων υπηρεσιών*. Στο πρόγραμμα του 1950, το κόμμα κάνει λόγο για την *αυτονομία όλων των περιοχών* ενώ το 1954 ως *αποκέντρωση* νοείται η *πολιτιστική, διοικητική αλλά και οικονομική αυτονομία περιοχών*, στοιχείο που εν μέρει επαναλαμβάνεται και το 1958. Το πρόγραμμα του 1961 αναφέρει γενικά τη *διοικητική μεταρρύθμιση* καθώς επίσης την *αποκέντρωση με την παραχώρηση περισσότερων αρμοδιοτήτων στις επαρχίες*. Το πρόγραμμα του 1965 εμμένει στην *αποτελεσματική οικονομική αποκέντρωση με συμμετοχή των τοπικών αρχών* ενώ αυτό του 1968 στην *εξάλειψη κάθε είδους γραφειοκρατία*.

Προχωρώντας στο SPD, η κατάσταση είναι παρόμοια. Οι πολιτικές αρχές του 1946 προτείνουν την *αποκέντρωση της διοίκησης βάσει των σταδίων της πυραμίδας*. Το 1952, το κόμμα επαναφέρει τον *εκδημοκρατισμό της διοίκησης* μέσω της *αναδιοργάνωσης της κοινοτικής διοίκησης σε βαθμίδες και με σχετικούς ελέγχους νομιμότητας πράξεων*, όπως είδαμε παραπάνω. Σε αυτά προστίθενται η *προστασία των κοινοτήτων μέσω συνταγματικών δικαστηρίων* και η οικονομική ενίσχυσή τους από *φορολογικά έσοδα*. Τονίζεται, επιπλέον, ότι ο δημόσιος υπάλληλος εκτελεί *λειτουργήματα που στοχεύει στην εξυπηρέτηση του συνόλου*. Από το σημείο αυτό, όποτε συναντάμε σημείο σχετικό με την αυτοδιοίκηση, συνήθως επισημαίνεται η *ανεξάρτητη χρηματοδότηση* ώστε *κρατίδια, πόλεις και κοινότητες να εξασφαλίζουν επάρκεια και να είναι σε θέση να πραγματοποιήσουν έργα* (1957, 1961, 1965, 1966). Στο manifesto του 1969, ο εκσυγχρονισμός προσδιορίζεται συγκεκριμένα με την

⁴⁰ Στη Βρετανία η πρόσληψη στο δημόσιο τομέα από το 1854 γινόταν βάσει της αξιοκρατικής αρχής (Sassoon D., όπ.π., σελ.228), ωστόσο, μετά τον πόλεμο εντατικοποιήθηκαν οι έλεγχοι φρονημάτων. Mazower M., όπ.π., σελ.100

⁴¹ Η θέση δημιουργήθηκε από την Εργατική κυβέρνηση το 1967 (η συζήτηση ήταν εν εξελίξει από τα τέλη της δεκαετίας του 1950) παρά την καχυποψία με την οποία προσέγγιζαν ορισμένοι βουλευτές του κόμματος το θεσμό, από φόβο ότι θα περιθωριοποιούνταν. Ο *Συνήγορος* αποτελεί πόστο συνδεδεμένο με το Κοινοβούλιο ενώ καταπιάνεται με τον έλεγχο ενεργειών της κεντρικής κυβέρνησης και άλλων δημόσιων οργανισμών. Μέσω αυτού, βελτιώθηκε η σχέση του πολίτη με το Κοινοβούλιο και τους βουλευτές αλλά και η λογοδοσία της Εκτελεστικής Εξουσίας στη Νομοθετική. Dorey P., *The Labour Party and Constitutional Reform: A History of Constitutional Conservatism*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008, pp.7, 69-74

εισαγωγή ευρημάτων πληροφορικής και έρευνας στη δημόσια διοίκηση. Η αξιοκρατία ως έγνοια αναδεικνύεται το 1961, αφενός, όταν γίνεται λόγος για υπεύθυνους κρατικούς λειτουργούς, και το 1969, αφετέρου, όταν επιδιώκεται η προσέλκυση στο δημόσιο τομέα ικανών *managers* του ιδιωτικού.

Πάντως, ο εκσυγχρονισμός του δημόσιου τομέα, πρώτα και κύρια, θα εκκινούσε μέσω μιας άλλης διαδικασίας, πιο ουσιαστικής που ήταν οι εκκαθαρίσεις. Στο ζήτημα της απαλλαγής από τους προδότες- συνεργάτες των Ναζί αναφέρονται, εύλογα, τα δύο άμεσα εμπλεκόμενα κόμματα: το SPD και το PSB. Ο γερμανικός κρατικός μηχανισμός όφειλε να ξεφορτωθεί βασικά βαρίδια την επαύριον του πολέμου, αλλά παράλληλα να λειτουργεί ικόλας, οπότε για αυτό το SPD το 1946 αναφέρεται στην ανάγκη *τιμωρίας των εγκληματιών πολέμου*. Αυτό που προκαλεί εντύπωση είναι το γεγονός ότι δεν υπάρχει άλλη ανάλογη αναφορά στα προγράμματα των επόμενων ετών. Η κατάσταση είναι λίγο διαφορετική με το PSB. Στο πρόγραμμα του 1945 το κόμμα αφιερώνει αρκετά μεγάλη έκταση στον αγώνα που θα έδινε για τη *δίκαιη τιμωρία της προδοσίας και της συνεργασίας με τον εχθρό (...)* και την *πλήρη εκκαθάριση του εσωτερικού φασισμού*. Ακολουθούν εξαγγελίες για την *απομάκρυνση δωσίλογων από θεσμούς και δημόσιες διοικήσεις*, την καταστολή ή μεταστροφή ιδρυθεισών από αυτούς οργανώσεων, *την εκτέλεση καταδικαστικών αποφάσεων για υποθέσεις προδοσίας, την εκδίκαση εκκρεμών υποθέσεων, την καταστολή περιπτώσεων οικονομικής συνεργασίας ή την ανάκληση χρηματικών ποσών από προδότες*. Αυτοί οι τελευταίοι θα στερούνταν *πολιτικών δικαιωμάτων και της δυνατότητας εξασκήσεως επαγγέλματος με επιρροή στην κοινή γνώμη*. Στα κείμενα των ετών 1946 και 1949, το κόμμα επανέρχεται επιδιώκοντας την *εκκαθάριση αντιδραστικών απειλών* ή απλώς την εκ νέου τιμωρία των προδοτών και το 1954 την *πλήρη καταδίκη τους*.⁴²

Κράτος Δικαίου

Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια υπήρξαν ιδιαιτέρως δύσκολα. Πέραν των υλικών αναγκών και της κρατικής ανασυγκρότησης, οι πολιτικές ηγεσίες όφειλαν να αντιμετωπίσουν την ψυχολογική ανασφάλεια των λαών της Ευρώπης, εξαλείφοντας το ενδεχόμενο παράβασης του Συντάγματος αλλά και την εξασφάλιση της αρχής του *κράτους δικαίου*. Ο αυτοπεριορισμός, δηλαδή, της κρατικής εξουσίας θα αποτελούσε την βάση, σε πρώτο χρόνο για τη νέα σελίδα που γύριζαν τα κράτη.

⁴² Η αποχώρηση των Γερμανών μετά το τέλος του πολέμου έφερε στην επιφάνεια όλα τα συναισθήματα που κατέπνιγαν οι λαοί της κατεχόμενης Ευρώπης για τους ανθρώπους που συνεργάστηκαν με τους Ναζί. Το Βέλγιο ήταν μια από τις περιπτώσεις όπου αυτό έγινε πιο έντονο, καθώς οι δωσίλογοι *είχαν ασκήσει άγρια καταστολή υπό τις διαταγές των Γερμανών*. Στην ίδια τη Γερμανία, η προσπάθεια εξάλειψης όλων των στοιχείων που παρέπεμπαν στο ναζισμό και εκκαθάρισης του δημόσιου τομέα υπήρξε *εκτεταμένη αλλά εξαιρετικά δύσκολη* σε σημείο που αρκετοί την χαρακτήρισαν ακόμα και *αποτυχημένη*. Για το λόγο αυτό, οι Σύμμαχοι προχώρησαν στην αναμόρφωση, μια συγκροτημένη προσπάθεια *εκδημοκρατισμού* όλης της κοινωνίας. Mazower M., όπ.π., σελ.31, 41-4; Sassoon D., όπ.π., σελ.227

Οι σχετικές θέσεις είναι πολύ συγκεκριμένες, ωστόσο, θεωρούμε ότι είναι χρήσιμο να τις συμπεριλάβουμε στην ανάλυσή μας. Ως κοινές εντοπίζονται οι εξής:

- ❖ Το Σύνταγμα ως ο θεμελιώδης νόμος
- ❖ Έλεγχος της εξουσίας
- ❖ Ισότητα έναντι του νόμου
- ❖ Αναθεώρηση Ποινικού Κώδικα
- ❖ Άρση του καθεστώτος έκτακτης ανάγκης

Η πρώτη θέση σχετικά με το σεβασμό του *Ανώτατου Κρατικού Νόμου* συνδέεται με τη διασφάλιση της δημοκρατικής αρχής και του Κράτους Δικαίου. Το LP στο manifesto του 1950 τονίζει ότι *οι πολίτες οφείλουν να εκπληρώνουν υποχρεώσεις αλλά και να απολαμβάνουν τα δικαιώματά τους*, επομένως, ότι οφείλουν να υλοποιούν αδιαμαρτύρητα ό,τι προβλέπεται ως καθήκον τους. Σε αυτό του 1964, υποστηρίζει ότι θα επιχειρούσε να εγκαθιδρύσει μια *ενεργό δημοκρατία* στη διαμόρφωση της οποίας οι πολίτες θα συμμετείχαν ενεργά. Τονίζοντας τη συμμετοχή στα κοινά ενισχύουν την επιχειρηματολογία υπέρ της προστασίας του φιλελεύθερου δημοκρατικού κράτους.

Ευαίσθητα είναι και τα κόμματα στη Γερμανία και το Βέλγιο αναφορικά με το σεβασμό του Συντάγματος και φυσικά, λόγω εμπειρίας, είχαν κάθε λόγο. Το SPD στις πολιτικές αρχές του 1946 εξυψώνει τη *σημασία της δημοκρατίας* ενώ στο πρόγραμμα του 1952 τονίζει τη συμβολή του στην ψήφιση του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης και τη βαρύτητα των αξιών της *φιλελεύθερης δημοκρατίας*⁴³ με τη *δραστήρια συμμετοχή του λαού*. Στο manifesto του 1953 γίνεται επιπλέον λόγος για σεβασμό των *αποφάσεων του Συνταγματικού Δικαστηρίου*, στο πρόγραμμα του 1959 ξεκαθαρίζεται η δημοκρατική φύση του κόμματος και στο manifesto του 1961 ο *σεβασμός του Συντάγματος* (της *φιλελεύθερης κρατικής δομής*), του *Κοινοβουλίου* και της *Ομοσπονδιακής δομής*⁴⁴ της *Δημοκρατίας* ειδικότερα. Στο κείμενο του 1965 υπενθυμίζονται οι *υποχρεώσεις των πολιτών έναντι του κράτους* ενώ γίνεται αποδεκτή η διακήρυξη του Θεμελιώδους Νόμου για την *υλοποίηση του κοινωνικού κράτους δικαίου* ενώ σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης αναγνωρίζεται η *ανωτερότητα του Συντάγματος*.

Το PSB, τέλος, το 1945 κάνει λόγο για την αναγκαιότητα *εκλογής Συντακτικής Συνέλευσης* ενώ στην περίπτωση που σημειώνονταν *αντιδράσεις ή συνεχιζόταν η αντιβασιλεία ή δεν εξασφαλιζόταν απαρτία*, το κόμμα θα υλοποιούσε το πρόγραμμα του όπου *δεν απαιτούταν Συνταγματική Αναθεώρηση*. Αν προχωρούσε η διαδικασία Αναθεώρησης, θα επιδιωκόταν η *ένταξη του δικαιώματος στην εργασία και την κοινωνική ασφάλιση*,⁴⁵ του *καθήκοντος των πολιτών να σέβονται τις διεθνείς*

⁴³ Συγκεκριμένα αναφέρονται η *ανθρώπινη αξιοπρέπεια, ελευθερία, δικαιοσύνη, πολιτική και θρησκευτική ανέχεια*.

⁴⁴ Επαναλαμβάνεται στο κείμενο του 1965. Επιπλέον αυτού, διαβάζουμε ότι η ομοσπονδιακή αρχή, η *διαίρεση της εξουσίας μεταξύ του κεντρικού κράτους και των κρατιδίων, συμβάλλει στην αποτροπή της κατάχρησης πολιτικής εξουσίας*.

⁴⁵ βλ. παρακάτω

δεσμεύσεις του κράτους και την υποχρέωση των υποψηφίων σε δημόσιες υπηρεσίες και των χορηγών τους να λάβουν όρκο της πίστης στο Σύνταγμα. Το πρόγραμμα του 1949 προχωράει στην έκκληση υπεράσπισης της δημοκρατίας ενάντια στις αντιδραστικές απειλές του *léo-rexisme*⁴⁶ και το 1965, τέλος, υποστηρίζει τα ίσα δικαιώματα των πολιτών ανεξαρτήτως προνομίων τάξης ή περιουσίας.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η επόμενη κοινή θέση που επισημαίνει τον έλεγχο της εξουσίας. Το LP επικαλούμενο την ικανότητά του να καινοτομεί, το 1964, προτείνει την υποβολή σε συνεχή και προσεκτική διερεύνηση των πρακτικών των δικών των Κρατικών Υπηρεσιών, της διοίκησης, της δικαιοσύνης και των κοινωνικών υπηρεσιών και του έργου του Κοινοβουλίου. Οι Βέλγοι Σοσιαλιστές το 1945 αφιερώνουν ξεχωριστή παράγραφο για την ελευθερία η οποία εκφράζεται μέσω της εγγύησης άσκησης συνταγματικών δικαιωμάτων με βασική προϋπόθεση το σεβασμό των δικαιωμάτων των άλλων και τρεις περιορισμούς: κατά της εκμετάλλευσης του ανθρώπου από τον άνθρωπο, κατά της καταπίεσης του ανθρώπου από τον άνθρωπο και κατά της αυθαιρεσίας της εξουσίας. Ως προς το τρίτο, το κόμμα ξεκαθαρίζει ότι επιδιώκει μια δημοκρατία όπου οι εξουσίες προέρχονται ουσιαστικά από το έθνος και ασκούνται υπό τον έλεγχό του, με σεβασμό των δικαιωμάτων που εγγυάται στους πολίτες το Σύνταγμα και οι νόμοι.

Φαίνεται, πάντως, ότι το SPD εμφανίζεται πιο ευαίσθητο από τα υπόλοιπα τρία κόμματα που ενέταξαν στον λόγο τους στοιχεία ελέγχου της εξουσίας. Το πρόγραμμα του Dortmund (1952) τασσόταν υπέρ του ελέγχου της νομιμότητας πράξεων της διοίκησης και αυτό του Godesberg (1959) υπέρ του δημόσιου ελέγχου της εξουσίας. Τέλος, το manifesto του 1965 υποστήριζε την αυστηρή επίβλεψη και τον έλεγχο των κρατικών οργάνων με στόχο την αποτελεσματικότερη οργάνωση του κυβερνητικού έργου.

Η ισότητα έναντι του νόμου αποτελεί θέση που συμμερίζονται τα SAP (1944, 1960) και SPD (1946). Η αναθεώρηση του Ποινικού Κώδικα εντοπίζεται εκ νέου στο SAP, το 1944, με τη διάκρισή του σε αστικό και στρατιωτικό με σκοπό την απόδοση της αναλογικότερης δυνατής ποινής. Επιπλέον, η αναθεώρηση του Ποινικού Κώδικα στο manifesto του 1965 του SPD, στοχεύει στην προστασία από εγκληματίες και ψυχικά ασθενείς. Το κόμμα ξεκαθάριζε ότι όποιοι δημόσιοι παράγοντες (μέλη των ενόπλων δυνάμεων ή άλλου οργάνου δημόσιας ασφάλειας, πρόσωπα κυβερνήσεων, κομμάτων ή άλλων πολιτικών οργανισμών) ή τρίτα πρόσωπα συνεργαζόμενα με αυτά σκόπευαν να οργανώσουν πραξικόπημα, θα φυλακίζονταν. Επιπλέον, στο ίδιο

⁴⁶ Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, μεταξύ των πολυάριθμων κινήσεων δεξιάς ριζοσπαστικοποίησης, εμφανίστηκε στο Βέλγιο εντός του Καθολικού Κόμματος μια ακροδεξιά, Καθολική, αυταρχική τάση που εξελίχθηκε σε κόμμα, το *parti rexiste*, το 1935. Επικεφαλής του είχε τεθεί ο Léon Degrelle, Βέλγος πολιτικός ο οποίος αρχικά ανέλαβε τη διεύθυνση των Ρωμαιοκαθολικών Εκδόσεων Rex. Σταδιακά, το κόμμα έπαψε να πιστεύει στον κοινοβουλευτισμό και επεδίωκε μια ισχυρή εκτελεστική εξουσία σε συνδυασμό με την κυριαρχία της Εκκλησίας του Βελγίου, γεγονός που προκάλεσε την εντονότερη αντίδραση της Καθολικής Ηγεσίας εναντίον του. Ο ίδιος ο Degrelle υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής και με το κόμμα του στενός συνεργάτης των Ναζί κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Delwit P., όπ.π., pp.113-8

κείμενο προβλέπεται φυλάκιση όχι λιγότερο από ένα χρόνο και στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων για την κατηγορία της κρατικής συκοφαντίας. Τέλος, γίνεται διάκριση της προδοσίας με τις αντίστοιχες ποινές για κάθε μια περίπτωση:

- ❖ Φυλάκιση για την γνωστοποίηση εθνικών μυστικών σε ξένες δυνάμεις
- ❖ Ισόβια κάθειρξη για περιπτώσεις σοβαρής ζημίας σε βάρος της Γερμανίας
- ❖ Ποινή απόπειρας προδοσίας για κατηγορίες κατασκοπίας
- ❖ Σε ό,τι αφορά απόρρητες, κρατικές πληροφορίες:
 - Επίπληξη αν η αποκάλυψη έγινε από μέλος του Κοινοβουλίου, σε αυτό ή σε επιτροπή του, και κατόπιν σοβαρής εξέτασης των δεδομένων δεν προέκυψε παραβίαση της συνταγματικής τάξης.
 - Φυλάκιση τουλάχιστον τριών μηνών σε οποιονδήποτε αποκαλύπτει δημόσια ή σε μη εξουσιοδοτημένο άτομο με κίνδυνο να γίνει γνωστό σε ξένες δυνάμεις και στοχεύει να βλάψει την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας.
 - Φυλάκιση για όσους συνεργάζονται με τις μυστικές υπηρεσίες άλλης χώρας.

Ολοκληρώνοντας, το τελευταίο κοινό σημείο μεταξύ των προγραμματικών κειμένων αφορά στην άρση του καθεστώτος έκτακτης ανάγκης. Δεν εντοπίζεται συχνά παρά στο πρόγραμμα του 1946 του PSB και στο manifesto του 1965 των Γερμανών Σοσιαλδημοκρατών. Ειδικά οι τελευταίοι καταγγέλλουν τις τρεις κατοχικές Δυνάμεις για τις απεριόριστες εξουσίες τους στα εδάφη της Γερμανίας οπότε, για τον λόγο αυτό, δηλώνεται η *αποφασιστικότητα* του κόμματος ώστε εγχώριες αρχές να αναλάβαν να τις εξασκήσουν. Τέτοιες εξελίξεις θα σήμαιναν φυσικά και τη λήξη της παρακολούθησης των τηλεπικοινωνιών και αλληλογραφίας από τους Συμμάχους ή της περιορισμένης ελευθεροτυπίας. Τέλος, οργανώνεται το ίδιο το καθεστώς έκτακτης ανάγκης από το κόμμα που επιδιώκει την *πλήρη λειτουργία του κράτους*, την *κυβερνητική στήριξη* από όλες τις δημοκρατικές δυνάμεις, την *αμυντική προετοιμασία* κατόπιν απόφασης της Βουλής καθώς και τη *διατήρηση της ισχυρής της θέσης*.⁴⁷

Ιδιαιτερότητες κομμάτων και προγραμμάτων

Πριν ολοκληρωθεί η ενότητα αυτή κρίνεται απαραίτητη η παρουσίαση ορισμένων θέσεων που εμφανίζονται στο κάθε κόμμα ξεχωριστά. Αρχικά, στην περίπτωση του SAP στη Σουηδία και τα δύο προγράμματα με θέματα εκδημοκρατισμού τίθενται υπέρ της *Πολιτείας (Republic)*, της *παροχής οικονομικής βοήθειας για τη διεκδίκηση δικαιωμάτων*, της εισαγωγής θεσμών άμεσης δημοκρατίας όπως το *δημοψήφισμα* και δημόσιας διαβούλευσης για κάθε υπόθεση. Επιπλέον αυτών, στο πρόγραμμα του 1944, εμπεριέχεται μια διάταξη του παρελθόντος που αφορά στη *λαϊκή επιρροή στη δικαιοσύνη*. Σημαντικότερο σημείο κρίνεται αυτό που σχετίζεται με την *παροχή*

⁴⁷ Πρόκειται για μια εισαγωγή στα όσα επρόκειτο να επακολουθήσουν το 1968 οπότε και ψηφίστηκαν με τη σύμφωνη γνώμη του SPD οι *Νόμοι Έκτακτης Ανάγκης*. Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.211

*δωρεάν νομικής βοήθειας, ώστε όλοι οι πολίτες, ισότιμα, να είναι σε θέση να υπερασπιστούν τον εαυτό τους. Τέλος, στο πρόγραμμα του 1960 το κόμμα τονίζει την ανάγκη οι εκλογές να είναι δωρεάν και μυστικές, ενώ το δημοψήφισμα συμβουλευτικού χαρακτήρα.*⁴⁸

Προχωρώντας στους Βέλγους Σοσιαλιστές ένα βασικό αίτημα που βλέπουμε να επαναλαμβάνεται σε βάθος χρόνων (1946, 1949, 1950, 1961, 1965) αφορά την αναγνώριση της *αντίστασης*, των δικαιωμάτων όσων υπηρέτησαν την πατρίδα τους, όσων υπήρξαν θύματα (πολιτικά ή στρατιωτικά) των συγκρούσεων, των φυλακισμένων, πολιτικών κρατουμένων και απελαθέντων. Η διασφάλιση αυτή συμπεριελάμβανε τυχόν ηθικές και υλικές αξιώσεις. Επιπλέον, από το 1949 και στα κείμενα των ετών 1954, 1961 και 1968 εντάσσεται και το *γλωσσικό πρόβλημα* το οποίο το κόμμα επιθυμεί να λύσει δημοκρατικά και ρεαλιστικά, με στόχο την εναρμόνιση των διακοινοτικών σχέσεων.

Τέλος, οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες καταπιάνονται ιδιαίτερα με τον εκσυγχρονισμό της δικαστικής εξουσίας. Η *ανεξαρτησία των δικαστών* τονίζεται το 1959 και 1969, το αναφαίρετο δικαίωμα όλων να υπερασπιστούν εαυτούς μόνο το 1959, ενώ το 1961 και 1969 δηλώνεται η νομική βεβαιότητα και η ανάγκη *απλούστευσης της διαδικασίας πριν από τις δίκες*. Το SPD, τέλος, εισαγάγει ζητήματα *διαφάνειας* στον προγραμματικό του λόγο, όταν στα κείμενα των ετών 1961 και 1965 υποστηρίζει την άποψη ψήφισης *νόμου για αποτροπή της χρηματοδότησης των κομμάτων από ανώνυμους χορηγούς* και τον όρο οι πόροι τους να προέρχονται από ίδια μέσα και τις συνδρομές των μελών τους. Η θέση αυτή συνδέεται άμεσα με την προσπάθεια της κυβέρνησης να καταργήσει τα αντιδημοκρατικά πολιτικά κινήματα.⁴⁹

1.2 Πολιτισμικός φιλελευθερισμός

Εισαγωγή

Η Σοσιαλδημοκρατία, ιστορικά, εισήγαγε πρωτοποριακές ιδέες στους σύγχρονους της. Συχνά, ήταν τόσο πρωτοποριακές και φιλελεύθερες που προκαλούσαν τις συντηρητικές νόρμες κάθε δεδομένης στιγμής. Η προσπάθεια μετασχηματισμού του εκάστοτε αξιακού συστήματος ή έστω κατάρριψης ισχυρών προκαταλήψεων υπήρξε συστηματική και προσαρμόστηκε όσο περνούσαν τα χρόνια. Πρόκειται για ένα πολύ σημαντικό για την ταυτότητα της Σοσιαλδημοκρατίας παράγοντα, καθώς επεξετέινε το πεδίο καλλιέργειας ριζοσπαστικών ιδεών για ζητήματα αξιών, ηθικής και κουλτούρας με στόχο την ατομική αλλά και συλλογική/ κοινωνική πρόοδο.

⁴⁸ Η δυνατότητα διεξαγωγής δημοψηφισμάτων στη Σουηδία επιτράπη για πρώτη φορά το 1922. Referendums(Sweden) <http://www.riksdagen.se/en/how-the-riksdag-works/democracy/referendums/> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

⁴⁹ Mazower M., όπ.π., σελ.98

Μεταπολεμικά, αυτή η ριζοσπαστικότητα αρχίζει ελαφρώς να *φθίνει*. Η εξέλιξη οφείλεται πρωτίστως στην υλοποίηση πολλών, διατυπωμένων πρώτα από τη Σοσιαλδημοκρατία, θέσεων. Ο πολιτισμικός φιλελευθερισμός συγκρατείται ελαφρώς ενώ στην πραγματικότητα επαναλαμβάνονται οι ίδιες ή παρόμοιες θέσεις με διαφοροποιημένο τρόπο από τα κόμματα. Λίγες είναι, δηλαδή, οι νέες προσθήκες στο σχετικό τμήμα των προγραμμάτων που μελετήσαμε ενώ σπάνια καλύπτουν πιο ευαίσθητα ζητήματα όπως είναι τα αυτά που σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα.

Σύγκριση

Παρά ταύτα, θέσεις πολιτισμικού φιλελευθερισμού εντοπίζονται, διάσπαρτες μεν, που δίδουν τη δυνατότητα, δε, να συνθέσουμε μια εικόνα για την πορεία που ακολούθησαν τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα σχετικά. Στην διάρκεια των χρόνων που μελετάμε, τα κείμενα εμφανίζουν τις εξής κοινές θέσεις:⁵⁰

- ❖ Πλήρης ισότητα όλων
- ❖ Διαχωρισμός Εκκλησίας-Κράτους
- ❖ Εναπόθεση των θρησκευτικών θεμάτων στην ιδιωτική σφαίρα
- ❖ Άδεια μετ' αποδοχών & πολιτική ελεύθερου χρόνου
- ❖ Προώθηση των μορφών πολιτιστικής έκφρασης
- ❖ Προάσπιση της έρευνας και αξιοποίηση των τεχνολογικών επιτευγμάτων
- ❖ Προστασία του περιβάλλοντος
- ❖ Διαχωρισμός Εκκλησίας-Εκπαίδευσης
- ❖ Η σημασία της κοινωνικής διάστασης της διδασκαλίας
- ❖ Ισότητα θεωρητικής & πρακτικής εκπαίδευσης & δικαίωμα επιλογής
- ❖ Ισότητα ευκαιριών & δια βίου κατάρτιση
- ❖ Υποστήριξη μητρότητας & οικογένειας/ νεολαίας/ ανθρώπων με αναπηρίες
- ❖ Παροχή βοήθειας σε προβλήματα ψυχικής υγείας

Η ισότητα εκλαμβάνεται κάθε φορά με ελαφρώς διαφορετικό τρόπο από το εκάστοτε κόμμα. Ενδεικτικά, το SAP στο πρόγραμμα του 1944 την προσδιορίζει με όρους *φύλου*, ενώ σε αυτό του 1960 το *status*, η *φυλή*, *τάξη* και *γλώσσα* παίζουν εξίσου σημαντικό ρόλο. Το LP στα manifestos των ετών 1959, 1964 και 1966 συνδέει την ισότητα αποκλειστικά με φυλετικά στοιχεία λόγω των πληθυσμών που

⁵⁰ Την περίοδο που εξετάζουμε κάνει την εμφάνισή της η *πρόληψη της εγκληματικότητας*. Ως θέμα θα απασχολήσει συστηματικά τους Σοσιαλδημοκράτες πολύ αργότερα, τη δεκαετία του 1990 επί της παρούσης, εντοπίζεται μόνο στους Άγγλους Εργατικούς και στους Σουηδούς Σοσιαλδημοκράτες. Συγκεκριμένα, οι πρώτοι στο manifesto του 1966, επισημαίνουν τα αυξημένα ποσοστά εγκληματικότητας και την ανάγκη ενδυνάμωσης των αστυνομικών δυνάμεων. Τονίζουν, ωστόσο, ότι ο σωφρονισμός δεν πρόκειται να επέλθει αν δεν *κλείσουν οι φυλακές του 19^{ου} αιώνα* και οι τρόφιμοι μεταφερθούν σε σύγχρονα ιδρύματα στα οποία θα παράγουν έργο *μιας κάποιας κοινωνικής αξίας*. Σε ό,τι αφορά στους δεύτερους, σχετικά ζητήματα εμφανίζονται στα προγράμματα των ετών 1944, όπου εντάσσεται η *πρόληψη του εγκλήματος με κοινωνικά μέσα*, και 1960, όταν το κόμμα τάσσεται υπέρ της *πρόληψης και της αποτελεσματικής προστασίας έναντι της εγκληματικότητας*, ιδίως των ανηλίκων, που σταδιακά αυξανόταν. Βλ. σχετικά: Droz J., όπ.π., pp.561-2; Mazower M., όπ.π., σελ.131-5

μετακινούνταν από τις πρώην αποικίες προς το Ηνωμένο Βασίλειο.⁵¹ Το SPD στα κείμενά του (1949, 1952, 1953, 1957, 1959, 1969) επικροτεί κυρίως την ισότητα των φύλων σε νομικό, οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο μέσω της αναθεώρησης του οικογενειακού δικαίου και της παράλληλης άρσης της διάκρισης μεταξύ παντρεμένων και ανύπαντρων γυναικών με την πλήρη αναγνώριση των εργασιακών τους δικαιωμάτων.⁵² Τέλος, το PSB διαφοροποιεί ελαφρώς τα σχετικά στοιχεία στα κείμενά του καθώς σε αυτό του 1945 προτάσσει την εξάλειψη των διακρίσεων σε βάρος φύλου, φυλής, χρώματος, πίστης ενώ σε αυτό του 1946 την αναγνώριση του *status της γυναίκας, του παιδιού και του εφήβου*. Συντριπτικά, οποτεδήποτε το κόμμα αναφέρεται στο γυναικείο φύλο υποστηρίζει την *αστική, πολιτική και εργασιακή* (επομένως και μισθολογική) *ισότητα*.⁵³

Ο διαχωρισμός κράτους- Εκκλησίας θυμίζει τη σοσιαλδημοκρατία του παρελθόντος. Σε ό,τι αφορά στους Σουηδούς Σοσιαλδημοκράτες, το θέμα εντοπίζεται μόνο στα προγραμματικά κείμενα: το 1944 επαναφέρεται η παραδοσιακή θέση περί κατάργησης της κρατικής Εκκλησίας και μεταφορά της περιουσίας της στο κράτος ενώ το 1960 διευκρινίζεται ότι η *σχέση κράτους- εκκλησίας βασίζεται επί των αρχών της δημοκρατίας και θρησκείας*. Το SPD συμφωνεί εντάσσοντας τη θέση στις πολιτικές αρχές του 1946 και στο κείμενο του 1949 δίχως να αναλύει περαιτέρω. Το Εργατικό κόμμα δεν καταπιάνεται καθόλου με το θέμα⁵⁴ ενώ το Σοσιαλιστικό κόμμα Βελγίου επιδιώκει τη *θρησκευτική ουδετερότητα του δημόσιου τομέα* (1945, 1949).

Παραμένοντας σε θρησκευτικά ζητήματα, οι Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες στο πρόγραμμα του 1960 υποστηρίζουν ότι *κάθε θρησκευτική πρακτική γίνεται σε εθελοντική βάση*. Οι Βέλγοι Σοσιαλιστές κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση: στα προγράμματα των ετών 1945, 1946, 1965 και 1968 εξαγγέλλεται ο σεβασμός όλων των *θρησκειών και της αθεΐας*. Στο πρώτο αναφέρεται, επιπλέον, η πλήρης *υπεράσπιση των αρχών του κόμματος* ακόμα και έναντι της Εκκλησίας. Στο κείμενο

⁵¹ Στην πραγματικότητα, οι ίδιοι οι Εργατικοί έθεσαν ορισμένα, διόλου ευκαταφρόνητα, εμπόδια που στόχευαν στον περιορισμό όσων μετανάστευαν από τις πρώην αποικίες στην μητρόπολη (*Το Εργατικό Κόμμα δέχεται ότι ο αριθμός των μεταναστών που εισέρχονται στο Ηνωμένο Βασίλειο πρέπει να είναι περιορισμένος. Μέχρι μια ικανοποιητική συμφωνία που θα καλύπτει αυτό και θα μπορέσει να αποτελέσει τη βάση των διαπραγματεύσεων με την Κοινοπολιτεία, μια Εργατική Κυβέρνηση θα διατηρήσει τον έλεγχο της μετανάστευσης- 1964, Στον τομέα της μετανάστευσης, θα συνεχίσουν οι ρεαλιστικοί έλεγχοι, ευέλικτοι πάντα, σε συνδυασμό με ένα ευφάνταστο και αποφασιστικό πρόγραμμα για τη διασφάλιση της φυλετικής ισότητας- 1966*). Από το 1968 οριζόταν ότι τη βρετανική ιθαγένεια θα λάμβαναν μόνον όσοι είχαν *Βρετανό γονέα* από όσους προέρχονταν από τις πρώην αποικίες. Mazower M., όπ.π., σελ.141

⁵² Ο Θεμελιώδης νόμος κατοχύρωνε την ισότητα μεταξύ των δύο φύλων ενώ το οικογενειακό δίκαιο εκσυγχρονίστηκε από το Μεγάλο Συνασπισμό. Sassoon D., όπ.π., σελ.476, 611

⁵³ Είναι σημαντικό να ειπωθεί ότι τη δεκαετία του 1950 σημειώθηκαν σημαντικές μεταβολές στη σύνθεση του εργατικού δυναμικού στις Ευρωπαϊκές χώρες, κυρίως λόγω του περιορισμού των γεωργικών δραστηριοτήτων. Αυτό επηρέασε και το γυναικείο τμήμα του εργατικού δυναμικού που μειώθηκε αισθητά και δεν ενθαρρύνθηκε να περάσει στη βιομηχανία, λόγω της φθηνής εργατικής δύναμης που προσέφεραν οι μετανάστες. Sassoon D., όπ.π., σελ.316

⁵⁴ Λόγω των ιστορικών εξελίξεων στα ζητήματα θρησκείας και Εκκλησίας στη Μ. Βρετανία, το Εργατικό Κόμμα δεν χρειάστηκε να αναπτύξει τον αντικληρικαλισμό έντονα αλλά, επιπλέον, δεν προώθησε ενώ μπορούσε το διαχωρισμό Εκκλησίας-κράτους. Sassoon D., όπ.π., σελ.226, 230

του 1954, το κόμμα διαφοροποιεί ελαφρώς τη θέση του όταν ξεκαθαρίζει ότι παραμένει απολύτως ουδέτερο προς όλες τις θρησκείες.⁵⁵

Οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες υποστηρίζουν το δικαίωμα στην πίστη (1946, 1952, 1953). Ο σεβασμός της *συνείδησης* συνοδεύεται από την τοποθέτηση *υπέρ της διδασκαλίας της Εκκλησίας*, με μνεία όμως στην εγκατάλειψη των προθέσεων της να *χειραγωγεί* για πολιτικούς σκοπούς (1952, 1953, 1957). Στο μετριοπαθές πρόγραμμα Godesberg του 1959, το κόμμα επιζητά τη *συμφιλίωση με τις Εκκλησίες* καθώς ο *δημοκρατικός σοσιαλισμός έχει τις ρίζες του στη χριστιανική ηθική, τον ανθρωπισμό και την κλασσική φιλοσοφία*. Για το λόγο αυτό, ο σεβασμός προς τις Εκκλησίες είναι δεδομένος και επιδιώκεται η *συνεργασία* του κόμματος με αυτές.⁵⁶ Το μοτίβο αυτό συνεχίζεται στο προγραμματικό κείμενο του 1961 αλλά χάνεται από τα υπόλοιπα.

Η θρησκεία στη Γερμανία αποτελούσε ένα περίπλοκο ζήτημα λόγω της σχετικά πρόσφατης ενοποίησης των κρατιδίων που την συγκρότησαν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Η απουσία πολιτικής ενότητας είχε ως αποτέλεσμα την ισχυροποίηση του συνεκτικού ρόλου της θρησκείας και επιπλέον οι Εκκλησίες (Καθολική και Προτεσταντική) αποτέλεσαν βασικούς κόμβους διοίκησης, σε συνεργασία με το κράτος. Το πρώτο κύμα αμφισβήτησης της εκκλησιαστικής εξουσίας ήρθε από φιλελεύθερους και σοσιαλιστικούς κύκλους σκέψης που ενδυναμώθηκαν με την εκβιομηχάνιση και προκάλεσαν την κινητοποίηση της Καθολικής Εκκλησίας που επιθυμούσε να διατηρήσει τη θέση της. Αποτέλεσμα αυτής ήταν η ανάπτυξη του ρεύματος του *κοινωνικού καθολικισμού (Social Catholicism)* που εξελίχθηκε στο *καθολικό κοινωνικό ρεφορμισμό* και στόχευε στην εύρεση λύσης για το *ηθικό πρόβλημα των εργατικών στρωμάτων*. Η κάθετη απόρριψη οποιουδήποτε σοσιαλιστικού στοιχείου ήταν φυσικά δεδομένη αλλά και αναμενόμενη.

Το SPD, όπως όλα τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, εξαρχής τήρησε μια αρνητική στάση έναντι της Εκκλησίας. Μόνον ο Wilhelm Liebknecht και ο ρεφορμιστής Eduard Bernstein διαφωνούσαν με την επίσημη στάση του κόμματος. Ο πρώτος, υποστήριζε ότι η ουσία στην ανάλυση του Μαρξ ήταν ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, *πυλώνας* της οποίας ήταν οι εκκλησίες ενώ ο δεύτερος, ότι τα κομματικά μέλη θα απομακρύνονταν από τη θρησκεία μέσω *εκπαίδευσης*. Μεταπολεμικά, η ιδεολογική σύγκρουση μεταξύ SPD – Καθολικής Εκκλησίας συνεχίστηκε, με τον μαρξισμό να αποτελεί σημαντικό παράγοντα αυτής. Τυπικά το κόμμα διατήρησε την αυστηρά ουδέτερη στάση που περιέγραφε στα προγράμματά του, αποτέλεσμα ενός γενικευμένου αντικληρικαλισμού, αλλά αδυνατούσε να κατανοήσει το θεσμικό ρόλο που οι Εκκλησίες, κυρίως η Καθολική, έκριναν ότι τους άξιζε στο γερμανικό κράτος.

Κομβικής σημασίας υπήρξε η ήττα του SPD το 1953, καθώς τότε σημειώθηκαν οι πρώτες κινήσεις προσέγγισης τόσο με την Προτεσταντική, όσο και με την Καθολική

⁵⁵ Η θρησκεία έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο στο Βέλγιο και ήταν απόρροια της ανεξαρτητοποίησής του από την Προτεσταντική Ολλανδία τον 19^ο αιώνα. Deschouwer K., όπ.π., pp.20, 22-3

⁵⁶ Το κόμμα στο συγκεκριμένο πρόγραμμα προχώρησε σε ένα διευρυμένο άνοιγμα. Στην προκειμένη περίπτωση, στόχευε και στην προσέλκυση όσων ήταν θρησκευόμενοι αλλά δεν έλκονταν από το SPD. Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.199

Εκκλησία. Το πρόγραμμα Godesberg το 1959, παρά την κριτική για το γενικό πνεύμα των θεμελιωδών αρχών του, συνέβαλε στις προσπάθειες προσέγγισης του κόμματος με την Καθολική Εκκλησία μέσω της συνεργασίας μαζί του που είχε ξεκινήσει λίγο καιρό νωρίτερα με τις *καθολικές μειονότητες*. Από το 1958, άλλωστε, διεξάγονταν συνέδρια με τα οποία είχε εντατικοποιηθεί ο διάλογος μεταξύ των δύο πλευρών, γεγονός που βοήθησε στην κατανόηση από το SPD των σημείων που προκαλούσαν τριβές. Η σύγκλιση υποκινήθηκε και μέσω του Μεγάλου Συνασπισμού μεταξύ του SPD με τη CDU (1966-1969) που κάπως μετρίασε την κριτική που δεχόταν το κόμμα από την Καθολική Εκκλησία. Τα πράγματα πήραν την πρότερη μορφή τους όταν ο συνασπισμός διαλύθηκε και το SPD σχημάτισε κυβέρνηση με τους Φιλελεύθερους.⁵⁷

Προχωράμε σε ένα θέμα που εισήχθη πρώτη φορά στα κείμενα του Μεσοπολέμου. Η άδεια μετ' αποδοχών και η πολιτική ελεύθερου χρόνου αποτελούν έννοιες που παραπέμπουν στο δικαίωμα των εργαζομένων στην ανάπαυση. Συγκριτικά, το SAP και το PSB καταπιάνονται περισσότερο με το θέμα. Το LP τοποθετείται στο manifesto του 1950 υπέρ της λήψης μέτρων για την πλήρη *απόλαυση του ελεύθερου χρόνου* και την ίδρυση *Συμβουλίου Διακοπών* με μέριμνα για τις προσιτές τιμές καταλυμάτων για οικογένειες. Τα άτομα, πάντως μπορούν ελεύθερα να πράττουν όπως επιθυμούν στον ελεύθερο χρόνο τους αλλά υφίσταται και η υποχρέωση εκ μέρους της πολιτείας να παρέχει τα δέοντα για αυτό (1959, 1964).⁵⁸ Σχετική αναφορά υπάρχει στο manifesto του 1961 του SPD στο οποίο επιδιώκεται η *επέκταση της άδειας μετ' αποδοχών στις 3 εβδομάδες από το 1962 και σε 4 εβδομάδες από το 1965* ενώ όπως θα δούμε παρακάτω, είναι ιδιαίτερα συγκεκριμένο σε ό,τι αφορά στην πολιτική του ελεύθερου χρόνου.⁵⁹

Οι αναγκαίες ώρες ελεύθερου χρόνου θα έπρεπε να ανέρχονται σε 36 και η άδεια μετ' αποδοχών θα ήταν *υποχρεωτική για όλα τα επαγγέλματα*, σύμφωνα με το πρόγραμμα του 1944 των Σουηδών Σοσιαλδημοκρατών. Στο manifesto του 1948 διευκρινίζεται ότι η άδεια οφείλει να έχει διάρκεια *τριών εβδομάδων* ενώ στο πρόγραμμα του 1960 διακηρύσσεται ότι *όλοι οι εργαζόμενοι δικαιούνται διακοπές και αυξημένο ελεύθερο χρόνο*. Τέλος, στο manifesto του 1964, το κόμμα τάσσεται υπέρ μιας *ενεργητικής πολιτικής ελεύθερου χρόνου*.⁶⁰

Παρατηρούμε ότι οι Βέλγοι Σοσιαλιστές είναι περισσότερο αναλυτικοί. Στο πρόγραμμα του 1949 επιδιώκεται η *υγιής χρήση του ελεύθερου χρόνου*. Τον αμέσως επόμενο χρόνο, το PSB προχωράει σε μια καινοτομία καθώς προβλέπει *10 αργίες*

⁵⁷ Η σύνθεση των παραγράφων έγινε βάσει των δεδομένων που αντλήθηκαν από το εξαιρετικό πάνω στο θέμα αυτό βιβλίο του Waibel, P., *Politics of accommodation: German Social Democracy and the Catholic Church, 1945-1959*, Frankfurt am Main/ Bern: Peter Lang, 1983 με έμφαση στην πλευρά του SPD (σελίδες 11-9, 13, 21-5, 30-3, 49-50, 73-89, 91-2, 95-100).

⁵⁸ Σύμφωνα με τον Mazower, ο αριθμός των χειρώνακτων εργατών που δικαιούταν άδεια μετ' αποδοχών δύο εβδομάδων στη Μ. Βρετανία *αυξήθηκε από 3.100.000 το 1948 σε 12.300.000 το 1950*. Mazower M., *όπ.π.*, σελ.118

⁵⁹ Το 1965 αυξήθηκε από 18 σε 24 μέρες. Sassoon D., *όπ.π.*, σελ.476

⁶⁰ Ένας νόμος του 1953 είχε καθορίσει τη διάρκεια τη νόμιμης άδειας μετ' αποδοχών στις *τρεις εβδομάδες*. Bergounioux A. & Manin B., *όπ.π.*, p.77

minimum ετησίως⁶¹ ενώ συμπεριλαμβάνεται η οργάνωση των *loisirs* (ελευθέρου χρόνου). Το κείμενο του 1954 αναφέρει την *αναδιοργάνωση του καθεστώτος διακοπών* και το θεσμό των συλλογικών διακοπών ενώ αυτό του 1958,⁶² εξήγγειλε την πρόθεση ψήφισης του *διπλού επιδόματος διακοπών* καθώς επίσης και την επέκταση των *loisirs* των εργαζομένων. Στο πρόγραμμα του 1961 ενθαρρύνονται οι *οικογενειακές διακοπές* και επισημαίνεται εκ νέου η προσπάθεια θεσμοθέτησης του *διπλού επιδόματος διακοπών* και της *σταδιακής εισαγωγής τρίτης εβδομάδας άδειας μετ' αποδοχών* ενώ σε αυτό του 1965 αναφέρεται ότι το δικαίωμα στα *loisirs* σημαίνει ότι *χάρη στις τεχνολογικές εξελίξεις ο ελεύθερος χρόνος είναι περισσότερος έναντι της εργασίας*, γεγονός που έχει σημαντικό κοινωνικό κέρδος και επιδιώκεται η επέκταση της άδειας σε *4 εβδομάδες με διπλό επίδομα*. Το 1968, τέλος, υπολογίζεται το σχετικό επίδομα να αυξηθεί από τα 500 φράγκα στις 2000 φράγκα για τους συνταξιούχους.⁶³

Τα προγραμματικά κείμενα όταν συμπεριλαμβάνουν το δικαίωμα των εργαζομένων στον ελεύθερο χρόνο, συνήθως, δεν παραλείπουν να εξαγγείλουν ρυθμίσεις που προτίθενται να προωθήσουν για την αξιοποίησή του, αν τα κόμματα λάβουν τη λαϊκή εντολή και σχηματίσουν κυβέρνηση.⁶⁴ Τα μέτρα που αναφέρονται αφορούν, πάνω-κάτω, τους ίδιους τομείς, ωστόσο παρουσιάζονται με διαφορετική συχνότητα αλλά και συνδυασμούς κομμάτων. Ειδικότερα:

- το σύνολο των κομμάτων ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για την προώθηση:
 - των *Τεχνών* (SAP:1948, 1960' LP: 1950, 1959, 1964, 1966' PSB:1945' SPD:1946, 1952, 1959, 1961),
 - της *μουσικής* (SAP: 1948, 1960' LP: 1964' PSB: 1965' SPD: 1959) και
 - των *δημόσιων βιβλιοθηκών*⁶⁵ (SAP: 1952' LP: 1945' PSB: 1965' SPD: 1952)
 - και του *αθλητισμού/ των σπορ* (SAP: 1964' LP: 1959, 1964, 1966' PSB: 1949, 1954, 1958, 1968' SPD: 1957, 1959, 1961, 1969)
- η ενίσχυση του *θεάτρου* ενδιαφέρει το SAP (1948, 1960), το LP (1945, 1959,1964) και το PSB (1965),

⁶¹ Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι το κόμμα είναι φειδωλό, αρχικά, αναφορικά με τη διάρκεια της άδειας. Το 1925, οπότε και εισήχθη πρώτη φορά για τους εργαζομένους στους σιδηροδρόμους, ήταν μόλις *8 μέρες το χρόνο*. Κατόπιν, το 1936 επεκτάθηκε το σύνολο των εργαζομένων δικαιούταν *6 μέρες* άδεια ετησίως ενώ η τρίτη εβδομάδα άδειας μετ' αποδοχών έγινε πραγματικότητα το 1963. Parti Socialiste/ Di Rupo E. (dir.), *Parti socialiste: créateur de progrès depuis 125 ans*, Bruxelles: Renaissance du livre, 2010, pp.34, 138; Piäser A., όπ.π., p.175

⁶² Το κείμενο αυτό τονίζει παράλληλα τα σχετικά επιτεύγματα κατά τα χρόνια διακυβέρνησης του κόμματος (*12 ημέρες μετ' αποδοχών, 6 ημέρες διπλές αποδοχές, 10 αργίες, επίδομα διακοπών* για τους δημόσιους λειτουργούς).

⁶³ Το επίδομα διακοπών θεσμοθετήθηκε το 1962. Piäser A., όπ.π., p.233

⁶⁴ Άλλωστε, όπως αντιλαμβανόμαστε διαβάζοντας τα κείμενα του SAP το 1948 και 1960 ή του LP το 1945, όλα εξαρτώνται από τη γενικότερη στάση που υιοθετεί η κοινωνία, η οποία οφείλει να συμβάλλει ώστε όλος ο λαός να έχει πρόσβαση στα οφέλη της εθνικής πολιτιστικής κληρονομιάς.

⁶⁵ Δημόσιες βιβλιοθήκες υφίστατο στο Βέλγιο από το 1921 από σοσιαλιστική πρωτοβουλία. Parti Socialiste, όπ.π., pp.30, 135

- η υποστήριξη της λογοτεχνίας προβάλλεται από το SAP (1948, 1960), το PSB (1965) και το SPD (1952),
- η επέκταση του κινηματογράφου αποτελεί στοιχείο που υφίσταται σε κείμενα δύο μόνο κομμάτων: στο πρόγραμμα του 1960 του SAP και στα manifestos των ετών 1959⁶⁶ και 1964 του LP.
- Τέλος, διαφορετικοί συνδυασμοί κομμάτων (στη μία περίπτωση SAP- PSB- SPD και στην άλλη SAP- PSB- LP⁶⁷) τοποθετούνται υπέρ της ποιότητας και ανεξαρτησίας του ραδιοφώνου, αφενός, και της τηλεόρασης, αφετέρου.

Επιπλέον των παραπάνω, εντοπίζουμε λίγες διαφοροποιήσεις μεταξύ των κομμάτων. Σε ό,τι αφορά τους Εργατικούς,⁶⁸ δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στις εξωτερικές δραστηριότητες στην *ύπαιθρο* με την παράλληλη ανάπτυξη *εθνικών πάρκων* (1950, 1959, 1964, 1966). Παράλληλα, το κόμμα αναφέρεται στην δρομολόγηση της δημιουργίας *συναυλιακών χώρων* (1945), στη διασφάλιση της *ελεύθερης έκφρασης των καλλιτεχνών* (1950) και στην *ενθάρρυνση και υποστήριξη των ανεξάρτητων κινηματογραφιστών* (1964). Στο manifesto του 1966, τέλος, επισημαίνεται η Λευκή Βίβλος του 1965, με τίτλο «*Πολιτική για τις Τέχνες*», που εισήγαγε η Εργατική Κυβέρνηση, χάρη στην οποία *αυξήθηκαν τα κονδύλια για την υποστήριξη του Συμβουλίου Τεχνών, την εξασφάλιση υποτροφιών για μουσεία και την πενταπλάσια επιδότηση για νεότερους καλλιτέχνες*, ενώ αναμενόταν *αύξηση κατά 2,5 εκατομμύρια λίρες για τον χώρο των τεχνών*.⁶⁹

Σε ό,τι αφορά στους Βέλγους Σοσιαλιστές, στο πρόγραμμα του 1949, στα πλαίσια αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου της νεολαίας, συμπεριλαμβάνουν τη *δημιουργία κέντρων διακοπών και παιδικών χαρών*. Κατόπιν, η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου θα συνοδευόταν από τον *κοινωνικό τουρισμό* και τις *συλλογικές διακοπές* (1954), το κόμμα είχε την πρόθεση να προωθήσει τον πολιτισμό μέσω του *Εθνικού Ταμείου Τεχνών και Γραμμάτων* και της *επέκτασης πολιτιστικών ιδρυμάτων* (1958). Τέλος, στο

⁶⁶ Το κόμμα τόνιζε ότι θα καταργούσε τον Φόρο Κινηματογραφικής Διασκέδασης (*Cinema Entertainment Duty*), που δημιουργούσε πολλά προβλήματα στη βιομηχανία του θεάματος. Τελικά, καταργήθηκε το 1960. Περισσότερα σχετικά: https://www.terramedia.co.uk/reference/law/entertainments_tax.htm (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

⁶⁷ Συγκεκριμένα, το Εργατικό κόμμα στο manifesto του 1959 διατύπωνε τη θέση ότι *όταν είναι τεχνικά εφικτό, θα καλωσορίσουμε μια τρίτη επιλογή τηλεοπτικού προγράμματος*, εννοώντας το I.T.A. (Independent Television Authority), ενός οργανισμού που είχε ιδρυθεί με νόμο του 1954 για να επιβλέψει τη δημιουργία της *Ανεξάρτητης Τηλεόρασης*, ανταγωνιστικού δικτύου προς το BBC. Wikipedia.org, λήμμα: *Independent Television Authority* (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

⁶⁸ Στα χρόνια διακυβέρνησης των Εργατικών εισήχθη και το πόστο του *Υπουργού Τεχνών και Αναψυχής* (1966).

⁶⁹ Η Λευκή Βίβλος του 1965 ήταν η πρώτη από όσες έχουν εκδοθεί στην Αγγλία που αφορούσε τις Τέχνες. Την είχε εισηγηθεί η Jennie Lee, σύζυγος του Aneurin Bevan, πρώτη Υπουργός των Τεχνών και Αναψυχής, της οποίας πρωταρχικός στόχος ήταν το άνοιγμα στις τέχνες στους απλούς πολίτες. Χάρη σε εκείνη, μάλιστα, τριπλασιάστηκε το κονδύλι προς το αρμόδιο Συμβούλιο που προχώρησε στη δημιουργία πολλών από τους χώρους πολιτισμού που ακόμα αξιοποιούνται στη χώρα. Doeser P., *Culture White Paper – arts policy hasn't evolved in 50 years* (2016, April 7), <https://www.thestage.co.uk/opinion/2016/james-doeser-culture-white-paper-arts-policy-hasnt-evolved-in-50-years/> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

πρόγραμμα 1965, επιδιώκοντας την προώθηση της *ανάγνωσης*, προτείνεται η κατάργηση δασμών ή φόρων στα βιβλία και η ίδρυση μιας *εθνικής υπηρεσίας βιβλιογραφικών και βιβλιοθηκονομικών πληροφοριών* παράλληλα με τη δημιουργία *κινητών βιβλιοθηκών για τις μικρές πόλεις*. Το κόμμα είχε συμβάλει στην εισαγωγή του αθλητισμού στο σχολείο ήδη από τα χρόνια του Μεσοπολέμου.⁷⁰

Τέλος, οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες τάσσονται υπέρ της *ελευθερίας και ανοχής στην πολιτιστική ζωή* (1949, 1952). Σε αντίθεση με το παραπάνω φιλελεύθερο, στο πρόγραμμα Godesberg (1959) γίνεται λόγος για τον έλεγχο του *τύπου, του ραδιοφώνου, της τηλεόρασης και του κινηματογράφου* από δημόσιους οργανισμούς λόγω των δημόσιων καθηκόντων που επιτελούν ως μέσα που οφείλουν να παρέχουν *ελεύθερη ενημέρωση*. Το manifesto του 1961 υπογραμμίζει την ανάγκη *υλοποίησης του σχεδίου* που είχε συντάξει η Γερμανική Ολυμπιακή Εταιρεία και *στήριξης των ταλέντων*. Το SPD υπήρξε ιδιαίτερα δραστήριο ως προς τα πολιτιστικά ζητήματα κατά την προηγούμενη ιστορική περίοδο. Είχε προωθήσει τον αθλητισμό και τα σπορ, το θέατρο, τις χορωδίες, τις λέσχες βιβλίων και σκακιού. Η *υπο-κουλτούρα* που είχε αναπτύξει, σταδιακά, απορροφήθηκε από την κοινωνία.⁷¹

Τα προγραμματικά κείμενα δεν περιορίζονται σε θέματα πολιτισμού. Η επιστημονική πρόοδος αφορά τα κόμματα της Σοσιαλδημοκρατίας και, όπως καταδεικνύεται, τα συναρπάξει εξίσου. Ορισμένα από αυτά, όπως το SAP, προσθέτουν την επέκταση της έρευνας με ολίγον πιο λιτό τρόπο. Τα βασικά δύο θέματα που απασχολούν το κόμμα είναι η *δωρεάν έρευνα και προώθηση αυτής* (1944, 1960) και η *αποτελεσματική υποστήριξη*, ειδικότερα, *της επιστημονικής έρευνας και των πειραμάτων* (1948, 1952). Αντίστοιχη είναι η περίπτωση του PSB, το οποίο στο πρόγραμμα του 1949 κάνει λόγο για την ανάπτυξη *κέντρων τεχνικής και επιστημονικής έρευνας* ενώ σε αυτό του 1958 προστίθεται η *προώθηση του πανεπιστημιακού εξοπλισμού*. Τα προγράμματα της δεκαετίας του 1960 (1961, 1965) είναι λίγο πιο αναλυτικά τονίζοντας το *γενικό συμφέρον* ως σημαντική παράμετρο, το *συντονισμό των προσπαθειών* και την απαραίτητη εξασφάλιση της *πολιτικής και οικονομικής ανεξαρτησίας του ερευνητή*. Το Εργατικό Κόμμα, τέλος, τοποθετείται υπέρ (1945, 1964) της ενίσχυσης της έρευνας και επιστημονικής καινοτομίας για *ιατρικούς πρωτίστως σκοπούς* ενώ, όπως θα δούμε παρακάτω, δίδει έμφαση στα οφέλη που θα αποκομίσει η *βιομηχανία*.

Το SPD διατηρεί μια αμφίρροπη στάση, καθώς στις περισσότερες αναφορές του συμπεριλαμβάνει την *προώθηση/ υποστήριξη των επιστημών και της έρευνας* δίχως κάτι περισσότερο (1946, 1949, 1952, 1966, 1969) ενώ σε συγκεκριμένες περιπτώσεις κειμένων είναι πιο αναλυτικό. Πιο συγκεκριμένα, το manifesto του 1957 επισημαίνει ότι η *επιστήμη κινείται παράλληλα με την πολιτική* καθώς αναγνωρίζεται η ανάγκη *επαρκούς χρηματοδότησης της έρευνας και ενίσχυσης του Γερμανικού Συμβουλίου*

⁷⁰ Parti Socialiste, όπ.π., pp.26, 131

⁷¹ Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.200

Ερευνών⁷² για την καλύτερη αντιμετώπιση των προβλημάτων του κλάδου. Το πρόγραμμα Godesberg του 1959 εξαγγέλλει την υλοποίηση *δημόσιων επενδύσεων στο χώρο της επιστημονικής έρευνας*, ενώ αργότερα (1965) ακολουθεί μια διάκριση καθώς επισημαίνεται ότι τα *κρατίδια είναι υπεύθυνα για την πολιτιστική πολιτική* ενώ η *Ομοσπονδία για την επιστημονική έρευνα*, με τις αντίστοιχες οικονομικές συνέπειες.

Τρία από τα κόμματα υπογραμμίζουν την χρησιμότητα να ενσωματώσουν αυτά τα επιστημονικά και τεχνολογικά επιτεύγματα ώστε να ωφεληθούν τα μέγιστα από αυτά. Ξεκινώντας από το SPD, η διατύπωση της σχετικής θέσης συνθέτει ένα συνονθύλευμα λόγων που κινούνται από την εξασφάλιση της ανθρώπινης ελευθερίας σε μια διαρκώς μεταβαλλόμενη βιομηχανική κοινωνία (1959) ή τη διατήρηση της ηγεμονικής θέσης της χώρας στη βιομηχανία (1961, 1965). Πάντως, το κόμμα δίδει αξία και στα ευρήματα των κοινωνικών ή ανθρωπιστικών επιστημών, πλην των φυσικών επιστημών, επιζητώντας τη συνεργασία με τους ειδικούς (1965). Στην περίπτωση του PSB, το πρόγραμμα του 1965 αναγνωρίζει ότι η επιστημονική έρευνα αποτελεί τη *βάση και προϋπόθεση για κοινωνική και οικονομική πρόοδο* και αυτό του 1968 την απαραίτητη *αξιοποίηση της τεχνολογικής προόδου προς όφελος της οικονομικής επέκτασης*.

Τέλος, ας δούμε πώς παρακολουθεί το LP τις τεχνολογικές εξελίξεις. Στην πραγματικότητα, οι Εργατικοί εμφανίζουν εντονότατο ενδιαφέρον για αυτό το θέμα.⁷³ Στο manifesto του 1945 φαίνεται ότι ο εκσυγχρονισμός εκλαμβάνεται ως κάτι απαραίτητο (και διαρκές - 1950) ώστε η Βρετανία να είναι σε θέση να ανταγωνιστεί τους *οικονομικούς γίγαντες και να παραμείνει Μεγάλη Δύναμη*. Γενικώς, βλέπουμε μια έντονη επιθυμία εκσυγχρονισμού της βρετανικής βιομηχανίας και οικονομίας, κάτι που επισημαίνεται στο κείμενο του 1964 παράλληλα με την *ενσωμάτωση δομικών αλλαγών, την ανάπτυξη της προηγμένης τεχνολογίας και των νέων βιομηχανιών*. Μάλιστα, μεταξύ των σχετικών μέτρων είναι και η δημιουργία Υπουργείου Τεχνολογίας για να *κατευθύνει και να ενθαρρύνει μια μεγάλη εθνική προσπάθεια που θα φέρει προηγμένη τεχνολογία και νέες διεργασίες στη βιομηχανία*. Τέλος, στο manifesto του 1966 διαβάζουμε ότι επιδιώκεται η *συνεχής ανάπτυξη των πολιτικών που εισήγαγε το νέο Υπουργείο Τεχνολογίας για την παροχή σκόπιμης οικονομικής βοήθειας σε βασικούς κλάδους, όπως στους υπολογιστές και τις εργαλειομηχανές*.⁷⁴

⁷² Πρόκειται για το *Deutsche Forschungsgemeinschaft*, ενός οργανισμού που επανιδρύθηκε το 1949 και ξανά το 1951, με σκοπό την προώθηση της επιστήμης και της έρευνας στην Δυτική Γερμανία. Wikipedia.org, λήμμα: *Fondation allemande pour la recherche* (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

⁷³ Δεν είναι τυχαίο η Βρετανία, αφενός, είχε μείνει πίσω συγκριτικά με τα υπόλοιπα ανεπτυγμένα κράτη, αφετέρου, ο Harold Wilson είχε ορίσει συγκεκριμένη κατεύθυνση πολιτικής. Gould P., *The unfinished revolution: how the modernisers saved the Labour Party*, London: Abacus, 2001, p.34; Περισσότερα στο Κεφάλαιο 2.3.

⁷⁴ Η ενίσχυση της εκπαίδευσης σε Κολλέγια προηγμένης τεχνολογίας υπήρξε απόφαση του Harold Wilson. Droz J., ό.π., p.570

Στις σχετικές με τις πολιτιστικές τους θέσεις, τα κόμματα εμφανίζουν μεταϋλιστικές ανησυχίες όταν τοποθετούνται υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος. Η βιομηχανία είναι σημαντική, ωστόσο, δύναται να έχει σοβαρές επιπτώσεις στην ποιότητα ζωής. Αυτή η διαπίστωση υπήρξε καθοριστική για τον κόσμο της δεκαετίας του 1960 ενώ, κάποια χρόνια αργότερα, κατέληξε στην οργάνωση των οικολογικών κομμάτων σε όλες, σχεδόν, τις ευρωπαϊκές χώρες. Τούτων δοθέντων, οι Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες τάσσονται υπέρ της προστασίας έναντι της μόλυνσης της ατμόσφαιρας και του νερού ή της ηχορύπανσης και της ραδιενέργειας (1960) και υπέρ μιας ενεργούς περιβαλλοντολογικής πολιτικής (1968).⁷⁵ Οι Βέλγοι Σοσιαλιστές, πιο φειδωλοί, στο πρόγραμμα του 1965 αναφέρονται στην προστασία του πρασίνου ενώ αυτό του 1968 συμπεριλαμβάνει την οργάνωση της ανακύκλωσης.

Από την πλευρά τους, οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες ανησυχούν για την αύξηση των κρουσμάτων λευχαιμίας και καρκίνου λόγω της μόλυνσης του αέρα και του νερού (1961) και επιμένουν για την ανάγκη προστασίας του φυσικού πλούτου με αποτροπή της ηχορύπανσης, τονίζοντας ότι η επιζήτηση της ανταγωνιστικότητας δεν θα πρέπει να παρασέρνει ούτε να παραβλέπει την προστασία του περιβάλλοντος (1965). Τέλος, οι Άγγλοι Εργατικοί είναι ευαίσθητοι με την διατήρηση του φυσικού τοπίου της χώρας τους: στο manifesto του 1964 αναφέρεται η προστασία της ακτογραμμής από τη μόλυνση, ενώ σε αυτό του 1966, επιπλέον της δημιουργίας πάρκων, εντοπίζεται η πρόθεση ενίσχυσης της Δασικής Επιτροπής, αύξησης των δενδροφυτεύσεων και ενδεδειγμένης διερεύνησης των εθνικών ορυκτών πόρων.

Κάποια σημεία που αξίζει να αναλύσουμε λίγο διεξοδικότερα αφορούν στην εκπαίδευση. Οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες στα κείμενα των ετών 1949 και 1952 υπογραμμίζουν ότι η *θρησκευτική εκπαίδευση* θα ακολουθεί τις *επιθυμίες των γονιών*.⁷⁶ Το SAP⁷⁷ και το PSB⁷⁸ είναι τα μόνα κόμματα που συνεχίζουν να υποστηρίζουν την θρησκευτικά ουδέτερη εκπαίδευση. Ειδικότερα, το κείμενο του 1954 του PSB, εναποθέτει τη διδασκαλία μιας θρησκείας, στην αποκλειστική

⁷⁵ Η δημιουργία των νέων κοινωνικών κινημάτων και κατόπιν των οικολογικών κομμάτων, επηρέασαν τη Σουηδία (Χίλσον Μ., όπ.π., σελ.94, 155) που προχώρησε στην ψήφιση νόμων για την συντήρηση της φύσης το 1964 και για την προστασία του περιβάλλοντος το 1969. Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.78

⁷⁶ Η θέση αυτή αποτελούσε μια μορφή συμβιβασμού από την πλευρά του SPD. Μεταξύ 1959 και 1969 η πολιτική του για τα θρησκευτικά σχολεία ήταν λιγότερο ριζοσπαστική προκειμένου να περιοριστεί η σύγκρουση με την Εκκλησία. Πάρα ταύτα, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που έλαβε χώρα το 1953, στην Κάτω Σαξονία, από την τοπική κυβέρνηση του SPD προκάλεσε την αντίδραση της Εκκλησίας επειδή προέβλεπε την ίδρυση ενός χριστιανικού σχολείου με ξεχωριστή θρησκευτική διδασκαλία για τα δύο δόγματα (καθολικό και προτεσταντικό), καταπατώντας έτσι το δικαίωμα των γονιών να αποφασίζουν για αυτήν. Η τοποθέτηση του κεντρικού SPD υπέρ του δικαιώματος των γονιών έπεισε την Εκκλησία, ωστόσο, η παρακμή της ίδιας της θρησκευτικής εκπαίδευσης προκάλεσε εκ νέου τριβές. Ο Μεγάλος Συνασπισμός, τέλος, προώθησε μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση για τον καθορισμό του status 1307 κρατικών γυμνασίων από τα οποία μόνο 71 παρέμειναν θρησκευτικά. Waibel, P., όπ.π, σελ.100, 103-7

⁷⁷ Η θέση εντοπίστηκε στο πρόγραμμα του 1960 ενώ το 1944 η θέση αυτή προβάλλεται έμμεσα με εκείνη για την ίδρυση *λαϊκών συλλογικών σχολείων*.

⁷⁸ Το PSB αναφέρεται στη *λαϊκή ή θρησκευτικά ουδέτερη* εκπαίδευση (κατά περίπτωση στα κείμενα των ετών: 1954, 1958, 1961, 1968).

ευχέρεια του *πατέρα*, όπως νόμος ορίζει. Από τα πρώτα μεταπολεμικά του κείμενα, βέβαια, παρατηρούμε ότι αναφερόμενο στους Συντηρητικούς χρησιμοποιεί αυστηρή γλώσσα που θα χαρακτηριζόταν ακόμα και κυνική. Αποκορύφωμα αποτελεί το πρόγραμμα του 1958 όπου το κόμμα είναι ιδιαίτερα επιθετικό υπογραμμίζοντας την *ανεκτική* στάση της κυβέρνησής του από το 1954 έναντι του κλήρου και των καθολικών ιδρυμάτων. Το κείμενο συνεχίζει καταγγέλλοντας έντονα το Χριστιανικό Κοινωνικό κόμμα για την αδιαλλαξία του να λυθεί το πρόβλημα με τα εκπαιδευτικά ιδρύματα ενώ περιγράφεται αναλυτικά η διαδικασία που κατέληξε στην υιοθέτηση των συμφωνιών του 1955. Ας μείνουμε λίγο σε αυτό.

Η ευαισθησία του PSB ως προς τα θρησκευτικά θέματα που άπτονται του εκπαιδευτικού συστήματος συνδέεται με τον *Δεύτερο Σχολικό Πόλεμο* (*Deuxième guerre scolaire*) της δεκαετίας του 1950. Πιο αναλυτικά το 1950, το Χριστιανικό Κοινωνικό Κόμμα εξασφάλισε την απόλυτη πλειοψηφία σε Βουλή και Γερουσία. Λίγο αργότερα ως κυβέρνηση, εμφάνισε στον προϋπολογισμό του 1951 ένα δάνειο ύψους 300 εκατομμυρίων φράγκων για την ιδιωτική μέση εκπαίδευση (στα γαλλικά: *enseignement moyen libre*).

Κατόπιν, το 1952, ο Υπουργός Παιδείας του PSC (Pierre Harmel) έφερε νόμους οι οποίοι υποστήριζαν την ιδιωτική θρησκευτική εκπαίδευση (τα ιδιωτικά καθολικά σχολεία, δηλαδή) που λάμβανε πρόσβαση σε ευρείες κρατικές επιχορηγήσεις, με μειωμένα παράλληλα τέλη εγγραφής. Με τους νόμους αυτούς συστήνονταν κάποιες μεικτές επιτροπές στις οποίες η καθολική εκπαίδευση εκπροσωπούταν από τους υπεύθυνους των ιδιωτικών θρησκευτικών σχολείων και το δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα από δημοσίους υπαλλήλους, διορισμένους κατευθείαν από τον Υπουργό Παιδείας. Αυτό το τελευταίο προκάλεσε τη δριμύτατη κριτική από τις λαϊκές δυνάμεις καθώς, μεταξύ των αρμοδιοτήτων των επιτροπών, συμπεριλαμβανόταν η παροχή συμβουλών για την *ίδρυση νέων δημόσιων σχολείων* και η *αναγνώριση ιδιωτικών*. Με άλλα λόγια, οι εκπρόσωποι της καθολικής εκπαίδευσης ήταν σε θέση να επηρεάσουν τα ζητήματα που αφορούσαν τη δημόσια.

Όταν το 1954 το PSC έχασε την πλειοψηφία, στην κυβέρνηση βρέθηκαν οι Βέλγοι Σοσιαλιστές με τους Φιλελεύθερους σε συνασπισμό, οι οποίοι επεδίωξαν από την πρώτη στιγμή να *διορθώσουν* τις εκπαιδευτικές ρυθμίσεις των προκατόχων τους. Ο νέος σοσιαλιστής Υπουργός Παιδείας, *Léo Collard*, το 1955 παρουσίασε το νομοσχέδιο του που μείωνε τις κρατικές επιδοτήσεις στην ιδιωτική μέση εκπαίδευση υπέρ της δημόσιας και ανανέωνε τους *όρους αποφοίτησης και πρόσληψης στα εκπαιδευτικά δίκτυα*. Η κυβέρνηση, έτσι, στόχευε να *‘χτυπήσει’* την καθολική εκπαίδευση, που κυριαρχούσε στη Φλάνδρα. Όπως ήταν αναμενόμενο, το νομοσχέδιο συγκέντρωσε τις αντιδράσεις των Καθολικών και κατέληξε στην πραγματοποίηση δύο μαζικών διαδηλώσεων, το 1955 και το 1958, οπότε και σχηματίστηκε κυβέρνηση μειοψηφίας του PSC μετά από τις εκλογές που διεξήχθησαν το 1958. Το κλίμα έχει μεταβληθεί καθώς οι πολιτικές δυνάμεις, πλην του Κομμουνιστικού Κόμματος, επιζητούσαν την *εξεύρεση συναινετικής λύσης*. Έτσι, ο

πόλεμος έληξε με την υπογραφή το 1958 του *Pacte scolaire*⁷⁹ από τα τρία μεγαλύτερα κόμματα και την ψήφιση του σχετικού νόμου από τη Βουλή και τη Γερουσία ένα χρόνο αργότερα.⁸⁰

Ο προγραμματικός λόγος της περιόδου δεν περιορίζεται στη τυπική δομή του εκπαιδευτικού συστήματος. Εξίσου μεγάλη σημασία αποδίδεται στην ουσιαστική κατάρτιση και προετοιμασία των αυριανών πολιτών ώστε αυτοί να είναι χρήσιμοι στην κοινωνία. Η παιδαγωγική αντίληψη της εκπαίδευσης⁸¹ είναι ιδιαίτερα εμφανής στην περίπτωση του SAP. Στα προγράμματα του 1944 και 1960 ως στόχος της εκπαίδευσης διακρίνεται η δημιουργία πολιτών με δημοκρατικά φρονήματα, αφενός, η προώθηση της γνώσης και συνεργασίας, αφετέρου. Το LP τάσσεται υπέρ της ανάπτυξης της κριτικής σκέψης μέσω της εκπαίδευσης (1945, 1950), ενώ τέλος το SPD ενδιαφέρεται κυρίως για τη στήριξη του εκπαιδευτικού συστήματος επί αξιών (1946) ενώ υποστηρίζει και την εισαγωγή της βασικής κοινωνικής και πολιτικής εκπαίδευσης για την προετοιμασία των νέων πολιτών (1959, 1965). Το PSB αναφέρεται στην τελειοποίηση της παιδαγωγικής, διδακτικής και κοινωνικής ποιότητας της εκπαίδευσης και στην ανάπτυξη της πολιτικής (1949, 1950) ή στην αναθεώρηση της αξίας της εκπαιδευτικής λειτουργίας (1954, 1958). Επιπλέον, δίνει έμφαση στην νέα αντίληψη που ισχύει για την εκπαίδευση και την δυνατότητά της να αναπτύξει το πνεύμα ανεξάρτητες προσωπικότητες (1965).

Τα υπόλοιπα δύο σημεία που αφορούν την εκπαίδευση εμπεριέχουν εν πολλοίς μια βασική έννοια: την *ισότητα*. Για το λόγο αυτό θα τα διαχειριστούμε συνδυαστικά. Η βιομηχανική έκρηξη με την παράλληλη οικονομική επέκταση μεταφραζόταν σε άμεση ανάγκη σε εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό. Στην πραγματικότητα, το ζητούμενο εντοπιζόταν στην αναγνώριση της τυπικής, αλλά και ουσιαστικής, ισότητας της θεωρητικής εκπαίδευσης με την επαγγελματική/ τεχνική. Κατά γενική ομολογία, τα κόμματα παρουσιάζουν ειλικρινές ενδιαφέρον στη σημασία που προσδίδουν στην επαγγελματική εκπαίδευση, την ποιότητά και την οργάνωσή της ενώ τα προγραμματικά κείμενα το συμπεριλαμβάνουν συχνά (SAP: 1948, 1952, 1956, 1960· LP: 1950, 1955,⁸² 1959, 1964, 1966· PSB:⁸³ 1946, 1950, 1958, 1961, 1965, 1968· SPD: 1952, 1957, 1959, 1961, 1965, 1966, 1969).

Τα παραπάνω δεν σημαίνουν, βέβαια, ότι το σύνολο των παιδιών οφείλουν να κινηθούν προς τα πιο χειρωνακτικά επαγγέλματα. Για το λόγο αυτό, τα

⁷⁹ Παραπάνω είδαμε ότι οι Βέλγοι Σοσιαλιστές τάσσονταν υπέρ της απόφασης του πατέρα για τη θρησκευτική εκπαίδευση των παιδιών του και τελικά το ίδιο το *Pacte scolaire* προέβλεπε ότι οι γονείς θα αποφάσιζαν το σύστημα που προτιμούσαν για τα παιδιά τους.

⁸⁰ Delwit P., όπ.π., pp.144-7; Deschouwer K., όπ.π., pp.9-10; Piaser A., όπ.π., pp.151-3; Sassoon D., όπ.π., σελ.397; Wikipedia.org, λήμμα: *Deuxième guerre scolaire* (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

⁸¹ Η εκπαιδευτική και πολιτισμική πολιτική του SAP αποτελούσαν έκφραση του *ουμανιστικού σοσιαλισμού* που αντιπροσώπευε. Padgett S. & Paterson W., όπ.π., p.25

⁸² Το κόμμα κρίνει ότι ένας κλάδος που χρήζει ειδικών είναι αυτός της *ατομικής ενέργειας*.

⁸³ Στο Βέλγιο η επαγγελματική εκπαίδευση επιχορηγούταν κατά το ήμισυ από το κράτος ήδη από το 1933. Piaser A., όπ.π., p.152

προγραμματικά κείμενα συμπεριλαμβάνουν το *δικαίωμα στην επιλογή*,⁸⁴ με ορισμένες διαφοροποιήσεις: το SAP στο πρόγραμμα του 1960 αναφέρεται στο δικαίωμα *όλων στην ελεύθερη επιλογή εκπαίδευσης και κατόπιν εργασίας*· το PSB στο πρόγραμμα του 1954 καταχωρεί ως αίτημα την *αναδιάρθρωση των εκπαιδευτικών δομών* για τα παιδιά *άνω των 12 ετών* ώστε να τους παρασχεθεί η δυνατότητα *σχολικού και επαγγελματικού προσανατολισμού*, στοιχείο που επαναλαμβάνεται το 1961 και 1965. Το SPD συμμαρτίζεται αυτές τις ευαισθησίες και στα κείμενα των ετών 1946, 1957 και 1965 αναφερόταν στην *ελεύθερη επιλογή επαγγέλματος από τους νέους*.

Η εκπαίδευση, ωστόσο, δεν περιορίζεται, βάσει ηλικιακών κριτηρίων, στους νέους. Η έννοια της ισότητας, με αυτόν τον τρόπο αφορά τώρα το ποιοι *δικαιούνται* να σπουδάσουν. Η δια βίου κατάρτιση υιοθετείται από το PSB (1946, 1958), το SPD (1952, 1959, 1965) και LP (1945, 1964, 1966). Επιπλέον, στο πρόγραμμα του 1949 του PSB, υπογραμμίζεται η *διευκόλυνση της εισόδου όλων όσων έχουν αριστεύσει σε ιδρύματα που δεν είναι δωρεάν*⁸⁵ και σε αυτό του 1968 η πρόνοια για *όσους νέους εργαζόμενους επιθυμούν να σπουδάσουν*. Το SPD το 1969 διαφοροποιείται ως προς την ισότητα των ευκαιριών στην εκπαίδευση υπέρ των νέων,⁸⁶ κάτι το οποίο βλέπουμε και το LP να κάνει το 1951. Προκείμενου όμως να προσελκύσει όσους έφηβους εγκατέλειπαν το σχολείο, το LP πρότεινε την ενίσχυση της *part-time εκπαίδευσης* (1955) για την οποία, όμως, οι κανόνες παρακολούθησης των μαθημάτων ήταν αυστηροί (1964). Τέλος, το 1966, για πρώτη και μοναδική φορά, ενέταξε το *Ανοιχτό Πανεπιστήμιο* που το ίδιο ίδρυσε,⁸⁷ ως κάτι πραγματικά καινοτόμο στο χώρο της εκπαίδευσης.

Καταλήγουμε, έτσι, να εξετάσουμε τις διατάξεις που προβάλλονται από τα κόμματα για την προστασία συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων και κατηγοριών. Μεγάλη σημασία δείχνουν για την προστασία της *μητρότητας* και της *οικογένειας*. Συντριπτικά, το σύνολο των προγραμμάτων περιέχουν θέσεις που ακόμα και όταν διαφοροποιούνται κινούνται στο ίδιο πνεύμα. Η στήριξη της οικογένειας εξυπηρετούσε, εκτός από κοινωνικές, και οικονομικές σκοπιμότητες όντας μια ισχυρή μονάδα *ζήτησης*.⁸⁸ Ενδεικτικά, ορισμένες από τις κοινές θέσεις είναι οι εξής:

- Μέτρα υποστήριξης της μητρότητας, που εκτείνονται πρωτίστως στους τομείς υγείας για την μητέρα και το παιδί

⁸⁴ Στο πρόγραμμα του 1949 το PSB αναφέρεται ακόμα στην *καθυστέρηση της εξειδίκευσης των σπουδών* για την εξασφάλιση χρόνου.

⁸⁵ Παρόμοια θέση εντοπίζεται στο πρόγραμμα του 1958. Το κόμμα τασσόταν ανέκαθεν υπέρ των δημόσιων σχολείων.

⁸⁶ Η κυβέρνηση συνασπισμού στην οποία συμμετείχε το SPD από το 1969 κατάφερε να εισαγάγει διευκολύνσεις εισόδου στα πανεπιστήμια για παιδιά προερχόμενα από οικογένειες με χαμηλά εισοδήματα. Potthoff H. & Miller S., *όπ.π.*, p.216

⁸⁷ Sassoon D., *όπ.π.*, σελ.467

⁸⁸ Sassoon D., *όπ.π.*, σελ.316; Whiting R., *The Labour Party and taxation: Party identity and political purpose in 20th century Britain*, Cambridge : Cambridge University Press, 2003, p.65

- Μέτρα διευκόλυνσης των οικογενειών, όπως οι οικονομικές κατοικίες ή εύκολη λήψη στεγαστικών δανείων, η παροχή επιδομάτων ή η φροντίδα των παιδιών

Τα κόμματα, αναλόγως τις προτεραιότητες που το καθένα θέτει, εντάσσουν κάποιες επιπλέον θέσεις στα προγράμματά τους. Πιο συγκεκριμένα, το LP και το PSB επιδιώκουν την ενίσχυση των γεννήσεων⁸⁹ και επιμένουν για την υποστήριξη των ηλικιωμένων, με την παροχή επαρκών συντάξεων, άνετης στέγης και φροντίδας. Το SPD από την πλευρά του, συμπεριλαμβάνει την αποκλειστική επαγγελματική ασφάλεια των εργαζόμενων μητέρων (1957), τη δυνατότητα μερικής απασχόλησής τους (1961) και την πτώση του δείκτη θνησιμότητας (1965)· περαιτέρω διευκολύνσεις προς τις οικογένειες περιλαμβάνουν φοροελαφρύνσεις (1959). Συνεχίζοντας, το PSB επιθυμεί την υποβοήθηση των μητέρων με την οργάνωση των εργασιών στο νοικοκυριό (1950), την πρόνοια για βρεφικούς- παιδικούς σταθμούς (1965, 1968), τη συγκρότηση συστήματος διακοπών, ώστε οι εργαζόμενες μητέρες να αφιερώνουν χρόνο στα παιδιά τους, και Οικογενειακό Κώδικα (1965), ενώ τέλος τονίζεται η κοινωνική λειτουργία μητρότητας και οικογένειας. Το SAP, ολοκληρώνοντας, στο πρόγραμμα του 1960 προωθεί την ύπαρξη κρατικών οικογενειακών συμβούλων και της εργασίας από το σπίτι (και στο πρόγραμμα του 1944).

Τα κόμματα συμπεριλαμβάνουν άρθρα και για την προστασία των ΑμεΑ. Οι Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες υπογραμμίζουν στο πρόγραμμα του 1960 ότι ειδική μέριμνα πρέπει να δοθεί σε ανάπηρους στην προσπάθειά τους να ζήσουν μια ζωή ισότιμα με τους συμπολίτες τους ή σε εξαρτώμενα άτομα τα οποία χρήζουν εξειδικευμένης προετοιμασίας. Οι Άγγλοι Εργατικοί συμπεριλαμβάνουν σχετική αναφορά στο manifesto του 1966 όπου ως στόχοι του εκπαιδευτικού συστήματος εμφανίζονται η διάθεση του ανώτερου εκπαιδευτικού επιπέδου σε όλα τα παιδιά και η διασφάλιση ότι εκείνα με ειδικές ικανότητες θα μπορέσουν να τις αναπτύξουν πλήρως. Οι Βέλγοι Σοσιαλιστές, τέλος, περιλαμβάνουν διατάξεις για ΑμεΑ σε τρεις περιπτώσεις: το 1958, διαβάζουμε για τη δημιουργία νέων τομέων εκπαίδευσης εξειδικευμένης για ανάπηρους και πνευματικά καθυστερημένους· το 1961 για την αποκατάσταση του ταμείου Αναπηρίας (επαναλαμβάνεται το 1965) παράλληλα με τη βελτίωση της νομοθεσίας και των μορφών βοήθειας· τέλος, το 1965 το κόμμα τονίζει ότι πρέπει να δοθεί έμφαση στην προστασία των ατόμων με ειδικές ανάγκες με την ίδρυση ειδικών σχολείων, την πρόβλεψη μέτρων κοινωνικής πρόνοιας και φροντίδας από εξειδικευμένο προσωπικό.

Τα κόμματα στο σύνολό τους παρουσιάζουν μια ιδιαίτερη ευαισθησία για τη νεολαία. Μάλιστα, αυτή εκφράζεται σε κάθε ένα από τα προγραμματικά κείμενα. Η μορφή, ποικίλει ξεκινώντας με την εγγύηση των δικαιωμάτων της και συνεχίζοντας με μια πληθώρα από ρυθμίσεις: για την εργαζόμενη νεολαία, ιδίως για όσους βρίσκονται στα πρώτα βήματα της καριέρας τους, για θέματα σπουδών, ελεύθερου χρόνου και φυσικής άσκησης, διακοπών, υγειονομικής περίθαλψης, ή βοήθειας σε νέα ζευγάρια

⁸⁹ Η τόνωση του ποσοστού των γεννήσεων υπήρξε ένα από τα καίρια μέτρα πρόνοιας μεταπολεμικά. Eley G., όπ.π., σελ.563

να λάβουν υπό ευνοϊκούς όρους ένα στεγαστικό δάνειο. Η υποστήριξη *οργανώσεων και κινημάτων της νεολαίας* βρίσκει σύμφωνα τα PSB (1958, 1961, 1965) και SPD (1957) ενώ το τελευταίο διακηρύσσει το 1959 την παροχή *υποτροφιών* για σπουδές.

Η δεκαετία του 1960 καλύφθηκε από μια πυκνή αλληλουχία γεγονότων. Συνοπτικά, σηματοδοτήθηκε μια αριστερή στροφή που οδήγησε στην αναβίωση της μαχητικότητας νεολαίας, που εκδηλώθηκε κυρίως από το φοιτητικό κίνημα. Η νέα γενιά μαρξιστών διανοούμενων συνέβαλε σε αυτή, καθώς επαναπροσέγγισε τα έργα του Μαρξ με καινοτόμο τρόπο. Πρωτίστως, η τάξη πραγμάτων σε πολιτικό, οικονομικό ή πολιτισμικό επίπεδο συγκροτούσε μια άλλη σημαντική παράμετρο.⁹⁰

Το SPD κατέληξε να αντιμετωπίσει την μαχητικότητα της νεολαίας στους ίδιους του κόλπους του μέσω των *Jusos* που ανήκαν στην οργάνωση της νεολαίας του κόμματος (Young Socialists Association). Η εξέγερση των φοιτητών είχε προκληθεί λόγω της αποτυχίας του κόμματος να εκπροσωπήσει τα συμφέροντα της εργατικής τάξης, άρα με αφορμή και το πρόγραμμα Bad Godesberg του 1959. Επιπλέον, επηρέασε έντονα τις σχέσεις κόμματος-νεολαίας, δεδομένης της ριζοσπαστικοποίησης που οι *Jusos* καλλιέργησαν εντός των πανεπιστημίων κατά του πολέμου στο Βιετνάμ, των φασιστικών τάσεων αλλά και των προσπαθειών *εξάλειψης* του ναζιστικού παρελθόντος. Στράφηκαν, ταυτόχρονα, κατά των μεγαλύτερων γενεών και του *Κατεστημένου*, στο οποίο αργότερα μέλη τους εντάχθηκαν, ενώ αντέδρασαν έντονα στην *πραγματιστική* στροφή αποϊδεολογικοποίησης του 1959 που είχε πραγματοποιήσει το κόμμα προσαρμοζόμενο στις νέες συνθήκες και για να μην αποκλείεται από την εξουσία.⁹¹

Την ίδια περίοδο εκδηλώθηκε το νέο κύμα φεμινιστικών εκδηλώσεων που υποστήριζαν την γυναικεία χειραφέτηση τόσο στη δημόσια όσο και στην ιδιωτική σφαίρα, γεγονός που συνέβαλε στην αναθεώρηση σε πολλές χώρες του οικογενειακού δικαίου.⁹² Η ενίσχυση του status τους, μέσω της πρόσβασης στην ανώτατη εκπαίδευση και της συμμετοχής τους στο εργατικό δυναμικό, τις κατέστησε περισσότερο αυτόνομες και ανεξάρτητες, γεγονός που ερχόταν σε αντίθεση με την προηγούμενη συντηρητική δεκαετία.⁹³ Περισσότερα προβλήματα προέκυψαν στην επίτευξη της ισότητας στον εργασιακό χώρο, καθότι σε πολλές περιπτώσεις το equal pay for equal work, που αφορούσε τη γυναικεία και αντρική εργασία, δεν εφαρμοζόταν.⁹⁴

Η παροχή βοήθειας σε προβλήματα ψυχικής υγείας ανέκαθεν υπήρξε θέμα ταμπού. Αυτό, βέβαια δεν εμπόδισε το SAP και το SPD από το να το συμπεριλάβουν στα

⁹⁰ Sassoon D., όπ.π., σελ.562-5

⁹¹Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., pp.123-4; Droz J., όπ.π., pp.581-2; Paterson W. 'The German Social Democratic Party' in Paterson W. & Thomas A. (eds), *Social Democratic Parties in Western Europe*, London: Cool Helm, 1978, pp. 187-8; Potthoff H. & Miller S., όπ.π., pp.212-3; Sassoon D., όπ.π., σελ.564, 586

⁹² Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.212

⁹³ Eley G., όπ.π., σελ.577-9; Sassoon D., όπ.π., σελ.622-4

⁹⁴ Mazower M., όπ.π., σελ.128, 130

προγραμματικά τους κείμενα.⁹⁵ Έτσι, το πρώτο, στο manifesto 1956 αναφέρει ότι η υγειονομική περίθαλψη, ιδίως η φροντίδα της ψυχικής υγείας, χρόνια και μη, απαιτούν αυξημένες προσπάθειες από την κοινωνία και στο πρόγραμμα 1960 ότι η ανταγωνιστική νοοτροπία που χαρακτηρίζει την καπιταλιστική κοινωνία έχει παράλληλα συμβάλει στη δημιουργία ψυχολογικών προβλημάτων σε πολλούς ανθρώπους (...), με την ανάγκη ύπαρξης φροντίδας φυσικής και ψυχικής υγείας και δυνατοτήτων για ψυχολογική υποστήριξη και θεραπεία. Το δεύτερο, στρέφει το ενδιαφέρον του στην υποστήριξη (1952) των ανύπαντρων μητέρων με την ίδρυση συμβουλευτικών κέντρων και κέντρων γάμου για τα ζευγάρια σε κρίση. Επιπλέον, αντιλαμβάνεται τις δυσκολίες της εφηβικής ηλικίας (1953) επιδιώκοντας τον έλεγχο της εφηβικής κατάθλιψης.

Ιδιαιτερότητες κομμάτων και προγραμμάτων

Ακολουθούν ζητήματα που εντοπίζονται μόνον σε μεμονωμένα κόμματα ή προγράμματα. Ξεκινώντας από τους Σουηδούς Σοσιαλδημοκράτες και το πρόγραμμα του 1944, το κόμμα τοποθετείται υπέρ της προστασίας αλλοδαπών εργαζομένων,⁹⁶ και της λήψης μέτρων για τη μείωση των γεννήσεων.⁹⁷ Αδιαμφισβήτητα, το πρόγραμμα του 1960 αποτελεί το κείμενο με τις πιο προωθημένες θέσεις, όπως έχουμε διαπιστώσει ήδη, καθώς είναι το μοναδικό που προωθεί την επαρκή σεξουαλική διαπαιδαγώγηση.

Πικρό θέμα, που εκτός από τη Σουηδία αφορά τη Σκανδιναβία στο σύνολό της, είναι αυτό των στερήσεων για λόγους ευγονικής με όρους οικονομικής αποτελεσματικότητας. Οι σχετικοί νόμοι είχαν ψηφιστεί στον Μεσοπόλεμο και σε ό,τι αφορά στη Σουηδία ίσχυαν μέχρι το 1975, με αποτέλεσμα την πραγματοποίηση χιλιάδων κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης των Σοσιαλδημοκρατών.⁹⁸ Παρόμοια εξέλιξη είχε και η αποδοχή της ομοφυλοφιλίας στη Σουηδία που μέχρι το 1980 αποτελούσε ψυχιατρική διάγνωση ενώ έπρεπε να περάσουν άλλα δέκα χρόνια μέχρι να επέλθει πλήρης ισότητα ετερόφυλων- ομοφυλόφιλων ζευγαριών.⁹⁹ Οι αμβλώσεις είχαν επιτραπεί κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου ενώ κατόπιν υπήρξαν αναθεωρήσεις του νόμου για να την συμπεριλήψη υποκατηγοριών.¹⁰⁰

Συνεχίζοντας, το LP στο manifesto του 1959 ξεκαθαρίζει ότι δεν πρόκειται να γίνουν ανεκτοί περιορισμοί στην προσωπική ελευθερία και ότι θα προχωρούσε στην

⁹⁵ Οι Άγγλοι Εργατικοί αναγνωρίζουν τις ψυχικές ασθένειες στα πλαίσια κάλυψης των υλικών αναγκών το 1964 με αφορμή την διαθεσιμότητα επαρκών κλινών και κονδυλίων για έκτακτες δράσεις όπως τα κέντρα φιλοξενίας για τους πνευματικά αρρώστους.

⁹⁶ Μετά το 1945 σημειώθηκαν σημαντικές εισροές μεταναστών λόγω της πολιτικής της χώρας για τους πρόσφυγες και της έλλειψης εργατικών χεριών που είχε προκύψει ως αποτέλεσμα της οικονομικής ανάπτυξης. Χίλσον Μ., ό.π., σελ.114, 305-6

⁹⁷ Το 1944 σημειώθηκε σημαντική αύξηση των γεννήσεων σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά. Wikipedia.org, λήμμα: *Demographics of Sweden* (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

⁹⁸ Sassoon D., ό.π., σελ.236; Χίλσον Μ., ό.π., σελ.204-7

⁹⁹ Brandal N., Bratberg O. & Thorsen E., ό.π., p.71

¹⁰⁰ Wikipedia.org, λήμμα: *Abortion in Sweden* (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

αναθεώρηση των νόμων για τα τυχερά παίγνια, στην έρευνα για τους *Sunday observance laws*¹⁰¹ και στη σύσταση μιας επιτροπής για να επανεξετάσει και να προτείνει αλλαγές στις νομοθεσίες αδειοδότησης. Σε άλλα ζητήματα, η κυβέρνηση του Εργατικού κόμματος στα τέλη της δεκαετίας του 1960, παρήγαγε ένα σημαντικό νομοθετικό έργο στον κοινωνικό τομέα και κάλυψε ανάγκες που αναδείχθηκαν εντονότερα λόγω της χειραφέτησης. Μόλις το 1965, και όχι μεταξύ 1945-51, είχε ψηφιστεί η πενταετής αναστολή της *θανατικής ποινής* η οποία τελικά καταργήθηκε το 1969. Το 1967 ψηφίστηκε νόμος για τις *αμβλώσεις*, σύμφωνα με τον οποίο η εγκυμονούσα χρειαζόταν τη σύμφωνη γνώμη δύο θεραπόντων ιατρών για να προχωρήσει στην επέμβαση και οι σχέσεις μεταξύ *ατόμων του ιδίου φύλου* έπαψαν να αποτελούν ποινικό αδίκημα.¹⁰² Τέλος, το 1968 εισήχθη νόμος κατά τον οποίο η διάσταση σε ένα ανδρόγυνο δύνατο να καταστεί *διαζύγιο* ακόμα και αν ένας εκ των δύο διαφωνούσε.¹⁰³

Στη Γερμανία οι νόμοι των Ναζί που θεσμοποιούσαν τις διώξεις ενάντια στους ομοφυλόφιλους παρέμεναν σε ισχύ,¹⁰⁴ μαζί με αυτούς που καθιστούσαν τις αμβλώσεις παράνομες, μέχρι και τη δεκαετία του 1970.¹⁰⁵ Στο Βέλγιο, η συζήτηση για την αποποινικοποίηση της μοιχείας άνοιξε για πρώτη φορά αρκετά αργά, μόλις το 1969, ενώ χρειάστηκε να περάσουν άλλα είκοσι χρόνια περίπου για να υλοποιηθεί.¹⁰⁶ Επιπλέον, το καθεστώς, αρχικά κατά και κατόπιν υπέρ της *πρόληψης*, των αμβλώσεων υπήρξε ιδιαίτερα αυστηρό ενώ ενισχύθηκε μεταπολεμικά με τη μόνη φιλελεύθερη πρόταση να διατυπώνεται το 1964 για την αύξηση των περιπτώσεων που θα επιτρέπονταν.¹⁰⁷ Τελικά νομομοποιήθηκαν μόλις το 1990.¹⁰⁸

¹⁰¹ Οι *Sunday observance laws* ήταν νόμοι του Κοινοβουλίου που υφίσταντο από το 1781 και υποχρέωναν το κλείσιμο των θεάτρων, βιβλιοθηκών, μουσείων, δημόσιων πάρκων και καταστημάτων τις Κυριακές. Lane C., *The Striking History of Britain's Sunday Law* (2012, March 11), https://www.huffpost.com/entry/britain-sunday-observance-law-striking-history_b_1184586?guce_referrer=aHR0cHM6Ly93d3cuZ29vZ2xlLmNvbS8&guce_referrer_sig=AQAAADy3PN0J3CpLHU4Kq4sQRuBfZ9sIld6mT3cZsZleaFsKiS6YPMT9tP29plPpsrGM0vZ99NBKgmjWDEom-2T9bIxDv9zcycegnWY4dfYKP6ADXIP_FUTzXf2kwMjD4nG1gc3Lqgc2ieZk1UrU8JBmMft5BBN5ne0tFYB_DsRFwQuG&gucounter=2 (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

¹⁰² Eley G., όπ.π., σελ.584; Sassoon D., όπ.π., σελ.629. Ο Eley υπογραμμίζει ότι οι διώξεις ομοφυλόφιλων στη Μ. Βρετανία μεταξύ 1939 και 1954 είχαν *πενταπλασιαστεί*.

¹⁰³ Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.93; Droz J., όπ.π., p.571; Mazower M., όπ.π., σελ.129; Minkin L. & Seyd P. 'The British Labour Party' in Paterson W. & Thomas A. (eds), *Social Democratic Parties in Western Europe*, London: Cool Helm, 1978, p.125; Sassoon D., όπ.π., σελ.230

¹⁰⁴ Eley G., όπ.π., σελ.584

¹⁰⁵ Mazower M., όπ.π., σελ.129

¹⁰⁶ Van de Kerchove M., *Le droit sans peines : aspects de la dépenalisation en Belgique et aux Etats-Unis*, Bruxelles: Publications des Facultés Universitaires Saint-Louis, 1987, pp.203-10

¹⁰⁷ Στο ίδιο, pp.177- 82

¹⁰⁸ Parti Socialiste, όπ.π., pp.52, 175; Wikipedia.org, λήμμα: *Abortion in Belgium* (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

Σημαντικό ζήτημα αποτελεί ο αλκοολισμός,¹⁰⁹ ο οποίος απασχολεί το SAP από τα χρόνια του Μεσοπολέμου.¹¹⁰ Τα κείμενα που διατυπώνουν σχετικές με τον αλκοολισμό θέσεις είναι τα δύο προγράμματα (1944, 1960). Οι διατάξεις ομοιάζουν αρκετά ως προς το ότι και τα δύο εισαγάγουν ως μέσα πρόληψης την ανάγκη εισαγωγής αυστηρής και περιοριστικής νομοθεσίας καθώς και πληροφόρησης για τις επιπτώσεις του αλκοόλ. Ειδικότερα, το κείμενο του 1944 προτείνει την λήψη μέτρων για την εξάλειψη των κοινωνικών αιτιών του αλκοολισμού ενώ αυτό του 1960 τα συγκεκριμενοποιεί σε ιατρικά, ψυχολογικά και κοινωνικά.

Η κουλτούρα των Σουηδών αναφορικά με το ζήτημα του αλκοολισμού¹¹¹ εντοπίζεται ιστορικά στα χρόνια του 19^{ου} αιώνα οπότε και η κατανάλωση έφτανε ετησίως τα 20 λίτρα ανά άτομο.¹¹² Τότε, είχε αναπτυχθεί το κίνημα της εγκράτειας στην κατανάλωση αλκοόλ, παράλληλα με το εργατικό κίνημα και το κίνημα υπέρ της ελεύθερης εκκλησίας. Εξαιρετικά σημαντικοί ήταν οι στόχοι των κινήματων αυτών που, μεταξύ άλλων, αφορούσαν στην αφύπνιση των συνειδήσεων, την αυτοβελτίωση, την αίσθηση ευθύνης.¹¹³ Αρχικά, επρόκειτο για επιρροή προερχόμενη από τη διδασκαλία του λουθηρανισμού, ενώ σε δεύτερο βαθμό ακολούθησε κρατική παρέμβαση με την επιβολή κρατικών ελέγχων στην κατανάλωση αλκοόλ. Αυτοί, μέχρι το 1955 επί της ισχύος του Bratt System, συνδέονταν με την δυνατότητα αγοράς περιορισμένης ποσότητας αλκοόλ σε ένα δεδομένο χρονικό διάστημα μέσω του κρατικού μονοπωλίου. Από το 1955 ισχύει το *Systembolaget*, το οποίο αποτελεί τον κρατικό οργανισμό πώλησης αλκοολούχων ποτών άνω του 3,5%. Μέσα στη δεκαετία του 1960 υπήρξε μια μερική φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος που δεν κράτησε πολύ.¹¹⁴ Γενικά, ακριβή στοιχεία για την κατανάλωση συγκεκριμένων οινοπνευματωδών ποτών δεν υπάρχουν, καθώς η μπύρα και το κρασί παράγονται νομίμως και ιδιωτικά.¹¹⁵ Το 1957, λόγω της αύξησης που σημειώθηκε στην κατανάλωση αλκοόλ εισήχθησαν οι λεγόμενες *μαύρες λίστες* οι οποίες

¹⁰⁹ Οι Βέλγοι Σοσιαλιστές στο πρόγραμμά τους του 1950 τάσσονται κατά του *taxe d'ouverture* που είχε επιβληθεί στα ζυμωμένα ποτά και επηρέαζε τους εμπόρους, εστιατόρες και ξενοδόχους σε μία εποχή που η χρέωση του αλκοόλ έβαινε μειούμενη.

¹¹⁰ Το Εργατικό κόμμα πραγματοποιεί το 1966 μια ανεπαίσθητη αναφορά στο αλκοόλ συνδέοντάς το με την επικινδυνότητα που το συνοδεύει κατά την οδήγηση.

¹¹¹ Για μια συγκριτική μελέτη της εξέλιξης των τάσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τη Νορβηγία μεταξύ 1950- 1995 βλ. Norström T.(ed), *Alcohol in Post-war Europe- Consumption, drinking patterns, consequences and policy responses in 15 European countries*, European Comparative Alcohol Study – ECAS, Stockholm, 2001. Πιο συνοπτικά στοιχεία για την έκθεση αυτή υπάρχουν στο Simpura J. & Karlsson T. (eds), *Trends In drinking patterns in fifteen European countries, 1950-2000, A collection of country reports*, Helsinki: Stakes, 2001

¹¹² Karlsson T. & Österberg E. 'Sweden' in Karlsson T. & Österberg E.(eds), *Alcohol Policies in EU Member States and Norway, A Collection of Country Reports*, Helsinki: Stakes, 2001, p.385

¹¹³ Χίλσον Μ., όπ.π., σελ.54, 82

¹¹⁴ Lindstrom M., ' Price restrictions and other restrictions on alcohol availability in Denmark and Sweden: A historical perspective with implications for the current debate', *Scandinavian Journal of Public Health*, Vol. 33, 2005, pp.156–7; Karlsson T. & Österberg E., όπ.π., p.388

¹¹⁵ Στο ίδιο, p.386

συμπεριλάμβαναν όσους έκαναν κατάχρηση, η δε επιτρεπόμενη ηλικία αγοράς αλκοόλ, που διαπιστωνόταν με αυστηρούς ελέγχους, ήταν τα 21 έτη.¹¹⁶

Συνεχίζοντας, ένα πρόβλημα που φυσικά αναμέναμε να απασχολεί τους Βέλγους Σοσιαλιστές είναι το γλωσσικό με τις συνακόλουθες συνέπειες που προκαλούσε στην ομαλή συμβίωση των γλωσσικών κοινοτήτων. Βασικό αίτημα δεν είναι άλλο από την *επίλυση*. Το 1945 στο σχετικό πρόγραμμα, ανακοινωνόταν η ειλημμένη από την Διοικούσα επιτροπή απόφαση για σύσταση μιας νέας *επιτροπής με βουλευτές από τη Βαλλωνία, τη Φλάνδρα και τις Βρυξέλλες και την υποβολή συμπερασμάτων τους εντός τριών μηνών στο Συνέδριο του κόμματος*. Το 1946 το κόμμα υποστήριζε την *ενότητα* του Βελγίου και το 1958 τις *δύο αυτόνομες κουλτούρες* με μέτρα για την αποτελεσματικότερη πολιτιστική τους οργάνωση, όπως το *διαχωρισμό του Υπουργείου Δημόσιας Εκπαίδευσης και την ίδρυση ραδιοφώνου και τηλεόρασης*. Η *πολιτιστική αυτονομία* των κοινοτήτων επαναλαμβάνεται στα κείμενα των ετών 1954, 1961 και 1968 αλλά και το 1965 λίγο πιο έμμεσα όταν εξαγγέλλεται η *ίδρυση δύο σχολών βιβλιοθηκονομίας (γαλλόφωνης και ολλανδόφωνης)*.

Ο παράγοντας *γλωσσικό πρόβλημα* ταλαιπώρησε ιδιαίτερα το Βέλγιο συνολικά. Ιστορικά, το θέμα άρχισε να υφίσταται από τη στιγμή ίδρυσης του κράτους το 1830 οπότε ορίστηκε ως επίσημη γλώσσα η γαλλική και εντοπίζονται οι πρώτες συγκροτημένες κινήσεις δημιουργίας *φλαμανδικής ταυτότητας* για την αναγνώριση της γλώσσας τους.¹¹⁷ Επιπλέον, η κατάσταση κατέληξε να γίνει τόσο περίπλοκη που για την επίλυσή της κρίθηκε καταλληλότερος ο γεωγραφικός προσδιορισμός χρήσης κάθε γλώσσας που με τα χρόνια κατέληξε στην οργάνωση του κράτους σε ομοσπονδία.¹¹⁸ Σε ό,τι μας αφορά, κατά τη διάρκεια του 1950 δεν σημειώθηκαν ιδιαίτερες εντάσεις ως προς το γλωσσικό λόγω άλλων εκκρεμοτήτων όπως το πολιτειακό και οι σχολικοί πόλεμοι, ενώ επαναφέρεται εμφατικά τη δεκαετία του 1960.

Ειδικότερα, το 1961 ψηφίστηκε ο *loi unique* για την εξυγίανση των οικονομικών του Βελγίου¹¹⁹ και υπήρξε η αφορμή για το ξέσπασμα της γενικής απεργίας του χειμώνα 1960-1. Η απεργία αυτή υπήρξε το πρώτο στην αλυσίδα γεγονότων που αναθέρμανε το γλωσσικό πρόβλημα. Όλα ξεκίνησαν κατά τη διάρκεια των διαδικασιών λήψης μιας απόφασης υπέρ ή κατά της διεξαγωγής της γενικής απεργίας, οπότε και έγινε φανερό το χάσμα μεταξύ των φλαμανδικών και των βαλλωνικών ομοσπονδιών εντός της FGTV.¹²⁰ Σταδιακά όμως οι διαβουλεύσεις άρχισαν να λαμβάνουν περισσότερο πολιτικό περιεχόμενο.

¹¹⁶ Στο ίδιο, p.393

¹¹⁷ Deschouwer K., όπ.π. p.11

¹¹⁸ Στο ίδιο. Ο συγγραφέας ονομάζει τη διαδικασία *επανακαθορισμού των εθνικών εδαφών* που οδήγησε στην ομοσπονδιακή οργάνωση του Βελγίου ως 'devolution' ενώ υπογραμμίζει ότι αυτό που το διακρίνει από άλλες παρόμοιες περιπτώσεις χωρών είναι η πλήρης απουσία *ιστορίας* των τμημάτων που την συνθέτουν πριν από την ίδρυση του κράτους. Στο ίδιο, pp.46-7

¹¹⁹ Στο οικείο Κεφάλαιο παρατίθενται περισσότερες λεπτομέρειες.

¹²⁰ Ο Pascal Delwit υποστηρίζει ότι εκτός του χάσματος μεταξύ Φλαμανδών- Βαλλώνων προέκυψε διάκριση και μεταξύ *καθολικών-σοσιαλιστών* εντός των κόλπων του συνδικαλιστικού κινήματος,

Ο αναπληρωτής γενικός γραμματέας της FGTV, *André Renard*, κατέληξε να αποσύρει τη Βαλλωνία από την απεργία μέχρι η επιτροπή συντονισμού των βαλλωνικών τμημάτων, επηρεάζοντας αρνητικά τους κομμουνιστές,¹²¹ εισήγαγε την *προώθηση διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων και την υπεράσπιση του φεντεραλισμού* ενώ ο *loi unique* εκλήφθηκε και ως μια μορφή επιβολής της μιας πλευράς της χώρας (Φλάνδρας) στην άλλη (Βαλλωνία). Όλα αυτά, τη στιγμή που διαφαινόταν η υποστήριξη της κυβέρνησης στους Φλαμανδούς. Σταδιακά, δε, σχηματίστηκε ένα όλο και πιο συγκροτημένο Βαλλωνικό Κίνημα έναντι του φλαμανδικού, εντασσόμενο στον *εργατικό κόσμο της Βαλλωνίας που διείσδυσε ευκολότερα στον πληθυσμό ως κοινωνικό κίνημα*,¹²² παρά το γεγονός ότι η απεργία αυτή καθαυτή υπήρξε αποτυχημένη, εφόσον οι εργαζόμενοι στην Φλάνδρα επέστρεψαν στις εργασίες τους λίγες μέρες αργότερα, αφήνοντας αυτούς στη Βαλλωνία να συνεχίσουν για βδομάδες.

Ήδη από το 1945 επιδιωκόταν η αυτονομία της Βαλλωνίας εντός του Βελγίου. Σε ό,τι αφορά την γλωσσική νομοθεσία, ο Pascal Delwit υπογραμμίζει ότι το 1948 ιδρύθηκε το *Κέντρο Έρευνας για την Εθνική Λύση Κοινωνικών, Πολιτικών και Νομικών προβλημάτων στις Βαλλωνικές και τις Φλαμανδικές περιφέρειες*, ωστόσο, μόλις το 1958 υπήρξαν ουσιαστικά αποτελέσματα.¹²³ Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 σημειώθηκε η φλαμανδική αξίωση απομάκρυνσης της γλωσσικής παραμέτρου από την δεκαετή απογραφή¹²⁴ ενώ το 1961 και το 1962, αντίστοιχα, διοργανώθηκαν δύο πορείες με την πρώτη να υποστηρίζεται από το Χριστιανικό Κοινωνικό Κόμμα. Παράλληλα, αυτή είναι η περίοδος κατά την οποία σημειώνεται η εκτεταμένη εκβιομηχάνιση της Φλάνδρας η οποία προσελκύει πολλές ξένες επενδύσεις, καθιστώντας την σημαντικό παράγοντα για την ανάπτυξη της βελγικής οικονομίας ενώ αντίστοιχα οι βιομηχανίες στη Βαλλωνία σταδιακά χάνουν τη δύναμη τους και η περιοχή αντιμετωπίζει δημογραφικά προβλήματα.¹²⁵ Έτσι, το Βαλλωνικό Κίνημα ενσωμάτωσε στα αιτήματά του απόδοση καθεστώτος αυτονομίας στην περιοχή λόγω φόβων ότι το κράτος θα την άφηνε να μαραζώσει υποστηρίζοντας τη Φλάνδρα.¹²⁶

ιδιαίτερα κατόπιν σχετικής τοποθέτησης του *Καρδινάλιου van Roey* κατά της απεργίας που προκάλεσε την αντίδραση ακόμα και ίδιων των καθολικών συνδικαλιζόμενων. Delwit P., όπ.π., pp.149-50

¹²¹ Στο ίδιο, p.149. Η θέση έχει ιδιαίτερη βαρύτητα λόγω του γεγονότος ότι το Σοσιαλιστικό Κόμμα Βελγίου είχε μεγαλύτερη απήχηση στους Βαλλώνους και το Χριστιανικό Κοινωνικό στους Φλαμανδούς. και Deschouwer K., όπ.π., pp.8, 81, 83; Mabile X. & Lorwin Val R., όπ.π., p.396; Sassoon D., όπ.π., σελ.439

¹²² Delwit P., όπ.π., pp.148-51; Droz J., όπ.π., p.617

¹²³ Delwit P., όπ.π., pp.151-2

¹²⁴ Από το 1920 και κάθε δεκαετία διεξαγόταν απογραφή στα όρια (σύνορα) των γλωσσικών περιφερειών και όποτε 30% του πληθυσμού των δήμων υποστήριζε ότι γλώσσα του δεν ήταν η γλώσσα της περιοχής αυτής, αυτόματα καθίστατο *δίγλωσση*. Αυτό όμως είχε ως αποτέλεσμα τη συρρίκνωση των φλαμανδικών περιοχών, εξ' ου οι αντιδράσεις των Φλαμανδών. Οι γαλλόφωνοι, βέβαια, ήταν απολύτως σύμφωνοι με το καθεστώς αυτό και αντιτίθεντο στα σταθερά σύνορα. Deschouwer K., όπ.π., p.48

¹²⁵ Delwit P., όπ.π., pp.152-4; Deschouwer K., όπ.π., p.39

¹²⁶ Στο ίδιο, p.39

Μεταξύ 1962-63 σημειώθηκε η υιοθέτηση νόμων¹²⁷ που κατοχύρωναν εδαφικές μεταβιβάσεις στις κοινότητες, πλην των Βρυξελλών, με την πρόβλεψη ενός *καθεστώτος γλωσσικών διευκολύνσεων σε μειονότητες* και το *‘πάγωμα’ των γλωσσικών συνόρων* ώστε αυτά να είναι σταθερά και τα εδάφη της Φλάνδρας οριοθετημένα.¹²⁸ Αναγνωρίστηκαν, επιπλέον, δύο *γλωσσικά εδάφη*, το ολλανδόφωνο στην Φλάνδρα και το γαλλόφωνο στη Βαλλωνία ενώ στις Βρυξέλλες θα κυριαρχούσε η διγλωσσία. Επόμενοι νόμοι καθόρισαν τα όσα θα προβλέπονταν στην γλωσσική χρήση στην εκπαίδευση, τη δημόσια διοίκηση και τη δικαιοσύνη.¹²⁹ Παράλληλα, εντάσσονταν οι φυγόκεντρες τάσεις στις δύο γλωσσικές κοινότητες και τις Βρυξέλλες, γεγονός που οδήγησε στη διάσπαση των μεγάλων κομμάτων σε ολλανδόφωνα και γαλλόφωνα τμήματα από τα τέλη της δεκαετίας του 1960,¹³⁰ στην ίδρυση επιπλέον περιφερειακών κομμάτων, μεταβάλλοντας έτσι και το βελγικό κομματικό σύστημα.¹³¹

Το SPD σε αντιστοιχία με τα υπόλοιπα κόμματα, επιχειρεί να αναδείξει ένα εξαιρετικά σημαντικό θέμα που αγγίζει άμεσα τη Γερμανία και αφορά τους πρόσφυγες, οι αριθμοί των οποίων ήταν πραγματικά υψηλοί μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.¹³² Το κόμμα τονίζει τη διεθνή διάσταση του προβλήματος (1949) αλλά και την επιθυμία *επιστροφής των εκτοπισμένων, τραυματιών και προσφύγων της Σοβιετικής Ένωσης* με την πρόθεση να προωθηθεί σχετικός *διακανονισμός για την κοινωνική και πληθυσμιακή ισορροπία* (1952). Στο manifesto του 1953 υπογραμμίζεται ότι η πολιτική για τους πρόσφυγες εντάσσεται στα πλαίσια προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και καλύπτει κάθε πιθανή πτυχή και αναφέρονται συγκεκριμένες κατηγορίες ανθρώπων που δύνανται να επιστρέψουν, όπως οι *εκτοπισθέντες που διέφυγαν κατά τη διάρκεια του πολέμου ή μετά το τέλος αυτού, τα θύματα πολέμου που έχασαν τα σπίτια τους από βομβαρδισμούς, ή οι πρόσφυγες της Σοβιετικής Ζώνης, που διώκονται από ένα αδίστακτο ολοκληρωτικό σύστημα*. Αντίστοιχη αναφορά εντοπίζεται και στο πρόγραμμα του 1960 των Σουηδών Σοσιαλδημοκρατών όπου επιζητείται η ανάπτυξη ολοκληρωμένης πολιτικής *προσφύγων*.

Στην περίπτωση της Γερμανίας, οι πρόσφυγες χωρίστηκαν σε δύο κύματα που διαφέρουν χρονικά: το πρώτο εκδηλώθηκε κατά τα πρώτα χρόνια μετά το τέλος του πολέμου, ενώ το δεύτερο ήρθε αρκετά αργότερα στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Μια τεταμένη κατάσταση είχε ως αποτέλεσμα την ύψωση του τείχους του Βερολίνου

¹²⁷ Το PSB φαίνεται ότι αντιμετώπισε σοβαρές αντιδράσεις λόγω της υποστήριξής του στους νόμους αυτούς. Επιπλέον, όταν το 1962 κατήρτισε ορισμένα σχέδια για τα εργασιακά, αυτά εκλήφθηκαν ως αντίδραση στην απεργία οπότε υποχρεώθηκε να τα αναθεωρήσει δίχως όμως να καταφέρει να πείσει τους Βαλλώνους αντιπροσώπους, οι οποίοι τα απέρριψαν στο Συνέδριο του κόμματος και τις επόμενες μέρες απείχαν από τα νομοθετικά σώματα. Delwit P., όπ.π., p.163; Deschouwer K., όπ.π., p.39

¹²⁸ Delwit P., όπ.π., pp.153-4; Deschouwer K., όπ.π., pp.39, 48-51

¹²⁹ Delwit P., όπ.π., pp.153-4

¹³⁰ Deschouwer K., όπ.π., p.43

¹³¹ Στο ίδιο, p.129-35

¹³² Ο Mark Mazower υπογραμμίζει ότι οι εκτοπισμένοι μετά την Απελευθέρωση έφτασαν τα 11.000.000 και ο Donald Sassoon μειώνει το νούμερο στα 8.000.000 για το 1950. Mazower M., όπ.π., σελ.14; Sassoon D., όπ.π., σελ.315

το 1961 καθώς υπολογιζόταν ότι θα περιόριζε τους πρόσφυγες προς τη Δυτική Γερμανία. Μετά από τα γεγονότα αυτά υπήρξε αναβρασμός, ιδιαίτερα μεταξύ των κατοίκων του Βερολίνου, μάταια όμως αφού και οι ίδιες οι Συμμαχικές Δυνάμεις είχαν εξαρχής αποδεχθεί την ανέγερση του τείχους.¹³³

Το SPD, επιπλέον, στο πρόγραμμα Dortmund του 1952 τάσσεται, υπέρ της παροχής αμνηστίας στους καταδικασμένους Γερμανούς εγκληματίες πολέμου, ενδιαφέρουσα θέση, καθώς και της φροντίδας στρατιωτών και πολιτικών προσώπων που αιχμαλωτίστηκαν και αποτελούσαν 'μέρος' των γερμανικών επανορθώσεων. Τέλος, αξιοσημείωτη είναι η παροχή βοήθειας για την εκπαίδευση νόμιμων ή εκτός γάμου παιδιών, θυμάτων του πολέμου. Η προστασία τραυματιών πολέμου, χήρων και ορφανών εντοπίζεται στο manifesto του 1953.

Το κόμμα όταν αναφέρεται στα παιδιά εκτός γάμου, εννοεί εκείνα με γονείς αξιωματικούς των Δυνάμεων Κατοχής, κυρίως Αμερικανών, και Γερμανίδων νεαρών γυναικών. Παιδιά με πατεράδες μέλη των Συμμαχικών Δυνάμεων και μητέρες ντόπιες γυναίκες προέκυψαν και στην Αγγλία ή την Αυστρία.¹³⁴ Το Εργατικό κόμμα δεν ασχολείται καθόλου με το ζήτημα αλλά στη Γερμανία ήταν πολύ σημαντικό· οι Αμερικανοί ήταν ο εχθρός του έθνους αλλά και αυτοί είχαν με τη σειρά τους αυστηρές οδηγίες που περιόριζαν τις κοινωνικές συναναστροφές με τον γερμανικό πληθυσμό. Αργότερα, βέβαια, υπήρξαν αρκετές Γερμανίδες (και Αγγλίδες) που ακολούθησαν τους Αμερικανούς συζύγους τους στις ΗΠΑ, χωρίς όμως αυτές να αποτελούν τον κανόνα. Για τους Αμερικανούς, οι Αγγλίδες ήταν οι *εγωίστριες, άπιστες γυναίκες* που ενδιαφέρονταν για την *καλοπέρασή* τους, ενώ οι Γερμανίδες απλά *επικίνδυνες*. Οι ερωτικές σχέσεις μεταξύ Αμερικανών και Γερμανίδων διακρίνονταν σε *συναινετικές, βίαιες* ή και *ανταλλακτικές*, λόγω των δύσκολων συνθηκών διαβίωση, με τα παιδιά που γεννήθηκαν να ξεπερνούν τις 60,000. Σε όλες τις περιπτώσεις, όμως, οι βασικές παράμετροι ήταν ίδιες: τα παιδιά που προέκυψαν από τις σχέσεις αυτές στιγματίστηκαν για την καταγωγή τους και βίωσαν ρατσισμό (ως *τα παιδιά του εχθρού*), με τις πιο ακραίες περιπτώσεις να αφορούν τα πολυφυλετικά παιδιά (*brown babies*) που δεν μπορούσαν να κρυφτούν και αποτελούσαν στόχο. Στη Γερμανία, δε, υπήρχε η πρόσθετη δυσκολία του περίπλοκου νομικού πλαισίου που συχνά καθιστούσε αδύνατη ακόμα και την αναγνώριση ή

¹³³ Potthoff H. & Miller S., όπ.π., pp.204-5; Sassoon D., όπ.π., σελ.462, 532

¹³⁴ Ενδεικτικά, σχετικές ιστορίες παιδιών που προέκυψαν από τέτοιες παράνομες, συνήθως, ερωτικές σχέσεις και οι προσπάθειες τους να μάθουν την αλήθεια αναφορικά με την καταγωγή τους και την ταυτότητα των πατέρων τους, περιγράφονται γλαφυρά στα εξής άρθρα: Bell B., *Occupation children shunned in post-war Germany and Austria* (2015, June 3), <https://www.bbc.com/news/world-europe-32972893> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020); Crossland D., *After life of rejection, GI children search for their roots* (2015, April 25), <https://www.dw.com/en/after-life-of-rejection-gi-children-search-for-their-roots/a-18406350> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020); Wiltenburg M. & Widmann M., *WWII G.I.Babies: Children of the Enemy* (2007, January 02), <https://www.spiegel.de/international/spiegel/wwii-g-i-babies-children-of-the-enemy-a-456835.html> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

υιοθεσία του παιδιού από τον βιολογικό πατέρα του.¹³⁵

1.3 Εξωτερική πολιτική

Εισαγωγή

Το 1945 ιστορικά αποτελεί μια τομή. Ο πόλεμος είχε τελειώσει αφήνοντας πίσω του εκατομμύρια νεκρούς, τραυματίες και εκτοπισμένους. Εκτός από την ανοικοδόμηση, αυτό που έπρεπε να αντιμετωπίσουν πρωτίστως οι λαοί στη μεταπολεμική Ευρώπη ήταν το ψυχολογικό βάρος. Η Γερμανία, η Μ. Βρετανία και το Βέλγιο, από τα κόμματα που εξετάζουμε, ήταν μεταξύ των χωρών με καθοριστικό ρόλο στον πόλεμο, οι δύο πρώτες ως επικεφαλές των δύο αντίπαλων στρατοπέδων, η τρίτη επειδή η κατοχή της (μαζί με την Ολλανδία και το Λουξεμβούργο) σηματοδότησε την επίθεση της Γερμανίας στη Δυτική Ευρώπη.¹³⁶ Η Σουηδία, υπόδειγμα φιλειρηνικής χώρας, ήταν ουδέτερη σε πολέμους από τον 19^ο αιώνα και κατάφερε να απόσχει από τους δύο Παγκόσμιους που κατακερμάτισαν την Ευρώπη.¹³⁷

Το ξέσπασμα του Ψυχρού πολέμου σηματοδότησε την εκ νέου κούρσα των εξοπλισμών ενώ προκάλεσε την τοποθέτηση της Δύσης στις πολεμικές συγκρούσεις της Ασίας. Οι εξελίξεις αυτές υποχρέωσαν τα κόμματα να τοποθετηθούν σχετικά.

Σύγκριση

Η παρούσα ενότητα αξιοποιεί στοιχεία από τέσσερα, επιπλέον των manifestos, κείμενα¹³⁸ που εξέδωσε το Εργατικό κόμμα κατά τη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε. Ομολογουμένως, χωρίς αυτά δεν θα είχαμε μια πλήρη εικόνα για την εξέλιξη της στάσης του κόμματος για την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση. Με αυτά τα δεδομένα κατά νου, ας παρακολουθήσουμε τα κοινά σημεία μεταξύ των προγραμματικών κειμένων αναφορικά με την εξωτερική πολιτική των κομμάτων:

- ❖ Διασφάλιση της εθνικής ανεξαρτησίας
- ❖ Περιορισμός των εθνικών στρατιωτικών δυνάμεων
- ❖ Διασφάλιση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας με, ή χωρίς, κανόνες Διεθνούς Δικαίου

¹³⁵ Με πληροφορίες από το διαφωτιστικό για το θέμα άρθρο: Lee S., 'Forgotten Legacy of the Second World War: GI children in post-war Britain and Germany', *Contemporary European History*, Vol. 20, Issue 02, 2011, κυρίως pp.167-179

¹³⁶ Υπενθυμίζουμε ότι το Βέλγιο είχε υιοθετήσει τη στάση της ουδετερότητας (και για εμπορικούς, εκτός από πολιτικούς, λόγους) και στους δύο Παγκόσμιους Πολέμους, ωστόσο, αυτό δεν εμπόδισε τους Ναζί από το να εισβάλλουν. Deschouwer K., pp.225, 228

¹³⁷ Sassoon D., όπ.π., σελ.283-5; Χίλσον Μ., όπ.π., σελ.72

¹³⁸ Πρόκειται για τα εξής: *Feet on the Ground: a study of Western Union (1948)* *European unity: a statement by the National Executive Committee of the British Labour Party (1950)* *The European Policy of the Labour Party (1952)* *Britain and the Common Market (1962)*.

- ❖ Ενεργός συμμετοχή στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών και σεβασμός του Χάρτη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων
- ❖ Επανένωση Γερμανίας
- ❖ Ενεργός συμμετοχή στο NATO
- ❖ Οργάνωση διεθνούς αστυνομίας
- ❖ Ειρηνική επίλυση των συγκρούσεων με διαιτησία
- ❖ Σταδιακός και γενικευμένος αφοπλισμός & καταδίκη των πυρηνικών όπλων
- ❖ Αποκατάσταση διπλωματικών σχέσεων με τα κράτη της Δύσης & της Ανατολής
- ❖ Διακρατική συνεργασία σε οικονομικά¹³⁹ και πολιτιστικά ζητήματα
- ❖ Αναφορά στην Ευρωπαϊκή ενοποίηση, θετική ή αρνητική
- ❖ Αναθεώρηση του καταστατικού της Ruhr
- ❖ Αναγνώριση της Κίνας
- ❖ Υπέρ της αυτοδιάθεσης του Βιετνάμ
- ❖ Παροχή οικονομικής και κοινωνικής βοήθειας σε αναπτυσσόμενες χώρες
- ❖ Μέριμνα για τις τέως αποικίες & τοποθέτηση κατά του νεοαποικισμού

Σοσιαλδημοκράτες και Κράτος

Οι παραπάνω θέσεις επηρεάζονται άμεσα από τις εμπειρίες στη διάρκεια του πολέμου. Η *εθνική ανεξαρτησία* είναι ένα από τα πρώτα αιτήματα που συναντά κανείς μελετώντας τα προγραμματικά κείμενα, απλώς για διαφορετικούς λόγους. Ξεκινώντας από τους Σουηδούς Σοσιαλδημοκράτες (στα δύο προγράμματα καθώς και στα manifestos των ετών 1944, 1952, 1956 και 1968), που ενδιαφέρονταν ιδιαίτερα για το θέμα σε συνδυασμό με την πολιτική ουδετερότητας με θετική αμυντική στρατηγική. Το SPD διατήρησε τη στάση αυτή ως αποτέλεσμα της πολιτικής ουδετερότητας της ίδιας της Σουηδίας. Η ακριβής μετάφραση βρίσκεται καλύτερα στη *μη δήλωση υποστήριξης ενός 'στρατοπέδου'*, εφόσον η χώρα προσέβλεπε στην επέμβαση της Δύσης αν σημειωνόταν επίθεση από τη Σοβιετική Ένωση.¹⁴⁰ Στο manifesto του 1952 σημειώνεται μια στροφή¹⁴¹ ως προς το θέμα της άμυνας. Ειδικότερα, γίνεται λόγος για την επιστράτευση *ισχυρής άμυνας* προς υπεράσπιση της εθνικής ανεξαρτησίας, γεγονός που ενδεχομένως να συνδέεται με την κατάρριψη δύο σουηδικών μαχητικών από τους Σοβιετικούς, γνωστή και ως *υπόθεση Catalina*.¹⁴²

Το SPD δεν θα μπορούσε να μην τοποθετηθεί σχετικά εφόσον η Γερμανία είχε διαιρεθεί τυπικά στα τέσσερα και κατόπιν στα δύο, όταν οι ζώνες στην ελεγχόμενη από τους Συμμάχους δυτική πλευρά, συγχωνεύτηκαν.¹⁴³ Είναι λογικό το αίτημα για εθνική ανεξαρτησία να σημαίνει πρωτίστως την επανένωση της χώρας¹⁴⁴ και την

¹³⁹ Η οικονομική διακρατική συνεργασία συνήθως αφορά στην επέκταση του διεθνούς εμπορίου.

¹⁴⁰ Sassoon D., όπ.π., σελ.482-5; Χίλσον Μ., όπ.π., σελ.251-2

¹⁴¹ Στην πραγματικότητα δεν είναι στροφή, καθώς η ουδετερότητα της Σουηδίας ήταν *ένοπλη* από μεριάς εθνικής άμυνας αλλά και διεθνούς προστασίας. Sassoon D., όπ.π., σελ.341; Χίλσον Μ., όπ.π., σελ.251-2

¹⁴² Wikipedia.org, λήμμα: *Catalina affair* (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

¹⁴³ Paterson W., όπ.π. (1974), pp.4-5; Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.165

¹⁴⁴ Ο *νέος πατριωτισμός* στον οποίο είχε υποβάλλει ο Schumacher το SPD υπήρξε, εκτός από πραγματική επιθυμία, απόρροια των κατηγοριών *περί αντιπατριωτικής στάσης* που είχε δεχθεί το κόμμα ιστορικά από τους πολιτικούς του αντιπάλους, παρά το γεγονός ότι καμία πραγματική

επιστροφή στην ομαλότητα.¹⁴⁵ Αναμενόμενη είναι, δε, η αντίδραση έναντι των Συμμάχων, οι οποίοι κατηγορούνται για *έλλειψη συντονισμού* (1946, 1949, 1953)¹⁴⁶ αλλά και της *Σοβιετικής Ένωσης* (1949) για αδιανόητη κατοχή, διατηρώντας με αυτόν τον τρόπο ίσες αποστάσεις ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση. Παρακάτω θα παρακολουθήσουμε πώς αντιμετωπίζουν τα υπόλοιπα κόμματα τη Γερμανία, επί της παρούσης πάντως οφείλουμε να υπογραμμίσουμε ότι αν έπρεπε να αναδείξουμε ένα και μοναδικό αίτημα που προβάλλεται από το SPD την περίοδο που εξετάζουμε, αυτό σίγουρα είναι η *ενοποίηση*, με το Βερολίνο πρωτεύουσα του κράτους, που συγκροτούσε την πολιτική ουδετερότητας του κόμματος.¹⁴⁷ Αναφορικά με τις εθνικές στρατιωτικές δυνάμεις, το κόμμα στα κείμενα της δεκαετίας του 1950 (1952, 1953, 1957) τάσσεται *κατά* της επαναστρατιωτικοποίησης της χώρας, το 1959¹⁴⁸ υποστηρίζει την εθνική άμυνα *βάσει του διεθνούς δικαίου*, το 1961 βάσει των όσων προβλέπονται από την *ατλαντική συμμαχία* για να προχωρήσει σε μια στροφή υπέρ της *αποκατάστασης* της το 1965.¹⁴⁹

υπόσταση δεν υπήρχε στις καταγγελίες αυτές. Paterson W., όπ.π. (1974), pp.7-8; Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.178; Sassoon D., όπ.π., σελ.286

¹⁴⁵ Πάγια υπήρξε μεταξύ του SPD (1952) και των λοιπών πολιτικών δυνάμεων στη Γερμανία η απόρριψη της συνοριακής γραμμής Oder–Neisse, καθώς εδάφη που το 1937 ήταν γερμανικά πέρασαν πια υπό την διοίκηση της Πολωνίας και της Σοβιετικής Ένωσης. Droz J., όπ.π., p.575; Paterson W., όπ.π. (1974), p.22; Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.165, 178; Sassoon D., όπ.π., σελ.287, 349

¹⁴⁶ Παρατηρούμε ότι το τελευταίο κείμενο στο οποίο καταγγέλλονται οι Σύμμαχοι είναι το *manifesto* του 1953. Η ερώτηση είναι *γιατί* απουσιάζει από τα επόμενα; Η απάντηση εντοπίζεται στις Συνθήκες του Παρισιού του 1954 με τις οποίες έληξε η κατοχή της Δυτικής Γερμανίας και αποκαταστάθηκε σχεδόν εξολοκλήρου η θέση της ως *κυρίαρχο κράτος*. Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.193

¹⁴⁷ Ορισμένες χρήσιμες λεπτομέρειες, διάσπαρτες στα προγραμματικά κείμενα, αφορούν στην *ένωση της Γερμανίας με το Saar*, που εκείνη την περίοδο ήταν προτεκτοράτο υπό γαλλική ευθύνη. Το 1953 το κόμμα επαναφέρει το θέμα, υποστηρίζοντας ότι η *Γαλλία* έπρεπε να *εκλογικευτεί*. Στις αρχές της δεκαετίας του 1950, οπότε και πραγματοποιήθηκε η ίδρυση του Συμβουλίου της Ευρώπης και υλοποιήθηκε το σχέδιο για την ΕΚΑΧ, το Saar είχε προσκληθεί ξεχωριστά στις συνόδους κάτι που είχε ανησυχήσει τους Γερμανούς Σοσιαλδημοκράτες λόγω της ενδεχόμενης ανεξαρτητοποίησής του, ενώ είχε προκαλέσει και την αντίδρασή τους κατά των σχεδίων. Όταν οι κάτοικοι του Saar απέρριψαν, σε δημοψήφισμα που διεξήχθη το 1955 με 67%, το σχέδιο ανεξαρτησίας που είχε συμφωνηθεί μεταξύ Γαλλίας και Adenauer, εκκίνησαν οι διαδικασίες επιστροφής της περιοχής στη Γερμανία, κάτι που τελικά συνέβη το 1957. Paterson W., όπ.π. (1974), pp.116-7; Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.190, 193 Ενδιαφέρον, επίσης, σημείο χαρακτηρίζεται η διασφάλιση της *αρχής μη παρέμβασης* που το κόμμα συμπεριλαμβάνει στο πρόγραμμα Godesberg (1959) και η *εθνική ισότητα σε διεθνείς συμβάσεις* (1952).

¹⁴⁸ Παράλληλα, υποστηρίζονται όσοι *αρνούνται να υπηρετήσουν τη στρατιωτική τους θητεία για λόγους συνείδησης*, η οποία είχε εισαχθεί λίγα χρόνια πριν.

¹⁴⁹ Όταν το 1950 ο Konrad Adenauer με αφορμή τον πόλεμο της Κορέας πρότεινε τον επανεξοπλισμό της Δυτικής Γερμανίας, σε μια προσπάθεια να συμβάλει στο δυτικό σύστημα άμυνας, το SPD αρχικά ξαφνιάστηκε και στη συνέχεια αντέδρασε έντονα. Αυτή την περίοδο η εξωτερική του πολιτική παρέμενε *ουδέτερη* αλλά παράλληλα προέβαλε την ανησυχία του για την καθιέρωση της διαίρεσης της χώρας σε κάτι μόνιμο, δεδομένου ότι *δεν* ήταν κυρίαρχη. Άλλωστε, η γερμανική με την κορεάτικη περίπτωση δεν ομοιάζαν καθόλου, κατά τον Schumacher. Το κόμμα έδινε προτεραιότητα στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και όχι στους εξοπλισμούς, ενώ έφτασε στο σημείο να καταφύγει και στο Συνταγματικό Δικαστήριο. Τελικά, με μια αναθεώρηση του Θεμελιώδους νόμου το 1954, την οποία το SPD καταψήφισε, υπήρξε δυνατή η συγκρότηση ενόπλων δυνάμεων που μάλιστα εξοπλίστηκαν με πυρηνικές κεφαλές υπό τον έλεγχο όμως των Αμερικανών. Paterson W., όπ.π. (1974), pp.71- 5, 77-9, 79-82, 86-8, 92-5, 101-3; Potthoff H. & Miller S., όπ.π., pp.191, 193-4; Sassoon D., όπ.π., σελ.344, 349-50

Οι Βέλγοι Σοσιαλιστές, έχοντας βιώσει τη γερμανική κατοχή που προκάλεσε μια δραστήρια αντίσταση, ως ήταν αναμενόμενο έδειξαν ζωνρό ενδιαφέρον για το θέμα. Το πιο αναλυτικό από τα προγραμματικά τους κείμενα είναι το πρώτο που προέκυψε μεταπολεμικά το 1945. Σε αυτό, το κόμμα επισημαίνει τον παράλληλο βηματισμό του διεθνισμού και του πατριωτισμού που το χαρακτηρίζει καθώς έτσι είναι σε θέση να διαφυλαχθεί η ασφάλεια, η ανεξαρτησία και η ευημερία του κράτους. Το κόμμα τοποθετείται υπέρ της αμοιβαίας εκχώρησης εθνικής κυριαρχίας ενώ ένα σημείο που προκαλεί εντύπωση αφορά στην απόλυτη αντίδρασή του σε εθνικές πολιτικές μη αντίστασης ή ουδετερότητας άλλων χωρών καθώς η ασφάλεια κάθε έθνους αποτελεί αποκλειστικά δική του υπόθεση και δεν θα εξασφαλίσουν οι σύμμαχοι την εδαφική του ακεραιότητα. Με πλήρη συνείδηση, πάντως, της γεωγραφικής θέσης του Βελγίου, το PSB υπογραμμίζει ότι η εθνική άμυνα πρέπει να ενσωματωθεί σε ένα σύστημα συλλογικής ασφάλειας για να είναι πλήρως αποτελεσματική. Πρόκειται για περίπτωση κόμματος που τάσσεται σθεναρά υπέρ της μείωσης των στρατιωτικών δαπανών (1946, 1954, 1958, 1961, 1968), με παράλληλη μείωση της στρατιωτικής θητείας στους 18 μήνες.¹⁵⁰ Το πρόγραμμα του 1965 μόνον διαφέρει, όπου τονίζεται ότι η υπεράσπιση της χώρας θα γίνεται ανάλογα με τις ανάγκες ενώ ο στρατός θα συνδέεται άμεσα με το Έθνος.

Το LP συνδέει τη διαφύλαξη της εθνικής ανεξαρτησίας της Μ. Βρετανίας με τη συμμετοχή της χώρας στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, άρα με την πλήρη διαφωνία του να εκχωρήσει τμήμα της εθνικής της κυριαρχίας και να περιορισθεί η εθνική κυβέρνηση. Αυτό που προκαλεί, ωστόσο, έκπληξη είναι το γεγονός ότι το κόμμα στα προεκλογικά manifestos του παρουσιάζεται αρκετά μετριοπαθές και όχι τόσο απόλυτο. Το αντίθετο συμβαίνει με τα κείμενα που αναλύουν τις θέσεις του ειδικά για τα ζητήματα της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης καθώς η αρνητική αντίδραση των Εργατικών εντοπίζεται εξίσου και στα τέσσερα. Αναφορικά με τις εθνικές στρατιωτικές δαπάνες, το κόμμα δεν τάσσεται υπέρ της μείωσής τους¹⁵¹ αλλά αντίθετα στο manifesto του 1955 τονίζει ότι με αφορμή τον πόλεμο της Κορέας η προηγούμενη Εργατική κυβέρνηση δεν απέφυγε τον επανεξοπλισμό της χώρας.¹⁵² Στο ίδιο κείμενο, το κόμμα εμφανίζεται πρόθυμο να εκχωρήσει τμήμα της εθνικής κυριαρχίας για την επίτευξη του διεθνούς αφοπλισμού και να αναθεωρήσει τα όσα

¹⁵⁰ Συγκεκριμένα παρατίθενται τα εξής: 1954- εκδημοκρατισμός του στρατού' 1961- ψήφιση ενός προγράμματος 4 ετών για τη δημιουργία ενός περιορισμένου αλλά αποτελεσματικού όγκου στρατού' 1965- αξιοποίηση του συνόλου των στελεχών. Το 1958 ως κυβέρνηση, το κόμμα κατάφερε τη μείωση της στρατιωτικής θητείας στους 18 μήνες και κατόπιν στους 15 μήνες, αλλά η επιστροφή του PSC την αύξησε ξανά σε 24.

¹⁵¹ Σύμφωνα με αρκετά στελέχη του κόμματος κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια ήταν προτιμότερο να περιοριστούν οι στρατιωτικές δαπάνες για να επεκταθεί το κοινωνικό έργο της κυβέρνησης. Droz J., όπ.π., p.566

¹⁵² Το σύνολο της ευρωπαϊκής ηπείρου επαναστρατιωτικοποιήθηκε με αφορμή τον πόλεμο της Κορέας. Eley G., όπ.π., σελ.544

διέπουν τη στρατιωτική θητεία.¹⁵³ Σαφώς, όμως τάσσεται υπέρ της ισχυρής, εκλογικευμένης¹⁵⁴ εθνικής άμυνας με συμβατικό οπλισμό (1964).¹⁵⁵

Διεθνής ειρήνη και ασφάλεια

Τα κόμματα συνολικά τάσσονται υπέρ της διασφάλισης της ειρήνης και ασφάλειας¹⁵⁶ ενώ κάποια αναφέροντα στο Διεθνές Δίκαιο για την απαραίτητη αίσθηση νομιμότητας. Πιο συγκεκριμένα, το Εργατικό κόμμα εμφανίζεται πολύ πρόθυμο να συμμορφωθεί με τους διεθνείς κανόνες αλλά και να αγωνιστεί ώστε να διατηρηθεί το παρόν πλαίσιο (1945, 1959, 1964, 1966). Οι Βέλγοι Εργατικοί επικαλούνται το Διεθνές Δίκαιο το 1945 με αφορμή το κλείσιμο των βιομηχανιών πολέμου και αυτή καθαυτή την υπεράσπιση της ειρήνης (1946, 1949). Οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες, από την πλευρά τους, στο πρόγραμμα Godesberg (1959) αναφέρουν ότι *όλοι οι λαοί πρέπει να υποτάσσονται στον κανόνα του διεθνούς δικαίου που υποστηρίζεται από την κατάλληλη εκτελεστική εξουσία*. Άμεση σχετική αναφορά απουσιάζει από τους Σουηδούς Σοσιαλδημοκράτες και το μόνο που παραπέμπει στο διεθνές νομικό πλαίσιο βρίσκεται στο πρόγραμμα του 1944 όπου προτείνεται η δημιουργία ενός διεθνούς συστήματος δικαιοσύνης.

Το βασικότερο μέσο διασφάλισης της ειρήνης δεν θα μπορούσε να είναι άλλο από την πολιτική συνεργασία και τη συμμετοχή σε διεθνείς οργανισμούς που την προάγουν. Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών μετά το τέλος του πολέμου έπαιξε αυτόν ακριβώς το ρόλο.¹⁵⁷ Ο, δε, Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα διεθνούς δικαίου. Η ισχυρή θέση του ΟΗΕ και η υπεράσπιση της ειρήνης μέσω αυτού, εντοπίζεται σε αρκετά προγράμματα των κομμάτων [SPD (1957, 1959), PSB (1945, 1949, 1950, 1958, 1965), SAP (πρόγραμμα του 1960 και στα manifestos 1948, 1952 και 1956), LP (1945, 1950, 1951, 1955, 1959, 1964,¹⁵⁸ 1966)]. Παρατηρούμε ότι γενικά οι Σοσιαλδημοκράτες αναγνωρίζουν στον οργανισμό τον καίριο και απαραίτητο ειρηνευτικό του ρόλο στο σύγχρονο κόσμο, ωστόσο, τα προγράμματα που εμβαθύνουν στην τήρηση του Καταστατικού Χάρτη είναι αισθητά λιγότερα.¹⁵⁹

¹⁵³ Όταν το κόμμα ανέλαβε τη διακυβέρνηση με την Απελευθέρωση, προχώρησε στην άμεση αποστράτευση των εφέδρων και στην επαγγελματική τους αποκατάσταση. Eley G., όπ.π., σελ.536

¹⁵⁴ Η εξυγίανση του τομέα της εθνικής άμυνας υποστηρίζεται ότι επετεύχθη από το LP στο manifesto του 1966 κατά το προηγούμενο διάστημα που είχε σχηματίσει κυβέρνηση.

¹⁵⁵ Την περίοδο που εξετάζουμε, οι αμυντικές δαπάνες σε όλες τις χώρες μειώθηκαν. Μεγαλύτερη ήταν η μεταβολή στη Σουηδία, το Βέλγιο και το Ηνωμένο Βασίλειο. Sassoon D., όπ.π., σελ.434-5

¹⁵⁶ Στην συντριπτική πλειονότητα των προγραμματικών κειμένων όλων των κομμάτων.

¹⁵⁷ Βάσει αυτής της λογικής, το Εργατικό Κόμμα κατηγορεί την κυβέρνηση των Τόρηδων, στο manifesto του 1959, ότι δεν συμμορφώθηκε με την απόφαση της Ολομέλειας του ΟΗΕ με αποτέλεσμα την κρίση του Suez.

¹⁵⁸ Το συγκεκριμένο κείμενο συμπεριλαμβάνει την πρόταση να ενισχυθεί ο ΟΗΕ (επαναλαμβάνεται το 1966) με την ανάπτυξη του διεθνούς συμβιβασμού και μέσω της μεταρρύθμισης του Συμβουλίου Ασφαλείας και του Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου ώστε να είναι πιο αντιπροσωπευτικά.

¹⁵⁹ Συγκεκριμένα, πρόκειται για τα προγράμματα των ετών 1945/ 1958 του PSB, 1960 του SAP και 1950/ 1959 του LP.

Ο λόγος για την ανάγκη επανένωσης της Γερμανίας που προβάλλουν τα τρία από τα τέσσερα (το SAP εξαιρείται) κόμματα κρίνεται εξαιρετικά σημαντικός όχι απαραίτητα επειδή πρόκειται για μια διχοτομημένη χώρα. Η Γερμανία, τη δεδομένη στιγμή, αποτελεί ένα σύμβολο παραπέμποντας ευθέως στις συνθήκες που είχαν προκληθεί από τον Ψυχρό Πόλεμο. Αυτή η ιδιαίτερη ένταση, εντούτοις, μεταφραζόταν σε παρατεταμένη στρατιωτική ετοιμότητα και παράλληλα σε σοβαρό κίνδυνο για την ειρήνη. Επιπλέον, οι προσπάθειες υλοποίησης της Ευρωπαϊκής ενοποίησης υποστηρίζονταν πρωτίστως από τη Γαλλία (και τους σοσιαλιστές) που αρχικά επιδίωκε την απομόνωση και αποδυνάμωση της Γερμανίας. Κατόπιν, έγινε αποδεκτό ότι ο σοβιετικός κίνδυνος καθιστούσε απαραίτητη την παρουσία μιας ισχυρής Γερμανίας, γεγονός που σταδιακά αποδέχτηκαν και τα υπόλοιπα φιλοδυτικά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα.¹⁶⁰ Η γερμανική επανενοποίηση, λοιπόν, αποτελεί επαναλαμβανόμενο αίτημα του SPD, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, στο σύνολο των προγραμματικών του κειμένων, εντοπίζεται όμως επίσης στο PSB (1949, 1954) και το LP¹⁶¹ (1948, 1955, 1964).

Εξίσου σημαντικό είναι το πεδίο της αμυντικής συμμαχίας¹⁶² και το NATO εγγυούταν την κάλυψη του στρατιωτικού σκέλους στη διακρατική συνεργασία. Να αναφέρουμε στο σημείο αυτό ότι από τις χώρες που μας ενδιαφέρουν το Βέλγιο και το Ηνωμένο Βασίλειο ήταν μεταξύ των ιδρυτικών μελών, η Γερμανία προσχώρησε το 1955 ενώ η Σουηδία αρνήθηκε συμμετοχή στο NATO και από το 1994 εντάχθηκε στο πρόγραμμα *Συνεργασία για την Ειρήνη*.¹⁶³ Αυτός είναι, προφανώς και ο λόγος πλήρους απουσίας αναφοράς στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο από το σύνολο των κειμένων των Σουηδών Σοσιαλδημοκρατών. Αναφορικά με τα υπόλοιπα τρία κόμματα, βάσιμα μπορούμε να διακρίνουμε 3 διαφορετικά επίπεδα υποστήριξης του NATO: εξαιρετικά ένθερμοι υποστηρικτές χαρακτηρίζονται οι Άγγλοι Εργατικοί, οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες κάπως λιγότερο από τους Εργατικούς ενώ οι Βέλγιοι Σοσιαλιστές είναι θετικοί αλλά πιο συγκρατημένοι από τους προηγούμενους.

Πιο συγκεκριμένα, το LP επισημαίνει τη *συμβολή* της Εργατικής κυβέρνησης στην δημιουργία και ενίσχυση της Ατλαντικής Κοινότητας (1950, 1955). Το 1959 προβάλλει την πεποίθηση ότι *κάθε αποδυνάμωση του NATO θα χειροτέρευε τις διεθνείς σχέσεις*, ενώ τονίζεται ότι, *χάρη στον Ernest Bevin, το NATO κατέστη η βάση της στρατιωτικής ασφάλειας της Ευρώπης* έναντι της βαρβαρότητας του Στάλιν (1964). Το 1966, δε, το κόμμα υποστηρίζει ότι *απέτρεψε επιτυχημένα την αποδυνάμωση του*

¹⁶⁰ Sassoon D., όπ.π., σελ.304

¹⁶¹ Το 1945 το κόμμα εμφανιζόταν εξαιρετικά σκληρό προς τη Γερμανία και την Ιαπωνία, επιδιώκοντας την πλήρη αποδυνάμωσή τους προς αποφυγή ενός νέου πολέμου.

¹⁶² Όταν οι Αμερικανοί, με αφορμή τον πόλεμο της Κορέας, πρότειναν τον επανεξοπλισμό της Δυτικής Γερμανίας, οι Γάλλοι αντέδρασαν έντονα σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο και τάχθηκαν υπέρ της δημιουργίας της *Ευρωπαϊκής Αμυντικής Κοινότητας* (European Defense Community- EDC) προκειμένου η Γερμανία να μην έχει τον έλεγχο επί του στρατού της. Το 1952 υπεγράφη σχετική συνθήκη από τις κυβερνήσεις της Γαλλίας και της Δυτικής Γερμανίας και το 1954 από τα συμβαλλόμενα κοινοβούλια των χωρών που συμφωνούσαν. Τελικά το σχέδιο δεν υλοποιήθηκε ποτέ καθώς το 1954 απορρίφθηκε από τη γαλλική Εθνοσυνέλευση. Paterson W., όπ.π. (1974), pp.71-2, 75- 6, 86-7, 103; Sassoon D., όπ.π., σελ.343-4

¹⁶³ Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.193; Sassoon D., όπ.π., σελ.258, 344

NATO, προάγοντας την *ευρωπαϊκή συνεργασία*. Το SPD επιθυμεί να συγκροτήσει την *εξωτερική πολιτική του στο πλευρό της Δύσης, με πίστη στις συνθήκες και το NATO (1961)*,¹⁶⁴ ενώ δεν διακρίνει άλλη επιλογή εκτός από τη συμμετοχή της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας (1965) σε ένα *ισχυρό NATO υπέρ της ασφάλειας, ειρήνης και ηρεμίας στη Ευρώπη (1969)*. Τέλος, το PSB κάνει λόγο για τη *βελτίωση των προσπαθειών συλλογικής ασφάλειας και διεθνούς συνεργασίας*, στις οποίες συμμετέχει το Βέλγιο, όπως η *Βορειοατλαντική Συμφωνία (1949)*,¹⁶⁵ ενώ υπογραμμίζεται η *πορεία βάσει των δεσμεύσεων προς το NATO (1965)*. Το 1968, τέλος, επιδιώκεται η *αναθεώρηση του Βορειοατλαντικού Συμφώνου για να επιτευχθεί η προοδευτική μείωση των στρατιωτικών δαπανών*.

Η εγγύηση της ασφάλειας μπορεί να επιτευχθεί με ποικίλους τρόπους δύο εκ των οποίων είναι ο συντονισμός των εκάστοτε εθνικών δυνάμεων σε ένα συλλογικό αμυντικό δίκτυο εκτός της οργάνωσης του ΟΗΕ προς αυτή την κατεύθυνση. Ενίστε, όμως, συνδέεται και με την ίδρυση *διεθνών αστυνομικών αρχών* (μάλλον εννοούν έναν οργανισμό σαν την Interpol) που θα φροντίζουν για την τήρηση της έννομης τάξης. Το αίτημα αυτό είναι κοινό στους Βέλγους Σοσιαλιστές (1965), Άγγλους Εργατικούς (1964) και Γερμανούς Σοσιαλδημοκράτες (1957, 1959). Οι τελευταίοι, μάλιστα, στο *manifesto του 1957 υποστηρίζουν την ισότιμη και ισάξια συμμετοχή της ενωμένης Γερμανίας στο Πανευρωπαϊκό σύστημα άμυνας*, με τις ΗΠΑ και τη Σοβιετική Ένωση εγγυητές.

Κατόπιν των παραπάνω, παρατηρούμε ότι το επόμενο κοινό αίτημα των προς εξέταση σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων είναι η ειρηνική επίλυση των συγκρούσεων με *διαιτησία*· επομένως, αποκηρύσσεται πλήρως ο πόλεμος ως μέσο.¹⁶⁶ Οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες υιοθετούν τη θέση αυτή εντάσσοντάς την στο *manifesto του 1953* ενώ το μετριοπαθές πρόγραμμα του 1959 κάνει λόγο για την ανάγκη ίδρυσης *Διαιτητικών Δικαστηρίων*. Αντίστοιχα, οι Βέλγοι Σοσιαλιστές το 1945 κάνουν λόγο για την *ειρηνική επίλυση των συγκρούσεων και την προληπτική αντιμετώπιση μέσω της πλήρους λειτουργίας και εφαρμογής ενεργητικών κυρώσεων*¹⁶⁷ ενώ μία εκ των τριών *βάσεων*¹⁶⁸ που παραθέτουν για την οργάνωση του ΟΗΕ είναι η *διαιτησία (1945, 1949)*. Το SAP δεν συμπεριλαμβάνει κάποια σχετική διάταξη στα κείμενά του ενώ παρόμοια είναι η κατάσταση και με το LP το οποίο μόνο το 1945 αναφέρεται στην απαγόρευση του πολέμου.

¹⁶⁴ Το SPD, λόγω και της ουδέτερης στάσης που είχε υιοθετήσει, αντιδρούσε σε κινήσεις που ενδεχομένως θα καθυστερούσαν την ένωση της Γερμανίας. Ωστόσο, αυτό μεταβλήθηκε το 1960 οπότε δεν τίθετο καν θέμα αποχώρησής της Δυτικής Γερμανίας από το NATO καθώς το κόμμα ήλπιζε ότι ο ατλαντισμός θα διευκόλυνε την επανένωση της χώρας. Droz J., όπ.π, p.579; Sassoon D., όπ.π., σελ.284, 352-3

¹⁶⁵ Το συγκεκριμένο πρόγραμμα αναφέρει και τη Συνθήκη των Βρυξελλών με την οποία ιδρύθηκε το 1948 η Δυτικοευρωπαϊκή Ένωση. Paterson W., όπ.π. (1974), p.5

¹⁶⁶ Όπως επισημαίνουν οι Βέλγοι Σοσιαλιστές το 1945, λόγω της *αλληλεξάρτησης των εθνών* ένας πιθανός *επεκτατικός πόλεμος*, κατά πάσα πιθανότητα, θα τείνει να *εξελιχθεί σε παγκόσμιο*.

¹⁶⁷ Με τη δημιουργία *διεθνών ενόπλων δυνάμεων* για την επιβολή στρατιωτικών κυρώσεων.

¹⁶⁸ Οι υπόλοιπες δύο είναι η *συλλογική ασφάλεια και ο γενικός, ταυτόχρονος και ελεγχόμενος αφοπλισμός*.

Ο γενικευμένος, ελεγχόμενος αφοπλισμός δεν προκαλεί ιδιαίτερη έκπληξη αν κανείς συλλογιστεί την κούρσα των εξοπλισμών στην οποία είχαν επιδοθεί τα κράτη κατά την περίοδο 1939-1945, ή νωρίτερα. Υπό αυτό το πρίσμα και λαμβάνοντας υπόψη τα όσα αναφέραμε παραπάνω για τις εθνικές στρατιωτικές δυνάμεις, καθίσταται αντιληπτή η αλληλουχία. Τα κόμματα στο σύνολό τους αναφέρουν, έστω μία φορά, το αίτημα του προοδευτικού, ταυτόχρονου και διεθνώς ελεγχόμενου αφοπλισμού ενώ από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 εμφανίζονται στα περισσότερα προγράμματα το αίτημα μείωσης ή πλήρους απομάκρυνσης των πυρηνικών/ατομικών όπλων συγκεκριμένα.

Το 1957 είχε ξεσπάσει το πρώτο κύμα της 'Καμπάνιας για τον Πυρηνικό Αφοπλισμό', δεδομένο που εξηγεί γιατί οι περισσότερες αναφορές στα προγραμματικά κείμενα έγιναν μεταξύ του 1957-8.¹⁶⁹ Η πραγματική αναζωπύρωση της συζήτησης, ωστόσο, για τον αφοπλισμό έλαβε χώρα το 1958 με την πρόταση Ραπάκι για τη συγκρότηση αντιπυρηνικής ζώνης, που δεν υλοποιήθηκε παρά τις θετικές αντιδράσεις χωρών όπως του Βελγίου και της Σουηδίας.¹⁷⁰ Στη Γερμανία, επιπλέον, το ίδιο το SPD είχε διοργανώσει μια δική του καμπάνια με τίτλο 'Καμπάνια ενάντια στον Ατομικό Θάνατο'.¹⁷¹ Αργότερα, η Επιτροπή Δεκαοκτώ Εθνών για τον Αφοπλισμό που συνέστησε ο ΟΗΕ το 1961, αποτέλεσε τη συνέχεια στη διαδοχή των σχετικών γεγονότων.¹⁷²

Το SAP, πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται στον αφοπλισμό στο πρόγραμμα του 1960. Η επαναφορά της θέσης σχετίζεται με την πρόταση Ραπάκι του 1958 που είχε αποδεχτεί η Σουηδία ενώ αποτελεί απάντηση σε σχετική πρόταση υψηλόβαθμου στελέχους του στρατού που τασσόταν υπέρ του πυρηνικού εξοπλισμού.¹⁷³ Στην περίπτωση των Βέλγων Σοσιαλιστών, σχετική διάταξη εντοπίζεται στα προγράμματα 1945, 1946, 1949, 1954, 1958 δίχως κάτι είναι τόσο αξιόλογο για να κεντρίσει το ενδιαφέρον. Για το LP¹⁷⁴ ο ελεγχόμενος αφοπλισμός διατυπώνεται στα πλαίσια υποστήριξης του ΟΗΕ (1955) ή επισήμανσης ότι μόνο αυτό συνέθεσε συγκροτημένες προτάσεις για τον περιορισμό της κατασκευής εξοπλισμών και των δαπανών που θα οδηγούσαν στο διεθνή αφοπλισμό (1959, 1964). Τέλος, προβλεπόταν ο διορισμός ενός Υπουργού στο

¹⁶⁹ George B. (with the contribution of Watson T. & Roberts J.), *The British Labour Party and Defense*, Westport, Connecticut: Praeger, 1991, pp.27-8; Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.194; Sassoon D., όπ.π., σελ.353-4; Wikipedia.org, λήμμα: *Campaign for Nuclear Disarmament* (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

¹⁷⁰ Ολόκληρο το κείμενο της πρότασης είναι διαθέσιμο στο αρχείο του NATO στο διαδίκτυο στο σύνδεσμο: <http://archives.nato.int/rapacki-proposal> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020); Callaghan J., *The Labour Party and Foreign policy: A history*, London/ New York: Routledge, 2007, p.219; Sassoon D., όπ.π., σελ.347

¹⁷¹ Paterson W., όπ.π. (1974), p.141

¹⁷² Wikipedia.org, λήμμα: *Eighteen Nation Committee on Disarmament* (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

¹⁷³ Aylott N., 'The Swedish Social Democratic Party' in Ladrech R. & Marliere P. (eds) *Social Democratic Parties in the European Union: History, Organization, Policies*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1999, p.192

¹⁷⁴ Στα manifestos των ετών 1945 και 1951 διαφοροποιείται ελαφρώς από τα υπόλοιπα κόμματα καθώς υποστηρίζει, αφενός, ότι για την προστασία της ειρήνης θα πρέπει να καταστεί δυνατή μια γνωστή δαπάνη στον τομέα των εξοπλισμών η οποία σταδιακά θα μειώνεται και ότι η χώρα εξοπλιζόταν για ασφάλεια έναντι της Σοβιετικής Ένωσης.

Foreign Office, αποκλειστική αρμοδιότητα του οποίου θα είναι ο αφοπλισμός (1964).¹⁷⁵ Οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες, τέλος, άργησαν να συμπεριλάβουν τον πλήρη αφοπλισμό μεταξύ των θέσεων τους και έτσι τον εντοπίζουμε για πρώτη φορά το 1957 με την συνεπακόλουθη αντίδραση κατά των πυρηνικών όπλων. Κατόπιν, εντοπίζεται στο πρόγραμμα Godesberg (1959) και ξανά το 1965 ενώ το 1966, στα πλαίσια, στενότερης συνεργασίας με τη Γαλλία προτίθενται να συνεργαστούν για την παραγωγή μη-πυρηνικών όπλων και κατάστρωσης σχεδίων για την ειρηνική χρήση ατομικής ενέργειας.

Σε ό,τι αφορά τα πυρηνικά όπλα, οι Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες δεν προχωρούν σε κάποια επιπλέον επισήμανση, ενώ το PSB εμφανίζεται ιδιαίτερα ευαίσθητο: στο πρόγραμμα του 1958 αναφέρεται η εθνική και διεθνής δράση για την καταστολή των ατομικών πειραμάτων και επιπλέον η διακοπή κατασκευής πυρηνικών και θερμοπυρηνικών για στρατιωτικούς σκοπούς, αλλά χρήση των ήδη υπαρχόντων για ειρηνικούς. Παράλληλα, γίνεται λόγος για τη μείωση των συμβατικών και ατομικών/πυρηνικών όπλων (1961, 1965) ενώ αυτό είναι σημαντικό να προχωρήσει και στο ίδιο το Βέλγιο με την απαγόρευση της χρήσης επιθετικών ατομικών όπλων από το βελγικό στρατό ή της εγκατάστασης αποθηκών και εξοπλισμού εκτόξευσης επί βελγικού εδάφους (1961). Τελικά, το 1968, διατυπώνεται η προθυμία αφοπλισμού ξεκινώντας όμως από τα πυρηνικά όπλα.

Οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες αντέδρασαν στα πυρηνικά όπλα και τις ατομικές βόμβες για πρώτη φορά το 1957 οπότε και τοποθετήθηκαν υπέρ της απομάκρυνσής τους από τις δύο Γερμανίες. Το 1959, επιδίωκαν την ένταξη της ενοποιημένης Γερμανίας σε μια *Ευρωπαϊκή ζώνη συνεννόησης και ελεγχόμενου περιορισμού των στρατιωτικών εξοπλισμών*. Η αντίδραση στα πυρηνικά επαναφέρεται το 1961, με την άποψη ότι η ασφάλεια *συνοδεύεται από την άμυνα και τον έλεγχο των όπλων, συμβατικών και πυρηνικών*. Πάντως, το κόμμα τονίζει στο συγκεκριμένο κείμενο ότι και το NATO οφείλει να αποσύρει τα πυρηνικά όπλα σε περιπτώσεις συμβατικής επιθετικότητας, θέση με την οποία συμφωνεί το LP (1966). Το αίτημα εντοπίζεται εκ νέου το 1965 στρεφόμενοι και στο γερμανικό εξοπλισμό, το 1966 και 1969 όπου εντοπίζεται αναφορά στη *Συνθήκη μη διάδοσης πυρηνικών όπλων*.¹⁷⁶

Η περίπτωση των Άγγλων Εργατικών είναι τυπικά παρόμοια με αυτή του SPD. Η πρώτη σχετική τοποθέτησή τους εντοπίζεται στο manifesto του 1955 οπότε αναφέρεται η *Βόμβα Υδρογόνου* ως ο μεγαλύτερος κίνδυνος έναντι της ανθρωπότητας.¹⁷⁷ Νύξη ως προς τον πυρηνικό αφοπλισμό και το τέλος των

¹⁷⁵ Το 1951, ωστόσο, πραγματοποιήθηκε μια στροφή υπέρ των εξοπλισμών σε προστασία έναντι της Σοβιετικής Ένωσης. Το ίδιο συνέβη εκ νέου το 1964, με τη θέση υπέρ της ενίσχυσης του συμβατικού εξοπλισμού της Μ. Βρετανίας για την ικανοποιητικότερη συμμετοχή της στο NATO και την εξυπηρέτηση των λοιπών δεσμεύσεων της στον ΟΗΕ και την Κοινοπολιτεία.

¹⁷⁶ Η *Συνθήκη μη διάδοσης πυρηνικών όπλων* (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons) υπήρξε αντικείμενο διαπραγματεύσεων της Επιτροπής Δεκαοκτώ Εθνών για τον Αφοπλισμό μεταξύ 1965 και 1968 οπότε και υπεγράφη. Wikipedia.org, λήμμα: *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons* (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

¹⁷⁷ Το κόμμα εναντιωνόταν στην κατασκευή της το 1955. George B., όπ.π., p.32; Droz J., όπ.π., p.567

πυρηνικών πειραμάτων εντοπίζεται ξανά το 1959, 1964 και 1966. Επιπλέον, το κόμμα προτείνει τη δημιουργία αντιπυρηνικών ζωνών (1966) στην Αφρική, τη Λατινική Αμερική και την Κεντρική Ευρώπη (1964). Το κόμμα ήταν αρνητικό στο ενδεχόμενο ανάπτυξης εθνικών πυρηνικών οπλοστασίων και θα επιδιωκόταν η επαναδιαπραγμάτευση της Συμφωνίας Nassau (1964).¹⁷⁸ Τέλος, στο manifesto του 1966 προτείνεται η δημιουργία της Ατλαντικής Πυρηνικής Δύναμης.¹⁷⁹

Ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί η κατασκευή ατομικής βόμβας κρυφά από τη Βρετανία επί κυβέρνησης Attlee, που ναι μεν είχε ξεκινήσει επί Winston Churchill αλλά δεν υπήρξε κάποια κίνηση προς την αντίθετη κατεύθυνση από το Εργατικό Κόμμα λόγω αίσθησης υπευθυνότητας.¹⁸⁰ Επιπλέον, όταν το αντίστοιχο κίνημα για τον μονομερή πυρηνικό αφοπλισμό της Βρετανίας απευθύνθηκε στο Εργατικό κόμμα, αυτό αντέδρασε αρκετά αδιάφορα, καίτοι τα όσα θεωρητικά υποστήριζε. Τελικά, το 1957 τον απέρριψε οριστικά.¹⁸¹ Στο σημείο αυτό εντοπίζεται μια αντίφαση: στα manifestos του 1959 και του 1964, το κόμμα αντιδρούσε έντονα κατά των πυρηνικών όπλων που θα προμηθεύονταν οι πολιτικοί της αντίπαλοι.

Διεθνείς σχέσεις και συνεργασία

Όλα όσα έχουμε αναφέρει μέχρι τώρα εμπεριέχουν, φυσικά, τη βασική προϋπόθεση αποκατάστασης των διπλωματικών σχέσεων των χωρών μεταξύ τους, ειδικά μετά από ένα τόσο διχαστικό γεγονός όπως ήταν ο πόλεμος. Ο παράγοντας, λοιπόν, αυτός δεν υπεκφεύγει της προσοχής των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων. Χρήσιμο είναι να παρακολουθήσουμε ποιες χώρες ή γεωγραφικές περιοχές αναφέρονται από τα κόμματα προκειμένου να εξυπηρετήσουν τα εθνικά συμφέροντα. Πιο συγκεκριμένα:¹⁸²

- ❖ Το PSB στο πρόγραμμα του 1945 τάσσεται υπέρ της επιτυχούς συνεργασίας με τη *Μ. Βρετανία, Γαλλία, Ολλανδία και Σοβιετική Ένωση* ενώ χαιρετίζει την τελευταία εξίσου με τις *ΗΠΑ* (πρώτη και μοναδική αναφορά) για την

¹⁷⁸ Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 η Βρετανία έκρινε ότι έπρεπε να ανεξαρτητοποιηθεί από τις ΗΠΑ αναφορικά με τα πυρηνικά οπλικά της συστήματα. Έτσι, η κυβέρνηση των Συντηρητικών αποφάσισε να εγκαταλείψει το πυραυλικό σύστημα Blue Streak αλλά κατέληξε να αγοράσει αεριωθούμενα βαλλιστικά βλήματα Skybolt και βρέθηκε σε αδιέξοδο όταν οι ΗΠΑ ακύρωσαν το πρόγραμμα. Η Συμφωνία Nassau υπεγράφη μεταξύ ΗΠΑ και Βρετανίας το 1962 και αφορούσε την αγοραπωλησία του υποβρυχίου συστήματος Polaris. Έγινε αποδεκτή από τη βρετανική κυβέρνηση το 1963. Όταν το Εργατικό κόμμα επανήλθε στην κυβέρνηση το 1964 αποφάσισε να συνεχίσει το πρόγραμμα, απλώς με ένα λιγότερο υποβρύχιο. Callaghan J., όπ.π., pp.227-9, 252, 258; George B., όπ.π., pp.33-4

¹⁷⁹ Οι θέσεις για τα πυρηνικά όπλα είχαν προκαλέσει σοβαρό διχασμό στο εσωτερικό του κόμματος, στα τέλη της δεκαετίας του 1960, λόγω της διευκολυντικής στάσης που είχε δείξει τότε η κυβέρνηση Wilson. Minkin L. & Seyd P., όπ.π., p.126; Sassoon D., όπ.π., σελ.519-20

¹⁸⁰ Η ανάγκη της Βρετανίας να συντηρεί την πάλαι ποτέ εικόνα της παγκόσμιας δύναμης την ώθησε να αποκτήσει πυρηνικά όπλα επιδιώκοντας, έτσι, να ενδυναμώσει το κύρος της. George B., όπ.π., pp.29-32; Sassoon D., όπ.π., σελ.289-90, 355

¹⁸¹ Στο ίδιο, σελ.355-6; Callaghan J., όπ.π., pp.197-8, 224-7

¹⁸² Αναφέρεται η πρώτη φορά που εντοπίζεται η εκάστοτε χώρα. Ο αναγνώστης θα παρατηρήσει ότι η ανάπτυξη διακρατικών σχέσεων με τα Ανατολικά κράτη συμπεριλαμβάνεται σε δύο διαφορετικές θεματικές ενότητες. Η επιλογή αυτή έγινε για τον απλό λόγο ότι τα κόμματα όταν αναφέρονται στα ανατολικά κράτη μπορεί να δίνουν μεγαλύτερη έμφαση είτε στις εμπορικές συναλλαγές μαζί τους είτε στις καθαρά διπλωματικές.

οργάνωση της ειρήνης· το 1949 στις παραπάνω προστίθεται η *Γερμανία*· το 1954 αναφέρονται οι ειρηνικές σχέσεις με την *Ανατολή και την Ασία* και το 1965 η επέκταση της συνεργασίας σε επίπεδο διεθνούς ασφάλειας σε περιοχές σε ένταση όπως η *νοτιοανατολική Ασία και η Μέση Ανατολή*.

- ❖ Το SAP αποφεύγει να τοποθετηθεί και κάνει απλώς λόγο για την επέκταση της *Σκανδιναβικής και διεθνούς συνεργασίας*.¹⁸³
- ❖ Το LP το 1945 επιζητά τη στενή συνεργασία με τις ΗΠΑ¹⁸⁴ και τη *Σοβιετική Ένωση* εξίσου, μαζί με τη *Γαλλία και Κίνα*· το 1950 τονίζεται η επιτυχία της Εργατικής κυβέρνησης να προσεγγίσει την *Αφρική και την Ασία* και η ανάγκη στενής συνεργασίας *φιλικών κρατών* εντός του ΟΗΕ. Το 1966, τέλος, δίδεται ιδιαίτερη έμφαση στην πρόθεση προσέγγισης με άλλα *Ανατολικά κράτη*. Τα manifestos γενικά καταλαμβάνονται από την ιδιαίτερη αγωνία του κόμματος για την *Κοινοπολιτεία*.
- ❖ Το SPD¹⁸⁵ το 1952 και 1959 υπογραμμίζει τη σημασία της διεθνούς συνεργασίας γενικά, το 1961 τονίζει τη φιλία με τις ΗΠΑ¹⁸⁶ (το 1966 τον *ισχυρό τους ρόλο* στην Ευρώπη), τη δυνατότητα συμφιλίωσης με τη *Γαλλία*¹⁸⁷ μέσω της ΕΟΚ, τις στενότερες σχέσεις με τη *Μ. Βρετανία* αλλά και την προσέγγιση Ανατολής- Δύσης και συνεργασίας με τους λαούς της Ανατολικής Ευρώπης, πρωτίστως την *Πολωνία*.¹⁸⁸ Το 1965 στις παραπάνω προστίθεται η *Ιταλία* και οι υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, το *Ισραήλ*, οι *Αραβικές χώρες και η Σοβιετική Ένωση*¹⁸⁹ ενώ το 1969 η συνεργασία και με τα *νοτιοανατολικά κράτη*.

Τα προγραμματικά κείμενα της περιόδου που εξετάζουμε συνθέτουν τα πεδία διακρατικής συνεργασίας σε τρία ξεχωριστά επίπεδα: πολιτικό, οικονομικό, ή/και

¹⁸³ Στην πλειονότητα των κειμένων που μελετήθηκαν πλην των manifestos των ετών 1958, 1960, 1964 και 1968. Περισσότερα για τη Σκανδιναβική συνεργασία παρακάτω.

¹⁸⁴ Στα τέσσερα εξειδικευμένα κείμενα που είχε εκδώσει το κόμμα με τις θέσεις του για την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση (βλ. υποσημείωση 120) εντοπίζεται μια ανατροπή: το 1948 οι Εργατικοί ήταν υπέρ του *περιορισμού* των ΗΠΑ. Απομακρύνθηκαν όμως από τη θέση αυτή από το 1950 χωρίς να την μεταβάλλουν ξανά στα επόμενα. Η πρώτη κίνηση συνδέεται με την στάση του Aneurin Bevan κατά των ΗΠΑ ενώ η δεύτερη με την εναντίωσή των Εργατικών στην επέκταση του κομμουνισμού. Droz J., όπ.π., pp.565-6

¹⁸⁵ Βγαίνοντας από τον πόλεμο το κόμμα είχε πλήρη επίγνωση της θέσης της Γερμανίας στο διεθνές στερέωμα γεγονός που γίνεται έκδηλο στις Πολιτικές Αρχές του κόμματος το 1946 (*απομόνωση της χώρας στον κόσμο του 1946*).

¹⁸⁶ Η επιδίωξη στενών σχέσεων με τις ΗΠΑ από το SPD από τη δεκαετία του 1960 γίνεται για να εκμεταλλευτεί τις βάσεις που είχε θέσει ο Adenauer και επειδή το ίδιο δεν ήταν τόσο δεσμευμένο από την Κοινή Αγροτική Πολιτική. Paterson W., όπ.π. (1974), p.147

¹⁸⁷ Συνέπεια του πολέμου, των όσων αφορούσαν το Saar και τη Ruhr αλλά και των *αντιγαλλικών αισθημάτων* που έτρεφε ο Schumacher (Paterson W., όπ.π. (1974), pp.8-9). Η θέση αυτή επιχειρήθηκε να υποστηριχθεί και μεμονωμένα από τον Willy Brandt όταν ως Υπουργός Εξωτερικών το 1968 προσπάθησε να επαναφέρει τις σχέσεις Γαλλίας-Γερμανίας σε ένα πιο φιλικό κλίμα. Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.211

¹⁸⁸ Η συμφιλίωση με την Πολωνία έγινε το 1970, στα πλαίσια της Ostpolitik, όταν η Γερμανία αναγνώρισε το Oder–Neisse ως το δυτικό σύνορο της πρώτης. De Deken J.J., όπ.π., p.90

¹⁸⁹ Ο Willy Brandt κατάφερε και προώθησε μια Συνθήκη μη επιθετικότητας με τη Σοβιετική Ένωση και επιπλέον αποκατέστησε τις διπλωματικές σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία το 1967. Potthoff H. & Miller S., όπ.π., pp.211, 217; Sassoon D., όπ.π., σελ.491

πολιτιστικό. Το πολιτικό σκέλος το εξετάσαμε προ ολίγου. Η οικονομική συνεργασία διατυπώνεται αρχικά με την πρόθεση επέκτασης του εμπορίου¹⁹⁰ και μείωσης των δασμών αλλά όσο περνάνε τα χρόνια στην εικόνα προστίθενται οι ευρωπαϊκές προσπάθειες οικονομικής ενοποίησης. Αντίστοιχα, η πολιτιστική συνεργασία συχνά διατυπώνεται βάσει των κομματικών επιδιώξεων για την παροχή βοήθειας σε κράτη της Αφρικής. Ας παρακολουθήσουμε πώς παρουσιάζονται τα ζητήματα αυτά στα προγράμματα για να διαπιστώσουμε πώς διαφοροποιούνται τα κόμματα μεταξύ τους.

Το SPD τοποθετείται θετικά στην επέκταση του εμπορίου το 1952, 1957, 1959, 1965 και 1966. Επιπλέον, ελπίζοντας στην βελτίωση των σχέσεων ανάμεσα στις δύο πλευρές της Γερμανίας που συνόδευε το αίτημα για επανένωση, υποστηρίζει έντονα από νωρίς την επέκταση των εμπορικών σχέσεων με την Ανατολή (1952, 1957, 1961, 1965, 1966).¹⁹¹ Στα κείμενα της δεκαετίας 1960 το κόμμα εμμένει στην ενεργό συμμετοχή στον ΟΟΣΑ (1961) και στη δραστήρια κινητοποίηση της ΕΟΚ ώστε να υπάρξει ένα αποτελεσματικό, ενδοευρωπαϊκό δασμολόγιο μέσω πολυμερών διαπραγματεύσεων μεταξύ ΕΟΚ και ΕΖΕΣ, πέραν της GATT (1965). Το SPD τοποθετείται υπέρ της κατάργησης των δασμών στις χώρες της ΕΖΕΣ. Το SPD πραγματοποιεί λίγες και πολύ στοχευμένες επισημάνσεις για πολιτιστικά ζητήματα το 1957, το 1965 οπότε και συμπεριλαμβάνει την προώθηση και διδασκαλία της γερμανικής γλώσσας σε σχολεία εκτός Γερμανίας παράλληλα με το συντονισμό διαφόρων γερμανικών πολιτιστικών δραστηριοτήτων ενώ επαναλαμβάνει την πρόθεση ενεργούς συμμετοχής στην UNESCO (1961 και 1965).

Το SPD μεταπολεμικά ενδιαφερόταν περισσότερο για την εγχώρια παρά την εξωτερική πολιτική. Η *Ostpolitik* που ανέπτυξε ο Willy Brandt στα τέλη της δεκαετίας του 1960 βασίστηκε ακριβώς στη λογική σύγκλισης ανάμεσα στα δύο γερμανικά κράτη. Εξελίχθηκε στρεφόμενη στην Ευρώπη, καθώς έτσι πιστευόταν ότι αυξάνονταν οι πιθανότητες επανένωσης.¹⁹² Σημαντικό όμως πρέπει να θεωρούμε και το γεγονός ότι η *Ostpolitik* έγινε αποδεκτή από όλα τα κόμματα στη Δυτική Γερμανία.¹⁹³ Αυτή υπήρξε η μεγαλύτερη παρακαταθήκη αλλά και επιτυχία του SPD. Επιπλέον, είχε απτά αποτελέσματα από τις συνθήκες που υπεγράφησαν με χώρες του Ανατολικού Μπλοκ κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 εντάσσοντας και το NATO στο παιχνίδι με τα σημαντικότερα να αποτελούν την μερική εξομάλυνση των σχέσεων στις δύο Γερμανίες.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Ο διεθνισμός, όπως είχε αναπτυχθεί στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, είχε πράγματι πάψει να υφίσταται. Το εμπόριο με αυτόν τον τρόπο ήρθε εν μέρει να συμπληρώσει κάπως το κενό καθώς ο δρόμος προς το σοσιαλισμό ήταν προπάντων εθνικός. Δεν υφίστατο κάποια κοινή εξωτερική πολιτική και υπό αυτήν την έννοια ο διεθνισμός έγινε υπόθεση της Δεξιάς ή του Κέντρου. Sassoon D., όπ.π., σελ.283-88

¹⁹¹ Αυτό, πάντως δεν σήμαινε ότι το SPD δεν βασιζόταν στην Δύση, της οποίας το πολιτικό σύστημα είχε αποδεχθεί, για την αύξηση των πιθανοτήτων επίτευξης της επανένωσης της χώρας. Potthoff H. & Miller S., όπ.π., pp.178-9

¹⁹² Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.122; De Deken J.J., όπ.π., p.90; Droz J., όπ.π., p.580; Paterson W., όπ.π. (1978), p.197-9; Sassoon D., όπ.π., σελ.490-6

¹⁹³ Paterson W., όπ.π. (1974), p.150; Sassoon D., όπ.π., σελ.490

¹⁹⁴ Sassoon D., όπ.π., σελ.494-6

Οι Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες εντάσσουν ζητήματα συνεργασίας, διεθνούς αλλά ειδικότερα Σκανδιναβικής, στην πλειονότητα των κειμένων που μελετήθηκαν. Η επέκταση του εμπορίου, δε, αποτελεί εξειδικευμένη θέση που εντοπίζεται μόνο στα δύο προγραμματικά κείμενα με απώτερο σκοπό την καλύτερη προβλεψιμότητα του συστήματος.¹⁹⁵ Το manifesto του 1952 συγκεκριμενοποιεί τους τομείς επί των οποίων θα επιδιωκόταν συστηματικότερη *συνεργασία* με τα υπόλοιπα κράτη της Σκανδιναβίας (*δικαιοσύνη, κουλτούρα και οικονομική πολιτική*). Επιπλέον, το manifesto του 1960 είναι το μοναδικό κείμενο που στηρίζει τις διεθνείς προσπάθειες *εξάλειψης δασμών*, γεγονός εντυπωσιακό δεδομένου ότι η Σουηδία αποτελεί χώρα που βασίζεται στις εξαγωγές της.

Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού πολέμου τα σκανδιναβικά κράτη δεν κατάφεραν να προωθήσουν τη συνεργασία τους στον τομέα της *οικονομικής ενοποίησης* και γενικής στρατηγικής. Εξαιρετικά χρήσιμες, ωστόσο, στάθηκαν δύο κινήσεις. Η πρώτη κατέληξε στη *Σκανδιναβική Ένωση Διαβατηρίων*, συμφωνία για την ελεύθερη μετακίνηση και παραμονή χωρίς την χρήση διαβατηρίων που υλοποιήθηκε σταδιακά μεταξύ 1952 και 1958. Η δεύτερη, ήταν η δημιουργία της κοινής αγοράς εργασίας το 1954. Πάρα ταύτα, υπήρχε ανέκαθεν η επιθυμία διαφύλαξης της εικόνας στενής συνεργασίας που είχε ο υπόλοιπος κόσμος για αυτές ενώ το Συμβούλιο του Βορρά (1952) συνέβαλε στην καλλιέργεια των μεταξύ τους επαφών.¹⁹⁶

Συνεχίζουμε με τους Βέλγους Σοσιαλιστές, οι οποίοι τοποθετούνται υπέρ της ανάπτυξης του εμπορίου ήδη από το 1945 και ξανά το 1949, 1954, 1958, 1961, 1965 και 1968. Επιπλέον, στο κείμενο του 1945 συμφωνούν με όσα διατυπώθηκαν παραπάνω, υποστηρίζοντας τη διεθνή οργάνωση της οικονομίας που θα συνέβαλε στην ειρηνική επίλυση των διαφορών ενώ δηλώνουν την πρόθεση *συμμετοχής σε διεθνείς οργανισμούς που θα προάγουν τις εμπορικές συναλλαγές*. Το 1949, επιπλέον, επιδιώκεται η *διεθνής συνεργασία για την οργάνωση της οικονομίας και την ανταλλαξιμότητα των νομισμάτων* και επιπλέον η βελτίωση της συμφωνίας *Benelux*. Στα προγράμματα των ετών 1954, 1958, 1961, 1965 και 1968, επίσης, το κόμμα δείχνει ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την *επέκταση των εμπορικών σχέσεων ειδικά με την Ανατολή*, υποστηρίζοντας ότι ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα βελτίωνε γενικώς τις συνθήκες που επικρατούσαν λόγω Ψυχρού Πολέμου. Τέλος, τα κείμενα που μελετήσαμε υποστηρίζουν τη συνεργασία των λαών και σε *πολιτιστικό επίπεδο* (1949, 1958, 1961, 1965, 1968).

Η σχέση των χωρών της *Benelux*, δηλαδή του Βελγίου, της Ολλανδίας και του Λουξεμβούργου, ιστορικά υπήρξε πολύ στενή λόγω της κοινής τους πορείας που τοποθετείται βαθιά στο χρόνο. Τον 16^ο αιώνα τα εδάφη των σημερινών χωρών μαζί με κάποια βόρεια της Γαλλίας σχημάτιζαν τις *17 Επαρχίες* και τον 19^ο τα σημερινά εδάφη του Βελγίου ανήκαν στην σημερινή Ολλανδία, πριν την Βελγική Επανάσταση

¹⁹⁵ Brandal N. et al., όπ.π., p.64

¹⁹⁶ Χίλσον Μ., όπ.π., σελ.109, 130, 231, 259-62

το 1830.¹⁹⁷ Όντας στην εξορία κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου και προκειμένου να προστατεύσουν τις οικονομίες των κρατών τους, εκπρόσωποι του Βελγίου, της Ολλανδίας και του Λουξεμβούργου υπέγραψαν στο Λονδίνο συνθήκη με την οποία ιδρύθηκε η *Τελωνειακή Ένωση Benelux* το 1947. Μέσω αυτής, εισήχθη ένα κοινό εξωτερικό δασμολόγιο και εκμηδενίστηκαν οι δασμοί μεταξύ των χωρών της Benelux. Με νέα Συνθήκη που υπεγράφη το 1958 ακολούθησε η δημιουργία της *Οικονομικής Ένωσης Benelux* με την οποία οι τρεις χώρες ενθάρρυναν την ελεύθερη μεταφορά προσώπων, αγαθών, κεφαλαίων και υπηρεσιών.¹⁹⁸

Το Εργατικό Κόμμα δεν ενδιαφέρεται τόσο έντονα για την συνεργασία της Βρετανίας με άλλες χώρες πέραν αυτών που συνθέτουν την Κοινοπολιτεία. Ο λόγος ήταν ότι η Βρετανία είχε τη δυνατότητα να αγοράζει τα προϊόντα των αποικιών σε πολύ χαμηλές τιμές.¹⁹⁹ Στο manifesto, πάντως, του 1945 προαναγγέλλει ένα πρόγραμμα για την *ανασυγκρότηση* του εξαγωγικού εμπορίου της Μ. Βρετανίας, τομέα από τον οποίο εξαρτιόταν η σταθερή λειτουργία της οικονομίας. Επιπλέον, σε αυτό του 1964 προτείνεται η συμφωνία με άλλες χώρες ικανές για την *επέκταση του εμπορίου των αναπτυσσόμενων* κρατών καθώς επίσης και *ευρείες εκπαιδευτικές, πολιτιστικές, επιστημονικές και τεχνικές συμβάσεις μεταξύ πόλεων και χωριών της Κοινοπολιτείας*. Τέλος, το manifesto του 1966²⁰⁰ τάσσεται υπέρ της τόνωσης των εμπορικών συναλλαγών μεταξύ Βρετανίας και Ανατολικών κρατών.

Η Σοσιαλδημοκρατία και το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι

Φτάνουμε, έτσι σε ένα πολυδιάστατο ζήτημα που καταπιάνεται με την οικονομική διακρατική συνεργασία. Η Ευρωπαϊκή ενοποίηση και συνεργασία ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του 1940 μέσω του Οργανισμού Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας (Organisation for European Economic Co-operation – ΟΕΕΚ) που συγκροτήθηκε το 1948 με σκοπό τη διαχείριση των πόρων της αμερικανικής και καναδικής βοήθειας που προέβλεπε το Σχέδιο Marshall.²⁰¹ Το ίδιο το σχέδιο στόχευε στην επίτευξη της *κοινωνικής ειρήνης* στην Ήπειρο, πέραν της ανάπτυξης των ΗΠΑ, ενώ άνοιξε το δρόμο για όλες τις υπόλοιπες κινήσεις συνεργασίας, το Συμβούλιο της Ευρώπης αλλά ακόμα και το NATO.²⁰²

Χρονικά, πρώτη ιδρύθηκε με τη Συνθήκη των Παρισίων (1951- θέση σε ισχύ το 1952) η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα / ΕΚΑΧ (European Coal and Steel

¹⁹⁷ Deschouwer K., όπ.π., pp.18-9 Ενδιαφέρον προκαλεί η συμβολή των γεγονότων αυτών στην ανάπτυξη του Βελγίου, ιδιαίτερα σε επίπεδο *θηρησκείας* και *γλωσσών*.

¹⁹⁸ *The first organisations and cooperative ventures in post-war Europe: Benelux* (2016, July 7), https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/026961fe-0d57-4314-a40a-a4ac066a1801/2559e301-dfff-48e9-9cce-3fa5d31101fe/Resources#94f88532-d2f2-4e58-a552-7f7c62306ebb_en&overlay (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020); Wikipedia.org, λήμμα: *Benelux* (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

¹⁹⁹ Sassoon D., όπ.π., σελ.299

²⁰⁰ Σχετική θέση εντοπίζεται και το 1948 για την αντιμετώπιση του βέτο που είχε θέσει η Σοβιετική Ένωση στη συμμετοχή των Ανατολικών κρατών στο European Recovery Programme.

²⁰¹ Eley G., όπ.π., σελ.543; Μούσης Ν., Ευρωπαϊκή Ένωση: Δίκαιο, Οικονομία, Πολιτική, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2013, σελ.14; Paterson W., όπ.π. (1974), p.50

²⁰² Eley G., όπ.π., σελ.546, 561; Paterson W., όπ.π. (1974), pp.33-4

Community- ECSC) που στόχευε στην αλληλεξάρτηση των χωρών σε επίπεδο άνθρακα και χάλυβα, της βάσης των ευρωπαϊκών βιομηχανιών στη δεκαετία του 1950.²⁰³ Κατόπιν, με τη Συνθήκη της Ρώμης, το 1957 (σε ισχύ από το 1958) η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας/ ΕΚΑΕ (European Atomic Energy Community- EΥΡΑΤΟΜ) και η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα- ΕΟΚ (European Economic Community- EEC). Η ΕΚΑΕ θα αποτελούσε την κοινότητα διαχείρισης και έρευνας της πυρηνικής ενέργειας ενώ η ΕΟΚ θα δημιουργούσε μια κοινή αγορά και τελωνειακή ένωση.²⁰⁴

Η Βρετανία δεν επιθυμούσε ένταξη στην ΕΟΚ κυρίως για οικονομικούς λόγους καθώς τα εισαγόμενα προϊόντα από την Κοινοπολιτεία θα έχαναν την ευνοϊκή τους θέση σε σχέση με αυτά από την Ευρώπη.²⁰⁵ Έτσι ίδρυσε, το 1959, την Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελευθέρων Συναλλαγών /ΕΖΕΣ (European Free Trade Association- EFTA) στην οποία προσχώρησαν αρκετές χώρες, μεταξύ τους και η Σουηδία. Τα θετικά αποτελέσματα που εμφάνισε η ΕΟΚ, ώθησαν τη Βρετανία να υποβάλλει αίτημα συμμετοχής το 1961 που προσέκρουσε όμως στο βέτο της Γαλλίας.²⁰⁶ Το ίδιο συνέβη και το 1967.

Η Ευρωπαϊκή ενοποίηση φαίνεται ότι διχάζει τα κόμματα. Από τη μια πλευρά, έχουμε δύο pro- ευρωπαϊκά κόμματα, το PSB και το SPD από την άλλη, έχουμε ένα που στέκεται καχύποπτα έως και αρνητικά μπροστά στις εξελίξεις, το LP, και ένα που απλώς αδιαφορεί για αυτές, το SAP.²⁰⁷ Το Βέλγιο είχε αντιληφθεί τα οικονομικά οφέλη που θα μπορούσε να αποκομίσει μέσω των εξαγωγών προς τους γείτονές του αλλά και συνολικά, οπότε υπήρξε ιδρυτικό μέλος της ΕΚΑΧ και της ΕΟΚ ενώ εξελίχθηκε σε ένα από τα πιο φιλοευρωπαϊκά κράτη.²⁰⁸ Σε αυτό συνέβαλε και η ισχυρή φιλοευρωπαϊκή στάση του Paul-Henri Spaak.²⁰⁹ Ξεκινώντας από τα φιλικά προς την ενοποίηση κόμματα, και πραγματοποιώντας μια επιλογή στο εσωτερικό της εξειδικευμένης βιβλιογραφίας, παρατηρούμε ότι σχημάτισαν τη στάση τους από πολύ νωρίς.

Ειδικότερα, το SPD²¹⁰ και το PSB δηλώνουν προθυμία οι χώρες τους να προχωρήσουν σε εκχώρηση εθνικής κυριαρχίας αρκεί αυτό να πραγματοποιηθεί αμοιβαία από όσα

²⁰³ Μούσης Ν., όπ.π., σελ.14, 20

²⁰⁴ Στο ίδιο, σελ.15, 20-1

²⁰⁵ Sassoon D., όπ.π., σελ.372-3

²⁰⁶ Μούσης Ν., όπ.π., σελ.15

²⁰⁷ Οι σοσιαλδημοκράτες στις έξι χώρες που ίδρυσαν την ΕΟΚ δεν συμεριζονταν τους φόβους όσων έβλεπαν καχύποπτα την Ευρωπαϊκή ενοποίηση που έκριναν ότι ο σοσιαλισμός θα ανθούσε σε μία χώρα (όπως το LP) αλλά αντίθετα, όπως θα δούμε παρακάτω, επιζητούσαν την διεύρυνσή της και την ενίσχυση του Ευρωκοινοβουλίου. Αυτό, βέβαια, δε σημαίνει ότι το θέμα επί της ουσίας τους απασχολούσε ιδιαίτερα. Sassoon D., όπ.π., σελ.502, 508

²⁰⁸ Deschouwer K., όπ.π., pp.41, 228, 233 Piaser A., όπ.π., p.150

²⁰⁹ Droz J., όπ.π., p.557

²¹⁰ Το κόμμα *εξελίχθηκε* σε υποστηρικτή της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Αρχικά, λόγω εμπλοκών σχετικά με την τύχη του Saar αλλά και την *φύση* της Ευρώπης των 6, το SPD είχε απορρίψει τη γερμανική ένταξη στο Συμβούλιο της Ευρώπης και τη Διακήρυξη Schuman (την οποία αποδέχτηκε στην πορεία) αλλά και το ενδεχόμενο περιορισμού της γερμανικής *κυριαρχίας*. Πάρα ταύτα, η παρουσία των αντιπροσώπων των Σοσιαλδημοκρατών εντός των πλαισίων του Συμβουλίου της Ευρώπης υπήρξε καθοριστική ενώ το

κράτη συμφωνήσουν να συνεργαστούν, με ισότητα των δικαιωμάτων τους, σεβασμό της ανεξαρτησίας τους και ισότιμη κατανομή υποχρεώσεων (SPD:²¹¹ 1946, 1952, 1953 / PSB: 1945). Υπάρχει, επίσης, συμφωνία μεταξύ τους ως προς την ανάγκη επιτάχυνσης αλλά και εμβάθυνσης της πολιτικής και οικονομικής ενοποίησης (PSB:1949, 1950, 1954, 1968/ SPD: 1965, 1969) ξεχωρίζοντας επιμέρους τομείς όπως η ελεύθερη μεταφορά, η οργάνωση της κοινής αγροτικής πολιτικής και η χρηματοδότησή της.²¹² Αρχικά, και τα δύο διατυπώνουν τις απόψεις τους υπέρ της διεύρυνσης, σε πρώτη φάση της ΕΚΑΧ κατόπιν της ΕΟΚ πέραν των 6, κυρίως με τη συμμετοχή της Μ. Βρετανίας και της Σκανδιναβίας (SPD:²¹³ 1952, 1953, 1961, 1965, 1969 / PSB: 1954, 1961, 1965,²¹⁴ 1968) αλλά και με τη συνεργασία με την ΕΖΕΣ. Επιπλέον, τονίζεται κάτι που θα επανέλθει αρκετά χρόνια αργότερα και θα αφορά στα δημοκρατικά πλαίσια οργάνωσης της ΕΟΚ (SPD: 1953, 1965), την ανάγκη εκδημοκρατισμού των θεσμικών οργάνων της (PSB: 1965) και ενίσχυσης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (PSB: 1965, 1968/ SPD: 1965). Τέλος, τα δύο κόμματα αναφέρονται στην αναγκαία κοινή κοινωνική πρόοδο (PSB: 1965, 1968 /SPD: 1965).

Στις Πολιτικές Αρχές του 1946, το SPD²¹⁵ τοποθετείται για πρώτη φορά υπέρ της ομοσπονδοποίησης και των *Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης*. Το 1952 διατυπώνει την επιθυμία *αναδιοργάνωσης της Ευρώπης και των Συνθηκών* ενώ ενδιαφέρον εμφανίζει η θέση περί *ανακατασκευής ενός διεθνούς νομισματικού συστήματος* το 1957. Η ΕΟΚ έχει ευθύνη για την *ομαλή λειτουργία* του παγκόσμιου νομισματικού συστήματος και πρέπει να ασχοληθεί με την *κοινή ενεργειακή πολιτική άνθρακα*, τη *ναυπηγική* και τη διασφάλιση των κανόνων υγιούς ανταγωνισμού (1965).²¹⁶ Συνεχίζοντας, το PSB διακρίνει τα εμπορικά οφέλη για τα *βελγικά προϊόντα που θα διοχετευθούν στις ευρωπαϊκές αγορές* (1945). Παράλληλα, τοποθετείται υπέρ της υπογραφής *συμφωνιών ή της δημιουργίας κοινής αγοράς, με βάση την εξειδίκευση κάθε χώρας, για τον χάλυβα, τα τσιμέντα, τα λιπάσματα, τη γεωργία, τα πλαστικά προϊόντα και τις βιομηχανίες υψηλής τεχνολογίας* (1949). Τέλος, το manifesto του

κόμμα συνέβαλε και στην επέκταση της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης. Paterson W., όπ.π. (1974), pp.33-40, 51- 64, 76; Potthoff H. & Miller S., όπ.π., pp.190-1

²¹¹ Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα που αποδεικνύει το γεγονός ότι το SPD δεν τοποθετούταν πάντα υπέρ της εκχώρησης εθνικής κυριαρχίας, αποτελεί η στάση που διατήρησε, αποτέλεσμα των απόψεων του Schumacher, με αφορμή την Διεθνή Αρχή για τη Ruhr. Paterson W., όπ.π. (1974), pp.22-31

²¹² Το SPD το 1965 διευκρινίζει ότι αυτή θα παρέχεται για περιορισμένο χρονικό διάστημα και μόνον σε κράτη μέλη. Το PSB, από την άλλη πλευρά, το 1949 προτείνει ως πηγές χρηματοδότησης όσων αναφέρει μια *Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων, κονδύλια από το σχέδιο Marshall, κρατικές επιχορηγήσεις ή διεθνή και εγχώρια δάνεια*.

²¹³ Αυτό το τελευταίο το απέδειξαν και στην πράξη, εφόσον ο Willy Brandt επεδίωξε την διεύρυνση της ΕΟΚ. Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.217

²¹⁴ Το κόμμα διατυπώνει την γνώμη ότι η συνεχής διεύρυνση θα συνέβαλε στην *υπέρβαση* εθνικιστικών ανταγωνισμών και την *αποφυγή* ενόπλων συγκρούσεων.

²¹⁵ Μεταξύ 1945-52, ο Schumacher αντιδρούσε στις προσπάθειες Ευρωπαϊκής ενοποίησης αλλά αυτό δεν φαίνεται στα προγραμματικά κείμενα της περιόδου. Σταδιακά και μετά το θάνατό του, το κόμμα μεταστράφηκε υπέρ της ενοποίησης. Paterson W., όπ.π., (1978), p.197 & όπ.π., (1974), pp.9-10, 118-9

²¹⁶ Το SPD ανέκαθεν εναντιωνόταν στην μερική ενοποίηση και επεδίωκε τη δημιουργία μιας Κοινής Αγοράς παράλληλα με το συντονισμό των νομισματικών πολιτικών. Paterson W., όπ.π., (1974), p.122

1965 καταγράφει ως αιτήματα τη *συνδικαλιστική εκπροσώπηση της Ένωσης στο νέο συγχωνευμένο εκτελεστικό όργανο*.

Το SAP όπως σημειώσαμε παραπάνω μάλλον αδιαφορεί ελαφρώς για τις εξελίξεις στην κεντρική και δυτική Ευρώπη κατά τη διάρκεια των δεκαετιών 1950 και 1960. Βέβαια, ήταν αναμενόμενο να μην τοποθετηθεί με αφορμή την ΕΟΚ αλλά αυτό δεν γίνεται ούτε με την ΕΖΕΣ, στην οποία προσχώρησε. Μόνον στο manifesto του 1948, εκτός της επίτευξης ειρήνης, αναφέρεται ξεχωριστά η ανάγκη ύπαρξης *συναίνεσης* (επαναφέρεται το 1956) σε όλα τα επίπεδα παράλληλα με την ενεργό συμμετοχή στην προσπάθεια *ανασυγκρότησης* της Ευρώπης μετά την καταστροφή της από τον πόλεμο. Πρόκειται για μια πρόταση, ωστόσο, που απλώς καταδεικνύει προθέσεις και όχι ξεκάθαρο προγραμματικό σχέδιο.

Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση υπήρξε ζήτημα ιδιαίτερα ζοφερό για το LP για λόγους οικονομικής φύσεως, πολιτικής, κοινοβουλευτικής ανεξαρτησίας ίσως και αισθήματος ανωτερότητας, όπως είδαμε ήδη.²¹⁷ Άλλωστε, η Βρετανία όφειλε να παραμείνει πιστή στην εκπλήρωση των καθηκόντων της στην Κοινοπολιτεία και η γεωργία αποτελούσε εξίσου σημαντικό ζήτημα. Κατά τη δεκαετία του 1950, οι Εργατικοί ήταν αντίθετοι στη συμμετοχή της Βρετανίας στο εγχείρημα ενώ κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 περιόρισαν κάπως την αδιαλλαξία τους.²¹⁸ Αντίθετα, η αρχική επιδίωξη περιορισμού του ρόλου των ΗΠΑ έδωσε τη θέση της σε μια θέση απόλυτου φιλοαμερικανισμού. Ειδικότερα, μετά και την αξιοποίηση των επιπλέον τεσσάρων κειμένων που βρίσκονται στη διάθεσή μας, προκύπτουν τα εξής:

- ❖ Στο κείμενο του 1948 με τίτλο *Feet on the Ground : a study of Western Union*,²¹⁹ το κόμμα τοποθετείται καταρχάς *υπέρ μιας Δυτικοευρωπαϊκής Ένωσης* (Western Union). Βασικός στόχος της θα ήταν η ανόρθωση της Ευρώπης σε 3^η παγκόσμια δύναμη, λαμβάνοντας υπόψη παράγοντες όπως η *οικονομική ανεξαρτησία από τις ΗΠΑ* (λόγω του σχεδίου Marshall) και η *ασφάλεια από τη Σοβιετική Ένωση*. Ο κυριότερος λόγος που το LP παρείχε τη στήριξή του δεν ήταν άλλος από τον χαρακτήρα της Ένωσης: θα ήταν μια διεθνής διακυβερνητική συμμαχία που δεν θα απαιτούσε ευρεία *εκχώρηση εθνικής κυριαρχίας*.²²⁰ Οποιαδήποτε άλλη θετική στάση προς ευρωπαϊκά εγχειρήματα οφείλεται σε οικονομικά οφέλη που δύνατο να αποκομίσει η Μ.

²¹⁷ Η Μ. Βρετανία δεν συμμετείχε σε καμία διαπραγμάτευση για το σχέδιο Schuman αλλά ακόμα και όταν έλαβε γνώση, επειδή δεν υπήρχε κάποιο ιδιαίτερο συμφέρον συμμετοχής των εθνικών βιομηχανιών άνθρακα και χάλυβα στην ΕΚΑΧ, αποφασίστηκε να απόσχει. Droz J., όπ.π., p.565; Sassoon D., όπ.π., σελ.305-7

²¹⁸ Το 1967, μάλιστα, ο Harold Wilson προχώρησε στην δεύτερη αίτηση ένταξης (ενώ το Εργατικό Κόμμα κατηγορούσε τους Τόρηδες για την αίτηση του 1961) που τελικά, λόγω του βέτο που προέβαλε ο Charles de Gaulle, δεν προχώρησε. Οι λόγοι για την κίνηση αυτή ήταν πρωτίστως οικονομικοί και συνδέονταν με το μέγεθος της ΕΟΚ ως αγορά με τον παράλληλο περιορισμό του εμπορίου με την Κοινοπολιτεία. Sassoon D., όπ.π., σελ.503, 505-8

²¹⁹ Το κείμενο ξεκινά από τη Δυτικοευρωπαϊκή Ένωση, ωστόσο, μας παρέχει μια πολύ καλή ιδέα για τις απόψεις του κόμματος επί του θέματος.

²²⁰ Το ίδιο ίσχυε και για τον Οργανισμό Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας (*Χαλαρός γραφειοκρατικός οργανισμός οικονομικής συνεργασίας σε διακυβερνητικό επίπεδο*).

Βρετανία (πχ το European Recovery Programme) με προσοχή όμως να μην επηρεαστεί η σχέση της με την Κοινοπολιτεία. Το κόμμα διακρίνει δυο βασικά προβλήματα: ένα πολιτικό και ένα οικονομικό. Στο οικονομικό συμπεριλαμβάνονται οι δυσκολίες οικονομικής συνεργασίας λόγω διαφορών εντός της Ευρώπης ως αποτέλεσμα της έλλειψης δολαρίων ενώ στα πεδία δράσης συγκαταλέγονται η ανάγκη αντικατάστασης των αμερικάνικων εισαγωγών μέσω της επαρκούς ευρωπαϊκής παραγωγής και επέκτασης του ενδοευρωπαϊκού αλλά και εξωτερικού εμπορίου, ο σχεδιασμός των βασικών βιομηχανιών βάσει των αρχών του δημοκρατικού σοσιαλισμού, η διατήρηση των στενών σχέσεων των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων με τις αποικίες τους, η αποτελεσματικότερη διανομή ανθρώπινης δύναμης, μια τελωνειακή ένωση (με το κόμμα να ξεκαθαρίζει την αντίθεσή του). Στο πολιτικό πρόβλημα, το κόμμα αναφέρει το συντονισμό των ευρωπαϊκών πολιτικών προς τις ΗΠΑ και τη Σοβιετική Ένωση. Εφόσον ο στόχος είναι η κοινή εξωτερική, άρα και αμυντική, πολιτική υπάρχουν διακρατικές διαφορές που πρέπει να ληφθούν υπόψη, η ίδια η Συνθήκη των Βρυξελλών, η αμυντική πολιτική που είναι προτιμότερο να γίνει βάσει διεθνούς συνεργασίας (με περιορισμό της επιρροής των ΗΠΑ) και, τέλος, η ιδέα της ομοσπονδίας (που βρίσκει εκ νέου αντίθετο το κόμμα).

- ❖ Στο manifesto του 1950, η μόνη σχετική διάταξη αναφέρει ότι *στην Ευρώπη έγιναν μεγάλα βήματα προς την κατεύθυνση της δημιουργίας μιας νέας οικονομικής και πολιτικής ενότητας. Δεν παραλείπεται η έμφαση στη συμβολή της Εργατικής Βρετανίας και η συνέχιση της υποστήριξης και ηγεσίας τα επόμενα χρόνια, έχοντας πάντα κατά νου ότι είναι η καρδιά μιας μεγάλης Κοινοπολιτείας που εκτείνεται πολύ πέρα από τα όρια της Ευρώπης.*
- ❖ Στο *European unity: a statement by the National Executive Committee of the British Labour Party* του ίδιου έτους αυτό επαναλαμβάνεται. Παράλληλα, σημειώνεται μια στροφή καθώς οι Εργατικοί υποστηρίζουν τώρα την συνεργασία με τις ΗΠΑ και τοποθετούνται πιο κοντά στην Αυστραλία και την Νέα Ζηλανδία από την Ευρώπη. Διευκρινίζεται, επιπλέον, ότι παρά την πολιτική αλληλεξάρτηση και τα οικονομικά προβλήματα των ευρωπαϊκών χωρών λόγω των αυξημένων εισαγωγών από τις ΗΠΑ που επιβάλλουν μια αλλαγή των προτύπων δομής της παραγωγής- εμπορίου- κατανάλωσης άρα μια οικονομική συνεργασία, δεν πρόκειται να υπάρξουν θετικές εξελίξεις εξαιτίας του γεγονότος ότι οι ευρωπαϊκές οικονομίες *είναι παράλληλες και ανταγωνιστικές*. Το κόμμα τοποθετείται, έτσι, ενάντια σε ένα υπερεθνικό σώμα με διοικητικές εξουσίες, της οικονομικής /τελωνειακής/ πολιτικής ένωσης και του υπερεθνικού Κοινοβουλίου. Επισημαίνεται η πρόθεσή του για στενή συνεργασία με την Κοινοπολιτεία και τις ΗΠΑ όπως και με τη Δυτική Ευρώπη, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι η τελευταία πρέπει να εξελιχθεί σε Τρίτη Δύναμη. Θετική διάθεση καταδεικνύεται με αφορμή τον ευρωπαϊκό σχεδιασμό για την ειρήνη και την ευημερία και για τη συνεργασία για τις βιομηχανίες άνθρακα και χάλυβα επικροτώντας την Πρόταση Schuman.

- ❖ Το 1952 στο κείμενο *The European Policy of the Labour Party* το κόμμα επαναλαμβάνει την αντίθεση στη συμμετοχή της Βρετανίας στην Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία και τα υπερεθνικά σώματα που δεν λογοδοτούν σε εθνικά Κοινοβούλια. Ως λύση προτείνεται η οργανική ενότητα μακριά από τον φεντεραλισμό μέσω της ανάπτυξης διακυβερνητικών οργανισμών. Η σημασία της ευρωπαϊκής αμυντικής οργάνωσης αναδεικνύεται παράλληλα με την στενή συνεργασία της Ατλαντικής Κοινότητας με την Ευρώπη. Τονίζεται, τέλος, ότι το Ηνωμένο Βασίλειο είναι μια *Ευρωπαϊκή, Ατλαντική και Commonwealth Δύναμη*.
- ❖ Τα άλλα δύο από τα κείμενα της δεκαετίας του 1960, ολοκληρώνοντας, το *Britain and the Common Market* του 1962 και το manifesto του 1966 φαίνεται ότι παρουσιάζουν μια περιορισμένη αδιαλλαξία ως προς τα ευρωπαϊκά. Το πρώτο, διατυπώνει ξανά την αντίθεση του κόμματος ως προς την Κοινή Αγορά λόγω της συνειδητής συγχώνευσης των εθνικών οικονομιών και του μελλοντικού κινδύνου να προκύψει μια ενιαία πολιτική Κοινότητα με Κοινοβούλιο και ενδεχομένως κοινή Κυβέρνηση. Η βασικότερη δυσκολία για τη Βρετανία, διευκρινίζεται, είναι ο πιθανός αποκλεισμός των περισσότερων μελών της Κοινοπολιτείας από συνεργαζόμενα μέλη. Σημειώνεται όμως μια ενδιαφέρουσα λεπτομέρεια: Η χώρα είναι πρόθυμη να ενταχθεί αν υπάρξουν εγγυήσεις προστασίας της Βρετανικής γεωργίας και διατήρησης της εξουσίας. Αντίστοιχα, στο manifesto του 1966 οι Εργατικοί είχαν συμπεριλάβει ως «*δέσμευση την επιδίωξη εισόδου της χώρας στην ΕΟΚ υπό την προϋπόθεση της διαφύλαξης των ουσιαστών Βρετανικών και της Κοινοπολιτείας συμφερόντων*», παρά την γενικότερη ικανοποίησή τους από τον ΕΖΕΣ.

Στο σημείο αυτό να τονίσουμε ότι διατυπώθηκαν αιτήματα που ήταν πιο συγκεκριμένα ως προς τις επιδιώξεις τους, όπως από την ανάγκη αναθεώρησης του καταστατικού της Ruhr. Το συγκεκριμένο σημείο είναι κοινό στο SPD (1949) και το LP (1948) μόνο. Τί ήταν, όμως, αυτό που δημιουργούσε πρόβλημα στην περιοχή; Το 1949 ιδρύθηκε η Διεθνής Αρχή για τη Ruhr από τους Συμμάχους για τη διαχείριση της βιομηχανίας άνθρακα και χάλυβα αλλά το SPD αντιδρούσε σε μια ενδεχόμενη συμμετοχή της Δυτικής Γερμανίας σε αυτή. Παράλληλα, η μεταλλευτική δραστηριότητα της περιοχής άρχισε σταδιακά να περνάει διαρθρωτικές κρίσεις όταν η ζήτηση σε άνθρακα και χάλυβα έπαψε να είναι υψηλή.²²¹

Θέσεις για τον υπόλοιπο κόσμο και τις τέως αποικίες

Οι Σοσιαλδημοκράτες αναφέρονται συχνά στις σχέσεις τους με περιοχές εκτός Ευρώπης, όπως χώρες της Ασίας ή της Αφρικής. Ειδικότερα, τα PSB και LP ξεχωρίζουν καθώς φαίνεται ότι συμφωνούν σε δύο συγκεκριμένα σημεία. Αρχικά, και τα δύο συμπεριλαμβάνουν ξεχωριστά την Κίνα σε προγραμματικά τους κείμενα όπως και την υποχρέωση αναγνώρισής της από τη διεθνή κοινότητα και εν συνεχεία ένταξής της

²²¹ Paterson W., όπ.π. (1974), pp.22-31

στον ΟΗΕ.²²² Αυτό συμβαίνει στα κείμενα του 1961 και 1965 των Βέλγων Σοσιαλιστών και των ετών 1945/ 1955²²³ /1959/ 1964/ 1966 των Άγγλων Εργατικών. Οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες διαφοροποιούνται ελαφρώς το 1953,²²⁴ τονίζουν τις ευθύνες της Δύσης έναντι των μαζών που λιμοκτονούσαν στην Κομμουνιστική Κίνα και ήλπιζαν σε μια κάποια παρέμβαση για να σωθούν, στην προκειμένη την *αγροτική επανάσταση*.

Αυτό που επισημαίνουν τα κόμματα σχετίζεται με τις συνθήκες στην ευρύτερη περιοχή. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος δεν ήταν ο τελευταίος πόλεμος στον οποίο συμμετείχε η Κίνα εφόσον μετά το 1945 αναζωπυρώθηκαν οι εμφύλιες συγκρούσεις. Ο πόλεμος μεταξύ κομμουνιστών και εθνικιστών ώθησε τους τελευταίους να εγκαταλείψουν τη σημερινή Κίνα (επίσημα: *Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας*) και να εγκατασταθούν στη Ταϊβάν (επίσημα: *Δημοκρατία της Κίνας*).²²⁵ Στην πραγματικότητα τα κόμματα επεδίωκαν την αναγνώριση της πρώτης ως μοναδικής εκπροσώπου της Κίνας στον ΟΗΕ, κάτι που τελικά συνέβη το 1971 όταν έλαβε μόνιμη θέση στο Συμβούλιο Ασφαλείας.²²⁶

Παραμένοντας στη γύρω περιοχή, παρατηρούμε ότι τα χρόνια που μαινόταν ο πόλεμος του Βιετνάμ τα κόμματα αντέδρασαν υπέρ της ειρηνικής επίλυσής του και της πλήρους αναγνώρισης με την άσκηση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης. Δεν ξεχνάμε, άλλωστε, ότι υπήρξε ιδιαίτερα σημαντικός καθώς έμεινε στη ιστορία ως μια από τις πιο έκδηλες εκφράσεις του Ψυχρού πολέμου. Η κατάσταση στο Βιετνάμ απασχολεί ξανά τους Βέλγους Σοσιαλιστές (1968) και τους Άγγλους Εργατικούς (1966).²²⁷ Μόνη διαφορά μεταξύ των δύο εντοπίζεται στο γεγονός ότι οι πρώτοι αναφέρουν ειδικά το Νότιο Βιετνάμ, την περιοχή δηλαδή που στηριζόταν από τη Δύση, ενώ οι δεύτεροι το Βόρειο Βιετνάμ, που συνεργαζόταν με τη Σοβιετική Ένωση και την Κίνα, για να τονίσουν κυρίως ότι εναπόκειτο σε αυτήν την πλευρά η πρόθεση για επίτευξη της ειρήνης. Πάντως, τα κόμματα στις χώρες του NATO, χωρίς να το

²²² Οι Βέλγοι Σοσιαλιστές σε δύο περιπτώσεις, το 1949 και το 1958, τόνιζαν την αντίδρασή τους για την Ισπανία του Φράνκο και την ένταξή της στον ΟΗΕ. Αντίστοιχη θέση διατύπωσε και το Εργατικό κόμμα το 1948 και 1950.

²²³ Το κόμμα πραγματοποίησε μια πιο στοχευμένη τοποθέτηση για την κρίση που επικρατούσε στη *Formosa* (ιστορική ονομασία της Ταϊβάν) υποστηρίζοντας την *εκκένωση των παράκτιων νησιών* και την *ουδετεροποίηση* της χώρας για την απόδοση του δικαιώματος *αυτοδιάθεσης* στους κατοίκους. Το 1955 υπεγράφη, δε, Συμφωνία μεταξύ ΗΠΑ και Ταϊβάν με την οποία η πρώτη αναλάμβανε να υπερασπιστεί τη δεύτερη σε περίπτωση επίθεσης. Wikipedia.org λήμμα: *Formosa Resolution of 1955* (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

²²⁴ Στο ίδιο κείμενο, το κόμμα αναφέρεται και στον πόλεμο της Κορέας τάσσοντας εαυτώ υπέρ της πολιτικής της Δύσης με την προϋπόθεση να κυριαρχήσει η νηφαλιότητα και η κατάληξη να μην συνοδευτεί ξανά από όπλα. Υπενθυμίζουμε ότι στον πόλεμο της Κορέας το Βόρειο τμήμα υποστηριζόταν από τη Σοβιετική Ένωση και την Κομμουνιστική Κίνα ενώ το Νότιο από τον ΟΗΕ και ειδικότερα τις ΗΠΑ. Lacouture J. 'Le communisme dans le monde asiatique' in Droz J. (ed.), *Histoire generale du socialisme*, Vol.4, Paris: Presses Universitaires de France, 1997, pp.98, 130-1; Sassoon D., όπ.π., σελ.342

²²⁵ Eley G., σελ.542; Lacouture J., pp.93-6

²²⁶ Wikipedia.org λήμμα: *United Nations General Assembly Resolution 2758* (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

²²⁷ Και οι Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες εναντιωνόταν συστηματικά στην επέμβαση των Αμερικανών στο Βιετνάμ, απλώς δεν διατύπωσαν στον επίσημο λόγο τους αυτή τους την αντίδραση. Sassoon D., όπ.π., σελ.479, 487-8

κάνουν τόσο έντονα, στήριζαν τις ΗΠΑ στον πόλεμο ως αποτέλεσμα του ατλαντισμού τους.²²⁸

Το επόμενο κοινό σημείο των προς εξέταση προγραμματικών κειμένων εντοπίζεται στην ανάγκη παροχής βοήθειας, οικονομικής ή κοινωνικής, σε αναπτυσσόμενες χώρες που, αναλόγως την περίπτωση, είναι πιθανό να αφορά τέως αποικίες. Οι Σοσιαλδημοκράτες στο σημείο αυτό φαίνεται ότι συμμαρμίζονται τις ανησυχίες των οικονομολόγων της *οικονομικής της ανάπτυξης* για τα παραδοσιακά, πολύ φτωχότερα από τα δυτικά και (πρόσφατα) ανεξαρτητοποιημένα κράτη. Το θέμα ήταν ότι οι προβλέψεις για την γρήγορη εκβιομηχάνιση των χωρών αυτών δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα αφού έπρεπε να γίνουν πολλές ενέργειες ταυτόχρονα, όπως η αξιοποίηση του υπερπλεονάζοντος εργατικού δυναμικού από την ύπαιθρο.²²⁹ Κατόπιν, φάνηκε ότι δεν επρόκειτο να γίνει γρήγορα τίποτα σχετικό δεδομένων των όσων απέδειξε η θεωρία του Sollow για την περιορισμένη συμβολή των κεφαλαιουχικών επενδύσεων σε τέτοιες οικονομίες και την τεράστια σημασία της τεχνολογίας αντ' αυτών.²³⁰ Η πορεία των αναπτυσσόμενων κρατών έχει απασχολήσει αρκετά την επιστημονική κοινότητα με τη θεωρία της εξάρτησης να συγκεντρώνει αρκετούς υποστηρικτές. Στα περιβάλλον, όμως, του Ψυχρού Πολέμου κανείς οφείλει να αναγνωρίσει και το φόβο που κυριαρχούσε στη Δύση μήπως οι φτωχότερες χώρες επέλεγαν να συμπορευτούν με τη Σοβιετική Ένωση.²³¹

Ξεκινώντας από τους Σουηδούς Σοσιαλδημοκράτες το manifesto του 1956, επεκτείνεται αναγνωρίζοντας την ευθύνη που έχει η Σουηδία *έναντι των φτωχών ανθρώπων στις μη προνομιούχες χώρες*. Το πρόγραμμα του 1960, ωστόσο, είναι πιο ενδιαφέρον και πλούσιο. Αφενός, καταδικάζεται ο *Ευρωπαϊκός Ιμπεριαλισμός* εξαιτίας του οποίου προέκυψαν οι δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι και η σοβαρή απόσταση (αλλιώς: καθυστέρηση) που κράτησε μακριά πολλές χώρες που σε προηγούμενο χρόνο εξαρτιόνταν από τις υπερδυνάμεις. Αφετέρου, καταγγέλλεται ότι η συστηματική προσπάθεια αυτών των χωρών για εθνική ανεξαρτησία οδήγησε σε *δικτατορίες που εμφανίζονταν ως σοσιαλιστικά καθεστώτα* αλλά ουδεμία σχέση είχαν με αυτά. Για την βελτίωση, λοιπόν, των παρουσών συνθηκών προτείνεται η κατοχύρωση των αξιών της *ισότητας και της αλληλεγγύης* αλλά και η *χρήση επιστημονικών και τεχνολογικών επιτευγμάτων* σε βοήθεια των πιο υπανάπτυκτων χωρών.

Οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες ενδιαφέρονται και εκείνοι με τη σειρά τους να παράσχουν τη στήριξή τους σε *υπανάπτυκτες χώρες* με σκοπό την επίτευξη της *αυτοδιάθεσης και κοινωνικής προόδου* τους (1952). Ειδικότερα, οι *αναπτυσσόμενες χώρες της Ασίας και της Αφρικής* (1957, 1965) και *Λατινικής Αμερικής* (1965) χρήζουν άμεσης βοήθειας οι οποίες πρέπει να έχουν *ίσες ευκαιρίες* στην απόλαυση του

²²⁸ Στο ίδιο, σελ.509-12

²²⁹ Kishtainy N., *Μικρή ιστορία της οικονομικής επιστήμης*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2018, σελ.203-8

²³⁰ Στο ίδιο, σελ.228

²³¹ Callaghan J., *όπ.π.*, pp.204-5

παγκόσμιου πλούτου²³² αλλά και στη λήψη βοήθειας όποτε τη χρειάζονται (1959). Σε αυτό του 1961 αντιτίθενται και εκείνοι στο νεοαποικισμό ενώ επιπλέον είναι πρόθυμοι να προσφέρουν οικονομική βοήθεια στα έθνη που προέκυψαν από την αποαποικιοποίηση, όποτε αυτή είναι επιθυμητή καθώς αποτελεί χρέος της Γερμανίας και των λοιπών ανεπτυγμένων χωρών να βοηθήσουν κράτη με έλλειψη κεφαλαίων παρέχοντας βιώσιμα δάνεια αλλά και τεχνική εκπαίδευση (1965).²³³ Τέλος, η θετική διάθεση επαναλαμβάνεται στο manifesto του 1969 όπου το κόμμα επισημαίνει τους κινδύνους για την παγκόσμια ειρήνη αλλά και την ίδια τη Γερμανία αν δεν περιοριστεί η απόσταση μεταξύ των χωρών του Τρίτου Κόσμου και της Δύσης.

Συνεχίζουμε, με τους Βέλγους Σοσιαλιστές και το πρόγραμμα του 1945 οπότε και εκδηλώνεται η αντίθεσή τους στην τροποποίηση των καθεστώτων του Κονγκό και της Ρουάντα-Ουρούντι. Το 1949 υποστηρίζεται ο συντονισμός των οικονομιών του Βελγίου και του Κονγκό και η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των ιθαγενών. Στο πρόγραμμα του 1954 εντοπίζεται συμφωνία με το SPD καθώς υποστηρίζεται η παροχή οικονομικής βοήθειας στις υπανάπτυκτες χώρες ενώ σε αυτό του 1958²³⁴ σημειώνεται η βελτίωση του κοινωνικού καθεστώτος ασφάλειας, της ευημερίας και της πραγματικής χειραφέτησης, η υλοποίηση του εκδημοκρατισμού και η συνεχής επέκταση της δημόσιας εκπαίδευσης παράλληλα με τη διοικητική αποκέντρωση. Στο πρόγραμμα του 1961, όταν το Κονγκό είχε ανεξαρτητοποιηθεί από το Βέλγιο, το PSB διατυπώνει την προσφορά οικονομικής και τεχνικής βοήθειας στα νέα κράτη με σεβασμό στην ανεξαρτησία τους, θέση που επαναλαμβάνεται το 1965 (και 1968) παράλληλα με την οργάνωση της διεθνούς εποπτείας των ενισχύσεων που χορηγούνται διμερώς. Το κόμμα απέβλεπε στο τέλος της αποικιοκρατίας και καταδίκασε εξίσου το νεοαποικισμό.²³⁵

Το Βέλγιο κατέστη αποικιακή αυτοκρατορία όταν το 1908 διεκδίκησε τον έλεγχο του Κονγκό από τον βασιλιά Λεοπόλδο τον 2^ο που το κατείχε από το 1885, συμπεριφερόταν όμως εξαιρετικά αυταρχικά κατά τη διοίκησή του και με την προσάρτηση των τέως γερμανικών Ρουάντα-Ουρουντί αμέσως μετά το πέρας του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.²³⁶ Όπως συνέβη με τη Βρετανική Αυτοκρατορία, οι αποικίες (πρωτίστως το Κονγκό και όχι τόσο η Ρουάντα-Ουρουντί) χρησίμευσαν στη μητρόπολη για την εισαγωγή φυσικών πόρων, με το χαλκό, το ουράνιο ή το χρυσό να είναι κάποιιοι από τους σημαντικότερους, αλλά και για επενδυτικές δραστηριότητες. Το 1960, εν μέσω πιέσεων από τον ΟΗΕ για να αποκηρυχθεί η αποικιοκρατία,

²³² Με τη θέση αυτή συμφωνεί και το LP (1945).

²³³ Συμφωνεί και το LP με το σημείο αυτό (1966). Τονίζεται, δε, ότι δεν υπάρχει καμία διάθεση εκπολιτισμού αλλά τα έθνη αυτά θα προχωρήσουν τον κοινωνικό μετασχηματισμό σύμφωνα με τους ρυθμούς που τα ίδια θα ορίσουν προσαρμοσμένο στις εκάστοτε παραδόσεις.

²³⁴ Τονίζονται, επιπλέον, τα βελτιωτικά μέτρα που είχε λάβει η σοσιαλιστική κυβέρνηση υπέρ του Κονγκό με την αναγνώριση του συνδικαλισμού, την διεξαγωγή εκλογών, την επέκταση της εκπαίδευσης και την ίδρυση Πανεπιστημίου, την αύξηση των μισθών και την επαρκή κοινωνική ασφάλιση να αποτελούν τα κυριότερα.

²³⁵ Είναι κάτι που συμμερίζεται και το LP, εν μέρει βέβαια, όποτε ασκεί κριτική στο Συντηρητικό κόμμα. (1951)

²³⁶ Deschouwer K., όπ.π., pp.227-30

παραχωρήθηκε καθεστώς ανεξαρτησίας στο Κονγκό, κάτι που εκλήφθηκε ιδιαίτερα βαριά στο εσωτερικό του Βελγίου που το εκλάμβανε ως το *οικονομικό του atout*. Η οργάνωση εξέλιπε από το εγχείρημα, γεγονός που είχε ιδιαίτερα αρνητικές συνέπειες για τις μετέπειτα σχέσεις της μητρόπολης με την τέως αποικία.²³⁷

Οι Άγγλοι Εργατικοί από την αρχή της περιόδου εμφανίζονται εξαιρετικά ευαίσθητοι για ζητήματα που άπτονται της εθνικής κυριαρχίας της Μ. Βρετανίας, του κύρους και του ρόλου της ως *παγκόσμιας δύναμης*.²³⁸ Αυτό εξηγεί την ανάλυσή τους στο ενδεχόμενο συμμετοχής της χώρας στην ΕΚΑΧ ή την ΕΟΚ αλλά και στην *Κοινοπολιτεία* (Commonwealth). Συχνά, στα manifestos τους περιλαμβάνουν διατάξεις για την αντιμετώπιση της φτώχειας και της ανέχειας μέσω της αύξησης της παραγωγής και της βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου (1945, 1950, 1951, 1955, 1959, 1964, 1966). Συνεπάγεται η προσφορά οικονομικής βοήθειας στις υπανάπτυκτες περιοχές του κόσμου (1951) ώστε αυτές, κυρίως στην *Αφρική* και την *Ασία*, να φτάσουν γρήγορα τη Δύση (1955) προς αποφυγή εκτεταμένων εντάσεων, αποτέλεσμα *ανισοτήτων* ή *φυλετικών διακρίσεων* (1964). Επιπλέον, υποστηρίζεται η αύξηση των τμήματος του ΑΕΠ που θα προοριζόταν για τη βοήθεια μαζί με την οργάνωση ενός *παγκόσμιου συμβουλίου σίτισης για τη διάθεση γεωργικών πλεονασμάτων* (1964). Ενώ, παρά την αδυναμία της Βρετανίας να εξαγάγει περισσότερα οικονομικά κεφάλαια, υπήρχε η δυνατότητα *εξαγωγής γνώσεων και ευρείας τεχνικής βοήθειας* (1966).

Συνολικά, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τα εξής κοινά σημεία για την Κοινοπολιτεία μεταξύ των κειμένων:

- ❖ Προώθηση της *αμοιβαίας κατανόησης* και της εγκάρδιας συνεργασίας μεταξύ των Μελών της Κοινοπολιτείας (1945, 1950, 1951, 1955, 1966)
- ❖ Στενή *συνεργασία* εντός της Κοινοπολιτείας με όσες περιοχές ανεξαρτητοποιήθηκαν, πρωτίστως την *Ινδία*, το *Πακιστάν* και την *Κεϋλάνη*.

Η τελευταία μεταρρύθμιση της Κοινοπολιτείας έλαβε χώρα το 1949 και προωθήθηκε από την τότε Εργατική κυβέρνηση για λόγους οικονομικής αδυναμίας αλλά και πίεσης των Αμερικανών, παρόλο που το ίδιο το κόμμα δεν έβλεπε την ανάγκη την διαλύσει αλλά να την εκμεταλλευτεί. Με αυτήν, απαλείφθηκε και ο προσδιορισμός *British*, μεταξύ άλλων. Τα οικονομικά προβλήματα που καλούσαν να αντιμετωπίσει η μητρόπολη ήταν πολλά και σημαντικά, επηρέαζαν έντονα τα κράτη που σχημάτιζαν αρχικά την Κοινοπολιτεία λόγω των πόρων και της στήριξης της στερλίνας που

²³⁷ Στο ίδιο, pp.40, 230

²³⁸ Η εγγκεντρική, εθνικιστική διάθεση των Εργατικών γίνεται πραγματικά έκδηλη σε κάθε ένα από τα προγραμματικά κείμενα. Φαίνεται να είναι πεπεισμένοι, δε, ότι ο κόσμος δεν δύναται να λειτουργήσει δίχως τη Βρετανία, όντας σε συμφωνία με την παραδοσιακή εξωτερική πολιτική που μέχρι τότε απέρριπταν (Callaghan J., όπ.π., pp.162; George B., όπ.π., pp.5-6, 7-8, 9). Το 1950 κατηγορούσαν τους Συντηρητικούς για τη Συμφωνία του Μονάχου που *έπληξε* το κύρος της Βρετανίας ενώ τόνιζαν ότι θα αντιδρούσαν *ενάντια σε κάθε προσπάθεια εκφοβισμού ή υπονόμησης της θέσης τους στον κόσμο*. Το τελειωτικό, βέβαια χτύπημα, για τη Μ. Βρετανία/ Παγκόσμια Δύναμη ήταν αδιαμφισβήτητο η κρίση του Suez (Sassoon D., όπ.π., σελ.359-61). Μόνον, το 1966 φαίνεται ότι το κόμμα έχει αρχίσει να έχει επίγνωση πια της θέσης της χώρας στο σύγχρονο κόσμο που φυσικά διαφέρει από την ιστορική.

προσπαθούσαν οι κυβερνήσεις να πετύχουν σε κάθε πίεση. Το 1947 φάνηκε οριστικά ότι η χώρα δεν μπορούσε πια να ανταπεξέλθει στις υποχρεώσεις της.²³⁹

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το manifesto του 1945 όπου ο προσδιορισμός υπάρχει για τελευταία φορά. Η Ινδία ανεξαρτητοποιήθηκε το 1947,²⁴⁰ οπότε για το λόγο αυτό είναι η μόνη κτήση που αναφέρεται στο manifesto του 1945, ενώ το Πακιστάν αποσχίστηκε αργότερα με αποτέλεσμα να επαναλαμβάνεται, μαζί με την Κεϋλάνη (ανεξαρτητοποίηση: 1948), από το 1950 μέχρι και το 1964.²⁴¹ Το κόμμα δεν αμελεί να τονίσει²⁴² τα επιτεύγματα αυτά ως τους καθοριστικούς παράγοντες που συνέβαλαν στην *ενότητα της Κοινοπολιτείας* ενώ θα ενίσχυε περαιτέρω τη συνεργασία εντός αυτής, με τη στήριξη του εμπορίου και τη γεφύρωση του ελλείμματος σε δολάρια²⁴³ αλλά παρέχοντας τη δυνατότητα και σε άλλες κτήσεις να διεκδικήσουν την ανεξαρτησία τους. Το 1955, το επιχείρημα επαναλαμβάνεται παράλληλα, το κόμμα τονίζει την συμβολή του στην ανεξαρτητοποίηση των χωρών της *Δυτικής Αφρικής* και την ανάπτυξη της *Νοτιοανατολικής Ασίας μέσω του Colombo Plan*.²⁴⁴ Το κείμενο του 1959, αποτυπώνει την ανησυχία του κόμματος για την Αφρική η οποία πρέπει να προστατευτεί από τις *διακρίσεις, το ρατσισμό* και να μην αμελείται το δικαίωμά της στην αυτοδιάθεση. Τέλος, το manifesto του 1966 υπενθυμίζει την προθυμία της Εργατικής κυβέρνησης να παράσχει βοήθεια στη Μαλαισία και την Ινδονησία²⁴⁵ και το νέο καθεστώς που προτάθηκε να διέπει τα *έξι νησιά της Ανατολικής Καραϊβικής* ενώ ξεκαθαρίζεται η πρόθεση παραχώρησης ανεξαρτησίας σε όποια εδάφη το επιθυμούν.

Η Σκωτία και η Ουαλία εμφανίζονται για πρώτη φορά το 1951 όταν το κόμμα δηλώνει ότι *έχουν μια νέα ζωτικότητα*. Κατόπιν, το 1955, επισημαίνεται η *πρόσδος των χωρών αυτών* και η ανάγκη αντιμετώπισης των υψηλών ποσοστών *ανεργίας και έλλειψης βιομηχανιών στη Βόρεια Ιρλανδία*, πάντα με *σεβασμό στις εθνικές ταυτότητες και κουλτούρες τους*. Στο manifesto του 1959, για να τονίσει την έμφαση που δίνει στις λοιπές περιοχές του Ηνωμένου Βασιλείου, το κόμμα αναφέρεται στα φυλλάδια πολιτικής που εξέδωσε ειδικά για αυτές με *στόχο την οικονομική επέκταση, πλήρη απασχόληση και βελτίωση των κοινωνικών παροχών*. Αυτό επαναλαμβάνεται το 1964

²³⁹ Callaghan J., όπ.π., pp.162-3; Sassoon D., όπ.π., σελ.288-9, 297-300

²⁴⁰ Callaghan J., όπ.π., p.182; Droz J., όπ.π., p.565

²⁴¹ Το 1951 προστίθεται η Μιανμάρ ή Μπούρμα, η οποία ανεξαρτητοποιήθηκε το 1948 αλλά δεν έγινε μέλος της Κοινοπολιτείας. Η Κεϋλάνη (σημερινή Σρι Λάνκα) απέκτησε την ανεξαρτησία της το 1948 ενώ το Πακιστάν το 1947 έγινε *dominion* και το 1956 *ισλαμική δημοκρατία*. Callaghan J., όπ.π., pp.182, Droz J., όπ.π., p.565 και Wikipedia.org, λήμμα: *Pakistan* (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

²⁴² Η επιτυχία της κυβέρνησης υπογραμμίζεται στα κείμενα των ετών 1950, 1955, 1959, 1964, 1966.

²⁴³ Η ζώνη της στερλίνας υποχρέωνε τα κράτη της Κοινοπολιτείας από το 1939 να συγκεντρώνουν στο Λονδίνο τα εξαγωγικά πλεονάσματα τους παράλληλα με τα συναλλαγματικά αποθέματα σε δολάρια, ένα περιορισμένο τμήμα των οποίων μπορούσαν να αξιοποιήσουν για συγκεκριμένες εισαγωγές ενώ το υπόλοιπο προοριζόταν για φθηνά δάνεια προς τη μητρόπολη. Έτσι, δεν ήταν σε θέση να αξιοποιήσουν τα αποθέματά τους σε δολάρια καθώς η εξάρτησή τους από τη στερλίνα ήταν απόλυτη. Callaghan J., όπ.π., pp.151-4; Sassoon D., όπ.π., σελ.299-300

²⁴⁴ Συμφωνήθηκε μεταξύ Υπουργών Εξωτερικών της Κοινοπολιτείας το 1950 και συμπεριλάμβανε μέτρα οικονομικής βοήθειας για την ανάπτυξη της Νότιας Ασίας. Callaghan J., όπ.π., pp.205

²⁴⁵ Η κυβέρνηση των Εργατικών απέσυρε τη Βρετανία από τη Μαλαισία και τη Σιγκαπούρη το 1967. Sassoon D., όπ.π., σελ.489

παράλληλα με τον βιομηχανικό σχεδιασμό με στόχο την αναβάθμιση αποκλινοσών οικονομιών και λαμβάνοντας υπόψη τις ανάγκες και δυνατότητες κάθε περιοχής. Τέλος, το manifesto του 1966 τονίζει ότι η Εργατική κυβέρνηση, επιθυμώντας την οικονομική ευημερία ολόκληρης της Μ. Βρετανίας, έχει καταστρώσει Σχέδιο οικονομικής και κοινωνικής επέκτασης για τη Σκωτία και την περαιτέρω ενίσχυση της βοήθειας στην Ουαλία.²⁴⁶

²⁴⁶ Ο Dorey P. (όπ.π.) μελετάει αναλυτικά τη στάση του Εργατικού Κόμματος έναντι της Σκωτίας, της Ουαλίας και της Βόρειας Ιρλανδίας.

2. Κοινωνικές μεταρρυθμίσεις και Οικονομικό πρόγραμμα

2.1 Βελτίωση της εργατικής συνθήκης

Εισαγωγή

Η τάξη με την οποία ιστορικά συνδέθηκε η Σοσιαλδημοκρατία αναλαμβάνοντας να προστατεύσει και να αναδείξει, φαίνεται πως μεταπολεμικά είχε, σχεδόν, αστικοποιηθεί η ίδια. Επιπλέον, λόγω των επερχόμενων μεταρρυθμίσεων στη σύνθεση των παραγωγικών δομών, η εργατική τάξη έπαψε να κατέχει τον, μέχρι πρότινος, κεντρικό ρόλο της· η παραγωγή δεν βασιζόταν πια μόνο σε αυτή, γεγονός που αυτόματα σήμαινε και, λογικά, οδηγούσε στην αναπόφευκτη συρρίκνωσή της.²⁴⁷ Η σοσιαλδημοκρατική πολιτική, με τη σειρά της, σταδιακά σταμάτησε να έχει αποκλειστικά ταξικό πρόσημο (αποτέλεσμα και του αναθεωρητικών τάσεων)²⁴⁸ με αποτέλεσμα τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα να καταστούν *πολυσυλλεκτικά*,²⁴⁹ στοχεύοντας στην ενσωμάτωση των μεσαίων στρωμάτων στο εκλογικό τους ακροατήριο. Μέχρι όμως και την δεκαετία του 1960 χαρακτηρίζονταν *λαϊκά και εργατικά κόμματα*, οργανωτικά προσανατολισμένα κυρίως στην *εργατική τάξη και σταδιακά στα μισθωτά μεσαία στρώματα*.²⁵⁰

Σύγκριση

Οι νέες συνθήκες, πάντως, άρχισαν να επηρεάζουν τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα σταδιακά. Αν πάρουμε ως παράδειγμα το SAP θα διαπιστώσουμε ότι αποτελούσε περίπτωση κόμματος που συνέχιζε να βασίζεται στην ιδιαίτερως *ομοιογενή*, με υψηλά ποσοστά συνδικαλισμένων, *εργατική τάξη* πραγματοποιώντας, ωστόσο, «άνοιγμα» και στις λοιπές κοινωνικές τάξεις, στα πλαίσια εξασφάλισης συναίνεσης για την πολιτική του.²⁵¹ Ανάλογη ήταν η στάση που διατήρησαν, βέβαια, και τα υπόλοιπα κόμματα. Ακολουθούν οι κοινές τους θέσεις:

- ❖ Δημιουργία συνεκτικού Εργατικού Κώδικα
- ❖ Προστασία των εργαζομένων από τη διακοπή της λειτουργίας της επιχείρησης ή τη μη δικαιολογημένη απόλυσή τους

²⁴⁷ Droz J., όπ.π., pp.553-4; Minkin L. & Seyd P., όπ.π., p.129; Moschonas G., όπ.π., pp.111-2

²⁴⁸ Sassoon D., όπ.π., σελ.391-2

²⁴⁹ Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.37; Eley G., όπ.π., σελ.569; Moschonas G., όπ.π., pp.35, 49; Sassoon D., όπ.π., σελ.392

²⁵⁰ Aylott N., όπ.π., p.192, 195; Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.39-40; Moschonas G., όπ.π., pp.22, 33-4, 36, 40-4, 50-1, 116; Sassoon D., όπ.π., σελ.237, 392, 521-2. Αυτό ίσχυσε και για τα κόμματα μεμονωμένα, για το Σοσιαλδημοκρατικό κόμμα Σουηδίας (Moschonas G., όπ.π., p.95; Scase R. 'Social Democracy in Sweden' in Paterson W. & Thomas A. (eds), *Social Democratic Parties in Western Europe*, London: Cool Helm, 1978, pp.320-1), το Εργατικό κόμμα και το Σοσιαλδημοκρατικό κόμμα Γερμανίας (Moschonas G., όπ.π., pp.84, 93).

²⁵¹ Χίλσον Μ., όπ.π., σελ.80-1

- ❖ Πλήρης απασχόληση // εξάλειψη ανεργίας²⁵²
- ❖ Βελτίωση του βιοτικού επιπέδου
- ❖ Προστασία εργάσιμης εβδομάδας
- ❖ Ολοκληρωμένο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης
- ❖ Διασφάλιση της άδειας μετ' αποδοχών²⁵³
- ❖ Εκδημοκρατισμός της διοίκησης
- ❖ Ισχυρός ρόλος συνδικάτων²⁵⁴

Η Εργατική Νομοθεσία αλλά και η λιγότερο τυπική διασφάλιση των εργασιακών δικαιωμάτων, αποτελούν στοιχεία για τα οποία τα περισσότερα αριστερά κόμματα χαρακτηρίζονταν αρκετά ευαίσθητα. Σε ό,τι αφορά τα τέσσερα σοσιαλδημοκρατικά που μας ενδιαφέρουν, το SAP εντάσσει το θέμα στα προγράμματα των ετών 1944 και 1960, ενώ το SPD σε αυτά των ετών 1946, 1949, 1952 και 1957. Το PSB δεν αναφέρει άμεσα τη συγκρότηση Εργατικού Κώδικα αλλά στα προγράμματά του των ετών 1945, 1946, 1950 και 1968 υποστηρίζει την θέσπιση *προστατευτικής των εργασιακών δικαιωμάτων νομοθεσίας* και διεκδίκησης τους από τους εργαζομένους. Επιπλέον, το 1949 προτείνει το δικαίωμα στην *εργασία* να αποτελεί στο εξής ένα εκ των *συνταγματικών δικαιωμάτων*. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και με το Εργατικό Κόμμα, το οποίο στο manifesto του 1964 κάνει λόγο για την προστασία συγκεκριμένων εργασιακών δικαιωμάτων.

Σε τρεις περιπτώσεις, πραγματοποιείται εξειδίκευση των δικαιωμάτων των εργαζομένων. Ξεκινώντας από τους Σουηδούς Σοσιαλδημοκράτες και το πρόγραμμα του 1960, διαβάζουμε για την υλοποίηση του *εκδημοκρατισμού της εργασιακής ζωής, του σεβασμού της αξιοπρέπειας των εργαζομένων με παράλληλη προστασία τους από μη δικαιολογημένες απολύσεις*. Αντίστοιχα, οι Βέλγοι Σοσιαλιστές το 1958 τίθενται υπέρ της *αποζημίωσης 6 μηνών σε περίπτωση απόλυσης* ενώ το πρόγραμμα

²⁵² Απασχολεί το σύνολο των κομμάτων στα περισσότερα κείμενα και εμπλουτίζεται με καταγγελίες έναντι πολιτικών αντιπάλων όποτε κρίνεται απαραίτητο (βλ. LP- manifestos 1959, 1964). Περισσότερα στο Κεφάλαιο 2.3.

²⁵³ Εντοπίστηκε στα προγράμματα των ετών 1944 και 1960 του SAP, 1958/ 1961/ 1965/ 1968 του PSB και σε αυτό του 1961 του SPD.

²⁵⁴ Τα τέσσερα κόμματα αναφέρονται στο συνδικαλισμό, την προστασία του και την ενεργή συμμετοχή στους κόλπους του. Ιδιαίτερη νύξη πραγματοποιήθηκε από το SPD (1952) και το PSB (1949) υπέρ του συνδικαλισμού μεταξύ των *δημοσίων υπαλλήλων*. Στο Βέλγιο, το Σοσιαλιστικό κόμμα έχασε την αποκλειστική σχέση του με τη Confédération Générale du Travail de Belgique καθώς, αμέσως μετά τον πόλεμο, ιδρύθηκε η Fédération Générale du Travail de Belgique ύστερα από τη συγχώνευση της βασικής σοσιαλιστικής κίνησης με άλλες αριστερές συνδικαλιστικές οργανώσεις, γεγονός που προκάλεσε σοβαρές αντιδράσεις στο εσωτερικό του κόμματος (Delwit P., όπ.π., σελ.133-4; Piasser A., όπ.π., pp.163- 4; Sassoon D., όπ.π., σελ.551). Στη Γερμανία, η συγκεντρωτική Συνομοσπονδία *Deutsche Gewerkschaftsbund* ιδρύθηκε το 1949, επίσημα ήταν ανεξάρτητη από κόμματα, διατηρώντας πάρα ταύτα έναν άτυπο δεσμό με το SPD (De Deken J.J., όπ.π., p.88; Sassoon D., όπ.π., σελ.548). Στη Βρετανία, οι στενές σχέσεις του LP με τα συνδικάτα χειροτέρευαν από τα μέσα της δεκαετία του 1960 λόγω της εισοδηματικής πολιτικής του που επέβαλε τη συγκράτηση των μισθών (Sassoon D., όπ.π., σελ.552-5; Webb P. 'The British Labour Party' in Ladrech R. & Marliere P. (eds) *Social Democratic Parties in the European Union: History, Organization, Policies*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1999, pp.99). Στη Σουηδία, οι σχέσεις του SAP παρέμειναν στενές με κάποιες μόνο τριβές στα τέλη της δεκαετίας του 1960 αποτέλεσμα της εργατικής κινητικότητας (Aylott N., όπ.π., p.192; Sassoon D., όπ.π., σελ.549-50).

του 1965 προβλέπει την *αναθεώρηση των νόμων για το κλείσιμο των επιχειρήσεων* με στόχο την ενδυνάμωση της *προστασίας των εργαζομένων*. Το LP, τέλος, στο manifesto του 1964 υποστηρίζει την *καταβολή αποζημίωσης σε περίπτωση απόλυσης, παρενόχλησης ή απώλειας της θέσης εργασίας*.

Οι διατάξεις που αφορούν στην προστασία των εργαζομένων περιλαμβάνουν θέσεις για πιο απτές πτυχές της καθημερινότητας όπως τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου. Θα αναλύσουμε περισσότερο το σημείο αυτό σε επόμενο κεφάλαιο, χρήσιμο όμως είναι να εξετάσουμε ορισμένες πιο σχετικές με το παρόν παραμέτρους. Τα προγραμματικά κείμενα, συνήθως, αναγνωρίζοντας τις εργασιακές ομάδες που πιέζονταν περισσότερο από την αναπτυξιακή προσπάθεια, διατύπωναν την πρόθεση εισαγωγής ιδιαίτερων μέτρων πρόνοιας και εργασιακής φροντίδας σε ενίσχυσή τους. Συνήθως, δε, πρόκειται για κατηγορίες μισθωτών που τυπολογικά εντάσσονται στα μεσαία στρώματα που προσπαθούσαν να προσεγγίσουν.

Ξεκινώντας από το SAP, λοιπόν, ενδιαφέρεται για την αύξησης του *προσδόκιμου ζωής* και τη *θέσπιση εθνικού κατώτατου μισθού* (1944) ενώ αναφέρεται στην βελτίωση των *συνθηκών ζωής των αγροτών* (1944, 1948, 1960) και *ψαράδων* (1948) σε μια προσπάθεια διασφάλισής τους *σταθερού εισοδήματος*. Στο SPD η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου λαμβάνει περισσότερο οικονομική χροιά (ενδεικτικά 1949, 1952, 1961) και απευθύνεται είτε στο *σύνολο του λαού* είτε σε συγκεκριμένες μόνον επαγγελματικές κατηγορίες.²⁵⁵ Για το λόγο αυτό μεταξύ των διατάξεων για την αγροτική μεταρρύθμιση εκδηλώνεται μέριμνα *υποστήριξης των αγροτών*, οικονομικά και κοινωνικά (1952, 1965) αλλά και των *ανθρακωρύχων* με την απαραίτητη *αποζημίωση όσων απολύθηκαν* και η αποκατάστασή τους παράλληλα με τη μείωση του *ορίου συνταξιοδότησης στα 55 έτη* (1965).

Το LP, το 1945, δίχως να αναλύει διεξοδικά, επιδιώκει την *άνοδο του βιοτικού επιπέδου*. Στη συνέχεια, ασχολείται με τη βελτίωση των *αποδοχών και εργασιακών συνθηκών των ανθρακωρύχων* (1951), διατυπώνει την πρόθεση εισαγωγής νομοθεσίας για την βελτίωση των συνθηκών εργασίας σε *καταστήματα και γραφεία* (1955) ή αυτών των *αγροτών* (1966). Το PSB, τέλος, αναφέρεται στην *αύξηση μισθών* (1946) ή την *προσαρμογή τους* παράλληλα με την *θέσπιση ελάχιστου* (1949) ή *εβδομαδιαίου* (1950, 1954, 1958, 1961) *εγγυημένου* (1965) *μισθού*. Στα προγράμματα, επιπλέον, των ετών 1949, 1954 και 1965 προβλέπεται η ενίσχυση του *μεριδίου του εθνικού εισοδήματος υπέρ των εργαζομένων* ενώ προβλέπονται και μέτρα υπέρ *μεμονωμένων επαγγελματιών*:

- των *ανθρακωρύχων*, όπως *αυξήσεις βασικών και συμπληρωματικών μισθών* (1958) και *παροχές κοινωνικής πολιτικής* σε περιπτώσεις *επαγγελματικών ασθενειών* (1965)

²⁵⁵ Το SPD είχε υποτιμήσει την οικονομική πολιτική του Υπουργού Οικονομικών της CDU Ludwig Erhard, καθώς υπολόγιζε ότι θα συνέβαλε στην επιστροφή των εργατικών τάξεων πίσω στο κόμμα, τη στιγμή που η πλειοψηφία των μαζών αυτών τις ωθούσε να την υποστούν χάριν της πιθανής βελτίωσης του βιοτικού τους επιπέδου. Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.182

- των *ελευθέρων επαγγελματιών*, όπως η *διευκολυντική πιστωτική πολιτική* για την αγορά *εξοπλισμού* από μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις αλλά και η *προώθηση των εξαγωγών των προϊόντων τους* (1958)²⁵⁶
- και *αγροτών*, με ρυθμίσεις κοινωνικής πρόνοιας (1958, 1965, 1968).

Αναφερθήκαμε παραπάνω στη διαδικασία μετατόπισης των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων από την ταξική πολιτική σε μια περισσότερο οικουμενική και λιγότερο απόλυτη, που δεν θα αφορά μόνο την εργατική τάξη αλλά θα επιτυγχάνει στροφή υπέρ των μεσαίων στρωμάτων. Η προσπάθεια, λοιπόν, αυτή καταδεικνύεται αρχικά παραπάνω. Στους Βέλγους Σοσιαλιστές η σκέψη είναι συγκροτημένη ενώ υπογραμμίζεται η *αποκατάσταση της φήμης και η αναβάθμιση της θέσης των δημοσίων υπαλλήλων* (1945) ενώ στο πρόγραμμα του 1946 διευκρινίζουν τις κατηγορίες πολιτών στις οποίες απευθύνονται: *διανοούμενοι, τεχνικοί, μισθωτοί, δημόσιοι υπάλληλοι, μαθητική και εργαζόμενη νεολαία, χειρωνακτες, αγρότες, έμποροι, συνταξιούχοι*. Οι αγρότες, η νεολαία μαζί με τα μέλη των *μεσαίων τάξεων* θα απολάμβαναν, ακόμα, την εκπροσώπηση σε κάθε επίσημο όργανο(1949).

Θα ανέμενε κανείς ότι ζητήματα όπως η εργάσιμη εβδομάδα μεταπολεμικά δεν θα είχαν θέση στα κομματικά προγράμματα, κυρίως λόγω της εισαγωγής του οκτάωρου στο σύνολο των χωρών κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Τρία, ωστόσο, κόμματα διαψεύδουν τη σκέψη αυτή. Αρχικά, το SAP στα κείμενα των ετών 1960, 1964 και 1968 αναφέρεται στην εβδομάδα *40 ωρών*, στο πρόγραμμα του 1944 στο *οκτάωρο* και στο *manifesto* του 1956 στην *εργάσιμη εβδομάδα 45 ωρών*. Ως διάταξη υπάρχει μόνο για λόγους προστασίας, εφόσον το οκτάωρο είχε θεσπιστεί από το 1920.²⁵⁶ Επιπλέον, σε κείμενα του δεύτερου μισού της δεκαετίας του 1940 εντάσσεται η *μείωση των ωρών εργασίας στα βαρέα και ανθυγιεινά επαγγέλματα*. Το SPD δεν τοποθετείται σχετικά με την εργάσιμη εβδομάδα. Ωστόσο, στα κείμενα των ετών 1952 και 1959 το κόμμα τοποθετείται υπέρ της *μείωσης των ωρών εργασίας*, όπου υπάρχει η δυνατότητα να γίνει, ενώ το 1957 τονίζεται η υποχρέωση *πλήρους αποζημίωσης* σε περιπτώσεις μείωσης των ωρών εργασίας. Το PSB, τέλος, στα προγράμματα των ετών 1949, 1950 υποστηρίζει την *εργάσιμη εβδομάδα 5 ημερών*, ενώ το 1958 το κόμμα, μεταξύ των επιτευγμάτων του, τονίζει την εργάσιμη εβδομάδα *45 ωρών* την οποία επιθυμεί επίσημα να *νομιμοποιήσει*. Το 1965 και το 1968 επαναφέρεται το θέμα, αυτή τη φορά στοχεύοντας στη *μείωση των ωρών εργασίας στις 40 ώρες*.

Συνεχίζουμε με κάποιες συγκεκριμένες κατηγορίες κοινωνικής ασφάλισης που ενδείκνυται να συμπεριλάβουμε στο παρόν Κεφάλαιο.²⁵⁷ Το PSB, επικαλείται την ανάγκη συγκρότησης ενός *γενικευμένου* (1945, 1946) / *βελτιωμένου* (1946) *συστήματος κοινωνικών ασφαλίσεων* με πρόβλεψη για την προστασία σε περιπτώσεις *επαγγελματικών ατυχημάτων ή ασθενειών* (1949, 1950), κοινώς για τα βαρέα και ανθυγιεινά επαγγέλματα. Οι νόμοι για τις *επαγγελματικές ασθένειες* έπρεπε να βελτιωθούν (1961, 1968) και η λίστα με όσες θα θεωρούνταν τέτοιες να

²⁵⁶ Sassoon D., όπ.π., σελ.125

²⁵⁷ Ο πυρήνας της κοινωνικής ασφάλισης αναλύεται στο επόμενο Κεφάλαιο.

επεκταθεί (1968) ενώ αντίστοιχες ενέργειες θα λάμβαναν χώρα για τα ατυχήματα (1965).²⁵⁸ Το κόμμα σε τρεις περιπτώσεις, το 1950/ 1965/ 1968, αναφέρθηκε στην υποχρέωση απόδοσης *αποζημίωσης* στα θύματα *επαγγελματικών ατυχημάτων ή ασθενειών*.²⁵⁹ Στο σημείο αυτό, οφείλουμε να σημειώσουμε ότι το σύγχρονο, υποχρεωτικό σύστημα κοινωνικών ασφαλίσεων για τους μισθωτούς εισήχθη στο Βέλγιο το 1944/5. Τότε ιδρύθηκε και η *Εθνική Υπηρεσία Κοινωνικών Ασφαλίσεων*, δημόσιος οργανισμός επιφορτισμένος με τη συλλογή, διαχείριση και διανομή των εισφορών των εργαζομένων που καταβάλλονταν από τους εργοδότες.²⁶⁰

Συνεχίζοντας, στα κείμενα των ετών 1944, 1948 και 1960 των Σουηδών Σοσιαλδημοκρατών αναφέρονται, εν συνόλω ή εν μέρει, οι περιπτώσεις: *ανεργίας, επαγγελματικών ατυχημάτων, ασθενείας, αναπηρίας, γήρατος και μητρότητας*. Ο στόχος διαδοχικά διαφοροποιείται από την απλή εισαγωγή του συστήματος, επέκτασης ή βελτίωσής του. Η βελτιωμένη απόδοση *αποζημίωσης στην ασφάλιση επαγγελματικών ατυχημάτων και ανεργίας* απασχολεί εξίσου το κόμμα (1956), ως ασφάλεια σε *περίπτωση απώλειας εισοδήματος* ενώ, στο πρόγραμμα του 1960, συμπεριλαμβάνεται, επιπλέον, η *επαγγελματική ασφάλεια και υγεία*.

Μεγάλο ενδιαφέρον συγκεντρώνεται στο ζήτημα της κοινωνικής ασφάλισης και τη στάση του SAP, από την μία πλευρά, και των συνδικάτων από την άλλη. Τη στιγμή που η κυβέρνηση τασσόταν υπέρ της *υποχρεωτικής* ασφάλισης, τα συνδικάτα το 1966 κατάφεραν να μην ψηφιστεί σχετική πρόταση νόμου της αντιπολίτευσης. Η άρνηση αυτή συνδεόταν με την επιθυμία διατήρησης του *συστήματος καθορισμού των παροχών σύμφωνα με το ύψος του μισθού και των διαφορών κλιμακίων*.²⁶¹ Στην πράξη, προστατεύονταν κυρίως οι μισθωτοί. Επομένως, υπήρχαν πολλές κατηγορίες εργαζομένων που δύσκολα καταγράφονταν ως τέτοιοι. Αποτέλεσμα αυτού, το 1960 *1,4 εκατομμύρια μισθωτοί δεν είχαν καμία ασφάλιση κατά της ανεργίας*.²⁶²

Το SPD θα μπορούσε να χαρακτηριστεί πιο φειδωλό όταν τοποθετείται σχετικά. Συγκεκριμένα, τάσσεται υπέρ της επέκτασης της *επαγγελματικής ασφάλειας* (1952, 1953, 1957) και της *δημόσιας ασφάλειας υγείας στο χώρο εργασίας* (1959). Σημαντική παράμετρος θεωρείται η επανένταξη των τραυματισμένων (1961) από επαγγελματικά ατυχήματα και η αξιοποίηση της *ιατρικής προόδου για τη διατήρηση της υγείας στο χώρο εργασίας* (1965, 1969). Όλα, πάντως, ξεκινούν από την πρόληψη

²⁵⁸ Το 1963 είχε αναγνωρισθεί η πνευμονοκονίαση ως επαγγελματική ασθένεια. Parti Socialiste, όπ.π., pp.38, 410

²⁵⁹ Σύμφωνα με τον Arcq É. (Arcq É., 'La réparation des accidents du travail', *Courrier hebdomadaire du CRISP*, Vol. 1171-1172, No. 26, 1987) η ασφάλιση κατά των επαγγελματικών ατυχημάτων με την υποχρέωση καταβολής αποζημίωσης υφίστατο με νόμο από το 1903, πολύ πριν τις υπόλοιπες κατηγορίες κοινωνικής ασφάλισης, λόγω των ευρειών προσπαθειών εκβιομηχάνισης. Η ευθύνη όμως για τους επαγγελματικούς κινδύνους μοιραζόταν μεταξύ εργοδότη-εργαζόμενου μέχρι το 1951 οπότε και εισήχθη η αρχή πλήρους αποζημίωσης από τον εργοδότη. Στο ίδιο, pp.3-4

²⁶⁰ Carlier M., 'La genèse de l'assurance maladie- invalidité obligatoire en Belgique', *Courrier hebdomadaire du CRISP*, Vol. 872-873, No. 7, 1980, pp.38- 40; Delwit P., όπ.π., p.126; Piasser A., όπ.π., pp.218-20

²⁶¹ Aylott N., όπ.π., p.191; Χίλσον Μ., όπ.π., σελ.192-3

²⁶² Χίλσον Μ., όπ.π., σελ.190

οπότε κρίνεται χρήσιμη η δημιουργία μιας υπηρεσίας επαγγελματικής υγείας (1965). Τέλος, παρατηρούμε διάσπαρτα την ανάγκη προστασίας κατά περίπτωση των *μισθωτών- τεχνιτών-εμπόρων- αγροτών-ελευθέρων επαγγελματιών-δημοσίων υπαλλήλων* (1952, 1953, 1961).

Το Εργατικό Κόμμα, δεν μπορούσε παρά να επιδιώκει την επέκταση της κοινωνικής ασφάλισης (1945) για την κάλυψη κάθε πιθανής περίπτωσης. Στο manifesto του 1950 τονίζεται με έμφαση η πρόσβαση όλων σε ολοκληρωμένο σύστημα ιατρικής περίθαλψης, επομένως της απαλλαγής τους από ένα σημαντικό όγκο οικονομικών και ψυχολογικών βαρών χάρη στην ψήφιση της Industrial Injuries Act και των λοιπών Πράξεων που ενίσχυσαν το βρετανικό Κράτος Πρόνοιας.²⁶³ Μόνη υποχρέωση θεωρούταν η αποτελεσματική και οικονομική διοίκηση των σχετικών Υπηρεσιών και η σίγουρη απόδοση των *εθελοντικών εισφορών* στα Γραφεία Βιομηχανικής Ασφάλισης. Τέλος, το κόμμα επιθυμεί τη δημιουργία μιας *Υπηρεσίας επαγγελματικής Υγείας* (1959) και εμφανίζεται πιο αυστηρό όταν ξεκαθαρίζει, το 1964, ότι σε περιόδους ασθένειας και ανεργίας θα καταβάλλεται ο μισός μισθός.²⁶⁴

Επόμενο κοινό ζήτημα αποτελεί ο εκδημοκρατισμός της διοίκησης. Τα κόμματα στην πλειονότητά τους ευνοούν την ενεργή συμμετοχή των εργαζομένων στη διοίκηση και την υποβοήθηση από το ίδιο το κράτος. Το Εργατικό κόμμα τάσσεται υπέρ της *βιομηχανικής δημοκρατίας* (1955) και υποστηρίζει ότι οι εργοδοσίες οφείλουν να *συμβουλευούνται εκ των προτέρων τους εκπροσώπους των εργαζομένων για τη λήψη αποφάσεων που τους αφορούν*, καθιστώντας ταυτόχρονα προσβάσιμους εκείνους τους *λογαριασμούς και τα αρχεία* βάσει των οποίων λήφθηκαν οι αποφάσεις (1950). Στο κείμενο του 1951 επαναφέρει το θέμα, διακηρύσσοντας τις προσεχείς προσπάθειες *προσέγγισης των εργαζομένων με τις διοικήσεις των δημοσίων βιομηχανιών και υπηρεσιών*.²⁶⁵ Το SAP, είδαμε παραπάνω, τοποθετούταν υπέρ του *εκδημοκρατισμού της εργασιακής ζωής* στο πρόγραμμά του του 1960 και επομένως της κατάρριψης των εμποδίων έναντι των δυνατοτήτων προαγωγής των εργαζομένων σε εταιρείες και την διοίκηση αυτών.

Οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες αναφέρονται στο θέμα συστηματικά ξεκινώντας από το κείμενο του 1946. Η συμμετοχή του *εργατικού δυναμικού στη διαδικασία λήψεως των αποφάσεων* επαναλαμβάνεται στο manifesto του 1953 ενώ αργότερα, στο πρόγραμμα του Godesberg, επεκτείνεται σε όλους τους κλάδους της βιομηχανίας. Σε αυτό του 1969 διαβάζουμε το αίτημα *επέκτασης των αρμοδιοτήτων των εργατικών*

²⁶³ Η πράξη αυτή συνόδευσε την National Insurance Act και ψηφίστηκε το 1946. Στόχευε στην καλύτερη οργάνωση της ασφάλισης κατά των ατυχημάτων στο χώρο εργασίας, με την παροχή βοήθειας σε έξοδα κηδεϊών ενώ αργότερα όταν το σύστημα επεκτάθηκε προβλεπόταν και η καταβολή αποζημιώσεων σε περιπτώσεις τραυματισμών ή θανάτων. Droz J., όπ.π., p.564; *1940's Origins of the Welfare State* (χ.χ.), <https://www.nationalarchives.gov.uk/cabinetpapers/alevelstudies/1940-origins-welfare-state.htm> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

²⁶⁴ Η οικονομική κρίση που αντιμετώπιζε η Βρετανία στα τέλη της δεκαετίας του 1960 προκάλεσε την αύξηση των υποχρεωτικών εισφορών από το 32% στο 43%. Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.92

²⁶⁵ Μια βασική κριτική που δέχτηκε η πρώτη κυβέρνηση του LP κινούταν γύρω από το γεγονός ότι δεν εισήγαγε τον έλεγχο από τα συνδικάτα ή την παρουσία αντιπροσώπων τους στην διοίκηση των εθνικοποιημένων επιχειρήσεων. Hamilton M., όπ.π., pp.92-5

συμβουλίων.²⁶⁶ Σε συμφωνία βρίσκονται και οι Βέλγοι Σοσιαλιστές εφόσον τοποθετούνται υπέρ της συμμετοχής των εργαζομένων στη διαχείριση της οικονομίας (1946, 1949, 1954). Το κείμενο του 1965 ξεφεύγει από την καθαρά οικονομική πλευρά της συμμετοχής και κρίνει απαραίτητη την άσκηση εξουσίας σε επίπεδο επιχείρησης εκ μέρους των εργαζομένων.

Ιδιαιτερότητες κομμάτων και προγραμμάτων

Πριν ολοκληρώσουμε την ενότητα αυτή, κρίνουμε απαραίτητο να αναφερθούμε σε ορισμένα επιμέρους θέματα που αναδεικνύονται από τα κόμματα. Ξεκινώντας από το SAP, παρατηρούμε ότι τα κείμενα της δεκαετίας του 1940 παρουσιάζουν μια ιδιαίτερη κατεύθυνση, αποτέλεσμα της ολοκλήρωσης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Το πρόγραμμα του 1944, επιπλέον, είναι αυτό που για τελευταία φορά επαναφέρει προπολεμικές διατάξεις του κόμματος. Έτσι, διαβάζουμε για την ανάγκη απαγόρευσης της νυκτερινής και παιδικής εργασίας.

Οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες αγωνιούν, το 1952, ώστε η απόδοση ως προς την παραγωγή, πρόσληψη και μισθοδοσία των δημόσιων υπαλλήλων να βασίζεται σε αξιοκρατικά κριτήρια. Η προστασία του συστήματος συλλογικών διαπραγματεύσεων ήταν λίγο-πολύ αναμενόμενη. Ενδιαφέρον, όμως, προξενεί η τοποθέτηση του κόμματος το 1959 περί αυτονομίας των εργοδοτικών ενώσεων και συνδικάτων και το 1966 για την ενίσχυση του πνεύματος συνεργασίας των κοινωνικών εταίρων με τη συνεπακόλουθη στήριξή τους από την κυβέρνηση. Το Εργατικό Κόμμα, σε ό,τι το αφορά, το 1950 στο σχετικό κείμενο υποστήριζε έντονα το κορπορατιστικό σύστημα και εξήγγειλε την παραπέρα ενίσχυση της συνεργασίας Κυβέρνησης-διοίκησης-εργαζομένων. Στο manifesto, ολοκληρώνοντας, του 1964 ανακοινώνεται η ενίσχυση της Εργοστασιακής Επιθεώρησης προς αποφυγή ατυχημάτων.

Οι Βέλγοι Σοσιαλιστές διατυπώνουν παρόμοια θέση με το SPD στο πρόγραμμα του 1949. Συγκεκριμένα, αναφέρονται στην εκπροσώπηση των εργαζομένων και των εργοδοτών σε όλα τα επίσημα όργανα συντονισμού, προσανατολισμού ή διαβούλευσης της οικονομίας. Τα προγράμματα του 1950 και 1958 καινοτομούν εισαγάγοντας το θεσμό των εταιρικών ελεγκτών και των Εργατικών Δικαστηρίων αντίστοιχα, ενώ αυτό του 1954 την στενή συνεργασία με τη FGTB. Το 1961 αναφέρεται η ανάγκη βελτίωσης νόμων μεταξύ των οποίων και για την επιθεώρηση εργασίας²⁶⁷ ενώ, τέλος, αυτό του 1965 εντάσσει διατάξεις που υποδηλώνουν την επέκταση της κρατικής παρεμβατικότητας στη ρύθμιση εργασιακών υποθέσεων και

²⁶⁶ Το κόμμα παρείχε την υποστήριξή του σε σχετική νομοθετική κίνηση της κυβέρνησης Adenauer το 1951. Σύμφωνα με αυτή, οι επιχειρήσεις των βιομηχανιών άνθρακα, χάλυβα και σιδήρου που απασχολούσαν παραπάνω από χίλιους εργαζόμενους όφειλαν να έχουν αντιπροσώπους τους στα εποπτικά συμβούλια. Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.189; Sassoon D., όπ.π., σελ.326

²⁶⁷ Από το 1952, πάντως, υφίστατο μια Επιτροπή για την ασφάλεια στο χώρο εργασίας. Parti Socialiste, όπ.π., pp.42, 150

στον ιδιωτικό τομέα παράλληλα με μέτρα διαμόρφωσης ειδικών συνθηκών για το γυναικείο τμήμα του εργατικού δυναμικού.

Οι άνθρωποι της εργατικής τάξης στη Σουηδία, στα χρόνια αναβίωσης της μαχητικότητας του εργατικού κινήματος, του φεμινισμού, των φοιτητών στα τέλη της δεκαετίας του 1960 πραγματοποίησαν μια στροφή προς τα αριστερά. Κατηγορώντας την σοσιαλδημοκρατία ότι δεν επεδίωκε να φέρει το σοσιαλισμό προχώρησαν σε *ανεπίσημη* απεργία το 1969 σε ένα κρατικό μεταλλωρυχείο. Ανεπίσημη, διότι δεν είχε την έγκριση των συνδικάτων, εναντίον των οποίων επίσης στρέφονταν, πράγμα αδιανόητο σε μια χώρα με τόσο υψηλό βαθμό συνδικαλιστικού συγκεντρωτισμού όπως η Σουηδία. Παρόλα ταύτα, το SAP δεσμεύτηκε να μεταβάλλει τις *συνθήκες ανισότητας των μισθών* και να ενισχύσει τη βιομηχανική δημοκρατία.²⁶⁸

Την ίδια περίοδο, πραγματοποιήθηκε μια σειρά αλλεπάλληλων απεργιών στη Βρετανία. Η τότε Εργατική κυβέρνηση κατέληξε να αναζητήσει την μεταρρύθμιση του σχετικού νόμου με στόχο τη συγκράτηση των μισθολογικών αυξήσεων, την οποία αποδέχτηκαν τότε τα συνδικάτα. Η λογική πίσω από την αυστηρή διαχείριση της εισοδηματικής πολιτικής έγκειτο στην αντιμετώπιση του πληθωρισμού και στον έλεγχο των τιμών των εξαγωγών της που κινδύνευαν να καταστούν μη ανταγωνιστικές.²⁶⁹ Αντίστοιχα, τα συνδικάτα στη Γερμανία προχώρησαν αιφνιδιαστικά σε εκτεταμένες, ανεπίσημες απεργίες το φθινόπωρο του 1969, επιδιώκοντας να ανακτήσουν την, χάρη στο *οικονομικό θαύμα*, ισχύ τους που είδαν να χάνεται λόγω των οικονομικών μέτρων και της εισοδηματικής πολιτικής που είχε επιβάλλει η κυβέρνηση του SPD προκειμένου να αντιμετωπίσει την επιβράδυνση της οικονομίας. Άλλωστε, μεταξύ 1966 και 1967, τα συνδικάτα είχαν συμφωνήσει να συμμορφωθούν με την εισοδηματική πολιτική της κυβέρνησης.²⁷⁰ Στο Βέλγιο, όπως εξετάσαμε παραπάνω, το κύμα των απεργιών άνηκε στον πρώτο κύκλο και επηρέασε τη χώρα στις αρχές της δεκαετίας μεταξύ 1960-61 ξανά λόγω της λήψης μέτρων για την αντιμετώπιση της ύφεσης.

²⁶⁸ Ahlen K., 'Swedish Collective Bargaining- Under Pressure: Inter-union Rivalry and Incomes Policies', *British Journal of Industrial Relations*, 27, 1989, p.332; Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.81; Droz J., όπ.π., p.562; Padgett S. & Paterson W., όπ.π., p.39; Sassoon D., όπ.π., σελ.527, 549-50; Χίλσον Μ., όπ.π., σελ.96, 155. Για το πώς εξελίχθηκε ιστορικά η βιομηχανική δημοκρατία στη Σουηδία βλ. και Peterson R., 'The Swedish experience with industrial democracy', *British Journal of Industrial Relations*, Vol. 6, 1968, pp.185-203

²⁶⁹ Droz J., όπ.π., p.570; Hamilton M., όπ.π., pp.95-6; Sassoon D., όπ.π., σελ.470, 472, 541, 551-5; Whiting R., όπ.π., p.187

²⁷⁰ Droz J., όπ.π., p.584; Sassoon D., όπ.π., σελ.473-4, 532, 555-7

2.2 Αναδιανομή- Κράτος Πρόνοιας

Εισαγωγή

Το Κράτος Πρόνοιας, ιστορικά, αποτελεί εξέλιξη του αστικού κράτους και συνδέεται με τη νέα λειτουργία του στις ανεπτυγμένες δυτικές κοινωνίες. Ο ρόλος του συνίσταται στην εξυπηρέτηση βασικών ανθρωπίνων αναγκών (συνοπτικά: κοινωνικά δικαιώματα) και στη μείωση των ανισοτήτων.²⁷¹ Αυτό, πρακτικά, σήμαινε την διεύρυνση των σφαιρών δραστηριοποίησης του κράτους που πλέον κατείχε μια πληθώρα από μέσα για να παρέμβει²⁷² και, υπό μαρξιστικούς όρους, την περαιτέρω εδραίωση του καπιταλιστικού συστήματος. Οι μελετητές του Κράτους Πρόνοιας έχουν διακρίνει διαφορετικά μοντέλα για να ομαδοποιήσουν τις δυτικές χώρες βάσει συγκεκριμένων χαρακτηριστικών και φιλοσοφιών, με την κατηγοριοποίηση του Gösta Esping-Andersen να παραμένει η πιο διαδεδομένη.²⁷³ Καθοριστικό ρόλο στην επέκταση του Κράτους Πρόνοιας, επιπλέον, κατείχε ο Φιλελεύθερος William Beveridge, η έκθεση²⁷⁴ του οποίου επεξηγούσε το όραμά του η κοινωνική ασφάλιση να καλύπτει ολόκληρο το λαό από αντιξοότητες που δύσκολα καταπολεμούνταν. Το κράτος θα αναλάμβανε την αντιμετώπιση των ανισοτήτων και την παροχή υπηρεσιών καλής υγείας, με ό,τι αυτό συνεπαγόταν.²⁷⁵

Οι Σκανδιναβικές χώρες αποτελούν παραδείγματα προς μίμηση όταν πρόκειται για το μέγεθος και την αποτελεσματικότητα του Κράτους Πρόνοιας, του *Σπιτιού του λαού*, που «έκτισαν». Η Σουηδία είναι ίσως η πιο γνωστή περίπτωση και παράλληλα αρκετά μελετημένη, δεδομένων των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του συστήματός της, με την *καθολικότητα* να αποτελεί, τουλάχιστον επισήμως, το σημαντικότερο από αυτά.²⁷⁶ Η Μ. Βρετανία είχε ξεκινήσει να εισαγάγει προνοιακές ρυθμίσεις ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ωστόσο, το 1948 και με το Εργατικό Κόμμα στην εξουσία ολοκληρώθηκε το, προσβάσιμο σε όλους, Εθνικό Σύστημα Υγείας με τις ετήσιες

²⁷¹ Μπιδέρη Α., *Η Πολιτική Οικονομία του Κράτους Πρόνοιας στην Ελλάδα: Μία θετική και δεοντολογική ανάλυση*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Τρίπολη: Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Σχολή Οικονομίας, Διοίκησης και Πληροφορικής, Τμήμα Οικονομικών Σπουδών, 2018, σελ.26-8, 33-4

²⁷² Ό,τι αναλύει το παρόν Κεφάλαιο αποτελεί μέσο παρέμβασης του κράτους, είτε ποσοτικό είτε ποιοτικό.

²⁷³ Στο έργο του *The three worlds of welfare capitalism* το 1990, ο Esping-Andersen διέκρινε 3 τύπους κράτους πρόνοιας (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν άλλοι): το *φιλελεύθερο* (οι όποιες παροχές είναι συγκρατημένες και καλύπτουν κυρίως απαραίτητα στα πολύ χαμηλά εισοδήματα, επιδιώκοντας την κινητοποίηση του πληθυσμού), το *κορπορατιστικό* (παραδοσιακό με επίκεντρο την οικογένεια και την ισχυρή θέση της Εκκλησίας· το κράτος παρεμβαίνει, επιλεκτικά, μόνον όταν η ικανότητα της οικογένειας εξαντλείται) και το *σοσιαλδημοκρατικό* (προώθηση της αρχής της ισότητας σε όλα τα επίπεδα, ιδιαίτερα όσων ενδιέφεραν τα μεσαία στρώματα). Αναφέρεται στο Sassoon D., ό.π., σελ.249 και στο Μπιδέρη Α., ό.π., σελ.37-41

²⁷⁴ Είναι ενδεικτικό ότι η επιρροή της έκθεσης υπήρξε τέτοια που το Εργατικό κόμμα προσπάθησε σθεναρά να οικειοποιηθεί το περιεχόμενό της. Sassoon D., ό.π., σελ.248

²⁷⁵ Bozio A., Crawford R. & Tetlow G. (eds), *The history of state pensions in the UK: 1948 to 2010*, London: Institute for Fiscal Studies, 2010, pp.7-8; Kishtainy N., ό.π., σελ.197-8; Sassoon D., ό.π., σελ.245-6, 248

²⁷⁶ Bergounioux A. & Manin B., ό.π., p.77; Eley G., σελ.571; Padgett S. & Paterson W., ό.π., p.139; Sassoon D., ό.π., σελ.249; Χίλσον Μ., ό.π., σελ.179-80

δαπάνες επί ποσοστό του ΑΕΠ να φτάνουν το 16,3 το 1955.²⁷⁷ Το Βέλγιο και η Γερμανία ανέπτυξαν πιο συντηρητικά συστήματα που επέτρεπαν εθελοντική ασφάλιση και συνάρτηση των εισφορών με τις αποδοχές των εργαζομένων, αλλά διαιώνιζαν ανισότητες.²⁷⁸

Φορολογική πολιτική

Κατ' αρχάς, είναι απαραίτητο να εξετάσουμε τις θέσεις φορολογικής πολιτικής των κομμάτων. Ακολουθούν όσες κοινές εντοπίσαμε:

- ❖ Φορολογικές διευκολύνσεις:
 - αφορολόγητο minimum
 - ειδικές εκπτώσεις φόρου
 - προστασία μισθωτών & αδυνάμων
- ❖ Προοδευτικός φόρος εισοδήματος και περιουσίας
- ❖ Επανεξέταση φόρων κατανάλωσης με μέριμνα για τα είδη πρώτης ανάγκης
- ❖ Δίκαιη αλλά αυστηρή φορολογία επιχειρήσεων
- ❖ Αποτελεσματικοί έλεγχοι για την πρόληψη της φοροδιαφυγής
- ❖ Μεταρρύθμιση του καθεστώτος δημοτικών φόρων

Η αναδιανομή του εθνικού εισοδήματος και η επέκτασή της υπέρ των αδυνάμων, γίνεται, ως επί τω πλείστον, μέσω του Κράτους Πρόνοιας το οποίο με τη σειρά του χρηματοδοτείται, ως επί τω πλείστον, με την φορολογία.²⁷⁹ Η ίδια η μεταρρύθμιση των ισχυόντων φορολογικών συστημάτων θα μπορούσε να χαρακτηριστεί κοινή θέση μεταξύ των κομμάτων αλλά ταυτόχρονα είναι προφανής και για αυτόν το λόγο την προσπερνάμε.²⁸⁰

Ξεκινώντας από τις φορολογικές διευκολύνσεις, κρίνουμε ότι για λόγους πληρότητας οφείλουμε να συμπεριλάβουμε κάθε πιθανή έκφασή τους. Η ουσία, η έννοια της διευκόλυνσης δηλαδή, είναι κοινή μεταξύ των κομμάτων· διαφέρει όμως και εδώ συχνά ο τρόπος με τον οποίο αυτή εκφράζεται. Τούτων δοθέντων, το πρώτο σχετικό μέτρο που προτείνει το SAP είναι το αφορολόγητο minimum (1944, 1960). Επιπλέον, το κόμμα εξηγεί ότι μια *πιθανή αύξηση της φορολογικής βάσης* θα μπορούσε να αποφέρει *μείωση των φόρων στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα* (1944)²⁸¹ ενώ

²⁷⁷ Mazower M., όπ.π., σελ.111-2

²⁷⁸ Στο ίδιο

²⁷⁹ Οι Εργατικοί το 1951 τόνιζαν την επιτυχία της Εργατικής κυβέρνησης επί της αναδιανομής διευκρινίζοντας ότι *δεν χρειάστηκε να αυξήσουν του φόρους* για να στηρίξουν το Κράτος Πρόνοιας καθώς *αξιοποίησαν την οικονομική επέκταση της περιόδου*. Πράγματι, μεταξύ 1948 και 1950 οι μισθωτοί, μετά φόρου, λάμβαναν το 47% του συνόλου των εισοδημάτων ενώ το 1938 το αντίστοιχο ποσοστό έφτανε το 39,5% (Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.90). Το ίδιο θα έπρατταν και το 1959. Στην πραγματικότητα, οι δαπάνες για τις παροχές πρόνοιας στη Βρετανία ήταν χαμηλότερες ως ποσοστό του ΑΕΠ σε σχέση με τη Δυτική Γερμανία. Mazower M., όπ.π., σελ.110

²⁸⁰ Ενδιαφέρον προκαλεί η έμφαση που δίδεται στο πρόγραμμα του 1952 του SPD στην επιτυχημένη μεταρρύθμιση του *παρωχημένου, προπολεμικού* φορολογικού συστήματος.

²⁸¹ Εξυπακούεται ότι η φορολογική προστασία των μισθωτών και πιο αδυνάμων, υπέρ των οποίων στοχεύουν τα μέτρα αναδιανομής του εθνικού εισοδήματος, συνοδεύεται από την αυστηρή στάση

παράλληλα εξαγγέλλεται ότι μια αύξηση της παραγωγής θα μπορούσε να αποφέρει μείωση του φόρου εισοδήματος (1948).²⁸² Το κόμμα ενδιαφερόταν για την απλοποίηση του φόρου εισοδήματος σε μισθωτούς και ελεύθερους επαγγελματίες (1952) και επεδίωκε την σταδιακή μείωση των φόρων ανάλογα με τις δυνατότητες της οικονομίας, προβάλλοντας έτσι μια ορθολογικότερη θέση από την απλή πολιτική υποσχέσεων (1956).

Το SPD, συνεχίζοντας, δεν τάσσεται υπέρ του αφορολόγητου αλλά της πρόβλεψης φοροαπαλλαγών και εκπτώσεων φόρων για εισοδήματα που προέρχονται από *έμμισθη εργασία και κοινωνικές παροχές* (1952, 1953, 1959, 1961, 1969). Οι φορολογικές διευκολύνσεις, όποτε διατυπώνονται, απευθύνονται σε συγκεκριμένες κατηγορίες του πληθυσμού ή δραστηριότητες όπως οι κατασκευές, η φροντίδα των ατόμων τρίτης ηλικίας και η εκπαίδευση (1952), οι οικογένειες (1959), οι μικρές και μεσαίες περιουσίες αλλά και οι αυτοαπασχολούμενοι (1961). Μόνο μία φορά υπονοήθηκε η εισαγωγή αφορολόγητου με τα πρόσθετα ποσά εισοδήματος να υπόκεινται στον αυξανόμενο φορολογικό συντελεστή (1952) ενώ το κόμμα τασσόταν, επιπλέον, υπέρ της απλούστευσης των φόρων επί των μισθών και των εισοδημάτων (1953).²⁸³ Τέλος, στο manifesto του 1965 το SPD διατυπώνει την άποψη να υπάρξουν φορολογικά πλεονεκτήματα, είτε υπό τη μορφή επιδόματος είτε μέσω εκπτώσεων φόρου εισοδήματος και μισθοδοσίας, σε εργαζόμενους και αυτοαπασχολούμενους που ζούσαν στη *συνοριακή ζώνη* και σε αυτό του 1969, γίνεται λόγος για την ανάγκη διπλασιασμού της επιστροφής φόρου για το φόρο εισοδήματος των μισθωτών και αύξησης των εκπτώσεων για ειδικά έξοδα.

Το PSB προβλέπει φοροαπαλλαγή για κάθε *έμμισθο του οποίου το συνολικό εισόδημα δεν ξεπερνά τα 150.000 φράγκα* (1949, 1950²⁸⁴) και ένα συμπληρωματικό φόρο εισοδήματος από τον οποίο θα απαλλάσσονται εισοδήματα με ελάχιστο ποσό τις 33.000 φράγκα συν 10.000 για κάθε εξαρτώμενο άτομο (1949). Το κόμμα στόχευε στην φορολογική *ισότητα των εισοδημάτων από έμμισθη εργασία* (1950) και στη σταδιακή αύξηση του αφορολόγητου, όπως στο πρόγραμμα του 1961 που το όριζε στις 40.000 φράγκα με ελάφρυνση, παράλληλα, των *μικρομεσαίων*.²⁸⁵ Στο κείμενο

έναντι των πιο ισχυρών αυτό δύναται να ειπωθεί για όλα τα προς εξέταση κόμματα. Πρόκειται για όλη την ουσία της προοδευτικότητας των άμεσων φόρων. Είναι, επίσης, αναμενόμενο ότι στις περιπτώσεις που πολιτικοί τους αντίπαλοι εφάρμοζαν τα αντίθετα, οι Σοσιαλδημοκράτες το επεσήμαιναν προβαίνοντας σε σοβαρές καταγγελίες. (βλ. για παράδειγμα LP-1951, 1955)

²⁸² Τονίζεται ότι η υπόσχεση για μείωση των φόρων *επετεύχθη*. Η επιδίωξη μείωσης των φόρων επαναφέρεται στο manifesto του 1952 καθώς γνωστοποιείται ότι *είχε δρομολογηθεί σχετική μείωση τα αποτελέσματα της οποίας θα έβλεπαν οι πολίτες το 1953*.

²⁸³ Επιπλέον, χάρη σε μια μικρή, φορολογική μεταρρύθμιση που επέφερε *έκπτωση 20.000 μαρκών σε 7.000 αυτοαπασχολούμενους με ετήσιο εισόδημα άνω των 100.000* ενώ στους αποδέκτες των μηνιαίων εισοδημάτων 200 μαρκών, η ετήσια πίστωση φόρου *έφτασε τα 13 μάρκα*.

²⁸⁴ Επιπλέον, θα επιδιωκόταν η αύξηση του αφορολόγητου λαμβάνοντας υπόψη τη σύνθεση της οικογένειας (1950).

²⁸⁵ Με τη φορολογική μεταρρύθμιση του 1962 (που ακολούθησε το loi unique) το σύστημα έγινε πιο δίκαιο με τα απαλλασσόμενα ποσά για τα εξαρτώμενα μέλη της οικογενείας να είναι ίσα για όλες ανεξαρτήτως εισοδήματος. Hardewyn A., 'Les déterminants politiques, économiques et idéologiques du système fiscal belge au XXe siècle', *Histoire, économie & société*, Vol.24, No.2, 2005, p.292

του 1965 η θέση που προβάλλεται είναι πιο τυπική καθώς αφορά στη *συνεχή και μόνιμη τιμαριθμική αναπροσαρμογή των φορολογικών κλιμακίων μέσου εισοδήματος*²⁸⁶ αλλά διαφοροποιείται λίγο από τα υπόλοιπα καθώς επιδιώκει την αύξηση της ελάχιστης φορολογητέας σύνταξης, *προκειμένου να επιτευχθεί η πλήρης απαλλαγή στις μεσαίες συντάξεις και την φορολογική απαλλαγή των συνδικαλιστικών εισφορών.*

Το LP δεν τάσσεται άμεσα υπέρ του αφορολόγητου. Μόνον σε μία περίπτωση εξαγγέλλεται ότι με την πρώτη ευκαιρία θα εισαγόταν η *μείωση της φορολογίας των ημερομισθίων, των μισθών, των χαμηλών εισοδημάτων και των μέτριων κληρονομιών* (1951). Κατόπιν, ωστόσο, πραγματοποίησε μια στροφή, υποστηρίζοντας τον περιορισμό των *αφορολόγητων οφελών* που ήταν εκτεταμένα μεν αλλά ο απλός μισθωτός που δεν είχε πρόσβαση σε αυτά κατέβαλε περισσότερα από όσα του αναλογούσαν (1959). Στα κείμενα της δεκαετίας του 1960, οπότε και εκδηλώθηκαν σημαντικά οικονομικά προβλήματα, το κόμμα εμφανίζεται πιο ευαίσθητο καθώς κάνει λόγο για την *εγγύηση εισοδήματος για συνταξιούχους και χήρες* και την πρόθεση μείωσης των φόρων σε πολίτες *με χαμηλά εισοδήματα* (1964) ενώ θα δινόταν μέριμνα στην ανακούφιση 2 εκατομμυρίων οικογενειών (1966).

Στη Βρετανία το αφορολόγητο υπήρξε σύνθετο. Σε αρκετές περιπτώσεις όπου το κατώφλι για το φόρο εισοδήματος ήταν ίσο με το μέσο μισθό στη βιομηχανία, οι φορολογούμενοι δεν τον κατέβαλαν καν. Μεταξύ 1945-52, το αφορολόγητο διέκρινε τον *επαρκώς* από τον *μετρίως* αμειβόμενο μισθωτό ενώ οι οικογενειακές υποχρεώσεις και τα επιδόματα συνέβαλαν στην αύξηση του κατώτατου ορίου. Από το 1948 το αφορολόγητο έπεσε, λόγω βελτιώσεων στα επιδόματα και μισθολογικών αυξήσεων, αυξάνοντας τη μερίδα του πληθυσμού που θα κατέβαλε φόρο εισοδήματος. Στον προϋπολογισμό του 1951 βελτιώθηκαν τα επίπεδα φοροαπαλλαγής γεγονός που, εκ των υστέρων, θεωρήθηκε λάθος. Το αφορολόγητο συνέχισε να πέφτει τη δεκαετία του 1960 στα χρόνια της κυβέρνησης Wilson), φτάνοντας σε χαμηλότερο επίπεδο από τους μέσους μισθούς, με αποτέλεσμα, στα τέλη της δεκαετίας, αυξήσεις στο εισόδημα να μεταφράζονται περισσότερο σε απώλειες παροχών και ελάχιστα χρήματα παραπάνω μετά την εκκαθάριση.²⁸⁷

Τα κόμματα, πλην της προστασίας των πιο αδύναμων, συμφωνούν συντριπτικά στην καταχώρηση της προοδευτικότητας του φόρου εισοδήματος (SAP: 1960· PSB: 1949· SPD:1952, 1953,²⁸⁸ 1961· LP: 1955) και περιουσίας (SAP:²⁸⁹ 1944, 1960· PSB: 1949²⁹⁰ SPD:1949, 1953,²⁶³ 1957, 1961, 1969· LP: 1951, 1955). Επιπλέον, τρία κόμματα

²⁸⁶ Τυπικά, η τιμαριθμική αναπροσαρμογή των φορολογικών συντελεστών στο κόστος ζωής συντελούσαν σπάνια. Στο ίδιο

²⁸⁷ Whiting R., όπ.π., pp.93, 96, 119-21, 168, 176, 185-6

²⁸⁸ Δεν αναφέρεται ξεκάθαρα, αλλά υπονοείται.

²⁸⁹ Διευκρινίζεται ότι η ατομική περιουσία θα φορολογούταν αποτελεσματικότερα μέσω των φόρων *κληρονομιάς, γης* (1944) και *κεφαλαίου* (1960).

²⁹⁰ Να υπογραμμίσουμε στο σημείο αυτό ότι το Βέλγιο ήταν το τελευταίο από τα ανεπτυγμένα κράτη που εισήγαγε τον προοδευτικό φόρο εισοδήματος, το 1919 ενώ απέφευγε συστηματικά την εισαγωγή φόρου κεφαλαίου ή περιουσίας. Τελικά, φόρος κεφαλαίου προέκυψε μετά το 1945 αλλά η φορολόγηση της περιουσίας άργησε πολύ. Hardewyn A., όπ.π., pp.279, 291

αναφέρονται στην υψηλή προοδευτικότητα του φόρου κληρονομιάς. Πρόκειται για τους Σουηδούς (1944 /1960), τους Γερμανούς Σοσιαλδημοκράτες (1961/1969²⁹¹) και τους Άγγλους Εργατικούς (1951),²⁹² οι οποίοι τον συμπεριλαμβάνουν μεταξύ των φόρων, με την έμφαση να δίδεται κυρίως στις μεγάλες περιουσίες. Στα κείμενα των ετών 1961 και 1969, οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες υπογράμμιζαν ότι τα *περίεργα κέρδη* όφειλαν, αφενός, να υπόκεινται στο φόρο εισοδήματος, και, αφετέρου να φορολογούνται αυστηρά.

Τα κόμματα τοποθετούνται, επιπλέον, υπέρ της εισαγωγής ρυθμίσεων στην έμμεση φορολογία που επηρέαζε έντονα την καθημερινότητα και το βιοτικό επίπεδο των πολιτών. Οι Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες ασχολούνται με το ζήτημα στο πρόγραμμα του 1960 οπότε και τονίζουν την *κοινωνική παράμετρο* αυτής της κατηγορίας φόρων. Στο PSB²⁹³ τονίζεται η ανάγκη απαλλαγής από τους έμμεσους φόρους *επί βασικών αγαθών και υπηρεσιών* (1954, 1965) παράλληλα με την *επανεξέταση της ισορροπίας τους με τους άμεσους* (1965).²⁹⁴ Οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες²⁹⁵ στο πρόγραμμα του 1952 τάσσονταν σε πλήρη αντίθεση με τον εν ισχύ φόρο προστιθέμενης αξίας που χρέωνε το εκάστοτε αγαθό πολλαπλώς και πρότειναν ένα νέο, το ύψος του οποίου θα οριζόταν από τα αγαθά και τις υπηρεσίες με έγνοια στα *είδη πρώτης ανάγκης*. Ο τελικός, πάντως, στόχος ήταν η *απορρόφηση σχεδόν όλων των φόρων κατανάλωσης*. Στην πορεία, βέβαια, αυτός μεταβάλλεται ελαφρώς καθώς γινόταν λόγος για την εισαγωγή μειώσεων στους έμμεσους φόρους λόγω των επιβαρύνσεων που προκαλούσαν σε αδύναμα κοινωνικά στρώματα και την *φορολογική απαλλαγή* όσων θεωρούνταν *ζωτικής σημασίας* ενώ στα υπόλοιπα ο φόρος θα υπολογιζόταν βάσει ζήτησης (1953, 1957). Τα αγαθά, μάλιστα, στα οποία το κόμμα επεδίωκε κατάργηση των φόρων κατανάλωσης ήταν το *αλάτι και η ζάχαρη* (1961) ενώ για τον *καφέ* και το *τσάι* πρότεινε τη μείωση του φόρου (1953, 1961). Διάταξη με θέσεις για την μεταρρύθμιση των έμμεσων φόρων δεν εντοπίστηκε σε

²⁹¹ Παράλληλα, αναφέρεται η αναδιοργάνωση του φόρου περιουσίας για να περιοριστεί η δυνατότητα έκπτωσης σε ανώτατα ποσά, με στόχο την ανακούφιση του θάρους πολλών μικρών ιδιοκτητών.

²⁹² Το Εργατικό κόμμα στο κείμενο του 1959 επεδίωκε την κάλυψη ελλείψεων στο νόμο ώστε να μην αποφεύγεται ο φόρος κληρονομιάς και ο πρόσθετος φόρος. Το 1946 είχε προχωρήσει στη μεταρρύθμιση του φόρου κληρονομιάς καθιστώντας τον βαρύ για τις μεγάλες περιουσίες και απαλλάσσοντας αυτές κάτω από 2000£ χωρίς πάντα να κάνει το ίδιο στο φόρο εισοδήματος (Whiting R., όπ.π., pp.71-2, 92-3) Όταν επανήλθε στη διακυβέρνηση της Βρετανίας τη δεκαετία του 1960, προχώρησε σε αυξήσεις στην άμεση αλλά και την έμμεση φορολογία στην προσπάθειά του να αντιμετωπίσει την ύφεση (Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.92, 94).

²⁹³ Στο πρόγραμμα, δε, του 1968 το κόμμα καταγγέλλει την κυβέρνηση για το γεγονός ότι *εγκατέλειψε το σχέδιό της ύψους 1 δις για την επιβολή μηδενικού συντελεστή σε καταναλωτικά αγαθά*.

²⁹⁴ Όσο και αν διαμαρτυρόταν το PSB όταν συμμετείχε σε κυβέρνηση κατέληγε να κάνει το ακριβώς αντίστροφο. Έτσι έπραξε στο συνασπισμού το 1954-58, οπότε και εισήχθη μια σημαντική αύξηση των έμμεσων φόρων, αλλά και το 1961-65 όταν προχώρησαν σε σχετικές αυξήσεις δύο φορές. Hardewyn A., όπ.π., p.290

²⁹⁵ Δύνανται να χαρακτηριστούν ιδιαίτερος σκληροί το 1949 οπότε και καταγγέλλουν την κυβέρνηση για την υπερφορολόγηση των εμπορευμάτων μαζικής κατανάλωσης που σε συνδυασμό με τον πληθωρισμό είχαν εκτινάξει τις τιμές.

κάποιο κείμενο των Άγγλων Εργατικών.²⁹⁶

Όσο περνάνε τα χρόνια, οι Σοσιαλδημοκράτες αντιλαμβάνονται τις δυνατότητες του επιχειρείν και αποδέχονται τη λειτουργία της αγοράς. Στην πλειονότητά τους, ωστόσο, αντιμετωπίζουν αυστηρά μπροστά τις επιχειρήσεις και μόνον το SAP επιδιώκει τη δίκαιη φορολόγηση των δραστηριοτήτων τους. Ειδικότερα, οι Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες, τοποθετούνται σχετικά στο πρόγραμμα του 1960 όπου τάσσονται υπέρ των ρυθμίσεων στην *φορολογία των επιχειρήσεων για την προώθηση των υγιών επιχειρήσεων και της πιο εξισορροπημένης διανομής του εισοδήματος και του πλούτου*.

Τα υπόλοιπα τρία κόμματα εμφανίζονται περισσότερο περιοριστικά έναντι των διευκολύνσεων στις επιχειρήσεις. Αρχικά, οι Βέλγοι Σοσιαλιστές παρουσιάζονται πιο αυστηροί καθώς προβλέπουν την *αύξηση του φόρου επί των εταιρικών κερδών* (1949) ή την αυστηρή φορολόγηση του *κεφαλαίου* (1961).²⁹⁷ Το SPD, με τη σειρά του, αναδεικνύει το πρόβλημα της φορολογικής ανισότητας μεταξύ των μικρών και μικρομεσαίων επιχειρήσεων, των συνεταιρισμών και των εμπορικών εταιρειών και την υποχρέωση του φορολογικού νόμου να *αντισταθμίσει την ευνοϊκή μεταχείριση των επιχειρηματικών εξόδων* (1952). Διατυπώνεται, πάντως, η ιδέα ένα τμήμα του *σταθερά αυξανόμενου κεφαλαίου των μεγάλων επιχειρήσεων να διανέμεται ή να εξυπηρετεί δημόσιους σκοπούς* (1959) με παράλληλη κατάργηση του *φορολογικού πλεονεκτήματος μεγάλων ανώνυμων εταιρειών* στο φόρο επιχειρήσεων αλλά με διασφάλιση της ουδετερότητας ως προς τον ανταγωνισμό του φόρου *επί των πωλήσεων* (1961, 1965). Ενδιαφέρον παρουσίαζε η διάταξη που εξέταζε το ενδεχόμενο *φορολογικών πλεονεκτημάτων για τις βιομηχανικές, εμπορικές και βιοτεχνικές επιχειρήσεις που βρίσκονται στην Ανατολική Γερμανία* (1965).

Τέλος, το Εργατικό κόμμα²⁹⁸ θα προχωρούσε στη *λήψη μέτρων για την αποφυγή μεγάλων κεφαλαιακών κερδών* (1951, 1955), στη διεξαγωγή σοβαρών ελέγχων σε *επιχειρήσεις και μη φορολογητέες αποζημιώσεις* και στην φορολόγηση των *τεράστιων κεφαλαιακών κερδών που πραγματοποιούνται στο Χρηματιστήριο* (1959,

²⁹⁶ Οι έμμεσοι φόροι στη Βρετανία μεταξύ 1945-50 είχαν αυξηθεί σημαντικά επηρεάζοντας κυρίως την εργατική τάξη. Το Εργατικό κόμμα, ειδικότερα, διπλασίασε το φόρο στα καπνά το 1947 και αύξησε αυτόν στη μύρα (μειώνοντάς τον το 1949). Ο φόρος επί των αγορών, που είχε εμφανιστεί στον πόλεμο, παρέμεινε με γερές δόσεις προοδευτικότητας εφόσον διέκρινε τα αγαθά σε πολυτελή και μαζικής κατανάλωσης με κάποιες εξαιρέσεις. Το Εργατικό κόμμα, δε, τον αποδεχόταν πλήρως. Στα μέσα της δεκαετίας του 1960, η κυβέρνηση Wilson λόγω της αδυναμίας της να αυξήσει σε μεγάλο βαθμό τους άμεσους φόρους, στράφηκε στους έμμεσους εισάγοντας τον ΦΠΑ. Whiting R., όπ.π., pp.91-3, 174, 196-7, 202, 205

²⁹⁷ Ο εταιρικός φόρος εισήχθη για πρώτη φορά στο Βέλγιο με την φορολογική μεταρρύθμιση του 1962 Hardewyn A., όπ.π., p.287

²⁹⁸ Ο *Excess profits tax* (αναφέρεται στο manifesto του 1945) ήταν ένας έκτακτος νόμος από τα χρόνια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. Στόχευε στον περιορισμό στην παραγωγή κέρδους από τις μεγάλες επιχειρήσεις κατά τη διάρκεια του πολέμου ενώ προσέφερε εξαιρετικά υψηλά έσοδα στην εμπόλεμη Βρετανία με περιορισμένες διοικητικές απαιτήσεις. Στα χρόνια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου έφτασε το 100% και το LP έκρινε ότι δεν είχε θέση στην μεταπολεμική εποχή. Πάρα ταύτα, το 1947 συγκροτήθηκε ένας καινούργιος φόρος επί των κερδών που τα διαφοροποιούσε σε αυτά που διανέμονταν στους μετόχους και σε αυτά που αποταμιεύονταν. Whiting R., όπ.π., pp.16-7, 83-4

1964). Το LP εκλάμβανε τα στοιχήματα και τα τυχερά παιχνίδια, όπως και τη γη, ως βασικούς τομείς παραγωγής αισχροκέρδειας και για το λόγο αυτό, στο τελευταίο του κείμενο το 1966, ανακοίνωνε την φορολόγησή τους. Τέλος, τόνιζε ειδικούς φόρους που είχε ήδη εισαγάγει η Εργατική Κυβέρνηση:

- ❖ *Φόρος Κεφαλαιουχικών Κερδών, για τα πρωτότερα αφορολόγητα κέρδη που πραγματοποιήθηκαν κατά την πώληση μετοχών και χρεογράφων.*²⁹⁹
- ❖ *Ένα Μέτρο για την διαχείριση των Λογαριασμών Επιχειρησιακών Δαπανών*
- ❖ *Φόρος εταιρειών, που επιτύγχανε τόσο αύξηση της φορολογίας των εταιρειών σε περίπτωση αύξησης των μερισμάτων, όσο και μείωσή τους σε περίπτωση διατήρησης των κερδών.*³⁰⁰

Τα κόμματα καταπιάνονται και με την ανάγκη καταπολέμησης της φοροδιαφυγής. Για το SAP, στόχος στη διαμόρφωση της φορολογικής πολιτικής του είναι το *βάρος να κατανεμηθεί σύμφωνα με τις δυνατότητες των πολιτών και της δικαιοσύνης προς αποφυγή της οποιασδήποτε φοροδιαφυγής* (1956, 1960) αλλά επιπρόσθετα το κόμμα θα επεδίωκε την *επιβολή αυξημένου φόρου σε μη- δηλωθέντα εισοδήματα* (1944).³⁰¹ Στην περίπτωση των Γερμανών Σοσιαλδημοκρατών το θέμα εντάσσεται στον προγραμματικό τους λόγο μέσω της πρότασης για την ίδρυση μιας *ενιαίας φορολογικής υπηρεσίας* προκειμένου να προχωρούσε η *ενοποίηση των δημοσιονομικών αρχών των κρατιδίων* για την αποτελεσματική *συλλογή των φόρων* και την *αντιμετώπιση έκνομων πράξεων* (1952, 1953³⁰²). Οι Βέλγοι Σοσιαλιστές καταπιάνονται με το θέμα αρκετά αργά, μόλις το 1965 οπότε και τοποθετούνται υπέρ της *εφαρμογής όλων των μέσων για την καταπολέμηση* της φοροδιαφυγής παράλληλα με άλλες φορολογικές παραβάσεις.³⁰³ Το θέμα απασχολεί ελάχιστα το LP μέσα στη δεκαετία του 1950, το οποίο επιδιώκει την αυξημένη φορολογία *σε μη δεδουλευμένα εισοδήματα* (1951). Αλλά και στην επόμενη δεκαετία το κόμμα αναγνωρίζει απλώς τη φοροδιαφυγή ως το σημαντικότερο πρόβλημα του φορολογικού συστήματος της χώρας καθώς επιβαρύνει το μέσο πολίτη (1964, 1966).³⁰⁴

²⁹⁹ Ο συντελεστής του φόρου έφθανε το 30%. Στο ίδιο, pp.159, 162-3

³⁰⁰ Ο φόρος εταιρειών ήταν σημαντική παρέμβαση από το Εργατικό Κόμμα. Στο ίδιο, pp. 161-4

³⁰¹ Λόγω του γεγονότος ότι η φορολογία απετέλεσε το βασικό μέσο χρηματοδότησης των Σοσιαλδημοκρατών στη Σουηδία προκειμένου να πετύχουν την επέκταση των κοινωνικών δαπανών, η λογική πίσω από αυτή ήταν μια που συνδύαζε την *εξισορρόπηση των εισοδημάτων και των συνθηκών διαβίωσης* με την αναλογικότητα, επομένως το σύστημα ήταν αρκετά αυστηρό και περιόριζε τη φοροδιαφυγή. Droz J., p.561

³⁰² Κάτι που απέριψε η Βουλή παρά τις εκτιμήσεις εμπειρογνομόνων που υποστήριζαν ότι οι εξοικονόμηση σε διοικητικές δαπάνες και η αύξηση των φόρων θα έφτανε το 1 δις μάρκα.

³⁰³ Υπάρχει σοβαρός λόγος που η φοροδιαφυγή ενσωματώθηκε τόσο αργά στο λόγο του PSB καθώς το φορολογικό σύστημα δεν ενδιαφερόταν πραγματικά να την καταπολεμήσει. Οι έλεγχοι ήταν ιδιαίτερα ελαστικοί και τα πρόστιμα χαμηλά. Η διευθέτηση του προβλήματος είχε αποφασιστεί ότι θα ολοκληρωνόταν το 1962 με μια επιτροπή να έχει συσταθεί από το 1953 για να μελετήσει τα σχετικά με το θέμα. Τελικά, όμως, το σχετικό πόρισμα δεν εντάχθηκε στη μεταρρύθμιση με τις απαραίτητες κινήσεις να λαμβάνουν χώρα 15-20 χρόνια αργότερα. Hardewyn A., όπ.π., pp.294-5

³⁰⁴ Η πίεση που άσκησε η ίδια η Εργατική κυβέρνηση μεταξύ 1945-51 σηματοδότησε την αύξηση της φοροδιαφυγής που φυσικά έπρεπε να καταπολεμηθεί. Whiting R., όπ.π., pp.124, 126, 131

Ένα ιδιαίτερο θέμα που εμφανίζεται με λίγο διαφοροποιημένο περιεχόμενο στους Σουηδούς Σοσιαλδημοκράτες, τους Γερμανούς Σοσιαλδημοκράτες αλλά και τους Άγγλους Εργατικούς αφορά τη μεταρρύθμιση του καθεστώτος των δημοτικών φόρων. Για το SAP, ως μέτρο εντοπίζεται στα manifestos των ετών 1952 και 1956 ενώ το κόμμα επιθυμούσε την ανάπτυξη της φορολογικής πολιτικής σε σημείο που να παρέχει στο κράτος και την τοπική αυτοδιοίκηση τους απαραίτητους πόρους (1968). Το SPD, διακρίνει ως βασικά τμήματα τους δήμους, τα κρατίδια και την Ομοσπονδία με το δημοτικό ταμείο εξισορρόπησης στον φόρο εισοδήματος και στον φόρο εταιριών μέσω συνδεδεμένης φορολογίας να εφαρμόζεται για την χρηματοδότησή τους (1952). Κατόπιν, το κόμμα συζητά για την ανάγκη αύξησης του μεριδίου των δήμων στο 12,6% (1965, 1969) στα συνολικά φορολογικά έσοδα του δημόσιου τομέα και διαπραγμάτευσης με τα κρατίδια για το αντίστοιχο ποσοστό συμμετοχής τους στο φόρο εισοδήματος και στον φόρο εταιριών που τότε άγγιζε το 65% (1969). Για τους Άγγλους Εργατικούς, η διερεύνηση εναλλακτικών μορφών χρηματοδότησης της τοπικής αυτοδιοίκησης θα επέτρεπε της μεταφοράς μεγαλύτερου μέρους του βάρους των δημόσιων δαπανών από τις τοπικές αρχές στο Θησαυροφυλάκιο (1964).

Ιδιαιτερότητες κομμάτων και προγραμμάτων

Λίγες ήταν οι ιδιαιτερότητες που εντοπίσαμε. Το PSB το 1965 πραγματοποίησε μια καινοτομία καθώς επιδίωξε την απλούστευση των διοικητικών διατυπώσεων σχετικά με τις φορολογικές δηλώσεις. Το SPD το 1952 τόνιζε ότι οι φορολογικές εισπράξεις χωρίς φορολογικές αυξήσεις και διοικητικές αποταμιεύσεις θα αύξαναν τα φορολογικά έσοδα κατά περισσότερο από 1 δις μάρκα.

Προνοιακές ρυθμίσεις

Η βασική θεματική ενότητα για το παρόν Κεφάλαιο αποτελείται από πιο απτές πτυχές του Κράτους Πρόνοιας. Στις παραγράφους που ακολουθούν, θα εξετάσουμε λεπτομέρειες αναφορικά με ζητήματα κοινωνικής ασφάλισης, ειδικότερα από αυτά που έχουμε ήδη αναφέρει σε προηγούμενη ενότητα, καθώς, υπάρχουν παράμετροι που επεξηγούνται καλύτερα από διαφορετική οπτική γωνία, όπως το ύψος των συντάξεων, οι υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης ή τα τυπικά ως προς την εκπαίδευση. Ως επί τω πλείστον, εδώ δεν πρόκειται να επαναλάβουμε θέματα που έχουν αναπτυχθεί νωρίτερα σε προηγούμενα Κεφάλαια αλλά ιδιαίτερα ζητήματα που άπτονται της κοινωνικής πολιτικής των κομμάτων. Ακολουθούν οι κοινές θέσεις των κομμάτων:

- ❖ Γενναίες μεταβιβαστικές πληρωμές (συντάξεις/ επιδόματα)
- ❖ Υγεία (προληπτική ιατρική/ προστασία παιδιών και μητέρων/ οδοντιατρική ασφάλιση/ οικογενειακός γιατρός/ φροντίδα ηλικιωμένων/ βελτίωση εγκαταστάσεων και υποδομών / Εθνικό Σύστημα Υγείας/ φαρμακευτική μεταρρύθμιση)

- ❖ Παιδεία: Επέκταση του εκπαιδευτικού συστήματος (δωρεάν, υποχρεωτική πρωτοβάθμια (ή) και δευτεροβάθμια εκπαίδευση/ πλήρης δυνατότητα πρόσβασης στην ανώτατη/ βελτίωση εγκαταστάσεων και υποδομών/ πρόβλεψη κοινωνικών μέτρων/ μείωση των μαθητών στις τάξεις)

Ξεκινάμε με ορισμένες λεπτομέρειες σχετικά με επιμέρους κατηγορίες κοινωνικής ασφάλισης. Το SAP στο manifesto του τού 1952 εξήγγειλε τη θέσπιση της *υποχρεωτικής ασφάλισης υγείας* κάτι που το κείμενο του 1956 τονίζει ότι υλοποιήθηκε το 1955³⁰⁵ μαζί με την *ασφάλιση μητρότητας* γεγονός που συνέβαλε στην εξάλειψη της *οικονομικής δυστυχίας* που προκάλούσε μια ενδεχόμενη εγκυμοσύνη ή ασθένεια. Το PSB, επικαλείται την ανάγκη συγκρότησης ενός *γενικευμένου συστήματος κοινωνικών ασφαλίσεων* παράλληλα με την προστασία, σε περιπτώσεις *εργατικών ατυχημάτων ή ασθενειών ή ασθενείας/ αναπηρίας* (1949, 1950, 1954, 1958, 1961, 1965, 1968). Επιπλέον, η εξασφάλιση της αξιοπρέπειας των ανέργων (1949) συνοδεύεται από την αναδιοργάνωση της *ασφάλισης ανεργίας* (1954).³⁰⁶

Η υποχρεωτική ασφάλιση ασθενείας/ αναπηρίας αποτελεί την κυριότερη κατηγορία κοινωνικής ασφάλισης στο Βέλγιο η οποία άρχισε να υφίσταται από το 1945.³⁰⁷ Αποσκοπούσε στην καλύτερη συνοχή της κοινωνίας και την εξασφάλιση της κοινωνικής ειρήνης, πέραν των προφανών κοινωνικών πλεονεκτημάτων. Αρχικά, οι δικαιούχοι έφτασαν τα 3,5 εκατομμύρια ενώ από το 1963 και εξής ενσωματώθηκε σταδιακά η αρχή της καθολικότητας.³⁰⁸ Κάλυπτε τις παροχές υγειονομικής περίθαλψης, ανικανότητας προς εργασία και αναπηρίας και τις παροχές μητρότητας. Γενικά, οι αντιδράσεις στα σχετικά διατάγματα από τον πολιτικό κόσμο και τον τύπο υπήρξαν περιορισμένες λόγω της συνείδησης ότι ήταν κάτι που έπρεπε να υλοποιηθεί, με όσο γινόταν ευρύτερη συναίνεση, για να διασωθεί στο χρόνο.³⁰⁹ Το 1955, ιδρύθηκε το *Επικουρικό Ταμείο Ασφάλισης Υγείας-Αναπηρίας*, ενός δημόσιου ιδρύματος κοινωνικής ασφάλισης, το οποίο θα διαχειριζόταν τις ιατρικές επισκέψεις, το κόστος των φαρμάκων ή μέρος των δαπανών νοσηλείας³¹⁰ ενώ το 1964 ιδρύθηκε το *Εθνικό Ινστιτούτο Ασφάλισης Ασθενείας και Αναπηρίας* του οποίου οι αρμοδιότητες συμπεριελάμβαναν τη διαχείριση των *υποχρεωτικών εθνικών*

³⁰⁵ Ο σχετικός νόμος υπήρχε από το 1947 αλλά όντως εφαρμόστηκε το 1955. Sassoon D., όπ.π., σελ.249-50

³⁰⁶ Η ασφάλιση ανεργίας είχε θεσμοθετηθεί και αυτή ως ένα υποχρεωτικό σύστημα. Delwit P., όπ.π., p.126; Parti Socialiste, όπ.π., pp.28, 132; Piaser A., όπ.π., p.230

³⁰⁷ Το Κοινωνικό Σύμφωνο του 1944 προέβλεπε την εισαγωγή ενός ολοκληρωμένου συστήματος κοινωνικών ασφαλίσεων. Το σύστημα χρηματοδοτείται από τρεις πηγές: τις εισφορές των εργαζομένων και αντίστοιχα των εργοδοτών και ό,τι απομένει καλύπτεται από το κράτος. Η Εθνική Υπηρεσία Κοινωνικής Ασφάλισης (*Office national de sécurité sociale*) είχε/έχει αναλάβει τη διαχείριση των κεφαλαίων αυτών. Θεωρείται ένα από τα πιο ακριβά συστήματα παγκοσμίως. Carlier M., όπ.π., pp.31-6, 39-40; Deschouwer K., όπ.π., p.209; Hardewyn A., όπ.π., p.281; Parti Socialiste, όπ.π., pp.40, 147

³⁰⁸ Στο ίδιο; Carlier M., όπ.π., p.36; Piaser A., όπ.π., p.224

³⁰⁹ Carlier M., όπ.π., pp.34- 45; Delwit P., όπ.π., p.126; Piaser A., pp.221- 3

³¹⁰ Wikipedia.org, λήμμα: *Caisse Auxiliaire d'Assurance Maladie-Invalidité & Concernant la CAAMI* (χ.χ.), <https://www.caami-hziv.fgov.be/fr/concernant-la-caami> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

συστημάτων της χώρας για ασφάλιση υγείας και παροχές αναπηρίας και του ταμείου αποζημίωσης για ιατρικά ατυχήματα.³¹¹ Οι αυτοαπασχολούμενοι, επίσης, επωφεληθήκαν από τη συμπερίληψή τους μεταξύ όσων δικαιούνταν κοινωνικής ασφάλισης το 1967. Μόνη τους υποχρέωση ήταν η καταβολή εισφορών που αντιστοιχούσαν σε ένα ποσοστό του καθαρού εισοδήματός τους.³¹²

Το LP, αντίστοιχα, το 1950 στο σχετικό κείμενο αναφέρεται στην ψήφιση της *National Insurance Act*³¹³ και κατόπιν τη συμπεριλαμβάνει σε μια από τις βασικές του επιτυχίες (1951, 1955). Το 1964 ανακοινώνεται ένα νέο σύστημα βασιζόμενο στους μισθούς και σε εισφορές εργοδοτών και εργαζομένων που θα κάλυπτε τη *συνταξιοδότηση, την ασθένεια και την ανεργία*. Πάρα ταύτα, το κόμμα με υπευθυνότητα αναγνωρίζει την ανεπάρκεια του συστήματος που το ίδιο εισήγαγε στη δεκαετία του 1960 καθώς τα πραγματικά εισοδήματα και τα επιδόματα καθιστούν αδύνατη τη διατήρηση του βιοτικού επιπέδου κατά τη διάρκεια της απουσίας ή της αποχώρησης από την εργασία (1966).

Το SPD, τέλος, ενδιαφέρεται για την *ασφάλεια υγείας* (1946, 1949, 1952, 1953, 1957, 1959, 1961, 1965). Ειδικότερα, κατά περίπτωση,³¹⁴ το κόμμα αναφέρεται στην προστασία της *μητρότητας* (1946, 1952, 1957, 1959, 1961, 1965), των *παιδιών* (1946, 1952), των *ορφανών* και των *χηρών* (1965), της ασφάλισης κατά της ανεργίας (1953, 1959) και των *ηλικιωμένων ή τραυματισμένων* (1946, 1965). Επιπλέον, το κόμμα βασίζεται στην *ασφάλιση υγείας*³¹⁵ για τη βελτίωση των *κοινωνικών παροχών* υποστηρίζοντας την επέκταση της κοινωνικής ασφάλισης (1952) ενώ τονίζει ότι η *κοινωνική ασφάλιση και η ασφάλιση υγείας προορίζονται για όλους* (1953). Φαίνεται, πάντως ότι υπήρχε ανάγκη για τη συγκρότηση ενός ολοκληρωμένου συστήματος κοινωνικής ασφάλισης *για όλους τους αυτοαπασχολούμενους και τους εργαζόμενους στη γεωργία* (1965).

Τα επόμενα δύο θέματα αφορούν στην εξέλιξη των συντάξεων και των επιδομάτων. Τα τέσσερα κόμματα στο σύνολό τους προτάσσουν αυξημένες μεταβιβαστικές πληρωμές και συνήθως παραθέτουν αρκετές λεπτομέρειες για να διακρίνουν κατηγορίες και να είναι σαφή. Λόγω των διαφορετικών εθνικών συνθηκών οι θέσεις ως προς το περιεχόμενο διαφέρουν ελαφρώς. Ενδεικτικά, σε ό,τι αφορά στις συντάξεις, υπάρχει συμφωνία στον υπολογισμό του τελικού ποσού βάσει του μέσου μισθού του πρώην εργαζόμενου κατά τη διάρκεια της καριέρας του, στην προστασία

³¹¹ Wikipedia.org, λήμμα: *Institut national d'assurance maladie invalidité* (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

³¹² Parti Socialiste, ό.π., p.147

³¹³ Ο νόμος για την Εθνική Ασφάλιση ψηφίστηκε το 1946, ήταν υποχρεωτική για όλους τους εργαζομένους (αρχή της καθολικότητας) τους οποίους κάλυπτε για μια πληθώρα κινδύνων. Χρηματοδοτούνταν από τη γενική φορολογία, εξαφανίζοντας την οποιαδήποτε σύνδεση της αγοράς με τις παροχές του κράτους πρόνοιας. Συνοδεύτηκε από άλλες συμπληρωματικές πράξεις. Bergounioux A. & Manin B., ό.π., p.89; Bozio A. et al., p.8; Droz J., ό.π., p.564; Sassoon D., ό.π., σελ.255; *1940's Origins of the Welfare State*, ό.π.

³¹⁴ Το manifesto του 1949 του SPD είναι εξαιρετικά επιγραμματικό δίχως λεπτομέρειες σε μέτρα δράσης.

³¹⁵ Και επίσης στην *πλήρη απασχόληση* και την *αύξηση του εθνικού προϊόντος*.

των χηρών και στη διασφάλιση σύνταξης στους ελεύθερους επαγγελματίες. Οι κοινωνικές παροχές αναδεικνύονται κυρίως για την ενίσχυση των οικογενειών μέσω των επιδομάτων τέκνων. Αξίζει να δούμε αναλυτικά πώς συμπεριλαμβάνεται έκαστο μέτρο στις προγραμματικές διακηρύξεις.

Το SAP, στα συγκεκριμένα ζητήματα είναι ασυνήθιστα αναλυτικό. Στο manifesto του 1948 υποστηρίζει ότι χάρη στο μεταπολεμικό του πρόγραμμα κατάφερε να διασφαλίσει, μεταξύ άλλων, τις *εθνικές συντάξεις* και τα *επιδόματα οικογενείας και τέκνων*.³¹⁶ Πάρα ταύτα, το κόμμα βρισκόταν σε διαρκή επιφυλακή καθώς οι συντάξεις έπρεπε να βελτιωθούν και το επίδομα τέκνων να ενισχυθεί (1952, 1956). Το κόμμα δεν αμελεί τους ηλικιωμένους και υπογραμμίζει ότι *συμπληρωματικά προς την εθνική σύνταξη θα παρεχόταν σε κάθε παραγωγικό άτομο νόμιμο δικαίωμα για δημόσια συνταξιοδότηση* (1956).

Το manifesto του 1958 κυριαρχείται από το ζήτημα των συντάξεων καθώς πρόκειται για την περίοδο οπότε και η συζήτηση γύρω από αυτό είναι ζωηρή, με αφορμή και το δημοψήφισμα που πραγματοποιήθηκε το 1957. Είχε θεσμοποιηθεί, βέβαια, η *εθνική σύνταξη* σε μια προσπάθεια εξασφάλισης των πρώην εργαζόμενων ηλικιωμένων καθώς αυτή αποτελούσε τη βασική προστασία τους, ωστόσο, το σωστό, τόνιζε το SAP, θα ήταν όλα να υπολογίζονται βάσει της παραγωγικής περιόδου των μισθωτών. Στόχος ήταν η σύνθεση στοιχείων των 3 προτάσεων στο δημοψήφισμα, κυρίως όμως η υλοποίηση της θέσης 1, δηλαδή: *ενός νόμιμου δικαιώματος συνταξιοδότησης (της τάξης) των περίπου δύο τρίτων του εισοδήματος του καλύτερου έτους (...)* ώστε όλοι τελικά να έπαιρναν το ίδιο επίπεδο ασφάλειας για τα γηρατειά που είχαν επιτύχει οι δημόσιοι υπάλληλοι.

Το 1964 και σύμφωνα με τα στοιχεία στο αντίστοιχο κείμενο, οι συντάξεις είχαν φτάσει τις 950 κορώνες για τους ανύπαντρους και τις 1830 για τους παντρεμένους ενώ επιδιώκονταν *υψηλότερες συντάξεις, επιδόματα οικογένειας και τέκνων*. Στο manifesto, τέλος, του 1968 υπάρχει μόνο ένα σημείο όπου γίνεται λόγος για τη *βελτίωση των συνθηκών ζωής των συνταξιούχων* και την παροχή των *διαθέσιμων πόρων για τη διατήρηση των τυπικών αυξήσεων στους συνταξιούχους με ιδιαίτερη προσοχή σε αυτούς δίχως ή με χαμηλό ATP*.

Το σύστημα των επικουρικών συντάξεων (στα σουηδικά ATP) υπήρξε ένα από τα πιο διχαστικά ζητήματα της δεκαετίας του 1950.³¹⁷ Η διεξαγωγή του δημοψηφίσματος που αναφέραμε, βοήθησε μόνο εν μέρει, καθώς χρειάστηκαν επιπλέον δύο εκλογικές αναμετρήσεις για να ψηφιστεί το σχετικό νομοσχέδιο. Τελικώς, το σύστημα αφορούσε την *υποχρεωτική* και όχι *εθελοντική* καταβολή εισφορών σε ένα κρατικό

³¹⁶ Το όριο συνταξιοδότησης είχε οριστεί στα 67 έτη το 1948 παράλληλα με την επέκταση των επιδομάτων οικογενείας. Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.77

³¹⁷ Σύμφωνα με τη μελέτη του Lewin, όπου επιστρατεύεται κυρίως η θεωρία της ορθολογικής επιλογής και η προέκτασή της- η θεωρία των παιγνίων- για να εξηγηθούν σημαντικά πολιτικά γεγονότα «ζυγίζοντας» τη συμβολή της ιδεολογίας από τη μια πλευρά και της στρατηγικής από την άλλη, ενώ είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα η προσέγγισή του σχετικά με τις συντάξεις. Lewin L., *Ideology and strategy- A century of Swedish politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, pp.32, 204-237

ταμείο. Συνήθως ήταν ίση με το 60% των δεκαπέντε πιο παραγωγικών ετών μισθολογικά του ασφαλισμένου,³¹⁸ βάσει επομένως εισοδηματικών κριτηρίων προς περιορισμό των ανισοτήτων των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων.³¹⁹ Σύμφωνα με τη Χίλσον, ο υποχρεωτικός χαρακτήρας του συστήματος εξασφάλιζε την άμεση συμμετοχή των ανερχόμενων μεσαίων στρωμάτων στο κράτος πρόνοιας και διασφάλιζε τη δέσμευσή τους να το στηρίξουν.³²⁰

Προχωρώντας, οι Βέλγοι Σοσιαλιστές, αποτελούν περίπτωση κόμματος που συνηθίζει να παραθέτει λεπτομέρειες και πραγματικούς αριθμούς. Καταπιάνονται με το θέμα των συντάξεων ήδη από το πρόγραμμα του 1946 οπότε και απλώς επιδιώκουν την επάρκειά τους. Από εκείνη τη στιγμή παρουσιάζεται πιο αναλυτικό. Τα θέματα που αναδεικνύει συχνότερα το κόμμα είναι τα εξής:

- ❖ πρώην μισθωτοί άνω των 65 ετών θα λάμβαναν το 75% του μισθού τους (1949, 1950,³²¹ 1965, 1968)
 - ή 28.000 φράγκα, δηλαδή στα $\frac{3}{4}$ του μισθού (1954, 1958)
- ❖ θα λάμβανε χώρα η κατοχύρωση της μείωσης του ορίου συνταξιοδότησης
 - στα 60 έτη (1949,³²² 1950)
 - στα βαρέα και ανθυγιεινά επαγγέλματα (1954, 1961), τους μη αποκατασταθέντες άνεργους και τους ανάπηρους (1961), τους ηλικιωμένους και τα ΑμεΑ (1965)
- ❖ ειδική πρόβλεψη θα προέκυπτε για τους ελεύθερους επαγγελματίες και τις συντάξεις τους (1949: 13.600 φράγκα για τους παντρεμένους και 9.100 για τους ανύπαντρους· 1950: 13.500 & 9.000 φράγκα αντίστοιχα· 1954: εγγυημένη 24.000 φράγκων· 1965: μετασχηματισμός καθεστώτος ώστε να είναι παρόμοιο με αυτό των μισθωτών)
- ❖ άμεση καταβολή των συντάξεων χηρείας (1949, 1965) / αύξησή τους (1954, 1961) / ισόποσο με το 50% (1968).

Το 1949, στο σχετικό κείμενο διακρίνονται πολλές κατηγορίες δικαιούχων σύνταξης με τα ορφανά και τους δημόσιους υπαλλήλους να χαίρουν ιδιαίτερης μεταχείρισης.³²³ Το κόμμα τονίζει (1958) ότι επί ημερών του στη διακυβέρνηση της χώρας κατάφερε αύξηση των συντάξεων σε όλες τις κατηγορίες ενώ παρατίθενται αναλυτικά τα ποσά όπως εξελίχθηκαν. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι δεν ήταν αναγκαίες εκ νέου αυξήσεις στις περισσότερες κατηγορίες συνταξιούχων, στις οποίες

³¹⁸ Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.77. Το 1967, μάλιστα, ιδρύθηκε Τράπεζα Επενδύσεων που αναλάμβανε τη διαχείριση των κονδυλίων. Στο ίδιο, p.80 & Hinnfors J., όπ.π., p.72

³¹⁹ Pontusson J., 'The Comparative Politics of Labor-Initiated Reforms: Swedish Cases of Success and Failure', *Comparative Political Studies*, Vol.25, Issue 4, 1993, p.559

³²⁰ Χίλσον Μ., όπ.π., σελ.84-6, 197; Και Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.80; Eley G., όπ.π., σελ.572; Hamilton M., όπ.π., p.189-90; Padgett S. & Paterson W., όπ.π., p.145-6; Sassoon D., όπ.π., σελ.249, 333-4

³²¹ Με άμεσο ελάχιστο μεταξύ 24.000 και 16.000 φράγκων.

³²² Με τις τελικές αποδοχές να κυμαίνονται μεταξύ 60-72%, αναλόγως την ηλικία.

³²³ Οι συντάξεις των δημοσίων υπαλλήλων ήταν υψηλότερες των άλλων κλιμακίων και υπάγονταν σε καθεστώς αυτόματης εξίσωσης. Με τη μεταρρύθμιση του 1962, τους επιβλήθηκαν φόροι ενώ αντίστοιχη ήταν η απόφαση και για τα επιδόματα. Hardewyn A., όπ.π., p.293

αναμενόμενο ήταν να συμπεριλαμβάνονται οι αυτοαπασχολούμενοι (1961, 1968). Οι θέσεις των Βέλγων Σοσιαλιστών για τις συντάξεις συνεχίζουν με την υποχρέωση της διοίκησης για την *άμεση καταβολή τους κατά την ολοκλήρωση της επαγγελματικής δραστηριότητας*³²⁴ και αναθεώρησης της μεταβατικής περιόδου λήψης του 75% το 1969 για τους μισθωτούς, τους εργάτες και τους ανθρακωρύχους και σε 15 έτη για τους αυτοαπασχολούμενους αλλά και απλούστευσης των διαδικασιών (1965). Στόχος του κόμματος ήταν η ελάχιστη σύνταξη να φτάνει τις 52.000 φράγκα (1965).

Σε ό,τι αφορά τα επιδόματα,³²⁵ η προοδευτική *αύξηση των οικογενειακών επιδομάτων* εντοπίζεται αρκετά συχνά στα προγράμματα (1949, 1950, 1958,³²⁶ 1961, 1965³²⁷). Υπήρχε η σκέψη ότι η βελτίωση της ελεύθερης ασφάλισης θα επιτυγχανόταν μέσω της παροχής *επιδομάτων αναλογικά προς το εισόδημα* κάθε ενδιαφερόμενου (1949) και προσαρμογής τους με την *ηλικία του παιδιού* (1954, 1961). Τέλος, το κόμμα δείχνει μια ιδιαίτερη ευαισθησία για τους ανέργους και τα *οικογενειακά τους επιδόματα* (1950) με την, μεταξύ άλλων, παροχή *εβδομαδιαίου επιδόματος 725 φράγκων* (1961). Στο πρόγραμμα του 1965, το κόμμα αναμένει την αναπροσαρμογή των επιδομάτων των *ΑμεΑ, των ασθενών και των ανέργων* ώστε να φτάνουν τα 1000 φράγκα την εβδομάδα, την *επέκταση των λιστών φυσικής αλλά και πνευματικής αναπηρίας* και την ενθάρρυνση του ποσοστού των γεννήσεων ενώ στο πρόγραμμα του 1968 προβλέπεται *επίδομα 520 φράγκα ανά ποσοστό αναπηρίας*.

Μια κατηγορία ατόμων που εμφανίζονται μόνον στο PSB είναι οι *ακρωτηριασμένοι, ανάπηροι, τα θύματα επαγγελματικών ασθενειών ή ατυχημάτων* οι οποίοι χρήζουν προστασίας (1954, 1958). Το κόμμα τονίζει τα οικονομικά βοηθήματα προς όφελός τους (1946, 1949) και επιπλέον επιδιώκεται η *γρήγορη καταβολή επιδομάτων* και η παροχή *σύνταξης ίσης με τα 3/4 του μέσου μισθού του ανειδίκευτου εργάτη για τον ανάπηρο εργαζόμενο και 13.600 φράγκα για τον μη μισθωτό* (1949). Σταδιακά, το PSB φιλελευθεροποιεί και άλλο την πολιτική του με την πρόθεση καταβολής επιδομάτων πέραν των 65 ετών για όσους το χρειάζονταν παράλληλα με τη *χορήγηση αυξημένης αποζημίωσης από το 70% της ανικανότητας για εργασία* (1965). Τέλος, το 1968 γίνεται λόγος για την ανάγκη αναθεώρησης σχετικού νόμου του 1963 που αφορούσε τους δικαιούχους παροχών επαγγελματικής ασθένειας και την *άμεση καταβολή των καθυστερούμενων οφειλών* ενώ για τους *τραυματισμένους εργαζομένους* την επανεξέταση της κατάστασης των ορφανών, με αύξηση του ορίου ηλικίας πέραν των 18 ετών. Για τα *πρώην θύματα εργατικών ατυχημάτων* προβλεπόταν ένα *επίδομα* το οποίο θα έπρεπε να υπολογίζεται σε *700 φράγκα ανά ποσοστό αναπηρίας*.

³²⁴ Το σημείο αυτό βρίσκει σύμφωνους και τους Γερμανούς Σοσιαλδημοκράτες οι οποίοι το 1961 θα εξασφάλιζαν οι συντάξεις να καταβάλλονται αμέσως μετά την ηλικία των 65 ετών, για να γλιτώσουν τους πολίτες από την ταλαιπωρία.

³²⁵ Η εξέλιξη των επιδομάτων υπήρξε πραγματικά εντυπωσιακή στην βελγική περίπτωση και σταδιακά έφτασε να καλύπτει σχεδόν όλες τις πιθανές κατηγορίες. Piasser A., όπ.π., pp.232-4

³²⁶ Στο πρόγραμμα του 1958, το PSB δεν παραλείπει να επισημάνει την αύξηση που κατάφερε ως κυβέρνηση στα επιδόματα *τέκνων, οικογενειών και γεννήσεων*.

³²⁷ Στόχος να φτάνουν τα 1000 φράγκα μηνιαίως.

Το SPD³²⁸ δεν είναι όσο αναλυτικό θα αναμέναμε στο ζήτημα των συντάξεων. Αναμένει, φυσικά, την παροχή επαρκών συντάξεων (1946, 1952) και αναφέρεται στα διαφορετικά είδη συντάξεων, με αυτές που καλύπτουν τις περιπτώσεις γήρατος, χηρείας και πρόωρης αναπηρίας (1952, 1959) να εμφανίζονται πιο συχνά, όντας οι πιο ευάλωτες κατηγορίες. Αυτή επρόκειτο να αποτελέσει τη *minimum* κρατική σύνταξη, η οποία θα συμπληρωνόταν από άλλες προσωπικές συνταξιοδοτικές αξιώσεις (1959). Κατά τα άλλα όμως, το κόμμα ενδιαφέρεται για τους ελεύθερους επαγγελματίες (1953, 1957, 1961, 1969), όπως και τα υπόλοιπα κόμματα, τους τραυματίες πολέμου (1959), τους γονείς σε περίπτωση που φύγει ο ένας από τη ζωή (Γονική σύνταξη- 1957) και τους αγρότες (1965) για συνταξιοδότηση. Σχετική προστασία απολάμβαναν και οι γυναίκες εργαζόμενες για τις οποίες το όριο συνταξιοδότησης οριζόταν στα 60 έτη (1957, 1961).

Στο πρόγραμμα του 1952 ξεκαθαριζόταν, επιπλέον, ότι οι βασικές συντάξεις δεν θα υπολογίζονταν σε άλλες κοινωνικές και συνταξιοδοτικές παροχές ενώ στο manifesto του 1961 το κόμμα εμφανιζόταν αποφασισμένο να ολοκληρώσει τη μεταρρύθμιση του συνταξιοδοτικού με τη σύνταξη να φτάνει το 75% του μισθού για τους μισθωτούς με ελάχιστη τα 225 μάρκα ενώ το κράτος θα παρενέβαινε με επιχορηγήσεις όποτε οι ελάχιστες συντάξεις δεν καλύπτονταν από εισφορές. Το 1969 το κόμμα, από την κυβέρνηση πια, υποστήριζε ότι κατέστη δυνατή η αύξηση των συντάξεων κατά 24% σε τρία χρόνια. Πάντως, το συγκεκριμένο κείμενο διαθέτει μέτρα που εμφανίζονται για πρώτη φορά όπως οι συντάξεις νοικοκυριού για τις νοικοκυρές, η σταδιακή εισαγωγή της ελεύθερης επιλογής του ορίου ηλικίας καθώς επίσης και η δυνατότητα υπολογισμού της σύνταξης από τους πολίτες βάσει κάποιων σημείων.

Αναφορικά με τα επιδόματα, οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες αναφέρουν συχνά το επίδομα τέκνου (1952) το οποίο εξειδικεύουν το 1957 όταν υποστηρίζουν ότι θα το δικαιούνται παιδιά από ενός έτους και το 1961 που κρίνουν ότι το 1962 θα είναι η χρονιά που θα εισαχθεί και για το δεύτερο παιδί. Το 1952 το κόμμα προέβλεπε την οικονομική προστασία κατά τη διάρκεια της ασθένειας, της ακούσιας ανεργίας ή της βραχείας εργασίας και το 1957 την οικονομική ασφάλεια για ηλικιωμένους, ανάπηρους, ασθενείς και θύματα πολέμου. Και σε αυτή την περίπτωση, αναμενόταν η αύξηση των επιδομάτων (1953, 1959) αλλά και η ενίσχυση των παροχών μητρότητας (1959) με την προσαρμογή της οικογενειακής επιβάρυνσης στην φορολογία μέσω των επιδομάτων τέκνων (1969). Τέλος, το 1965 το κόμμα συμπεριελάμβανε ειδικές ρυθμίσεις για τις αγροτικές οικογένειες όπως ήταν η πρόσθετη αποζημίωση ή το πρόσθετο επίδομα γήρατος για τους γεωργούς που διαθέτουν τα αγροκτήματα τους για γεωργική διαρθρωτική βελτίωση και εκτός εκμετάλλευσης.

Σε ό,τι αφορά τους Άγγλους Εργατικούς, στο κείμενο του 1950 τονιζόταν ότι ήδη από το 1946 είχαν ξεκινήσει την παροχή οικογενειακών επιδομάτων ενώ την ίδια περίοδο

³²⁸ Τα όσα αναλύουμε στο εξής αποτελούν τμήματα του λεγόμενου *Social Plan*.

είχαν προχωρήσει σε αυξήσεις των συντάξεων.³²⁹ Τη χρονιά που παρέμενε στην κυβέρνηση, το 1951, το LP δεν ζητά την αύξηση των συντάξεων καθώς τα ποσά αυτών *επαρκούν*. Η θετική τους στάση διατηρείται όταν εμφανίζονται ικανοποιημένοι με την *ανάπτυξη των καθεστώτων συνταξιοδότησης στη βιομηχανία και το εμπόριο* και δηλώνουν την πρόθεσή τους να συμπεριλάβουν *όλες τις μορφές απασχόλησης* στο σύστημα εθνικών συντάξεων (1955). Αυτό αλλάζει λίγα χρόνια αργότερα (1959) όταν, λόγω των αυξημένων κρουσμάτων φτώχειας, προτείνεται η *αύξηση της βασικής σύνταξης από 2 λίρες και 10 σελίνια σε 3 λίρες* ενώ διευκρινίζεται ότι το Σχέδιό τους για την Εθνική Συνταξιοδότηση³³⁰ θα συνέβαλε στην *συμπερίληψη των μισθωτών και αυτοαπασχολούμενων*. Το κόμμα συνεχίζει με την πρόταση *αύξησης της σύνταξης χηρείας σε 1 λίρα από 10 σελίνια* και την επανεισαγωγή του επιδόματος ανεργίας που *θα αυξανόταν σε 3 λίρες την εβδομάδα*. Τα οικογενειακά επιδόματα με τα χρόνια έπαυσαν να ανταποκρίνονται στις σύγχρονες ανάγκες και έχρηζαν αναδιοργάνωσης· μια πρώτη προσθήκη θα σχετιζόταν με την αύξησή τους για παιδιά που συνέχιζαν την φοίτησή τους στο σχολείο πέραν της υποχρεωτικής εκπαίδευσης (1964). Τέλος, το 1966 οπότε και το κόμμα βρισκόταν στην κυβέρνηση επεξηγείται ότι οι συντάξεις γήρατος και χηρείας³³¹, τα επιδόματα ασθενείας και ανεργίας, οι συντάξεις πολέμου και βιομηχανικής αναπηρίας *αυξήθηκαν* παρά τη λιτότητα. Επιπλέον, θα παρέχονταν *συμπληρώματα που σχετίζονται με τις αποδοχές κατά τη διάρκεια των πρώτων έξι μηνών ασθενείας, ανεργίας ή χηρείας*.³³²

Προχωρώντας, θα εξετάσουμε σύντομα ζητήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος. Τα κόμματα κάνουν λόγο για το δικαίωμα στην υγεία, άρα την υποχρέωση του κράτους να παρεμβαίνει παρέχοντας δωρεάν υπηρεσίες υγείας και περίθαλψης σε όλους τους

³²⁹ Με τη National Insurance Act (1946) καθιερώθηκαν τα επιδόματα τέκνων και οι εθνικές συντάξεις (1948) που βασιζόνταν στις εισφορές που κατέβαλαν οι συνταξιούχοι όσο εργάζονταν. Το σύστημα αρχικά, υποχρέωνε την καταβολή εισφορών βάσει του pay-as-you-go προκειμένου να εξυπηρετούνταν η χρηματοδότηση όσων ήδη λάμβαναν συντάξεις και όχι για την 'αποταμίευσή' για αυτούς που μελλοντικά θα έφταναν σε ηλικία συνταξιοδότησης. Επιπλέον, λόγω του χαμηλού εισοδήματος που παρείχαν οι εθνικές συντάξεις, οι οποίες δεν συνδέονταν με τις αποδοχές, σταδιακά σημειώθηκαν κινήσεις για πρόσθετα επιδόματα (το πρώτο εισήχθη το 1961) που θα διαμορφώνονταν βάσει αποδοχών. Ωστόσο, σχεδόν το 1/3 των δυνάμει συνταξιούχων, κατόπιν ενθάρρυνσης από την κυβέρνηση, είχαν επιλέξει να συνεχίσουν να εργάζονται. Οι μεταβιβαστικές πληρωμές, πάντως, όντως αυξήθηκαν κατά 49% μεταξύ 1946 και 1950. Bozio A. et al., pp.8-9, 12, 33 (η έκθεση αναλύει εξαιρετικά το καθεστώς των συντάξεων στη Βρετανία από το 1948); Whiting R., όπ.π., p.66; *1940's Origins of the Welfare State*, όπ.π.

³³⁰ Το σύστημα θα χρηματοδοτηθεί με διαβαθμισμένες εισφορές, 5% από τον εργοδότη και 3% από τους μισθωτούς, και μια επιχορήγηση από το Υπουργείο Οικονομικών που θα ισοδυναμεί με το 2% των μέσων εθνικών αποδοχών.

³³¹ Ως κυβέρνηση, το κόμμα αναδιαμόρφωσε τις συντάξεις χηρείας. Sassoon D., όπ.π., σελ.467

³³² Στη δεκαετία του 1960, το ενδιαφέρον στη Βρετανία στράφηκε στις μεγάλες οικογένειες με χαμηλά εισοδήματα που αντιμετώπιζαν προβλήματα, ωστόσο τα επιδόματα για όλα τα παιδιά αυξήθηκαν μόλις το 1968 λόγω του κόστους ενώ υπήρχε πρόνοια ώστε αυτά να μην καταλήξουν σε μη δικαιούχους. Whiting R., όπ.π., pp.181, 184-5

πολίτες του.³³³ Η προληπτική υγειονομική φροντίδα³³⁴ είναι κάτι που απασχολεί εξίσου τους Σουηδούς Σοσιαλδημοκράτες (1944, 1964), τους Βέλγους Σοσιαλιστές (1958, 1961, 1965), τους Γερμανούς Σοσιαλδημοκράτες³³⁵ (1952, 1959, 1965, 1969) και Άγγλους Εργατικούς (1966) με ιδιαίτερη μέριμνα να δίδεται στην καλή υγεία παιδιών και μητέρων.³³⁶ Ιδιαίτερα ενδιαφέρον σημείο αποτελεί η παροχή δημόσιας οδοντιατρικής φροντίδας που συναντάται σε κείμενα του SAP³³⁷ (1944, 1960, 1964), του SPD (1965) αλλά και του LP (1955). Παράλληλα, η προληπτική φροντίδα αφορά και την αντιμετώπιση συγκεκριμένων νόσων: του καρκίνου (PSB: 1949, 1958· SPD: 1961, 1969), των καρδιακών παθήσεων (PSB: 1958· SPD: 1969), της πολιομυελίτιδας (PSB: 1949, 1958), της φυματίωσης (PSB: 1958), της λευχαιμίας ή της ραχίτιδας (SPD: 1961) και του καρκίνου του τραχήλου της μήτρας (LP: 1966).

Ο οικογενειακός γιατρός αποτελεί θέμα σε κείμενα τριών κομμάτων. Σε ό,τι αφορά στους Βέλγους Σοσιαλιστές, εμφανίζεται για πρώτη φορά στο πρόγραμμα του 1965. Οι Άγγλοι Εργατικοί έκριναν τον οικογενειακό γιατρό τη βάση της υγειονομικής περίθαλψης επομένως για την επαρκή οργάνωσή του αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση μια μεταρρύθμιση της λειτουργίας του (1959, 1966). Επιπλέον, δεν τίθετο θέμα χρεώσεων για υπηρεσίες γενικού ιατρού, κάτι για το οποίο το κόμμα ήταν κάθετο (1964). Οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες δεν αναφέρονται ευθέως στο θεσμό του οικογενειακού γιατρού αλλά η περιγραφή των σχετικών σημείων εκεί παραπέμπει. Συνοπτικά, το κόμμα προσπαθεί να διασφαλίσει την ελεύθερη επιλογή γιατρού (1952, 1959, 1961, 1965), συνήθως ιδιώτη, ο οποίος θα φροντίζει για την αποτελεσματικότερη φροντίδα υγείας (1952, 1957), θα λειτουργεί ανεξάρτητα (1959, 1961), θα ελέγχεται (1957) και θα αμείβεται βάσει ατομικών υπηρεσιών (1965).

Τα κόμματα στο σύνολό τους ενδιαφέρονται ειδικά για τη φροντίδα των ηλικιωμένων. Το SAP είχε συμπεριλάβει μέτρα που αφορούσαν στην υγειονομική πρόνοια στο σπίτι, την ενεργή φροντίδα ηλικιωμένων σε δύο περιπτώσεις κειμένων, το 1960 και 1964. Αντίστοιχα, το PSB το 1958 τόνιζε ότι η δημόσια βοήθεια αποτελεί

³³³ Η αντίληψη αυτή συναντάται στο SAP(1948), PSB (1949, 1954, 1958- αυξημένη παρέμβαση σε περίπτωση νοσηλείας (...)) καθορισμός ιατρικών αμοιβών- 1961, 1965), LP (1945, 1955, 1959, 1964) και SPD (1946 & 1959- δημόσια υγειονομική περίθαλψη, 1961- απόρριψη της οικονομικής συμμετοχής του ασφαλισμένου, 1965 & 1969-ελεύθερη νοσοκομειακή περίθαλψη).

³³⁴ Σημασία έχει πάντως ο καλύτερος συντονισμός με το θεραπευτικό κομμάτι της ιατρικής. Αυτό επισημαίνουν τα PSB (1965) και SPD (1952).

³³⁵ Για τους Γερμανούς Σοσιαλδημοκράτες η πρόληψη συνδέεται με την πραγματοποίηση δωρεάν εξετάσεων. Στο κείμενο του 1961 θα διεξάγονταν 1 φορά το χρόνο, σε αυτό του 1965 θα κάλυπταν τους ασφαλισμένους και τους άμεσους συγγενείς τους αλλά και τους συνταξιούχους ενώ σε αυτό του 1969 τονιζόταν ότι η έγκαιρη διάγνωση ασθενειών θα επιτυγχανόταν περαιτέρω μέσω στοχευμένων προληπτικών ιατρικών εξετάσεων.

³³⁶ Συναντάται στο SAP (1944), στο PSB το 1949 οπότε και γίνεται λόγος για τη μείωση της παιδικής θνησιμότητας, στο LP (1950) και στο SPD το 1946 και το 1965 όπου αναφέρονται τα υψηλά ποσοστά βρεφικής και μητρικής θνησιμότητας. Για τις χώρες που μας ενδιαφέρουν, η παιδική θνησιμότητα εμφάνισε τις πιο εντυπωσιακές μεταβολές στη Δυτική Γερμανία και το Βέλγιο: από 78% το 1950 έπεσε στο 49,3 το 1960 στην πρώτη ενώ στη δεύτερη το ποσοστό διαμορφώθηκε στο 46,3% από 76,9%. Στη Σουηδία και το Ηνωμένο Βασίλειο υπήρξε μείωση αλλά όχι τέτοιας κλίμακας. Με στοιχεία από το: Sassoon D., όπ.π., σελ.425

³³⁷ Το οποίο όμως άργησε να εφαρμοστεί, καθώς εισήχθη μόλις το 1974. Sassoon D., όπ.π., σελ.250

κοινωνική υπηρεσία ενώ το 1965 το κόμμα είναι πιο αναλυτικό καθώς, πλην των σχετικών οίκων ευγηρίας και της παροχής βοήθειας προς τους ηλικιωμένους, τονίζεται και το *Εθνικό Ινστιτούτο Ηλικιωμένων*. Το SPD, τέλος, το 1952, αναφέρεται στην *προληπτική βοήθεια ως υποχρεωτική υπηρεσία* που είναι υπεύθυνη για την αξιοπρεπή θεσμική και οικιακή φροντίδα· στο πρόγραμμα του 1959 υπογραμμίζεται ότι η κοινωνική βοήθεια θα πρέπει να παρέχεται σε συνεργασία με ανεξάρτητες εθελοντικές οργανώσεις κοινωνικής πρόνοιας και ιδρύματα αμοιβαίας βοήθειας. Τέλος, το 1965 εισάγεται μια καινοτομία καθώς ασφαλισμένοι, τα μέλη της οικογένειας και οι συνταξιούχοι θα δικαιούνταν πρόσθετα βοηθήματα όπως ορθοπεδικά παπούτσια και ακουστικά και οι ηλικιωμένοι θα λάμβαναν ιδιαίτερη φροντίδα.

Ενδιαφέρον για τις συνθήκες διαβίωσης των ηλικιωμένων δείχνει και το LP, το οποίο τονίζει τη χρησιμότητα της *National Assistance*³³⁸ (1950, 1951) για τις πιο απαιτητικές περιπτώσεις, παράλληλα με τα οφέλη που αποκομίζουν από το *Εθνικό Σύστημα Υγείας* και των κατοικιών που ανεγέρθηκαν ειδικά για εκείνους. Η κατάργηση του *Poor Law* υπήρξε ευεργετική (1950, 1951) ενώ εξαγγελόταν η ίδρυση μιας δωρεάν υπηρεσίας ποδολογίας για τους ηλικιωμένους. Τέλος, διαβάζουμε για την επέκταση της βοήθειας στο σπίτι για τους ηλικιωμένους και τους ασθενείς (1964, 1966) μαζί με την δημιουργία φιλικών και άνετων οίκων ευγηρίας για όσους δεν μπορούν να ζήσουν πια μόνοι τους (1966).

Τίποτα δεν είναι δυνατό αν δεν υπάρχουν οι απαραίτητες υποδομές. Για το λόγο αυτό υπάρχει πρόβλεψη για τη βελτίωσή τους. Ειδικότερα το PSB αναφέρεται στην ίδρυση νέων νοσοκομείων, σανατορίων, κέντρων αποθεραπείας (1949, 1958) αλλά και στην συντήρηση των ήδη υπαρχόντων (1961). Επισημαίνεται, επιπρόσθετα, ο εκσυγχρονισμός του υγειονομικού εξοπλισμού (1950, 1954, 1958) και εξαγγέλλεται η συγκρότηση ενός Νοσοκομειακού σχεδίου βάσει των ελλείψεων κάθε περιφέρειας (1968). Το SPD, παραμένει φειδωλό και σε αυτό το σημείο καθώς σχετικές αναφορές εντοπίζονται μόνο 3 φορές: το 1959 για την παροχή επαρκώς εξοπλισμένων νοσοκομείων, το 1961 για την ίδρυση νέων νοσοκομείων και σανατορίων και το 1965 για την επέκταση των μονάδων και σε αγροτικές κοινότητες.

Οι Άγγλοι Εργατικοί συμφωνούν με το PSB οπότε το 1945 ζητούν την ίδρυση κέντρων υγείας, περισσότερα και καλύτερα νοσοκομεία αλλά και καλές συνθήκες εργασίας για το νοσηλευτικό προσωπικό και τους γιατρούς. Το 1959 τίθενται ως προϋπολογισμός για την ανάπτυξη νοσοκομείων τα 50 εκατομμύρια λίρες ενώ το 1964 τονίζεται η έλλειψη σε κτήρια, καθώς τα 4 που είχαν χτιστεί μέσα σε 20 χρόνια δεν επαρκούσαν, αλλά και σε ειδικευμένο ιατρικό προσωπικό. Τέλος, το 1966 δίνεται

³³⁸ Η υπηρεσία προοριζόταν για όσους δεν είχαν καταβάλει καμιά εισφορά σε ασφαλιστικό ταμείο και, επομένως, δεν δικαιούνταν εθνικής ασφάλισης παρά μόνο ορισμένα επιδόματα. Αυτά καταβάλλονταν σε Βρετανούς πολίτες άνω των 70 ετών που είχαν τουλάχιστον 12 χρόνια διαμονής στο Ηνωμένο Βασίλειο από την ηλικία των 50. Συγκροτήθηκε με νόμο του 1948. Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.89; Bozio A. et al., p.51

έμφαση στις αυξημένες επενδύσεις σε νοσοκομεία ενώ μέχρι το 1970 επρόκειτο να αυξηθούν οι ετήσιες δαπάνες για την κατασκευή νοσοκομείων.

Σε δύο περιπτώσεις, γίνεται λόγος για τις κεντρικές εθνικές υπηρεσίες: Οι Βέλγοι Σοσιαλιστές επαναφέρουν στα κείμενά τους την *Εθνική Υπηρεσία Υγείας* (1954, 1958, 1961), η οποία κεντρικά θα φρόντιζε για την περίθαλψη του πληθυσμού και οι Άγγλοι Εργατικοί, αντίστοιχα, για πρώτη φορά το 1945 αναφέρονται στο *Εθνικό Σύστημα Υγείας*³³⁹ (*National Health Service*) και μετά ξανά το 1950 οπότε είχαν ψηφιστεί και άλλες σχετικές Πράξεις. Από αυτό το σημείο και ύστερα το LP, όπως και με την *National Insurance Act*, επαναλαμβάνει τις παροχές αυτές ως βασικές του επιτυχίες τονίζοντας τα οφέλη, οικονομικά και υγειονομικά, που αποκομίζουν οι πολίτες και ιδιαίτερα οι πιο αδύναμοι.

Από το 1961, επιπλέον, οι Βέλγοι Σοσιαλιστές αναδεικνύουν την ανάγκη *φαρμακευτικής μεταρρύθμισης*. Το 1965 το κόμμα κάνει λόγο για την *εκκαθάριση της φαρμακευτικής αγοράς* και την *δωρεάν χορήγηση φαρμάκων σε συνταξιούχους, χήρες, ανάπηρους και ορφανά*. Το 1968, τέλος, διαβάζουμε για τον *εξορθολογισμό* της φαρμακευτικής αγοράς ως προς την παραγωγή και τα τιμολόγια. Ανάλογη θέση για τη δωρεάν παροχή φαρμάκων μέσω *συνταγών* συναντάται στους Άγγλους Εργατικούς το 1955,³⁴⁰ 1959, 1964. Τέλος, σύμφωνα εμφανίζεται και το SPD που συμπεριλαμβάνει στις θέσεις του την *ιατροφαρμακευτική κάλυψη* (1952, 1965).

Στα σχετικά με την εκπαίδευση ζητήματα, μας ενδιαφέρουν κυρίως πιο τυπικές λεπτομέρειες που σχετίζονται με τη συγκρότηση του συστήματος και πώς θα διασφαλιζόταν η άσκηση του δικαιώματος των πολιτών στη γνώση και τη μόρφωση. Με αυτό ως δεδομένο, τα κόμματα διαπιστώνουμε ότι φροντίζουν πρωτίστως για τη διασφάλιση της δωρεάν εκπαίδευσης σε δημόσια σχολεία.³⁴¹ Αυτό από μόνο του όμως δεν αρκούσε. Για διάφορους λόγους, κυρίως επιβίωσης, υπήρχαν νέοι οι οποίοι είτε δεν πήγαιναν καθόλου στο σχολείο είτε δεν το τελείωναν.³⁴² Έτσι, οι Σοσιαλδημοκράτες υποστήριζαν την εισαγωγή, αρχικά, και επέκταση αργότερα της

³³⁹ Το Εθνικό Σύστημα Υγείας στη Μ. Βρετανία υπό τη σύγχρονη μορφή του συστάθηκε το 1946 και χρονολογικά άρχισε να λειτουργεί το 1948 παρέχοντας δωρεάν *ιατρική* και *οδοντιατρική* περίθαλψη. Η Εργατική κυβέρνηση ήθελε αρχικά τον πλήρη έλεγχο των ιατρών από το κράτος, ωστόσο, οι αντιδράσεις των Συντηρητικών ήταν τέτοιας κλίμακας που ο Υπουργός Υγείας Aneurin Bevan υποχρεώθηκε να κάνει πίσω και να δεχθεί τη δημιουργία Πανεπιστημιακών Νοσοκομείων τα οποία θα παρείχαν υπηρεσίες και επί πληρωμή (Bergoupiou A. & Manin B., όπ.π., p.89; Droz J., όπ.π., pp.564-5; Sassoon D., όπ.π., σελ.249). Επιπλέον, το κόμμα πρότεινε τη συγχώνευση του *Υπουργείου Συντάξεων και Εθνικής Ασφάλισης*, αλλά και του *Εθνικού Συμβουλίου Συνδρομής* το 1955 στο *Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας* και το 1966 στο *Υπουργείο Κοινωνικών Ασφαλίσεων*.

³⁴⁰ Περιλαμβάνονται και τα *γυαλιά οράσεως*.

³⁴¹ Στοιχείο που εντοπίζεται στα κείμενα των ετών 1944/ 1960 (για τη πρωτοβάθμια εκπαίδευση) του SAP, 1945/ 1946/ 1950/ 1954/ 1958/ 1961 του PSB, 1946/ 1957/ 1959 (για την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση) του SPD, 1945/ 1950/ 1955/ 1959 (μόνο για την δευτεροβάθμια) του LP. Στο Βέλγιο η πρωτοβάθμια εκπαίδευση εισήχθη το 1914, η υποχρεωτική ως τα 14 έτη το 1921 και το 1958 προχώρησε ο εκδημοκρατισμός της δευτεροβάθμιας και ανώτατης. Piaser A., όπ.π., p.194

³⁴² Δεν είναι τυχαία η έμφαση που δίδεται από τους Βέλγους Σοσιαλιστές στην αύξηση του αριθμού των μαθητών της τάξης του 62% συγκριτικά με το διάστημα 1950-51 και 1957-58 (1958) και από τους Σουηδούς Σοσιαλδημοκράτες αντίστοιχα (1964).

υποχρεωτικής εκπαίδευσης.³⁴³ Σημαντικό κομμάτι, βέβαια, αποτελούσε η μεταρρύθμιση των δομών του εκπαιδευτικού συστήματος για την επίτευξη του εκδημοκρατισμού και της ελεύθερης πρόσβασης σε αυτό από όλους τους πολίτες δίχως την ύπαρξη ταξικών ή άλλων εμποδίων αλλά και ο εκμοντερνισμός του σε σύγχρονα δεδομένα. Όχι μόνο στη βασική, αλλά και στην ανώτατη.³⁴⁴

Για όσους δεν ενδιαφέρονταν για την ανώτατη εκπαίδευση επιδιώκοντας πιο απτές γνώσεις, υπήρχε, όπως εξετάσαμε ήδη σε προηγούμενο Κεφάλαιο, πρόβλεψη για ενίσχυση της επαγγελματικής εκπαίδευσης. Επιπλέον, ακόμα και εκείνοι που τελείωναν νωρίς το σχολείο θα είχαν την ευκαιρία *εθελοντικής, δύο χρόνων minimum, συμμετοχής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση μετά από το δημοτικό*, όπως πρότεινε το SAP και το LP το 1964, ή αλλιώς στην *part time εκπαίδευση* (ιδιαίτερα όσοι σταματούσαν το σχολείο στα 15. LP: 1955). Το SPD, αντίστοιχα, το 1969,³⁴⁵ έκανε λόγο για τις *εκπαιδευτικές άδειες που θα επέτρεπαν στους εργαζομένους να προωθήσουν την επαγγελματική και πολιτική εκπαίδευσή τους και κοινωνική πρόοδο*.

Η υλοποίηση του οποιουδήποτε σχετικού σχεδίου προϋπέθετε, φυσικά, την επέκταση των σχολικών κτηρίων αλλά και τη συντήρηση των ήδη υπαρχόντων. Με το θέμα αυτό καταπιάνονται τα στελέχη του PSB, του LP και του SPD. Τα κόμματα αυτά συμφωνούν στην ανάγκη *οικοδόμησης νέων σχολικών κτηρίων* (PSB: 1949/ 1954/ 1958/ 1965, LP: 1950/ 1964/ 1966,³⁴⁶ SPD: 1952, 1957) με το SPD στα κείμενα των ετών 1952 και 1957 να συμπεριλαμβάνει τους *βρεφονηπιακούς και παιδικούς σταθμούς*, τη στήριξη στους δήμους για την *επέκταση των σχολείων* (1957) και τον

³⁴³ Τα κόμματα διαφοροποιούνται ως προς τη διάρκεια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Ειδικότερα, το SAP, το 1952, την ορίζει στα 9 έτη (Η συζήτηση εισαγωγής της υποχρεωτικής εκπαίδευσης στη Σουηδία διεξαγόταν ήδη από το 1947-48 όταν τελικά εισήχθη το 1962 για τα παιδιά 7-16 ετών. Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.77; Eley G., όπ.π., σελ.571; Sassoon D., όπ.π., σελ.231). Το PSB την ορίζει μέχρι τα 16 έτη (1949, 1961), ως τα 15 έτη (1958) ή αρχικά μέχρι τα 16 και σταδιακά μέχρι τα 18 (1965) (η ρύθμιση το 1965 όριζε τα 14 έτη. Sassoon D., όπ.π., σελ.573). Τα 16 έτη βρίσκουν σύμφωνο και το LP (1945, 1964, 1966) ενώ το 1950 το κόμμα υπενθυμίζει την επέκταση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης με το Νόμο του 1944 [Επρόκειτο για έναν αρκετά μετριοπαθή νόμο με τον οποίο ορίστηκε ότι η υποχρεωτική εκπαίδευση θα έφτανε τα 15 έτη, πρωτίστως για παιδιά που προέρχονταν από ανώτερα στρώματα της εργατικής τάξης, ενώ δεν γινόταν η οποιαδήποτε αναφορά στην επαγγελματική εκπαίδευση. Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.89; Sassoon D., όπ.π., σελ.231, 573; και *School Leaving Age in Britain History* (2019, November 27) <https://study.com/academy/lesson/school-leaving-age-in-britain-history.html> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)]. Το SPD το 1952 και 1957 ορίζει την υποχρεωτική εκπαίδευση αρχικά στα 9 έτη με πρόβλεψη να επεκταθεί στα 10, στο πρόγραμμα του 1959 επρόκειτο να επεκταθεί στα 10 χρόνια ενώ αυτό μεταβάλλεται ελαφρώς το 1961 όταν ορίζεται ότι ο ένας χρόνος θα ήταν *εθελοντικός*.

³⁴⁴ Εντοπίζεται συμφωνία μεταξύ των Σουηδών Σοσιαλδημοκρατών (1944, 1960), των Βέλγων Σοσιαλιστών [1946, 1950, 1958, 1965 (μεγάλη σημασία δίδει το κόμμα στην ανάπτυξη της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης σε *περιφερειακό επίπεδο*), 1968 (*Τα πανεπιστήμια πρέπει να ανταποκρίνονται στις οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες των περιφερειών*), των Άγγλων Εργατικών (1950) και Γερμανών Σοσιαλδημοκρατών (1952). Επιπλέον, LP, PSB και SPD τάσσονται υπέρ της αύξησης των *οικονομικών βοηθημάτων*, όπως υποτροφιών, προς ενίσχυση αυτών που επιθυμούσαν πραγματικά να σπουδάσουν.

³⁴⁵ Από το 1970, επιπλέον, θα εισαγόταν η *Education Promotion Act*.

³⁴⁶ Ο προϋπολογισμός του *προγράμματος κατασκευής σχολικών κτηρίων* θα αυξανόταν από 84 εκατομμύρια λίρες σε 138.

εκσυγχρονισμό τους (1965). Επιπλέον, το πρόγραμμα του 1954 των Βέλγων Σοσιαλιστών αναφέρεται στη βελτίωση του *σχολικού εξοπλισμού*.

Ένα άλλο σημείο στο οποίο συμφωνούν τρία από τα τέσσερα κόμματα είναι η υποχρέωση του κράτους να εισαγάγει ορισμένα κοινωνικά μέτρα στο χώρο του σχολείου. Τα πιο συνήθη από αυτά στο PSB αφορούν στην *ιατρική επιθεώρηση* (1949), τις *καντίνες* στα σχολεία και τα *εστιατόρια* στα πανεπιστήμια (1958, 1965) ενώ στην περίπτωση του LP μιλάμε κυρίως για *φτηνό και δωρεάν γάλα και συμπληρώματα διατροφής* (1950). Οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες αντίστοιχα, στο manifesto του 1957 συμπεριελάμβαναν την *προσφορά πρωινού γάλακτος σε όλα τα παιδιά του σχολείου και του νηπιαγωγείου*.

Οι Άγγλοι Εργατικοί και οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες αναδεικνύουν, τέλος, το σημαντικό πρόβλημα που αντιμετώπιζαν οι χώρες τους με τις πολυπληθείς τάξεις. Έτσι, στα κείμενα των ετών 1950/ 1959/ 1964/ 1966 και 1957/1961 αντίστοιχα, τα κόμματα αναφέρονται στην *ανάγκη μείωσης των μαθητών στις τάξεις*³⁴⁷ ενώ επιπλέον, προέβλεπαν *προσλήψεις περισσότερων δασκάλων* (LP: 1955, 1964, 1966· SPD: 1952, 1961) προκειμένου να καλυφθούν οι κενές θέσεις. Το 1955, το LP πρότεινε την *επιθεώρηση όλων των ιδιωτικών σχολείων* ενώ ανεδείκνυε ένα επιπλέον θέμα που αξιολογούταν αρνητικά και έπρεπε να καταργηθεί (1955, 1959, 1964, 1966): η *11-plus examination*.³⁴⁸

Πολοδομική ανασυγκρότηση

Η τελευταία ενότητα του παρόντος Κεφαλαίου σχετίζεται με αυτό που τελικά έφτασε να χαρακτηριστεί *πολεοδομική ανασυγκρότηση*. Έφτασε, διότι δεν τέθηκε επί τάπητος εξαρχής ως τέτοια. Πρωταρχικός στόχος των Σοσιαλδημοκρατών ήταν η προνοιακή κάλυψη σε ανάγκες στέγασης κυρίως λόγω παλαιότητας, μερικής ή ολικής καταστροφής των ήδη υπαρχόντων κατοικιών,³⁴⁹ αύξησης του πληθυσμού³⁵⁰ ή, όπως

³⁴⁷ Το LP το 1959 και 1964 υποστήριζε ότι οι μαθητές, τόσο στα σχολεία πρωτοβάθμιας όσο και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, έπρεπε να μην ξεπερνούν τους 30.

³⁴⁸ Το Eleven-plus ήταν μια εξέταση στην οποία υποβάλλονταν οι μαθητές στην τελευταία τάξη του δημοτικού σχολείου και, αναλόγως την επίδοσή τους σε αυτήν, καθοριζόταν σε ποιο τύπου σχολείου της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης θα συνέχιζαν. Wikipedia.org, λήμμα: *Eleven-plus* (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

³⁴⁹ Σύμφωνα τον Eley (Eley G., όπ.π., σελ.537), περίπου 4 εκατομμύρια σπίτια καταστράφηκαν στην Αγγλία κατά τη διάρκεια του πολέμου ενώ την περίοδο κορύφωσης του προβλήματος το 1946, εκείνοι που κατέληξαν να προχωρήσουν σε καταλήψεις κενών στρατοπέδων έφτασαν τις 45.000. Αντίστοιχα, η Miller (Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.165) προσδιορίζει τις κατεστραμμένες κατοικίες στη Γερμανία στα 2.5 εκατομμύρια με επιπλέον 4 να φέρουν ζημιές καθιστώντας τα επικίνδυνα. Ο Wertheimer (Wertheimer, R. G., 'The Miracle of German Housing in the Postwar Period', *Land Economics*, Vol. 34, No. 4, 1958, pp.338-9) τονίζει ότι οι ανάγκες της Γερμανίας από το 1945 υπολογίζονταν σε 5.8 εκατομμύρια μονάδες εφόσον 2.3 εκατομμύρια από τα υπάρχοντα το 1939 είχαν είτε καταστραφεί πλήρως είτε κρίνονταν ακατάλληλα, ενώ παράλληλα είχε σημειωθεί έλλειμμα 3.5 εκατομμυρίων μονάδων καθώς έπρεπε να στεγαστούν οι πρόσφυγες και οι νέες οικογένειες. Χάρη σε ορισμένες επισκευές το συνολικό νούμερο έπεσε στις 4.8 εκατομμύρια μονάδες.

³⁵⁰ Στο manifesto του 1956, οι Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες διαθέτουν μια ολόκληρη ενότητα αφιερωμένη στην πολιτική κατοικιών. Εκεί, δίδεται έμφαση στο γεγονός ότι λόγω της *αστικοποίησης*,

θα εξετάσουμε στο επόμενο Κεφάλαιο, η διοργάνωση μεγάλων δημόσιων έργων για να στηριχθεί η πλήρης απασχόληση. Συγκεντρωτικά, τα κόμματα φαίνεται ότι συμφωνούν ως προς τα βασικά σημεία:

- ❖ Εκκαθάριση των φτωχογειτονιών και κατεδάφιση παλαιών κατοικιών
- ❖ Οργανωμένη και ενεργητική πολιτική κατοικιών
 - Κατασκευή νέων, ευρύχωρων και οικογενειακών
 - Οικονομικές διευκολύνσεις είτε για αγορά είτε για ενοικίαση
 - Ανάπτυξη κοινωνικής στέγασης
- ❖ Οργανωμένα μέσα μεταφοράς / Επέκταση του οδικού δικτύου

Το πρώτο σημείο στο οποίο συμφωνούν τα προς εξέταση κόμματα είναι η εκκαθάριση των *φτωχογειτονιών*. Το ζήτημα αυτό εντοπίζεται στο LP (1950, 1959, 1964, 1966), στο SAP (1944), στο PSB³⁵¹ (1958, 1961) και στο SPD (1953, 1961) ενώ συντριπτικά ακόμα μεγαλύτερη έμφαση δίδεται στην οικοδόμηση νέων κατοικιών.³⁵² Παραδοσιακά, καθετί σχετικό αφορούσε στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης της εργατικής τάξης. Πλέον, τα μέτρα στοχεύουν στην εξυπηρέτηση του *λαού*, πρώτα λόγω των αυξημένων αναγκών και δευτερευόντως λόγω του ανοίγματος στις μεσαίες τάξεις.

Ενδιαφέρον εμφανίζουν τα κείμενα της δεκαετίας του 1960 και αυτό διότι σε τρεις διακριτές περιπτώσεις τα κόμματα περιγράφουν συγκεκριμένα την αστική ανοικοδόμηση και αναμόρφωση. Αρχικά, το LP³⁵³ στο *manifesto* του 1964 αναφερόμενο στον *περιφερειακό προγραμματισμό*, δηλώνει ότι είναι *απαραίτητος* μεταξύ άλλων για να *καθαρίσει το άσχημο, σημαδεμένο πρόσωπο της βιομηχανικής Βρετανίας*: το 1966 τονίζεται η ανάγκη *σχεδιασμένης αστικής ανανέωσης* με τη δυνατότητα ίδρυσης *νέων πόλεων* προς αποσυμφόρηση των μεγάλων αστικών κέντρων. Στη δεύτερη περίπτωση, το PSB, αρχικά το 1946 υπογραμμίζει την οργανωμένη *αστικοποίηση* επί προδιαγραφών ενώ, το 1965, με *βάση ένα ολοκληρωμένο αναπτυξιακό πρόγραμμα*, θα αντιμετωπίζονταν βασικές ανάγκες της καθημερινής ζωής και *θα παρέχονταν ο καταλληλότερος εδαφικός προσορισμός για την επίτευξη της κοινωνικής, πολιτιστικής, οικονομικής και τεχνικής υποδομής*.

Πιο αναλυτικό εμφανίζεται το SPD. Το κόμμα επισημαίνει την ανάγκη ολοκλήρωσης των σχετικών με τον *χωροταξικό και πολεοδομικό σχεδιασμό* (1961, 1969), που

υπάρχει ακόμα πρόβλημα και επομένως κρίνεται αναγκαία η *κινητοποίηση πόρων* για την αύξηση των οικοδομών. Επιπλέον, το LP με τη σειρά του έκανε λόγο για την περαιτέρω ανοικοδόμηση των αναπτυσσόμενων περιοχών (1950) και για τον *διαρκώς αυξανόμενο πληθυσμό* (1966).

³⁵¹ Επιπλέον, οι Βέλγοι Σοσιαλιστές στο κείμενό τους το 1946 επεδίωκαν την *ανακατασκευή των κατεστραμμένων οικημάτων* και το 1965 την *κατεδάφιση* των παλαιών κατοικιών. Οι Άγγλοι Εργατικοί, αντίστοιχα, το 1950 επεδίωκαν την σταδιακή αντικατάσταση των παλιών αγροτικών κατοικιών με νέες ή, ανακαίνισης των παλαιών οικημάτων (1966).

³⁵² Η πολιτική όλων των κομμάτων είναι ιδιαίτερα ενεργητική και μάλιστα οι Βέλγοι Σοσιαλιστές (1965), οι Άγγλοι Εργατικοί (1964) και Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες (1944, 1960) συμπεριλαμβάνουν κανόνες *απαλλοτριώσεων*.

³⁵³ Κατά τα χρόνια της πρώτης εργατικής κυβέρνησης μεταξύ 1945-1951, το κόμμα είχε ψηφίσει Νόμο για τις κατασκευές και το πολεοδομικό σχεδιασμό. Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.89; Droz J., όπ.π., p.565

όφειλαν να συμβαδίζουν με την ενεργειακή πολιτική, τις μεταφορές και τον οικισμό, ενώ υποστηρίζει ότι θα ολοκληρωνόταν μέχρι το 1983 (1961). Το κείμενο του 1965 είναι ιδιαίτερα αναλυτικό· το κόμμα έδινε έμφαση στην ζωτικής σημασίας και κατόπιν αξιοποίησης των επιστημονικών μελετών σχετικά με τις δυνατότητες μιας αποτελεσματικής περιφερειακής πολιτικής ανανέωση των πόλεων, δήμων και χωριών³⁵⁴ ενώ δρομολογούταν η αυξημένη συμμετοχή των δήμων στα φορολογικά έσοδα για την δυνατότητα επιδότησης των απαραίτητων έργων. Ως στόχος, δε, του κόμματος οριζόταν η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης του λαού που θα οδηγούσε σε ίση αξία τους ανθρώπους σε όλα τα μέρη της χώρας.

Τα κόμματα συμφωνούν στην ανάγκη ανέγερσης πολλών, καινούργιων και άνετων κατοικιών οι οποίες θα προσφέρονται υπό ευνοϊκούς όρους σε κατηγορίες ανθρώπων και οικογένειες που έχρηζαν προστασίας και υποστήριξης. Επίσης, δε, προσδιορίζουν ποσοτικά πόσες ήταν/ θα είναι οι υπό ανέγερση κατοικίες σύμφωνα με το σχέδιό τους:

- ❖ Το SAP στο manifesto του 1964 υποστήριζε ότι οι κατασκευές έφτασαν τα 68.000 διαμερίσματα το 1960 ενώ το 1964 αναμένονταν να φτάσουν τις 85.000. Αποτέλεσμα αυτών, ήταν η μετακόμιση ενός εκατομμυρίου ανθρώπων σε νέα διαμερίσματα και ο στόχος του κόμματος ήταν η ανοικοδόμηση ενός εκατομμυρίου καινούργιων κατοικιών σε βάθος δεκαετίας.
- ❖ Το LP στο manifesto του 1950 επεσήμαινε ότι από τα χρόνια του πολέμου ως κυβέρνηση είχε ολοκληρώσει πάνω από ένα εκατομμύριο σπίτια ενώ το 1951 ότι είχε παραδώσει 1.300.000 νέες κατοικίες και το σχέδιό του προέβλεπε επιπλέον 20.000 ανά έτος που προορίζονταν κυρίως για μίσθωση. Το 1964 ο στόχος μεταβαλλόταν σε 400.000 νέα οικήματα, που θα προσφέρονταν τόσο για ενοικίαση όσο και για αγορά. Το κείμενο του 1966 τονίζει ότι εν έτη 1965 και όντας κυβέρνηση το κόμμα ξεπέρασε τις ελλείψεις και αύξησε τα καινούργια σπίτια σε 383.000, ενώ επιπλέον, ο κυβερνητικός στόχος ήταν 500.000 κατοικίες μέχρι το 1969/70.
- ❖ Το PSB το 1949 κάνει λόγο για 150.000 νέες κατοικίες για τους εργαζομένους, το 1950 για 250.000 για την αντιμετώπιση της ανεργίας, το 1954 για 100.000 που θα προορίζονταν προς ενοικίαση και το 1958 υποστήριζε ότι θα ανοικοδομούνταν 100.000 νέες κατοικίες εντός 4 χρόνων. Στα κείμενα των ετών 1961 και 1965 οι νέες κατοικίες ανέρχονταν σε 60.000 ανά έτος, με το κείμενο του 1965 να διευκρινίζει τον χρονικό ορίζοντα των 4 χρόνων για την ολοκλήρωσή τους.
- ❖ Το SPD³⁵⁵ παρέχει συγκεκριμένα νούμερα σε 2 μόνον περιπτώσεις. Στο πρόγραμμα του 1949 οπότε και σημειωνόταν έλλειμμα στην διάθεση κατοικιών

³⁵⁴ Προβλέπονταν συγκεκριμένα μέτρα: η αποκατάσταση των παλαιών κατοικημένων περιοχών, ο έλεγχος της κερδοσκοπίας γης και η ανάπτυξη νέων οικοδομικών εκτάσεων σε λογικές τιμές. Η Βουλή, μάλιστα, είχε πρόσφατα ψηφίσει νόμο για τον χωροταξικό σχεδιασμό.

³⁵⁵ Η επέκταση των κατασκευών εντοπίζεται στα περισσότερα από τα κείμενα του κόμματος (1952, 1959, 1961, 1965, 1969). Επιπλέον, εκλάμβανε ως αναγκαίο τον έλεγχο του κατασκευαστικού τομέα (1946, 1952, 1953) και τη σίγουρη εξασφάλιση των απαραίτητων κεφαλαίων (1952, 1953) που θα οδηγούσε στην εφαρμογή *Housing Construction Law* (1952) και θα στόχευε, από τη μία πλευρά, στην καθολικότητα των κατασκευαστικών οδηγιών για όλη την ομοσπονδία (1952) και από την άλλη, στην

κατά πέντε εκατομμύρια με 170.000 άνεργους οικοδόμους. Το κόμμα, τότε, με το Πρόγραμμα Στέγασης για τη Δυτική Γερμανία προέβλεπε την κατασκευή ενός εκατομμυρίου νέων κατοικιών για 4 χρόνια. Κατόπιν το 1953, με τη *Housing Act* είχαν κατασκευαστεί 1,4 εκατομμύρια διαμερίσματα με ανάγκες για περίπου πέντε εκατομμύρια ακόμα.

Ως ευνοϊκοί μεταφράζονταν οι όροι που σχετίζονταν είτε με τη διευκόλυνση λήψης στεγαστικών δανείων και την διατήρηση συγκριτικά χαμηλών τιμών στην αγορά κατοικιών, είτε με τον έλεγχο των ενοικίων ώστε αυτά να παρέμεναν προσιτά. Για τον λόγο αυτό, δινόταν μέριμνα και στην στήριξη της νεολαίας, όπως είδαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο. Πιο συγκεκριμένα, το SAP στο πρόγραμμα του 1944 και στα πλαίσια υποστήριξης των οικογενειών, τόνιζε ότι *η κοινότητα εγγυάται ευρύχωρη και καλή στέγη σε προσιτές τιμές για οικογένειες με παιδιά και μη προνομιούχες ομάδες*. Το SAP επέδειξε υπευθυνότητα στην *αποτροπή της ανόδου του κόστους στον τομέα των κατοικιών και επεδίωκε να συνεχίσει στην ίδια κατεύθυνση (1948, 1952)*.³⁵⁶ Το manifesto του 1956 τονίζει ότι οικονομικές διευκολύνσεις, όπως οι *ρυθμίσεις ενοικίων, οι εκπτώσεις σε κατοικίες, τα κατά προτεραιότητα στεγαστικά δάνεια και οι επιδοτήσεις*, συνέβαλλαν στην αύξηση των πολιτών, ανεξαρτήτως οικονομικής άνεσης ή τάξης, που θα μπορούσαν να μείνουν σε καλύτερα σπίτια. Στο πρόγραμμα του 1960, τέλος, εμφανίζεται πιο ξεκάθαρα ο έλεγχος των ενοικίων όταν γίνεται λόγος για την *ανάγκη θέσπισης νομοθεσίας μισθωμάτων που να εξασφαλίζει τους κατοίκους ενάντια στις αυθαιρεσίες και τα αθέμιτα ενοίκια*.

Οι Βέλγοι Σοσιαλιστές το 1949 υποστήριζαν την ευνοϊκή χορήγηση *στεγαστικών δανείων σε νέους ανθρώπους, τα οποία όφειλαν να είναι και άτοκα (1965)*, ενώ έκαναν λόγο και για προσιτές μισθώσεις (1950, 1958) και διασφάλιση των απαραίτητων εγγυήσεων στους *ιδιοκτήτες (1950)*. Οι συνθήκες έπρεπε να εξυπηρετούν το σύνολο του πληθυσμού στην απόκτηση νέων σπιτιών (1968). Επιπλέον, το 1961 μιλούν για την *ενθάρρυνση στην αγορά επίπλων και οικιακού εξοπλισμού* γεγονός που τους οδηγεί σε συμφωνία με τους Σουηδούς Σοσιαλδημοκράτες οι οποίοι στο πρόγραμμα του 1944 επεδίωκαν την *βελτίωση του οικιακού εξοπλισμού*.

Οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες παραμένουν κάπως συγκρατημένοι εμπρός στο ενδεχόμενο να εισαγάγουν στον προγραμματικό τους λόγο πολλές οικονομικές διευκολύνσεις για την εξασφάλιση στέγασης.³⁵⁷ Πάρα ταύτα και σε συμφωνία με τα άλλα κόμματα, επιδιώκουν τον έλεγχο των ενοικίων (1952, 1959) ώστε να πληρούνται

κατασκευή φθηνότερων οικογενειακών διαμερισμάτων (1952, 1953). Η Γερμανία κινήθηκε εξαιρετικά γρήγορα στον τομέα των κατασκευών ενώ φρόντισε ώστε ένα σημαντικό κομμάτι των επενδύσεων να ενισχύσει αυτές τις ανάγκες καθώς το 1958 συνέχιζε να υφίσταται έλλειμμα σε κατοικίες. Οι κυβερνητικές κινήσεις, επιπλέον, συνέβαλλαν ώστε το πρόγραμμα να σταθεροποιηθεί και να μην στερέψει από πόρους καθώς κινητοποίησε ιδιωτικά κεφάλαια. Wertheimer, R. G., όπ.π., pp.338-41

³⁵⁶ Πράγματι, το κόμμα με τις ρυθμίσεις του στον τομέα των κατοικιών συνέβαλε καθοριστικά στη διάθεση αρκετών κατοικιών με κυρίαρχο το κράτος στο εγχείρημα αυτό. Droz J., όπ.π., p.561

³⁵⁷ Στη Γερμανία υπήρχαν ήδη ορισμένα βοηθήματα όπως ενδεικτικά φορολογικά κίνητρα, ενθαρρύνοντας την ιδιωτική αποταμίευση. Wertheimer, R. G., όπ.π., pp.342-5

κοινωνικά κριτήρια κατά τον καθορισμό του ποσού και οι ενοικιαστές να είναι συνεπείς αλλά παράλληλα να προστατεύονται (1957, 1969).³⁵⁸ Δίδεται, μάλιστα, έμφαση στους *συνταξιούχους* και όσους δικαιούνται *επιδοτήσεις ενοικίου* (1952, 1969). Φυσικά, αυτό δεν σήμαινε ότι τα δικαιώματα των ιδιοκτητών δεν θα εξασφαλιζόνταν (1965). Η χορήγηση *δανείων* υπό ευνοϊκούς όρους και χαμηλά επιτόκια αποτελεί ένα επιπλέον μέτρο που επιστρατεύει το κόμμα, απευθύνεται όμως κυρίως σε νέες *οικογένειες* (1965). Φαίνεται να ανησυχεί έντονα για το ενδεχόμενο *κερδοσκοπίας* στο χώρο των κατασκευών σε βάρος όσων επιθυμούσαν να *αγοράσουν* μια κατοικία ή οικοπέδα για την ανέγερση ενός νεόδμητου οικήματος. Η πιθανότητα αυτή επισημαίνεται με σκοπό, αφενός, να καταπολεμηθεί (1959, 1965) και, αφετέρου, για να *εξορθολογηθεί* το σύστημα (1961).

Οι Άγγλοι Εργατικοί το 1945 τονίζουν ότι *δεν πρέπει να υπάρχουν περιοριστικές ενιαίες τιμές*³⁵⁹ που να παραμένουν *ψηλά και να προκαλούν* (οικονομική) *αιμορραγία στον φορολογούμενο, τον ιδιοκτήτη και τον ενοικιαστή*. Στα πλαίσια προσπαθειών ώστε *κάθε οικογένεια να έχει το δικό της ξεχωριστό σπίτι*, το κόμμα εξήγγειλε την *συνέχιση των ελέγχων μισθώσεων* παράλληλα με την *αναθεώρηση του σχετικού νόμου για να δικαιωθούν οι ιδιοκτήτες, οι καταστηματάρχες και οι επιχειρηματίες* (1950, 1951). Το 1959, βέβαια, γίνεται αναφορά στην *ανάγκη αποκατάστασης της επιδότησης στέγασης και στην προσφορά φθηνού χρήματος για κατοικίες*. Το 1964 τα *καινούργια σπίτια* στη, μέσω *απαλλοτριώσεων* αποκτηθείσα, *γη θα παρέμεναν απόλυτη περιουσία των ιδιοκτητών τους όσο θα στεκόταν το σπίτι* ενώ προβλεπόταν ένα ευρύ πρόγραμμα για *προσιτές κατοικίες*.

Στο Ηνωμένο Βασίλειο η συντριπτική πλειονότητα των κατοικιών προς ενοικίαση ήταν δημόσιες και επίσημα ονομάζονταν *council houses*. Συνήθως σε συγκροτήματα των δύο ή τεσσάρων, την ανέγερση τους αναλάμβαναν οι τοπικές κοινωνίες.³⁶⁰ Έτσι εξηγείται η μόνιμη ανάμειξη των δημόσιων αρχών στα κείμενα των Εργατικών όταν η συζήτηση κινείται γύρω από σπίτια και μισθώσεις. Το 1955, έτσι, κρίνοντας ότι η *στέγαση είναι μια κοινωνική υπηρεσία*, καταγγέλλουν τους νόμους των Συντηρητικών για τα μισθώματα και τις επισκευές (*Rents and Repairs Acts*) ενώ σκοπεύουν να ζητήσουν, ειδικότερα, *από τις τοπικές αρχές την υποβολή σχεδίων για τη σταδιακή ανάληψη και τον εκσυγχρονισμό της ιδιωτικής ιδιοκτησίας υπό καθεστώς ενοικίασης, με την επιφύλαξη δίκαιης αποζημίωσης* ενώ θα δινόταν στους μισθωτές η *ευκαιρία να αγοράσουν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας των σπιτιών τους*.³⁶¹ Το 1959, η θέση

³⁵⁸ Το κόμμα, μάλιστα, είχε ψηφίσει έναν ευνοϊκό νόμο *μισθώσεων* με τον οποίο προστατεύονταν *εκατομμύρια ενοικιαστές*.

³⁵⁹ Συγκριμένα αναφέρουν τα *price rings* που προκύπτουν εντός των καρτέλ όταν οι συνεργαζόμενες επιχειρήσεις ορίζουν από κοινού τις τιμές για τις προσφερόμενες υπηρεσίες και προϊόντα για να αυξήσουν τα κέρδη τους και να περιορίσουν τον ανταγωνισμό. *Cartels*, (χ.χ.), https://www.economicsonline.co.uk/Business_economics/Cartels.html, (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

³⁶⁰ Wikipedia.org, λήμματα: *Council House & Public housing in the United Kingdom* (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

³⁶¹ Ιδιαίτερες ήταν οι συνθήκες που ίσχυαν στη χώρα για την ιδιοκτησία. Ιστορικά, οι άνθρωποι νοίκιαζαν τα σπίτια που κατοικούσαν ενώ ιδιοκτήτες ήταν πολύ λίγοι. Αυτό άλλαξε αρχικά στο Μεσοπόλεμο ενώ στις δεκαετίες 1950 και 1960 σημειώθηκε μια αύξηση στην ιδιοκατοίκηση. Στόχος

επαναλαμβάνεται και το κόμμα προτείνει τα τοπικά συμβούλια να αναλάβουν σπίτια των οποίων το μίσθωμα ελέγχεται και ενοικιάζονται αλλά δεν έχουν ανακαινισθεί από τους ιδιώτες ιδιοκτήτες τους ώστε να τα επισκευάσουν και να εξασφαλίσουν δίκαια ενοίκια· κάθε ενοικιαστής θα είχε την ευκαιρία να αγοράσει πρώτα από το Συμβούλιο το σπίτι στο οποίο ζει. Το 1964 μεταξύ της εκτέλεσης ενός νέου προγράμματος εκσυγχρονισμού παλαιών κατοικιών προβλέπεται εκ νέου η εξαγορά όσων δεν πληρούν τις προδιαγραφές από την τοπική κοινότητα με την παράλληλη καταχώρηση του δικαιώματος του ενοικιαστή να καταστεί ιδιοκτήτης. Το 1966 εξαγγέλλεται η αύξηση του *council building* με την παροχή των κοινοτήτων με το αντίστοιχο επιτόκιο 4% για την οικοδόμηση των νέων κατοικιών ώστε να μην υπάρξουν αυξήσεις στους ήδη υφιστάμενους ενοικιαστές των *council houses*.

Το 1957 ψηφίστηκε από τους Συντηρητικούς η Rent Act που περιόριζε ολοκληρωτικά τους ελέγχους των ενοικίων στα μεγαλύτερης αξίας σπίτια και την οποία το LP είχε την πρόθεση να καταργήσει (1959, 1964, 1966).³⁶² Επιπλέον, τα τελευταία τρία από τα κείμενα που διαθέτουμε³⁶³ συμφωνούν στα εξής σημεία:

- ❖ στην αποκατάσταση της ασφάλειας της μίσθωσης σε μη ελεγχόμενα σπίτια
- ❖ στην άρση της απουσίας ελέγχων
- ❖ στην διευθέτηση των ενοικίων σε δίκαιη βάση
- ❖ στην παροχή της δυνατότητας στους ενοικιαστές με μακροχρόνιες μισθώσεις να αγοράσουν τα δικά τους σπίτια

Περαιτέρω, ενδιαφέρον παρουσιάζει η θέση για την κοινωνική στέγαση. Στα κείμενα των Σουηδών Σοσιαλδημοκρατών εμφανίζεται μόνο μία φορά στο manifesto του 1944 το οποίο υπογραμμίζει την ολοκλήρωση της πολιτικής για την κοινωνική στέγαση και την επέκτασή της προκειμένου να προσφέρει σε όλους υγιή, ευρύχωρη και προσιτή στέγαση. Από εκεί και ύστερα, οι αναφορές είναι έμμεσες όπως στο κείμενο του 1952 όπου γίνεται λόγος για την ενίσχυση των οικογενειών με παιδιά χάρη στο επίδομα κοινωνικής στέγασης ή στα κείμενα των ετών 1956 και 1960 όταν διαβάζουμε για την υποχρέωση της κοινωνίας να ενισχύσει οικογένειες, ανύπαντρες μητέρες, ανάπηρους και συνταξιούχους.

Οι Βέλγοι Σοσιαλιστές εμφανίζουν ως ζήτημα την κοινωνική στέγαση σε δύο περιπτώσεις: στο κείμενο του 1961, όπου διαβάζουμε για τη φιλελεύθερη πρόσβαση στην ιδιοκτησία και στη μίσθωση κοινωνικών κατοικιών και σε αυτό του 1965. Η δεύτερη περίπτωση είναι πιο αναλυτική από την πρώτη. Αρχικά, το κόμμα επιδιώκει την ανοικοδόμηση 10.000 κοινωνικών κατοικιών ανά έτος για τα επόμενα 4 χρόνια.

όλων των κυβερνήσεων, τέλος, ήταν η ενίσχυση της ιδιοκτησίας. *A brief history of home ownership in Britain* (2014, February 27), <https://www.historyextra.com/period/modern/a-brief-history-of-home-ownership-in-britain/> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

³⁶² Το Εργατικό Κόμμα όντως κατήργησε το νόμο.

³⁶³ Αξιόλογες θέσεις περιέχουν τα manifestos των ετών 1964 και 1966 όπου ορίζεται ως αποδεκτό διάστημα μακροχρόνιας μίσθωσης τα 21 και πλέον χρόνια για όσους ενοικιαστές θα ενδιαφέρονταν να αγοράσουν τα σπίτια που νοίκιαζαν και η παροχή, βάσει νόμου, βασικής προστασίας σε όλους σχεδόν στο σπίτι τους ιδιαίτερα αν αυτό κινδυνεύει να χαθεί σε περιπτώσεις μακράς μίσθωσης, αντίστοιχα.

Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται, επίσης, στην αναθεώρηση της νομοθεσίας σχετικά με την κοινωνική στέγαση, καθώς και στους ισχύοντες κανονισμούς σχετικά με την κατοχή κοινωνικών κατοικιών. Επιπλέον, πραγματοποιούνταν μια παρέμβαση στη λειτουργία του ιδιωτικού τομέα καθώς το κόμμα τον υποχρέωνε να διατηρεί στο οικοδομικό του πρόγραμμα ένα σταθερό και επαρκές ποσοστό κατοικιών που να είναι προσβάσιμο σε ανθρώπους με μέτρια κατάσταση οι οποίες θα χρηματοδοτούνταν μέσω της χρηστής διαχείρισης των περιουσιακών στοιχείων της δημόσιας ιδιοκτησίας.³⁶⁴

Οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες, τέλος, συμπεριλαμβάνουν επίσης ορισμένες διατάξεις για την κοινωνική στέγαση.³⁶⁵ Αρχικά, το κόμμα τονίζει την απαραίτητη δέσμευση κεφαλαίων για την ύπαρξη μόνιμων και ομοιόμορφων πηγών χρηματοδότησης για τις δημόσιες / κοινωνικές κατοικίες (1952, 1953) για την επαρκή στέγαση οικογενειών (1952, 1969). Στο manifesto του 1957 το κόμμα υπογράμμισε ότι η κοινωνική κατοικία όφειλε να προμηθεύσει με υγιεινά και φτηνά διαμερίσματα τη μερίδα του πληθυσμού με χαμηλά εισοδήματα, σε αυτό του 1961 συσχετιζόταν με την ανακαίνιση των ξεπερασμένων συνοικιών και σε αυτό του 1965 έπρεπε να επεκταθεί στη Ζώνη. Το 1969 διαμήνυε την επιτυχημένη επανεκκίνηση του προγράμματος για την κοινωνική στέγαση, από τη θέση της κυβέρνησης πια.

Το θέμα των κατοικιών υπήρξε μεν ανέκαθεν σημαντικό για τη σουηδική Σοσιαλδημοκρατία, αλλά εντάθηκε ακόμα περισσότερο όταν στα πλαίσια εφαρμογής του μοντέλου Rehn-Meidner (που θα αναλύσουμε στην επόμενη ενότητα), το Συμβούλιο Αγοράς Εργασίας προωθούσε την μετεκπαίδευση και κινητικότητα των εργαζομένων (σε προσπάθειες καταπολέμησης της ανεργίας) προς τις περιοχές με αναπτυσσόμενη βιομηχανία.³⁶⁶ Έτσι, προέκυψε και η αναμενόμενη πολεοδομική αναμόρφωση. Ωστόσο, η ενηλικίωση των baby boomers τη δεκαετία του 1960 επανάφερε το έλλειμμα των κατοικιών.³⁶⁷ Το 1965 σημειώθηκε η κορύφωση των δημόσιων επενδύσεων για την οικοδόμηση κατοικιών που έμεινε στην ιστορία ως 1 εκατομμύριο σπίτια.³⁶⁸

Κάτι που βρίσκει τρία από τα εξεταζόμενα κόμματα σύμφωνα είναι ο συντονισμός των μεταφορών και η επέκταση του οδικού δικτύου. Αυτό το συγκεκριμένο, συνδέεται βέβαια και με την επέκταση ενός βασικού καταναλωτικού αγαθού που δεν ήταν άλλο από το αυτοκίνητο.³⁶⁹ Οι Βέλγοι Σοσιαλιστές στο πρόγραμμά τους το 1965 προσέβλεπαν στην αποτελεσματική οδική υποδομή και την επίλυση των προβλημάτων κυκλοφορίας. Επιπλέον, στόχευαν σε σύγχρονα και γρήγορα δίκτυα

³⁶⁴ Η πρώτη κρατική παρέμβαση στον τομέα της κοινωνικής στέγασης έλαβε χώρα το 1919 και συνέβαλε στην μετέπειτα ενεργή κινητοποίησή του. Parti Socialiste, όπ.π., pp.24, 130

³⁶⁵ Στη Γερμανία η συμμετοχή της κεντρικής κυβέρνησης στις κατασκευές ήταν συνηθισμένη και είχε ξεκινήσει προπολεμικά ενώ είχε βοηθήσει πολύ κόσμο χάρη στα χαμηλά ενοίκια στα οποία προσφέρονταν καινούργιες μονάδες. Με το νόμο του 1950 προγραμματίστηκε η κατασκευή 300.000 κοινωνικών κατοικιών μέχρι το 1956, ύστερα 1962. Wertheimer, R. G., όπ.π., pp.339-40, 345

³⁶⁶ Aylott N., όπ.π., p.191; Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.76

³⁶⁷ Υπενθυμίζουμε ότι το SAP αντί να ενθαρρύνει την αύξηση των γεννήσεων, προσπαθούσε να τις συγκρατήσει.

³⁶⁸ Χίλσον Μ., όπ.π., σελ.137

³⁶⁹ Mazower M., όπ.π., σελ.117-8

δημόσιων μεταφορών και στην ανάγκη καλύτερου συντονισμού τους ενώ υπογράμμιζαν την ανάγκη αναθεώρησης του νομικού καθεστώτος των επιχειρήσεων αστικών μεταφορών. Στο πρόγραμμα του 1968 υποστήριζαν την εξέλιξη της οδικής υποδομής σε σύγχρονη και γρήγορη και της βελτίωσης των σιδηροδρόμων με την επέκταση της ηλεκτροδότησης και των εκσυγχρονισμένων διωρύγων. Επιπλέον, θα προέκυπτε γενικότερα η εξειδίκευση των μέσων μεταφοράς.

Οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες αναδεικνύουν, όμως, τις ανεπάρκειες και τους κινδύνους που εμφανίζει το οδικό δίκτυο με αποτέλεσμα τον αυξημένο αριθμό τροχαίων ατυχημάτων (1957, 1961) παράλληλα με τα αναμενόμενα καθημερινά προβλήματα. Για τον λόγο αυτό το αίτημα επέκτασης και βελτίωσης του οδικού δικτύου³⁷⁰ σε ολόκληρη την επικράτεια³⁷¹ επαναφέρεται συχνά στα γερμανικά προγραμματικά κείμενα (1957, 1961, 1965, 1966, 1969). Πέραν αυτού, το κόμμα δίνει έμφαση στην εκπαίδευση στην οδική ασφάλεια για την αντιμετώπιση της κατάστασης (1961, 1969). Αναφορικά με τις μεταφορές, το κόμμα τονίζει την ανάγκη καλύτερης σύνδεσης των προβληματικών περιφερειακών περιοχών με τα κέντρα βιομηχανικής παραγωγής (1952) άρα την υποχρέωση κεντρικού συντονισμού (1953) και σχεδιασμού (1965) τους. Με τη σειρά τους ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για το εθνικό δίκτυο μεταφορών ενώ επιδιώκουν την αποτελεσματική αναδιάρθρωση των αστικών συγκοινωνιών (1961, 1965) αλλά και την ανάπτυξη μέσων καλύτερης σύνδεσης των μητροπολιτικών πόλεων με την περιφέρεια (1965).

Αντίστοιχα, οι Άγγλοι Εργατικοί στο manifesto του 1945 επισημαίνουν τις απαραίτητες εγκαταστάσεις μεταφοράς ενώ το 1964 τονίζουν την κυκλοφοριακή συμφόρηση και ανακοινώνουν ένα εθνικό σχέδιο για τις μεταφορές που θα κάλυπτε τα εθνικά δίκτυα οδικών, σιδηροδρομικών και διαύλων επικοινωνιών και τα οποία θα συντονίζονται κατάλληλα με τις αεροπορικές, ακτοπλοϊκές και λιμενικές υπηρεσίες ενώ θα διακόπτονταν τα μεγάλα κλεισίματα των σιδηροδρόμων. Το κείμενο προέβλεπε, επίσης, συγκεκριμένες προδιαγραφές για τα εμπορικά οχήματα σε μια προσπάθεια να διασφαλιστεί η ασφάλεια στους δρόμους, τον εκσυγχρονισμό των δημόσιων συγκοινωνιών και την επέκτασή τους στην επικράτεια παράλληλα με την ανάπτυξη νέων δρόμων. Το κυκλοφοριακό κομφούζιο επαναλαμβάνεται ως πρόβλημα στο κείμενο του 1966 με την υποχρέωση βελτίωσης των δημόσιων συγκοινωνιών και του συντονισμού των οδικών και των σιδηροδρομικών μεταφορών να κυριαρχεί· προγραμματίζεται, επιπλέον, η επέκταση των περιφερειακών μεταφορών σε συνδυασμό με την κατασκευή δρόμων.

Η αποκατάσταση και η επέκταση ηλεκτροδότησης μαζί με την ύδρευση στο σύνολο της επικράτειας αποτελεί θέμα που εντοπίζεται πρωτίστως στους Άγγλους Εργατικούς. Ήδη από το manifesto του 1945 γίνεται λόγος στις αποδοτικές υπηρεσίες

³⁷⁰ Σε αυτό συμπεριλαμβάνονται και οι πλακόστρωτοι αγροτικοί δρόμοι. Στο manifesto του 1965 εξήγγειλε την υλοποίηση ενός εκτεταμένου προγράμματος κατασκευής οδών που θα ξεκινούσε το 1966, ανεξαρτήτως οικονομικών συνθηκών.

³⁷¹ Η χρηματοδότηση θα λάμβανε χώρα ανάλογα με την αρμοδιότητα κάθε επιπέδου διοίκησης (1965) ενώ θα συνέβαλε και η φορολογία (1961).

κοινής ωφέλειας μεταξύ των μέτρων οικοδομικής πολιτικής, ενώ σε αυτό του 1950 τονίζονται τα θετικά αποτελέσματα από την εθνικοποίηση χάρη στην οποία η ηλεκτρική ενέργεια έφτασε σε περισσότερα σπίτια και αγροκτήματα κάθε χρόνο ενώ εξαγγέλλεται ότι στα επόμενα πέντε χρόνια θα σημειωνόταν ταχύτερη πρόοδος στην ηλεκτροδότηση της υπαίθρου. Επιπλέον, το κόμμα πρότεινε η παροχή νερού να αποτελέσει μια απόλυτα δημόσια ευθύνη, ώστε το συντομότερο δυνατόν να φθάσει σε κάθε αγροτική περιοχή άφθονο νερό παράλληλα με την επέκταση της αποχέτευσης. Το θέμα επαναφέρεται το 1951 με την εξάπλωση της παροχής ηλεκτρικού ρεύματος, νερού και αποχέτευσης στις αγροτικές περιοχές και το 1959 με την προώθηση της καθυστερημένης αναδιοργάνωσης των υδροηλεκτρικών έργων υπό δημόσια ιδιοκτησία. Τέλος, το 1966 αναφέρεται η ανάγκη αντιμετώπισης των προβλημάτων στην ύδρευση και το αποχετευτικό σύστημα γενικά.

2.3 Οικονομική πολιτική

Εισαγωγή

Όταν ολοκληρώθηκε ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος, τα ευρωπαϊκά κράτη όφειλαν να εκκινήσουν τις διαδικασίες ανασυγκρότησης. Με τα ΑΕΠ των χωρών κατακερματισμένα και τις ανάγκες πολλές τα κόμματα, ειδικά κατά την πενταετία 1945-1950, επιχείρησαν να συνδυάσουν στα οικονομικά τους προγράμματα μέτρα για την αποκατάσταση των άμεσων ζημιών αλλά και για τη μελλοντική ανάπτυξη των χωρών τους. Επιπλέον αυτών, μεταξύ των αιτημάτων, βρίσκονταν στοιχεία που συνδέονταν με την μέχρι πρότινος εμπόλεμη κατάσταση, ιδιαίτερα την γρήγορη καταβολή των πολεμικών αποζημιώσεων.³⁷² Παράλληλα, από τη δεκαετία του 1950 τα φιλοευρωπαϊκά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, SPD και PSB, αναγνώριζαν τις ευρωπαϊκές, οικονομικές τους δεσμεύσεις δεδομένο που φυσικά διατύπωσαν και στον προγραμματικό τους λόγο.³⁷³ Το LP πραγματοποίησε σχετική αναφορά μόλις το 1966 υπέρ της ΕΖΕΣ, όπως ήταν αναμενόμενο.

³⁷² Αυτό το σημείο ανιχνεύεται κυρίως στα πρώτα μεταπολεμικά κείμενα: των ετών 1950 και 1954 του PSB, 1955 και 1959 του LP. Το SPD το 1949 αντιδρά σχετικά αλλά στο πρόγραμμα του 1952 ξεκαθαρίζει ότι το κράτος, υπεύθυνα, θα καλύψει το ύψος των αποζημιώσεων από το ναζιστικό καθεστώς.

³⁷³ Συνοπτικά, δηλώνονταν τα εξής: το SPD υπογράμμιζε την αφοσίωσή του στην παν-Ευρωπαϊκή πολιτική της πλήρους απασχόλησης, της βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου και της στενής οικονομικής συνεργασίας (1952) ενώ τα κείμενα της επόμενης δεκαετίας υποστηρίζουν πιο ένθερμα την ενοποίηση καθώς σε αυτό του 1965 το κόμμα υπογραμμίζει ότι οι βάσεις της Συνθήκης ΕΟΚ και η περαιτέρω εφαρμογή της δεν πρέπει να τεθούν υπό αμφισβήτηση. Αντίστοιχα, το 1969, έκρινε ότι μια σταθερή ευρωπαϊκή κοινότητα είναι σημαντική για την οικονομική (μας) ανάπτυξη. Σε παρόμοιο πνεύμα είναι διατυπωμένες οι θέσεις του PSB καθώς στο πρόγραμμα του 1954 διατυπωνόταν η σε βάθος προσαρμογή της βελγικής οικονομίας στις νέες συνθήκες της κοινής αγοράς άνθρακα και χάλυβα, ενώ λίγα χρόνια αργότερα (1958) το κόμμα αναφερόταν στην ΕΚΑΕ, στην κοινή αγορά και στην ΕΖΕΣ με την εφαρμογή των όσων προβλέπονταν για τα επαγγέλματα (δυστυχώς, δεν παρέχονται περισσότερες λεπτομέρειες, ωστόσο, το κόμμα κατά πάσα πιθανότητα εννοούσε την αναγνώριση επαγγελματικών προσόντων, επομένως τον συντονισμό της εθνικής νομοθεσίας, βάσει ευρωπαϊκής οδηγίας, με στόχο τον περιορισμό των εμποδίων σχετικών με την επαγγελματική κατάρτιση από τα κράτη- μέλη σε όσους

Μεταξύ των χωρών που μας ενδιαφέρουν στην παρούσα εργασία, η Μ. Βρετανία και το Βέλγιο κατέγραψαν βραδύτερους ρυθμούς ανάπτυξης ενώ η Σουηδία και η Δυτική Γερμανία ιδιαίτερα υψηλούς,³⁷⁴ με αποτέλεσμα η τελευταία να χαρακτηριστεί *οικονομικό θαύμα*. Η Σουηδία υπήρξε εξίσου ενδιαφέρουσα περίπτωση λόγω των υψηλών μεταπολεμικών ρυθμών ανάπτυξης που πέτυχε, σε συνδυασμό με το σταδιακό «κλείσιμο» της ψαλίδας σε όρους ανισοτήτων. Αυτό το τελευταίο επετεύχθη χάρη στην, μεταξύ άλλων, άμβλυνση των μισθολογικών διαφορών μεταξύ των εργαζομένων (οι μισθοί αυξάνονταν στα κατώτερα κλιμάκια και μειώνονταν στα ανώτερα) ανάλογα με τις δεξιότητες και την παραγωγικότητα, σε συνδυασμό με τις πολιτικές πρόνοιας που εφάρμοσε.³⁷⁵

Βασικά μακροοικονομικά μεγέθη

Λίγα λόγια για κάποιες γενικές αρχές της μακροοικονομικής θεωρίας είναι χρήσιμα καθώς η ίδια η οικονομική πολιτική των κομμάτων θα χαρακτηριζόταν αρκετά προωθημένη. Η ανάλυση, δε, των κοινών προγραμματικών θέσεων, όπου είναι εφικτό, κρίνουμε ότι οφείλει να ακολουθήσει την σειρά των μεγεθών όπως θα αναλυθούν εδώ για λόγους ορθότητας αλλά και λογικής συνέχειας. Ειδικότερα:³⁷⁶

1. Το *ΑΕΠ* (Ακαθάριστο Εγχώριο προϊόν) είναι είτε το σύνολο των δαπανών για τελικά προϊόντα και υπηρεσίες σε διάστημα ενός έτους είτε το σύνολο των εισοδημάτων που δημιουργήθηκαν σε διάστημα ενός έτους είτε η προστιθέμενη αξία όλων των κλάδων της οικονομίας.
2. Η εξέλιξη του ΑΕΠ μας υποδεικνύει τους ρυθμούς *οικονομικής μεγέθυνσης*.
3. Οι *δαπάνες του ΑΕΠ* διακρίνονται στην κατανάλωση (ιδιωτική και δημόσια) και στις επενδύσεις (ιδιωτικές και δημόσιες).
4. Η μελέτη του *εργατικού δυναμικού* (το σύνολο των εργαζομένων και όσων αναζητούν εργασία) μας παρέχει τα στοιχεία για την *απασχόληση*, την *ανεργία* και την *παραγωγικότητα* της εργασίας, που έχει σημασία για τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου.
5. Ο *πληθωρισμός* είναι η παρατεταμένη αύξηση των τιμών.
6. Οι *εξωτερικές συναλλαγές* μιας χώρας διακρίνονται σε κατηγορίες για να υπολογίζεται αποτελεσματικότερα το σύνολο των πιθανών δοσοληψιών. Παρακάτω, θα μιλήσουμε για το *ισοζύγιο πληρωμών* που συμπεριλαμβάνει κάθε πιθανή δοσοληψία μιας χώρας με το εξωτερικό. Το *ισοζύγιο πληρωμών πρέπει να ισοσκελίζεται, ενώ αν το εμπορικό έλλειμμα δημιουργεί έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών, η χώρα πρέπει να το καλύψει με την εισροή*

πολίτες επιθυμούσαν να εξασκήσουν το δικαίωμά τους στη μόνιμη εγκατάσταση. Μούσης Ν., όπ.π., σελ.103-6). Τα κείμενα της δεκαετίας του 1960 (1961, 1965, 1968) επεσήμαιναν την υποχρέωση επαγρύπνησης της κυβέρνησης για την υλοποίηση όσων μέτρων υπολείπονταν στα πλαίσια συμμετοχής του Βελγίου στην κοινή αγορά.

³⁷⁴ Mazower M., όπ.π., σελ.105

³⁷⁵ Droz J., όπ.π, p.560; Moschonas G., όπ.π., p.63; Pontusson J., 'Great Controversies: Whither Social Europe?', *Challenge*, Vol. 49, no. 6, 2006, p.46-7; Scase R., p.320-1

³⁷⁶ Ακολουθούμε τη λογική του βιβλίου του Ιορδάνογλου Χ., *Η Ελληνική Οικονομία στη «Μακρά Διάρκεια» 1954-2005*, Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2008 και ειδικότερα για το κομμάτι αυτό ανατρέξαμε στις σελίδες 53-7, 59, 84, 90, 93, 112, 117-21, 125-6, 129-31, 142-3

καθαρών κεφαλαίων στο λογαριασμό κεφαλαίου. Αν αυτό δεν φτάσει, τα συναλλαγματικά αποθέματα της κεντρικής τράπεζας κινδυνεύουν να εξαντληθούν, με αποτέλεσμα η χώρα αυτή να καταλήξει να δανείζεται δημιουργώντας έτσι χρέη.

7. Τέλος, τα πρωτογενή πλεονάσματα ή ελλείμματα προκύπτουν από τη διαφορά ανάμεσα στις ετήσιες δαπάνες και τα έσοδα. Το δημόσιο χρέος μιας χώρας αποτελείται από τα συσσωρευμένα, σε συγκεκριμένο χρόνο, δάνεια που έχει συνάψει η χώρα.

Επικρατούσα σχολή οικονομικής σκέψης: Κεϋνσιανισμός

Η σχολή σκέψης που συνδέθηκε με τη σοσιαλδημοκρατία υπήρξε ο κεϋνσιανισμός. Από θεωρητικής άποψης, έδωσε τη δυνατότητα υλοποίησης μιας *ιδανικής εκλογικά συγκυρίας μεταξύ των κλαδικών συμφερόντων της εργατικής τάξης και του εθνικού συμφέροντος*³⁷⁷ και παράλληλα συνέβαλε στη χρηματοδότηση του κράτους πρόνοιας. Ο John Maynard Keynes ήταν γνωστός ακαδημαϊκός πολύ πριν από την κρίση του 1929. Απλώς, τότε, η φήμη του εκτοξεύτηκε. Η θεωρία του για τους λόγους που προκαλείται μια ύφεση και την αλληλένδετη σχέση της με την ανεργία υπήρξε υποδειγματική· επίσης, σε ό,τι μας ενδιαφέρει, αξιοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τους Σοσιαλδημοκράτες. Ο Keynes υποστήριζε ότι όσα χρήματα δεν ξοδεύονταν, αποταμιεύονταν. Οι συσσωρευμένες αποταμιεύσεις, όμως, δεν είναι απόλυτο ότι θα γίνουν επενδύσεις, ακόμα και αν τα επιτόκια για την σύναψη δανείων είναι χαμηλά. Με άλλα λόγια, η ύφεση προκαλείται όταν προτιμάται η αποταμίευση από την κατανάλωση κυρίως λόγω της ανισορροπίας που προκαλείται.

Μόνον ένας θα μπορούσε να παρέμβει για να ρυθμίσει την οικονομία: το κράτος. Το κράτος οφείλει να επέμβει, όταν οι πολίτες δεν καταναλώνουν και οι αποταμιεύσεις συσσωρεύονται, με την υλοποίηση μεγάλων δημόσιων έργων. Η μείωση της φορολογίας αποτελεί άλλο πιθανό μέτρο αντιστάθμισης, με τη διαφορά ότι έτσι οι καταναλωτές έχοντας υψηλότερο καθαρό εισόδημα θα ξοδέψουν περισσότερα, αυξάνοντας πάλι τις δαπάνες της οικονομίας. Τέλος, μια κάποια επιρροή μπορεί να ασκήσει και η νομισματική πολιτική, εφόσον τα χαμηλά επιτόκια ενεργοποιούν τις επενδύσεις, άρα και τις δαπάνες της οικονομίας. Η μεταπολεμική μεικτή οικονομία προέβαλε την ενίσχυση του κρατικού παρεμβατισμού, με κυριότητα του κράτους επί σοβαρών βιομηχανιών, χωρίς τον αποκλεισμό των ιδιωτικών επιχειρήσεων.³⁷⁸

Ο κεϋνσιανισμός προϋπέθετε αυξημένη ζήτηση για τον περιορισμό της ανεργίας, δεδομένων των εκτεταμένων προσλήψεων ανέργων με σταθερές τιμές. Τελικά, όμως, η καμπύλη Phillips έδειξε ότι τα χαμηλά ποσοστά ανεργίας συνήθως συνοδεύονταν από υψηλότερο πληθωρισμό και αντίστροφα, τα υψηλά ποσοστά ανεργίας από χαμηλά επίπεδα πληθωρισμού. Η εθνική κυβέρνηση σε κάθε περίπτωση δύνατο να ρυθμίσει τη ζήτηση κάνοντας χρήση των μέσων που αναφέραμε, τις δαπάνες και τους

³⁷⁷ Moschonas G., όπ.π., p.21

³⁷⁸ Οι δύο παράγραφοι που περιγράφουν τις βασικές πτυχές του κεϋνσιανισμού βασίστηκαν στο: Kishtainy N., όπ.π., σελ.165-74, 194-8, 251-9

φόρους, αλλά και την εισοδηματική πολιτική³⁷⁹ προς την αντίθετη κατεύθυνση αν έκρινε ότι έπρεπε να συγκρατήσει την οικονομία.³⁸⁰

Σύγκριση

Για το παρόν Κεφάλαιο, η λίστα των κοινών θέσεων είναι σαφώς μεγαλύτερη από τις προηγούμενες. Ως θεματική ενότητα, μαζί με το ακριβώς προηγούμενο Κεφάλαιο, απασχολεί συγκριτικά περισσότερο τα κόμματα. Πιο συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν τα εξής κοινά σημεία:

- ❖ Εξυγίανση των δημόσιων οικονομικών
- ❖ Ισοσκελισμός ισοζυγίου πληρωμών
- ❖ Ρύθμιση δημοσίου χρέους
- ❖ Επίτευξη ισοσκελισμένων προϋπολογισμών
- ❖ Σχεδιασμός της οικονομίας
- ❖ Αποδοχή της ελεύθερης αγοράς
 - Επέκταση του ελεύθερου ανταγωνισμού
 - Προστασία της ιδιωτικής πρωτοβουλίας
 - Καταπολέμησης των μονοπωλίων και των καρτέλ
- ❖ Επίτευξη υψηλών ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης
 - Πραγματοποίηση επενδύσεων, κυρίως δημόσιων αλλά και ιδιωτικών
 - Μεγέθυνση της κεφαλαιαγοράς
 - Φορολογικά κίνητρα
 - Κρατικές επιχορηγήσεις
 - Χρηματοπιστωτικό σύστημα
 - Διευκολυντική πιστωτική πολιτική προς τους τομείς προτεραιότητας
 - Νομισματική πολιτική
 - Σταθερότητα ισοτιμιών
 - Έλεγχος του πληθωρισμού
 - Επίτευξη υψηλών ρυθμών ανόδου της παραγωγικότητας
- ❖ Μέτρα που άπτονται της αγοράς εργασίας:
 - Πολιτική πλήρους απασχόλησης
 - Αντιμετώπιση της ανεργίας
 - Equal pay for equal work
 - Διαμόρφωση των μισθών μέσω της διατήρησης των καθεστώτων συλλογικών διαπραγματεύσεων
- ❖ Χάριν της βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου:
 - Διατήρηση της αγοραστικής δύναμης μέσω:
 - Σταθερών τιμών και συγκράτησης του πληθωρισμού

³⁷⁹ Eley G., όπ.π., σελ.567

³⁸⁰ Kishtainy N., όπ.π., σελ.257-8

- Ευνοϊκή εισοδηματική πολιτική σε συνδυασμό με την τιμαριθμική αναπροσαρμογή μισθών ή/και κοινωνικών παροχών
- Της προστασίας και ενημέρωσης των καταναλωτών
- ❖ Πρωτογενής τομέας: Αγροτική παραγωγή
 - Αύξηση της παραγωγής και διεύρυνσή της
 - Διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις
 - Ρύθμιση του καθεστώτος ιδιοκτησίας γης
 - Τιμολογιακή πολιτική προς όφελος του παραγωγού
 - Προώθηση συνεταιρισμών
- ❖ Δευτερογενής τομέας: Βιομηχανία
 - Αύξηση της παραγωγής
 - Διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις
 - Εξυγίανση προβληματικών επιχειρήσεων
 - Catch-up καθυστερημένων
 - Επενδύσεις σε υποδομές:
 - Οικονομική ενέργεια
 - Μείωση του κόστους διανομής και επέκταση των μεταφορών

Ρύθμιση οικονομικών προβλημάτων

Οι πρώτες θέσεις οικονομικής πολιτικής που θα αναλύσουμε σχετίζονται με τη διόρθωση προβλημάτων που επιβάρυναν τις εθνικές οικονομίες. Να υπενθυμίσουμε στο σημείο αυτό ότι, όπως είναι φυσικό, η πολεμική προσπάθεια συνεπαγόταν αυξημένες στρατιωτικές δαπάνες που με τη σειρά τους ασκούσαν πιέσεις σε όλους τους άλλους κλάδους της οικονομίας. Εισήχθησαν, έτσι, περιορισμοί διαφόρων τύπων για την κάλυψη αναγκών με δεδομένα έσοδα, με πιο γνωστό αυτό στη διακίνηση και επάρκεια των τροφίμων. Τούτων δοθέντων, μια σημαντική θέση με την οποία καταπιάνονται τα κόμματα είναι η *εξυγίανση των δημόσιων οικονομικών*³⁸¹ εντοπίζεται εξίσου στους Βέλγους Σοσιαλιστές (1946, 1949, 1968), τους Γερμανούς Σοσιαλδημοκράτες (1966), τους Σουηδούς Σοσιαλδημοκράτες (1968) και τους Άγγλους Εργατικούς (1945). Είναι ενδιαφέρον να αναφέρουμε ορισμένα στοιχεία περαιτέρω:

- Σε ό,τι αφορά τους Βέλγους Σοσιαλιστές, η έμφαση που δινόταν στο δημοσιονομικό σχεδιασμό στόχευε στην *αρμονική ανάπτυξη των δημόσιων δαπανών και την επαρκή χρηματοδότηση του συνόλου των δραστηριοτήτων* (1968).
- Οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες τάσσονται υπέρ της συγκράτησης των δημόσιων οικονομικών προειδοποιώντας για την εμφάνιση τυχόν *ελλείμματος στον προϋπολογισμό του 1967 που θα διπλασιαζόταν δίχως*

³⁸¹ Το κόμμα υποστήριζε το 1958 η εξυγίανση των δημόσιων οικονομικών αποτελούσε επιτυχία της σοσιαλιστικής κυβέρνησης 1954-1958. Το Βέλγιο αντιμετώπιζε διαχρονικά πρωτογενή ελλείμματα που δεν οφείλονταν μόνο σε κρίσεις αλλά στον τρόπο διαχείρισής τους από τις πολιτικές ελίτ. Όπως, εκ των υστέρων προέκυψε ως συμπέρασμα, τα βασικά πεδία συγκρούσεων επιλύθηκαν συναινετικά, ωστόσο, αυτό προκάλεσε ζημιά από οικονομική σκοπιά. Hardewyn A., όπ.π., p.281

παρέμβαση το 1968 (1966). Έτσι, το κόμμα έκανε λόγο για μια μεσοπρόθεσμη ποσοτικοποιημένη προεπισκόπηση των δημόσιων οικονομικών και ένα μεσοπρόθεσμο οικονομικό σχέδιο που θα συνέβαλε στην καταγραφή των προτεραιοτήτων για τα δημόσια οικονομικά και τη δημοσιονομική πολιτική των προσεχών ετών.

- Οι Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες μόλις το 1968 πραγματοποίησαν σχετική αναφορά όταν αντιτίθεντο σε μια οικονομική μεταρρύθμιση που θα κατέληγε σε περικοπές σε δραστηριότητες κοινωνικού περιεχομένου ή υπονόμηση των δημόσιων οικονομικών.
- Το Εργατικό κόμμα από την πλευρά του, το 1945, έκανε λόγο για τον έλεγχο των αλλαγών στις δημόσιες δαπάνες μέσω κυβερνητικής δράσης.

Σημαντική, κρίνουμε, είναι η παράθεση των όσων αφορούν τον *loi unique* (Ενιαίο Δίκαιο) στο Βέλγιο, τον οποίο το PSB επιθυμούσε να καταργήσει (1961) εξωτερικεύοντας, παράλληλα, την ανησυχία του για την οικονομική κρίση και τη διεθνή αναξιοπιστία του Βελγίου. Η σημασία του *loi unique* ξεφεύγει από τις καθαρά οικονομικές παραμέτρους, κυρίως λόγω των αλλεπάλληλων γεγονότων που πυροδότησε και εξετάσαμε παραπάνω, όπως ήταν η γενική απεργία του 1960-61 και οι εξελίξεις στο πεδίο των Βαλλόνων. Τι προέβλεπε συγκεκριμένα ο *loi unique* που προκάλεσε τόσο ευρείες αντιδράσεις στους Σοσιαλιστές και τα συνδικάτα;

Η χώρα στις αρχές της δεκαετίας του 1960 βρέθηκε να αντιμετωπίζει ορισμένα σοβαρά προβλήματα οικονομικής φύσεως. Η τότε κυβέρνηση των Φιλελεύθερων-Χριστιανικού Κοινωνικού Κόμματος, ήταν υποχρεωμένη να εισαγάγει μέτρα δημοσιονομικής εξυγίανσης προκειμένου να συγκρατήσει την ήδη τεταμένη κατάσταση. Ορισμένα από αυτά στόχευαν στη συγκράτηση της αύξησης του δημοσίου χρέους και των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Επιπλέον, οι ρυθμίσεις επεκτείνονταν σε άλλους τομείς όπως τη φορολογική πολιτική, τους ελέγχους στους ανέργους και την κοινωνική ασφάλιση ασθενείας- αναπηρίας. Παράλληλα, η κυβέρνηση έστρεψε την προσοχή της και στο δημόσιο τομέα και το καθεστώς που αφορούσε της δημόσιες υπηρεσίες. Λόγω όλων των παραπάνω, σημειώθηκε η εκτεταμένη αντίδραση των αριστερών πολιτικών δυνάμεων (Σοσιαλιστών και Κομμουνιστών) καθώς και των συνδικάτων καταλήγοντας στο ξέσπασμα της Γενικής Απεργίας του 1960-1.³⁸²

Επόμενο κρίσιμο σημείο αποτελούσε ο ισοσκελισμός του ισοζυγίου πληρωμών, δεδομένο που απασχολούσε ιδιαίτερα την περίπτωση της Μ. Βρετανίας. Η χώρα αντιμετώπιζε σοβαρό πρόβλημα από τη δεκαετία του 1940 ενώ μετά το 1945 χρειάστηκε και έλαβε ένα δάνειο από τις ΗΠΑ,³⁸³ ακολούθησε η λήψη μιας σειράς μέτρων λιτότητας κατά την εκδήλωσή του το 1947 και τελικά με την αύξηση των εξαγωγών ισοσκελίστηκε.³⁸⁴ Το πρόβλημα επανεμφανίστηκε τη δεκαετία του 1960

³⁸² Delwit P., όπ.π., p.148; Hardewyn A., όπ.π., p.281

³⁸³ Callaghan J., όπ.π., p.163; Eley G., όπ.π., σελ.543; Hamilton M., όπ.π., p.89; Padgett S. & Paterson W., όπ.π., p.129; Sassoon D., όπ.π., σελ.297-8

³⁸⁴ Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.90; Sassoon D., όπ.π., σελ.268

και αντιμετωπίστηκε καθυστερημένα το 1967.³⁸⁵ Το LP δεν θα μπορούσε παρά να επιδιώκει την απόδοση λύσης στο πρόβλημα του ισοζυγίου πληρωμών (1959, 1964, 1966). Το πλεονασματικό ισοζύγιο πληρωμών ήταν απαραίτητο στα πλαίσια επίτευξης της οικονομικής επέκτασης και πλήρους απασχόλησης και συμπεριλαμβανομένης της ανάπτυξης του εμπορίου της Κοινοπολιτείας (1959). Ενώ το 1966 τονίζεται ότι το πρόβλημα της εκροής κεφαλαίων που επιβάρυνε το ήδη ασθενές ισοζύγιο πληρωμών τελικά περιορίστηκε με την τροποποίηση της φορολογίας των εισοδημάτων στο εξωτερικό και τον επιλεκτικό έλεγχο της εξαγωγής κεφαλαίων, που το κόμμα είχε εισαγάγει ως κυβέρνηση.

Το εξωτερικό ισοζύγιο ήταν κάτι που απασχολούσε έντονα και τους Γερμανούς Σοσιαλδημοκράτες (1965) ενώ στο κείμενο του 1966 τόνιζαν την οικονομική σταθερότητα που επετεύχθη μέσω του Stability Law. Η ύφεση που εκδηλώθηκε το 1966 στη Γερμανία επέβαλε την άμεση λήψη μέτρων από την κυβέρνηση συνασπισμού στην οποία συμμετείχε το SPD. Παράλληλα, συνέβαλε στην επιβράδυνση της γερμανικής οικονομίας, μεταξύ 1966- 69, που ήταν μεν πολυπαραγοντική αλλά συνοδευόταν από σημαντικά πλεονάσματα στο ισοζύγιο πληρωμών.³⁸⁶ Ο Stability Law ψηφίστηκε το 1967 και μαζί με τον Εργασιακό Νόμο (1969) που σταθεροποιούσε την πλήρη απασχόληση, εκκίνησε μια αντικυκλική οικονομική πολιτική, στα πρότυπα του Κεϋνσιανισμού, με ενισχυμένο κρατικό παρεμβατισμό.³⁸⁷

Στο οικείο Κεφάλαιο όπου αναλύσαμε τη διαμόρφωση της σοσιαλδημοκρατικής εξωτερικής πολιτικής, αναφερθήκαμε στην θετική στάση έναντι της επέκτασης του εμπορίου άρα και των εθνικών εξαγωγών. Επεκτείνοντας λίγο τα όσα αφορούν στο ισοζύγιο εξωτερικών πληρωμών, οφείλουμε να αναφέρουμε ότι οι Βέλγοι Σοσιαλιστές (1945, 1958) και οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες (1949, 1952, 1957) τάσσονταν υπέρ της ενίσχυσης των εισαγωγών των χωρών τους, πέραν των εξαγωγών.³⁸⁸ Το ίδιο ίσχυε και για τους Σουηδούς Σοσιαλδημοκράτες εφόσον το μικρό μέγεθος της οικονομίας της Σουηδίας την ενθάρρυνε να είναι εξωστρεφής, άρα να επιδιώκει την επέκταση του εξωτερικού εμπορίου και να επωφεληθεί από αυτό. Ο σίδηρος και η ξυλεία αποτελούσαν τις βασικές εξαγωγίμες ύλες της.³⁸⁹

³⁸⁵ Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.92; Droz J., όπ.π., p.565; Hamilton M., όπ.π., p.120; Minkin L. & Seyd P., όπ.π., pp.125-6; Sassoon D., όπ.π., σελ.468-9; Webb P., όπ.π., p.98 Στα χρόνια της κυβέρνησης του Εργατικού κόμματος το 1964-70 σημειώθηκαν αυξημένες κοινωνικές δαπάνες που επιδείνωσαν την οικονομική κατάσταση της Βρετανίας και την ανάγκασαν να προσφύγει στον εξωτερικό δανεισμό. Sassoon D., όπ.π., σελ.467

³⁸⁶ Sassoon D., όπ.π., σελ.472

³⁸⁷ De Deken J.J., όπ.π., p.91; Padgett S. & Paterson W., όπ.π., p.200

³⁸⁸ Η επέκταση των εξαγωγών αποτελεί θέμα που εντοπίζεται αρκετά συχνά στα προγραμματικά κείμενα του PSB (1945, 1946, 1949, 1958), του SPD (1949, 1957) και του LP [1945, 1950, 1951, 1959, 1964, 1966 (το 1965 το κόμμα είχε καταφέρει να τις αυξήσει κατά 5% σε όγκο και 7% σε αξία κυρίως προς τα κράτη της Κοινοπολιτείας)].

³⁸⁹ Αυτό βέβαια, συνέβη και κατά τη διάρκεια του πολέμου, με βασική χώρα συναλλαγών τη ναζιστική Γερμανία. Brandal N. et al., όπ.π., p.56; Sassoon D., όπ.π., σελ.179; Χίλσον Μ., όπ.π., σελ.120

Αυτό, βέβαια, έρχεται σε αντίθεση με τους Εργατικούς (1950, 1951,³⁹⁰ 1964, 1966) που επεδίωκαν τον περιορισμό τους. Ο λόγος είναι απλός: στις δύο πρώτες περιπτώσεις τα κόμματα επεδίωκαν την πτώση των τιμών των αγαθών για τη διατήρηση της αγοραστικής δύναμης γινωρίζοντας, επομένως, ότι οι εισαγωγές κατά πάσα πιθανότητα θα μετέβαλλαν την προσφορά των αγαθών και θα έριχναν, ενδεχομένως, τις τιμές στα εγχώρια, τάσσονταν υπέρ της επέκτασής τους. Στην περίπτωση όμως των Εργατικών η κατάσταση της εθνικής οικονομίας ήταν τεταμένη λόγω των κρίσεων στο ισοζύγιο πληρωμών, οπότε κρίθηκε ότι η συγκράτηση των εισαγωγών θα ήταν ένα πρώτο μέτρο για να έκλινε με θετικό πρόσημο.³⁹¹

Τελευταίο αίτημα σε αυτή τη θεματική ενότητα συμπεριλαμβάνουμε την κοινή ανησυχία του βελγικού (1958, 1968) και του αγγλικού (1964, 1966) κόμματος για την, γνωστή στην Ελλάδα, *διευθέτηση του δημοσίου χρέους*. Ειδικότερα, το PSB στο πρόγραμμα του 1958 είχε συμπεριλάβει αναλυτικά στοιχεία για τον *ρυθμό αύξησης του δημοσίου χρέους* αλλά και το συνολικό ύψος του, όπως αυτό διαμορφώθηκε, αφενός, επί PSC και της σοσιαλιστικής κυβέρνησης, αφετέρου, προκειμένου να αποδειχθεί ότι το PSB το είχε (ελάχιστα) συγκρατήσει. Το 1968 το κόμμα διαπίστωνε *αύξηση του δημοσίου χρέους* (45 δις φράγκα) σε *διάστημα 2 ετών* από τους πολιτικούς του αντιπάλους.³⁹² Αντίστοιχα, στο LP το 1964 γινόταν λόγος για τους *αυξημένους τόκους που επιθάρυναν το δημόσιο χρέος* κατά τη διακυβέρνηση των Συντηρητικών και το οποίο θα αποπληρωνόταν πλήρως (1966).³⁹³

Οργάνωση της οικονομίας και σοσιαλδημοκρατική πρακτική

Από το σημείο αυτό, τα ζητήματα αφορούν είτε στην ορθή λειτουργία και οργάνωση της οικονομίας, είτε στην επέκτασή της. Εξαιρετικά κρίσιμος προς αυτήν την κατεύθυνση είναι φυσικά ο *ισοσκελισμός του προϋπολογισμού*.³⁹⁴ Τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα συντριπτικά συμφωνούν σε αυτό και το εντάσσουν στα προγραμματικά τους κείμενα: το LP το 1955 και 1959· το SAP το 1956· το PSB το 1950, 1961 και 1968· το SPD το 1952, 1957, 1959, 1965 και 1966. Το LP εκλάμβανε τον προϋπολογισμό ως μέσο για την *αποκατάσταση της κοινωνικής ανισότητας και την αύξηση της παραγωγής* (1955, 1959) αλλά παρόμοια τον εκλάμβανε και το SAP εφόσον μέσω του ισχυρού κρατικού προϋπολογισμού επιθυμούσε να δημιουργήσει τις *προϋποθέσεις για μια υγιή οικονομία και για την ολοκλήρωση των αναγκών και παραγωγικών επενδυτικών δραστηριοτήτων* (1956). Το PSB δεν διαφοροποιήθηκε

³⁹⁰ Στο manifesto του 1955, το κόμμα τόνιζε ότι παρόλο που οι τιμές των εθνικών εισαγωγών είχαν πέσει, οι τιμές των προϊόντων στο ράφι παρέμεναν υψηλές λόγω του πληθωρισμού ενώ σε αυτό του 1966 επισημαίνει ότι η Εργατική κυβέρνηση προχώρησε σε δραστική μείωση των *ιδίων* των εισαγωγών.

³⁹¹ Αυτό πράγματι συνέβη το 1947 οπότε και εισήχθη το πρώτο πακέτο μέτρων λιτότητας. Droz J., όπ.π., p.565

³⁹² Η αύξηση του δημοσίου χρέους υπήρξε σταθερή και προβληματική. Hardewyn A., όπ.π., pp.282-3

³⁹³ Το χρέος της Βρετανίας προς τις χώρες της Κοινοπολιτείας το 1945 έφτανε τα 454 εκατομμύρια λίρες ενώ το Εργατικό κόμμα επέτρεψε να ανέβει και άλλο φτάνοντας το 1951 τα 928. Callaghan J., όπ.π., p.154

³⁹⁴ Ο προϋπολογισμός διατηρεί έναν πολύ ισχυρό ρόλο στην κεϋνσιανή θεωρία, καθώς οφείλει να εκμηδενίσει με τη φορολογία όσα εισοδήματα δεν καταναλώθηκαν ή δεν αποταμιεύτηκαν. Whiting R., όπ.π., p.107

από τα άλλα δύο και εκλάμβανε τον προϋπολογισμό ως τμήμα της *οικονομικής επέκτασης* (1968). Συνεχίζοντας, το SPD, αναδείκνυε τη σημασία του υπολογισμού του ετήσιου προϋπολογισμού με την πρόταση *οργάνωσης όλων των σχετικών οικονομικών θεσμών και οργανισμών σε ένα Σώμα* (1952) ενώ ήταν απαραίτητη η *έγκρισή του από τη Βουλή*, με δεσμευτική του ισχύ επί της *κυβερνητικής πολιτικής, της αυτόνομης Κεντρικής Τράπεζας και του καθορισμού κατευθυντήριων οικονομικών γραμμών* (1959). Τέλος, το κείμενο του 1966 έκανε λόγο για έναν *σταθεροποιητικό προϋπολογισμό* επιπλέον του απλού για την *ώθηση των επενδύσεων το 1967*.³⁹⁵

Ο *σχεδιασμός* της οικονομίας αποτελούσε πάγιο σοσιαλδημοκρατικό αίτημα κόντρα σε πρακτικές *laissez-faire* που, ιστορικά, υποστήριζαν τα συντηρητικά κυρίως κόμματα. Η Σοσιαλδημοκρατία στόχευε στην ενισχυμένη κρατική παρεμβατικότητα στην οικονομία. Τα κόμματα εντάσσουν τον *σχεδιασμό* στο λόγο τους αρκετά σύνθετα, ωστόσο, εδώ θα αναφέρουμε κάποια βασικά σημεία-κλειδιά για να διαπιστώσουμε τις διαφοροποιήσεις μεταξύ τους:

- ❖ Στους Σουηδούς Σοσιαλδημοκράτες αυτό συμβαίνει σε τρεις περιπτώσεις οπότε και αναφέρεται ότι η οικονομική δραστηριότητα πρέπει να συντονιστεί σε μια *σχεδιασμένη οικονομία* (1944, 1960, 1964) *υπό την ηγεσία της κοινωνίας* (1944) *με το στόχο της υποταγής των ατομικών συμφερόντων και αυτών των μεμονωμένων ομάδων στους κοινά επιδιωκόμενους στόχους* (1960).
- ❖ Οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες τάσσονται υπέρ του *σχεδιασμού* της οικονομίας στα κείμενά τους των ετών 1946, 1949, 1952, 1953, 1959. Παρατηρείται η ιδεολογική στροφή του κόμματος από το 1949, οπότε και το κόμμα έκρινε τον *σχεδιασμό απαραίτητο*, στο 1952 που σημειώνεται για πρώτη φορά ο *συνδυασμός ανταγωνισμού-σχεδιασμού* για την *αναδιοργάνωση της οικονομίας* και το 1953/1959 όταν πια εισήχθη η, εν πολλοίς, διάσημη φράση *όσο ανταγωνισμό είναι δυνατός, όσο σχεδιασμό είναι απαραίτητος*.
- ❖ Η περίπτωση των Βέλγων Σοσιαλιστών διαφοροποιείται λόγω της *μετριοπάθειας* με την οποία εκλαμβάνουν το *σχεδιασμό*. Το PSB ήδη από το πρόγραμμα του 1945 διευκρίνιζε ότι το Βέλγιο έχει *μεικτή οικονομία* επομένως ότι το *κράτος* θα *παρενέβαινε* για να *περιορίσει τα μονοπώλια* ενώ θα *διασφαλιζόταν η ελεύθερη πρωτοβουλία* σε πολλούς τομείς όπου ο *ανταγωνισμός ήταν προς όφελος της κοινωνίας*.³⁹⁶ Κατόπιν, το κόμμα συμφωνούσε στα περισσότερα κείμενά του με την δημόσια οργάνωση της

³⁹⁵ Επιπλέον αυτού, το κόμμα εξέφραζε ανησυχίες ότι στην περίπτωση καταβολής προσπαθειών για τον ισοσκελισμό του προϋπολογισμού του 1967 θα σημειώνονταν αρνητικές πιέσεις στους προϋπολογισμούς των ετών 1968 και 1969.

³⁹⁶ Πράγματι, η οικονομία του Βελγίου ήταν μεικτή από το 1922. Piaser A., όπ.π., p.298

οικονομίας (1946, 1949,³⁹⁷ 1958, 1961,³⁹⁸ 1968).

- ❖ Οι Εργατικοί,³⁹⁹ τέλος, υποστήριζαν ότι *δεν μπορεί να υπάρξει καμία πρόοδος χωρίς προγραμματισμό* (1950) καθώς η παραγωγή *έπρεπε να αυξάνεται κάθε χρόνο*, κάτι που δεν μπορούσε να υλοποιηθεί χωρίς το σχεδιασμό των εθνικών πόρων (1955). Η ίδρυση ενός Υπουργείου Οικονομικών Υποθέσεων με καθήκον του τη διαμόρφωση, σε συνεργασία με τις δύο πλευρές της βιομηχανίας, ενός εθνικού οικονομικού σχεδίου φαίνεται μια αρκετά συνεκτική κίνηση προς την υλοποίηση του προγράμματος(1964).

Ελεύθερη αγορά και ανάπτυξη

Η εμπειρία δείχνει ότι τα κόμματα που εξετάζουμε ενώ αρχικά εναντιώνονταν στην οικονομία της ελεύθερης αγοράς και επεδίωκαν τον έλεγχο της (βλ. SPD το 1949 ή LP το 1945) στην πορεία άμβλυαν τις απόψεις τους και ενστερνίστηκαν πλήρως την λειτουργία της. Η ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας και οι αυξημένες χρηματοδοτικές ανάγκες του συνέβαλαν προς αυτήν την κατεύθυνση.⁴⁰⁰ Επόμενο ήταν, λοιπόν, ο σχεδιασμός σταδιακά να χαθεί από τα προγραμματικά κείμενα χάριν της διασφάλισης της λειτουργίας της ελεύθερης αγοράς. Στους Γερμανούς Σοσιαλδημοκράτες η επιρροή του προγράμματος του 1959 γίνεται ιδιαίτερα έκδηλη εφόσον ο σχεδιασμός χάνεται από όλα τα κείμενα της δεκαετίας του 1960.⁴⁰¹ Η περίπτωση των Βέλγων Σοσιαλιστών θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ενδιάμεση δεδομένου του γεγονότος ότι, όπως είδαμε, το κόμμα αποδεχόταν από νωρίς το γεγονός ότι η εθνική οικονομία στο Βέλγιο ήταν μεικτή. Οι Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες δεν αμφισβήτησαν τους μηχανισμούς της ελεύθερης αγοράς⁴⁰²

³⁹⁷ Η κρατική παρεμβατικότητα θα έφτανε μέχρι τον χρηματοπιστωτικό τομέα. Ενδιαφέρον σημείο αποτελεί η εισαγωγή δημοκρατικών στοιχείων, καθώς η εφαρμογή του σχεδιασμού θα γινόταν με τη συνεργασία του λαού εντός των πλαισίων σεβασμού των δημοκρατικών ελευθεριών.

³⁹⁸ Η συγκρότηση σχεδίων οικονομικής και βιομηχανικής επέκτασης με την σύνταξη ετήσιων εκθέσεων θα γίνονταν κατόπιν ευρείας διαβούλευσης από ένα Γραφείο Οικονομικού Σχεδιασμού με παράλληλη δημιουργία ενός Ανωτάτου Συμβουλίου Οικονομικών. Μια πρώιμη μορφή σχεδιασμού της οικονομίας στο Βέλγιο συντελέστηκε το 1959 οπότε και ιδρύθηκε το Γραφείο Οικονομικού σχεδιασμού/ Bureau de Programmation Economique. Η δημιουργία του στόχευε στην ύπαρξη ενός εργαλείου συνοδείας των δημόσιων αρχών ενώπιον των αλλαγών του βελγικού καπιταλισμού. Κατόπιν, με το βασιλικό διάταγμα του Νοεμβρίου 1960, ιδρύθηκε η Εθνική Επιτροπή Οικονομικής Επέκτασης, που συγκροτούταν από πρόσωπα της εκτελεστικής εξουσίας, της εργοδοσίας, της μεσαίας τάξης και των συνδικάτων με απώτερο σκοπό τον συσχετισμό όλων των παραπάνω κατηγοριών μεταξύ τους σε μεσοπρόθεσμα αλλά και μακροπρόθεσμα οικονομικά προγράμματα που θα έπρεπε να προωθήσει το Γραφείο Οικονομικού σχεδιασμού. Delwit P., όπ.π., pp.126-7; Piasser A., όπ.π., pp.38, 314

³⁹⁹ Όταν σχημάτισε κυβέρνηση το 1945, το Εργατικό κόμμα υιοθέτησε ένα πλάνο που υποστήριζε την μεικτή οικονομία με την παράλληλη ύπαρξη ενός εθνικοποιημένου και ενός ιδιωτικού τομέα καθιστώντας τη βρετανική οικονομία ανταγωνιστικότερη και ικανότερη να εξαγάγει. Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.88

⁴⁰⁰ Sassoon D., όπ.π., σελ.261

⁴⁰¹ Επειδή μιλάμε για εθνική πολιτική, στο πρόγραμμα του 1966 το κόμμα αναγνώριζε τη σκοπιμότητα αναπτυξιακών προβλέψεων που θα συνέβαλαν στην απομάκρυνση ανισορροπιών με τη λήψη των απαραίτητων μέτρων.

⁴⁰² Η ιδιαιτερότητα των Σουηδών Σοσιαλδημοκρατών έγκειται στο γεγονός ότι οι ίδιοι έθεσαν τα θεμέλια της μεικτής οικονομίας στη Σουηδία από τη στιγμή που βρέθηκαν στην εξουσία κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1930. Η λογική συγκεντρωνόταν γύρω από την θέση ότι η ιδιωτική ιδιοκτησία του πλούτου δεν είναι μεν άδικη αλλά πρέπει να ελέγχεται. Scase R., όπ.π., p.327

ενώ σε ό,τι αφορά τους Εργατικούς διακρίνεται αρχικά μια επιφύλαξη, τη στιγμή που η οικονομία και στην Αγγλία ήταν μεικτή, για να αναγνωριστεί κατόπιν από τον Wilson.⁴⁰³

Ειδικότερα, τα στοιχεία-κλειδιά που παραπέμπουν στον εναγκαλισμό της ελεύθερης αγοράς είναι η ενίσχυση του ανταγωνισμού και η προστασία της ιδιωτικής πρωτοβουλίας μαζί με τον έλεγχο των μονοπωλίων και των καρτέλ. Τα τέσσερα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα συμφωνούν απόλυτα ως προς την ενίσχυση του ελεύθερου ανταγωνισμού, διακρίνοντας τα θετικά που μπορεί να αποφέρει στην ανάπτυξη της οικονομίας και τις τιμές. Πιο συγκεκριμένα, ο ανταγωνισμός εμφανίζεται στα κείμενα των ετών 1952/ 1953⁴⁰⁴/ 1957/ 1959⁴⁰⁵/ 1961/ 1965/ 1969 του SPD, 1945/ 1950/ 1965 του PSB, 1956⁴⁰⁶/ 1960 του SAP και 1945⁴⁰⁷/ 1950 του LP.

Η προστασία της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, ως μια κάπως πιο εξειδικευμένη πτυχή του ζητήματος, εντοπίζεται στα κείμενα των ετών 1952⁴⁰⁸/ 1961 του SPD, 1945/ 1946/ 1950/ 1968 του PSB, 1945/ 1950/1959 του LP και 1960 του SAP. Παράλληλα, οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες (1957, 1961) μαζί με τους Βέλγους Σοσιαλιστές (1950, 1961) εξέφραζαν την υποστήριξή τους υπέρ των ελεύθερων επαγγελματιών και της μεσαίας τάξης εν συνόλω.⁴⁰⁹ Ο έλεγχος σε μονοπώλια και καρτέλ, των κερδοσκοπών δηλαδή, εντοπίζεται στα προγράμματα των ετών 1952/ 1953/ 1957/ 1959⁴¹⁰/ 1961⁴¹¹ του SPD, 1956⁴¹²/ 1960⁴¹³ του SAP, 1945/ 1950/ 1951/ 1955/ 1959/ 1964/ 1966 του LP και 1945/1946/1965 του PSB.⁴¹⁴

⁴⁰³ Droz J., όπ.π., pp.564, 569 Το 1960, βέβαια, σε μια Διακήρυξη αναγνωριζόταν εξίσου η συμβολή της ιδιωτικής και της δημόσιας επιχείρησης στην εθνική οικονομία. Στο ίδιο, p.568

⁴⁰⁴ Στο manifesto, το κόμμα ανέφερε ότι δεν υπήρχε καμία αντίφαση μεταξύ σχεδιασμού και ανταγωνισμού, ενώ μόνο δογματικά η πρώτη έννοια θα παρέπεμπε σε μια πλήρως υποχρεωτική οικονομία και η δεύτερη σε μια οικονομία στην οποία ο καθένας μπορεί να αλλάξει και να κυβερνά όπως ο ίδιος επιθυμούσε.

⁴⁰⁵ Ο ελεύθερος ανταγωνισμός χαρακτηριζόταν βασική προϋπόθεση για την ελεύθερη αγορά η παρέμβαση του κράτους θα συντελούταν μόνο όταν η αγορά κυριαρχούταν από συμφέροντα που συνέβαλαν στο γενικότερο περιορισμό του.

⁴⁰⁶ Υποστηριζόταν ο πλήρως ελεύθερος ανταγωνισμός αλλά και η διαφάνεια αυτού. Στο SAP, άλλωστε γνώριζαν ότι η έκθεση της σουηδικής βιομηχανίας στον ανταγωνισμό των αγορών την καθιστούσε σαφώς πιο αποτελεσματική. Hinnefors J., όπ.π., pp.71-2

⁴⁰⁷ Ο ανταγωνισμός, όμως, εκφράζεται με την ίδρυση δημόσιων επιχειρήσεων όταν οι ιδιωτικές δεν ανταποκρίνονται στο δημόσιο συμφέρον. Η θέση αυτή υπάρχει και στο πρόγραμμα Godesberg (1959) του SPD.

⁴⁰⁸ Αυτό, ωστόσο, που προκαλεί ορισμένα ερωτηματικά, πρωτίστως επειδή προκύπτει μια αντίφαση, είναι το γεγονός ότι στο ίδιο πρόγραμμα το κόμμα τάσσεται κατά των ιδιωτικοποιήσεων.

⁴⁰⁹ Όπως βέβαια και τα άλλα δύο, όπως είδαμε παραπάνω. Τα δύο αυτά κόμματα συμφωνούν και στο αίτημα της αντιμετώπισης της καταχρηστικής οικονομικής εξουσίας (SPD:1969, PSB: 1958).

⁴¹⁰ Το πρόβλημα προκύπτει, σύμφωνα με το SPD, όταν η οικονομική εξουσία γίνεται πολιτική.

⁴¹¹ Προβλεπόταν, δε, η ίδρυση ενός cartel office και μιας επιτροπής μονοπωλίων για τη διεξαγωγή ελέγχων.

⁴¹² Μέσω της νέας επιτροπής τιμών και καρτέλ, υποστήριζε το κόμμα, η κοινωνία έχει καλύτερες ευκαιρίες διαφάνειας στις συνθήκες ανταγωνισμού.

⁴¹³ Ο καπιταλισμός στην εποχή μας χαρακτηρίζεται από συμφωνίες καρτέλ και άλλους κανονισμούς, οι οποίοι καθορίζονται από τα ιδιωτικά συμφέροντα κέρδους.

⁴¹⁴ Οι Βέλγοι Σοσιαλιστές πραγματοποιούν μια επιπλέον αναφορά επικροτώντας τους αυστηρούς ελέγχους στις Εταιρείες χαρτοφυλακίου (1961, 1965).

Η παράθεση ορισμένων λεπτομερειών σχετικά με την ελεύθερη αγορά κρίνεται χρήσιμη. Το SPD σε δύο περιπτώσεις μετέβαλε τη στάση υπέρ ή κατά επηρεασμού της αγοράς: στο πρόγραμμα του 1952 έκανε λόγο για την *ανάγκη αντιστάθμισης των κυκλικών διακυμάνσεων* ενώ σε αυτό του 1959 η *εξασφάλιση της μελλοντοστραφούς πολιτικής στα πρότυπα των επιχειρηματικών κύκλων* μεταφραζόταν σε μόνον έμμεσες παρεμβάσεις. Φυσικά, απομακρυνόταν από το ενδεχόμενο *παρέμβασης σε αποφάσεις των επιχειρήσεων ή την ιδιοκτησία* (1965) εφόσον η οικονομία της αγοράς είχε εδραιωθεί (1969). Τέλος, η εξυπηρέτηση του ανταγωνισμού θα επιτυγχανόταν μέσω της *ενίσχυσης και της προστασίας των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων* (1952, 1953, 1959).

Το PSB καταπιανόταν στα προγραμματικά του κείμενα με τον ιδιωτικό τομέα. Οι ιδιωτικές επιχειρήσεις θα μπορούσαν αφενός, να συντονίσουν με τέτοιο τρόπο τις δραστηριότητές τους για να καταστούν κερδοφόρες (1945) και, αφετέρου, να συμβάλλουν στη δημιουργία νέων βιομηχανιών (1950, 1968). Καθορίζονται, βέβαια, όρια στην ιδιωτική πρωτοβουλία η οποία θα γινόταν σεβαστή *στους τομείς εκτός εκείνων που επρόκειτο να υπάρξουν εθνικοποιήσεις* (1946) ενώ σε τομείς που δεν δύνατο να *αποφευχθεί το μονοπώλιο* θα λάμβανε χώρα *δημόσια ανάθεση* και σε τομείς για την *οικονομική ανάπτυξη ή άλλους υπό ανάπτυξη* θα επικρατούσε η *δημόσια πρωτοβουλία* (1965).

Στην περίπτωση των Εργατικών, το manifesto του 1950 πραγματοποιεί μια αναφορά στη *δίκαιη θέση όλων στη βιομηχανία ειδικά των μικρότερων επιχειρήσεων που έχουν πληγεί από trust και καρτέλ*. Το manifesto του 1966 περιέχει τα περισσότερα και πιο ενδιαφέροντα σημεία. Αρχικά, αναγνωρίζεται ότι η *Βρετανία έχει μεικτή οικονομία* και ότι υπολογιζόταν η συμβολή τόσο του *δημόσιου* όσο και του *ιδιωτικού τομέα στην υλοποίηση του Εθνικού Σχεδίου* ενώ παράλληλα οι δύο τομείς έπρεπε να *ενθαρρυνθούν ώστε να γίνουν πιο επιχειρηματικοί*. Τέλος, το LP τόνιζε τις προτάσεις του για τις μεταρρυθμίσεις του εταιρικού δικαίου στον ιδιωτικό τομέα οι οποίες αποσκοπούσαν στην *τόνωση των βελτιωμένων πρακτικών διαχείρισης και της καλύτερης χρήσης πόρων*, των οποίων οι πηγές θα δημοσιευόντουσαν για τη διασφάλιση των συνθηκών διαφάνειας.

Επόμενο κοινό σημείο μεταξύ των κομμάτων είναι αυτό που αφορά την μεγέθυνση των εθνικών οικονομιών.⁴¹⁵ Σύμφωνα με την οικονομική θεωρία, η οικονομική κανονικότητα εκφράζεται με την πλήρη εκμετάλλευση των φυσικών πόρων μιας χώρας για την παραγωγή αγαθών με όσο γίνεται χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας. Παράλληλα, η οικονομία μεγεθύνεται, αυξάνοντας την ικανότητά της να παράγει καθιστώντας την κοινωνία πλουσιότερη.⁴¹⁶ Το υπόδειγμα οικονομικής μεγέθυνσης

⁴¹⁵ Υπάρχει συντριπτική συμφωνία μεταξύ των κομμάτων ως προς την αναπτυξιακή προσπάθεια [LP (1945, 1959, 1964, 1966)· PSB (1946, 1949, 1958, 1961, 1965, 1968)· SAP (1944, 1952, 1956, 1960, 1964)· SPD (1957, 1959, 1961, 1965, 1966, 1969)]. Το PSB, μάλιστα, τόνιζε (1965) ότι μεταξύ του 1961 και του 1964 το ΑΕΠ του Βελγίου αυξήθηκε κατά μέσο όρο πάνω από 4% ετησίως και μέσω διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων θα διατηρούταν αυξημένος ο ρυθμός της οικονομικής ανάπτυξης. Το SPD, στο ίδιο κλίμα, το 1957 αναφερόταν στο *γερμανικό οικονομικό θαύμα*.

⁴¹⁶ Kishtainy N., όπ.π., σελ.223

Solow ανέδειξε την αλληλεπίδραση των αυξήσεων στο κεφάλαιο και την εργασία παράλληλα με τη συμβολή της τεχνολογικής προόδου, την οποία εκλάμβανε ως κάτι το εξωγενές που προέκυπτε εκτός της οικονομίας, στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών.⁴¹⁷

Για τους Σοσιαλδημοκράτες, ο σχεδιασμός θα κατηύθυνε την οικονομία στην επίτευξη των πολυπόθητων συνθηκών συντεταγμένης, σταθερής και βιώσιμης ανάπτυξης. Πράγματι, οι περισσότερες χώρες του ανεπτυγμένου κόσμου πέτυχαν ταχείς ρυθμούς ανάπτυξης, της βιομηχανίας τους κυρίως, κατά τη διάρκεια των πρώτων είκοσι περίπου χρόνων από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.⁴¹⁸ Το ΑΕΠ της Γερμανίας μεταξύ 1950 και 1955 αυξήθηκε κατά 11,8% ενώ συνέχισε ανοδικά τα επόμενα χρόνια μέχρι την εκδήλωση της ύφεσης το 1966.⁴¹⁹ Η Βρετανία δυσκολευόταν να φτάσει τις υπόλοιπες δυτικές χώρες, γεγονός που θίγει και το ίδιο το Εργατικό κόμμα στο manifesto του 1959,⁴²⁰ μαζί με το Βέλγιο που πάρα ταύτα τα πήγαινε καλύτερα συγκριτικά με παλαιότερα, με ένα ετήσιο 3% μετά το 1950.⁴²¹

Η Σουηδία αντιμετώπιζε, μεταξύ άλλων, πληθωριστικές μεταπολεμικές πιέσεις, αποτέλεσμα του ίδιου του πολέμου ή λοιπών διεθνών συνθηκών.⁴²² Ωστόσο, αποτέλεσε χώρα που αναδύθηκε στα είκοσι χρυσά χρόνια καθώς κατάφερε να σημειώσει ανάπτυξη 3,9 % κατά μέσο όρο μεταξύ 1952-1973.⁴²³ Γενικά, η ουδέτερη στάση της την είχε φέρει σε συγκριτικά πλεονεκτική θέση σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες, κάτι που την διαφοροποίησε και της επέτρεψε να ανακάμψει γρηγορότερα.⁴²⁴ Εντούτοις, έλαβε κονδύλια από το Σχέδιο Marshall που συνέβαλαν, μαζί με τη συμμετοχή της χώρας στην ΕΖΕΣ, στο άνοιγμα νέων αγορών για τα προϊόντα της και στην υιοθέτηση μιας καινούργιας, για τα δεδομένα, καταναλωτικής κουλτούρας.⁴²⁵

Η ανάπτυξη δεν θα προέκυπτε αυτόματα. Χρειάζονταν συντονισμένες κινήσεις στα πλαίσια μιας συγκροτημένης πολιτικής και πρωτίστως πραγματική πολιτική βούληση για να επιτευχθεί ο στόχος. Επιπλέον, το σχέδιο Marshall συνέβαλε καθοριστικά στην ανάκαμψη, κυρίως λόγω της ανάσας που προσέφερε στα ευρωπαϊκά κράτη σε

⁴¹⁷ Στο ίδιο, σελ.224-9

⁴¹⁸ Sassoon D., όπ.π., σελ.314

⁴¹⁹ De Deken J.J., όπ.π., p.90; Potthoff H. & Miller S., όπ.π., pp.209, 464

⁴²⁰ Minkin L. & Seyd P., όπ.π., p.113; Sassoon D., όπ.π., σελ.458. Το Εργατικό κόμμα παρά το γεγονός ότι κατέληξε να εθνικοποιεί ένα σοβαρό τμήμα των τομέων Κοινής Ωφέλειας, απέτυχε να οργανώσει την ανάπτυξη της βιομηχανίας στη χώρα και τον ιδιωτικό τομέα καθώς δεν είχε συγκροτήσει κανένα σχετικό σχέδιο. Στο ίδιο, σελ.266-7

⁴²¹ Mazower M., όπ.π., σελ.105

⁴²² Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.75; Hamilton M., όπ.π., p.183

⁴²³ Aylott N., όπ.π., p.199

⁴²⁴ Παρά το γεγονός ότι μεταξύ 1950 και 1973, οπότε ξεσπά η πρώτη πετρελαϊκή κρίση, η Σουηδία σημείωσε τους χαμηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης μεταξύ των υπόλοιπων σκανδιναβικών χωρών. Ενδεικτικά, έφτασε το 3,73%, η Δανία το 3,81%, η Νορβηγία το 4,04% και η Φινλανδία το 4,94%. Χίλσον Μ., σελ.396 Πίνακας 3

⁴²⁵ Brandal N. et al., όπ.π., p.69; Sassoon D., όπ.π., σελ.292, 317-8; Χίλσον Μ., όπ.π., σελ.125-6 Οφείλουμε να υπογραμμίσουμε, πάντως, ότι η νέα καταναλωτική κουλτούρα παρατηρήθηκε ως τάση σε ολόκληρη την Ευρώπη κυρίως από τη στιγμή που έπαψαν να υφίστανται τα δελτία και να καταπιέζονται οι επιθυμίες. Mazower M., όπ.π., σελ.115

συνάλλαγμα δολαρίων.⁴²⁶ Από το σημείο, λοιπόν, αυτό και εξής όλα τα στοιχεία που πρόκειται να παραθέσουμε αποτελούν μέρη μιας αναπτυξιακής πολιτικής που, σε πρώτο χρόνο, όφειλε να είναι αποτελεσματική και, σε δεύτερο, κοινωνικού χαρακτήρα. Τούτων δοθέντων, τα κόμματα που εξετάζουμε τονίζουν καθολικά και στα περισσότερα προγράμματα την αναγκαιότητα υλοποίησης παραγωγικών επενδύσεων.⁴²⁷ Αυτές συνήθως διακρίνονται σε *δημόσιες*, όπως εξετάσαμε στο προηγούμενο Κεφάλαιο, και στοχεύουν κυρίως στην βελτίωση υποδομών, εξοπλισμών ή υπηρεσιών στη βιομηχανία, την αγροτική πολιτική και τις παροχές πρόνοιας, χωρίς όμως να αποκλείονται οι *ιδιωτικές*. Αντιθέτως, ήταν περισσότερο ευπρόσδεκτες από ότι θα ανέμενε κανείς.

Το SAP, για παράδειγμα, στο manifesto του 1944 αναφερόταν στην ανάγκη *αύξησης των δημοσίων δαπανών για την στήριξη της κοινωνικής πολιτικής* ενώ σε αυτό του 1948 σε ένα συνεχές μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα που, μεταξύ άλλων, θα βελτίωνε τις *παραγωγικές δομές*. Αντίστοιχα, το LP το 1945 έκανε λόγο για ένα *Εθνικό Συμβούλιο Επενδύσεων* που θα φρόντιζε για το συντονισμό των ιδιωτικών επενδύσεων ορίζοντας *προτεραιότητες και προωθώντας την καλύτερη χρονική στιγμή* για την υλοποίησή τους. Το πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων του PSB το 1949 κάλυπτε μια πληθώρα από τομείς που έπρεπε να εκσυγχρονιστούν, όπως τα λιμάνια και τα αεροδρόμια, ενώ το κόμμα επεδίωκε την *πλήρη ενημέρωση για τις επενδύσεις του ιδιωτικού τομέα*, που μαζί με τις δημόσιες έπρεπε να τονωθούν (1965). Σκόπευε, μάλιστα, να προχωρήσει στην ίδρυση *Εθνικής Εταιρείας Επενδύσεων* (1961). Το SPD, εντός ορθολογικών πλαισίων, επεδίωκε οι επενδύσεις να τοποθετούνται πάντα *εντός των ορίων του προϋπολογισμού* (1952, 1953) και στο πρόγραμμα του 1959 τον *έλεγχο αυτών*. Φυσικά, και αυτό με τη σειρά του υπολόγιζε σε ένα *μακροπρόθεσμο πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων* (1965).

Στην περίπτωση του Βελγίου, σημαντικό ρόλο στην επίτευξη της εκβιομηχάνισης με ισχυρή παρουσία στους τομείς της βαριάς βιομηχανίας, την επέκταση των μεταφορών και της διανομής ηλεκτρικού ρεύματος κατείχε η βασικότερη Τράπεζα επενδύσεων, η *Société générale de Belgique*.⁴²⁸ Επιπλέον, το 1955 με σχετικό νόμο ενισχύθηκε η δυνατότητα ανέγερσης ή κτήσης βιομηχανικών κτηρίων, με την πρόσθετη διευκόλυνση των κρατικών εγγυήσεων για την αποπληρωμή δανείων.⁴²⁹ Η επέκταση υπήρξε συντονισμένη. Αντίστοιχα, η Μ. Βρετανία ψήφισε νόμο το 1968 για την βιομηχανική επέκταση που παρείχε φορολογικά οφέλη σε επιχειρηματίες που προχωρούσαν σε παραγωγικές επενδύσεις.⁴³⁰

Κοινό χαρακτηρίζεται το ενδιαφέρον μεταξύ SPD, LP και PSB για την *περιφερειακή ανάπτυξη* και την υλοποίηση περισσότερων επενδύσεων στην επαρχία. Ειδικότερα,

⁴²⁶ Mazower M., όπ.π., σελ.106; Sassoon D., όπ.π., σελ.368

⁴²⁷ Η θέση αυτή εντοπίστηκε στα εξής κείμενα: LP (1945, 1950, 1955, 1959, 1964, 1966), PSB (1946, 1949, 1950, 1954, 1958, 1961, 1965, 1968), SPD (1952, 1953, 1957, 1959, 1961, 1965, 1966, 1969), SAP (1952, 1956, 1964).

⁴²⁸ Deschouwer K., όπ.π., p.217

⁴²⁹ Piaser A., όπ.π., p.316

⁴³⁰ Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.92

το SPD στο manifesto του 1961 διατύπωνε την *ανάγκη οικονομικού, κοινωνικού και πολιτιστικού εκσυγχρονισμού της επαρχίας* με απώτερο στόχο την τόνωση της ανταγωνιστικότητάς της· ο *συντονισμένος περιφερειακός σχεδιασμός* θα πραγματοποιούταν με την συγκρότηση ενός *μακροπρόθεσμου προγράμματος δημόσιων επενδύσεων* που θα συμπληρωνόταν με *μεσοπρόθεσμο σχεδιασμό* (1965) ενώ το *Ομοσπονδιακό Αναπτυξιακό Σχέδιο* καθόριζε *μακροπρόθεσμους αναπτυξιακούς στόχους* για τις περιοχές της Ομοσπονδίας προβλέποντας την συγκρότηση *περιφερειακών προγραμμάτων στήριξης* (1969). Για το LP ο περιφερειακός σχεδιασμός στόχευε στην *εύλογη κατανομή της βιομηχανίας σε ολόκληρη τη χώρα* (1950, 1964) και η ίδρυση *συμβούλιων περιφερειακού σχεδιασμού* (1964) θα αποτελούσε το μέσο για την αποτελεσματικότερη ανάπτυξη όλων των περιοχών της χώρας. Ο σχεδιασμός, πάντως, στόχευε και στην αντιμετώπιση συγκεκριμένων προβλημάτων που εμφάνιζαν ορισμένες περιοχές όπως η *ανεργία* (1966). Το PSB, βέβαια, εξέλιξε το περιφερειακό του σχέδιο στην προσπάθεια *ισότιμης ανάπτυξης* όλων των κοινοτήτων του Βελγίου, οικονομικά και βιομηχανικά, δεδομένης της ισχυρότερης θέσης της Φλάνδρας (1965, 1968). Το κόμμα, μάλιστα, το 1968 τόνιζε ότι θα ιδρύονταν *τρία περιφερειακά οικονομικά συμβούλια*, ένα σε καθεμιά από τις επίσημες κοινότητες, τα οποία *θα ενέκριναν σχέδια του περιφερειακού γραφείου σχεδιασμού* παράλληλα με την δημιουργία *νέων επιχειρήσεων σε υποβαθμισμένες περιοχές* (βλ. Βαλλωνία).

Εφόσον η συζήτηση για την αναπτυξιακή προσπάθεια ήταν ιδιαίτερα ζωνηρή αυτά τα 20 χρόνια που μελετάμε, καθένας θα ανέμενε να υπάρξει τοποθέτηση σχετικά με τις πηγές άντλησης πόρων από θα τις οποίες θα προέκυπταν τα απαραίτητα κεφάλαια. Οι επενδύσεις συνήθως χρηματοδοτούνται από ποσά που προέρχονται από τη δημόσια αποταμίευση. Τα κόμματα που μελετάμε όμως σπάνια είναι τόσο συγκεκριμένα. Μόνον οι Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες στο manifesto του 1956 τοποθετούνταν υπέρ της *διευκόλυνσης του σχηματισμού κεφαλαίου για την εθνική ευημερία* και στο πρόγραμμά τους το 1960 ανέφεραν ότι ο *σχηματισμός κεφαλαίων για τις ανάγκες της κοινωνίας και των επιχειρήσεων εξασφαλίζεται με συλλογική και ατομική αποταμίευση* τα οποία θα αξιοποιούνταν *παραγωγικά* (1964). Έτσι, οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες (1949, 1952) και οι Βέλγοι Σοσιαλιστές (1949) κάνουν λόγο για τον έλεγχο της *κεφαλαιαγοράς* και τον αποτελεσματικότερο *συντονισμό* των διαθέσιμων κεφαλαίων ενώ και τα δύο κόμματα ήλπιζαν στην *ομαλή λειτουργία* της (SPD: 1966, PSB: 1965).

Επιπλέον αυτού, οι Βέλγοι Σοσιαλιστές, το 1946, αναφέρονταν σε ένα *τετραετές πρόγραμμα χρηματοδότησης*, ενώ το 1949 στην επίσης γενική ανάγκη *μεγέθυνσης της κεφαλαιαγοράς*. Το 1961 το κόμμα επεδίωκε την *εκτεταμένη διοχέτευση ιδιωτικών και κρατικών κεφαλαίων σε επενδύσεις*⁴³¹ και το 1968 το *συντονισμό* της κεφαλαιαγοράς ενώ μέσω της αποταμίευσης υπολογιζόταν ότι θα αυξάνονταν τα διαθέσιμα κεφάλαια. Παράλληλα, σε ό,τι αφορά το SPD ο τομέας των κεφαλαίων είναι μεταξύ αυτών που επηρεάζουν την πολιτική *πλήρους απασχόλησης* (1953), ενώ

⁴³¹ Στο ίδιο κείμενο, οι Βέλγοι Σοσιαλιστές συζητούσαν τη δημιουργία *Εθνικής εταιρείας Επενδύσεων*.

το 1961 υποστήριζε ότι ως κυβέρνηση θα υπέβαλε στο Κοινοβούλιο ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα προς όφελος της ευρείας συσσώρευσης κεφαλαίου.⁴³² Το LP θα επεδίωκε την ενίσχυση των εθνικών αποταμιεύσεων (1955) και θα προχωρούσε στην αγορά μετοχών από δημόσιους οργανισμούς επενδύσεων (1959). Τέλος, το πρόγραμμα του 1960 του SAP αναφέρεται στη δημιουργία κεφαλαίων από τη συλλογική και ατομική αποταμίευση για κοινωνικές και επιχειρησιακές ανάγκες.

Πέραν των παραπάνω είναι σύνηθες, στα πλαίσια αναπτυξιακών προσπαθειών, οι εθνικές κυβερνήσεις να χορηγούν γενναιόδωρα κίνητρα και επιδοτήσεις. Τα κίνητρα στην προκειμένη περίπτωση ήταν κυρίως φορολογικά. Στην περίπτωση του PSB έλαβαν τη μορφή της ευνοϊκής φορολόγησης των επενδύσεων και της φορολογικής απαλλαγής καταθέσεων ταμειυτηρίου (1949). Τα οικονομικά ή άλλα οφέλη δεν αποδίδονταν αυτόματα, βέβαια, καθώς η εκάστοτε εταιρεία έπρεπε να εκπληρώσει συγκεκριμένους στόχους και να πληροί προϋποθέσεις που είχαν οριστεί σε συμφωνία με το Γραφείο Σχεδιασμού (1965). Επιπλέον, το LP τόνιζε ότι θα γινόταν χρήση της φορολογικής πολιτικής υπέρ των επενδυτικών κινήσεων (1955) ενώ παράλληλα εξήγγειλε τη μείωση της φορολογίας των κερδών, υπό την προϋπόθεση ότι θα επανεπενδύονταν και δεν θα διανέμονταν ως μερίσματα (1966). Τέλος, το SPD στο πρόγραμμα του Dortmund θα προσπαθούσε να τονώσει τη συσσώρευση κεφαλαίων μέσω ενθαρρυντικών φορολογικών και διοικητικών μέτρων που θα εξοικονομούσαν αποταμιεύσεις για το δημόσιο τομέα ενώ η, όχι και τόσο αποδεκτή, αυτοχρηματοδοτούμενη επένδυση από κέρδη ενδεικνυόταν για τη χρηματοδότηση μη κερδοσκοπικής, δημόσιας και ιδιωτικής, συλλογής κεφαλαίων.

Ως διακριτή κατηγορία χρηματοδότησης μπορούμε να θεωρήσουμε τη διοχέτευση κρατικών επιχορηγήσεων σε ποικίλα έργα. Ως θέση εντοπίζεται μόνον σε κείμενα της δεκαετίας του 1960. Τις επιχορηγήσεις αξιοποιούν ως μέσο οι Βέλγοι Σοσιαλιστές στο πρόγραμμα τους το 1965 για θέματα πολιτισμού, ωστόσο. Επιπλέον, οι Εργατικοί το 1966 αναφέρονται σε ένα νέο σύστημα επενδυτικών κινήτρων που θα παράσχει άμεσες επιχορηγήσεις σε μετρητά σε επιχειρήσεις ειδικά αυτών της μεταποιητικής βιομηχανίας. Αντίστοιχα, οι Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες (1960) θα αξιοποιούσαν πόρους από κρατικές επιχορηγήσεις για σημαντικούς δημοτικούς σκοπούς. Μόνον οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες επεδίωκαν τη μείωσή τους (1966) αλλά και το διαμοιρασμό τους ίσα και δίκαια.

Επιπλέον, όπως είναι αναμενόμενο, ο κρατικός έλεγχος επεκτεινόταν και στο πιστωτικό σύστημα. Το κύριο αίτημα εδώ αφορά στη διευκολυντική πιστωτική πολιτική προς τους τομείς προτεραιότητας.⁴³³ Επρόκειτο συντριπτικά για τη βιομηχανία, τον αγροτικό τομέα ή τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Στην περίπτωση των Εργατικών, στους παραπάνω προστίθετο εντονότερα το εξαγωγικό εμπόριο. Ο

⁴³² Σύμφωνα με το manifesto του 1965, το κόμμα θα εισήγαγε αποτελεσματικούς νόμους για την αποταμίευση μικροεισοδηματιών παράλληλα με την ίδρυση μη κερδοσκοπικών εταιρειών επενδύσεων.

⁴³³ Στα κείμενα των ετών 1949/ 1950/ 1954/ 1958/ 1961/ 1968 του PSB, 1949/ 1952/ 1961/ 1965 του SPD, 1956/1960 του SAP και 1955/1959/1964/1966 του LP.

βασικός στόχος μεταφραζόταν στη διοχέτευση πιστώσεων στους τομείς προτεραιότητας με ευνοϊκούς όρους και χαμηλά επιτόκια που θα τις καθιστούσαν βιώσιμες. Για το σημείο αυτό ιδιαίτερη θέση κατέχουν οι Βέλγοι Σοσιαλιστές καθώς στα παραπάνω προσθέτουν τον *έλεγχο των ιδιωτικών και το συντονισμό των δημόσιων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων* (1949, 1965), την ίδρυση μιας τράπεζας με σκοπό την διοχέτευση πιστώσεων στη βιομηχανία (1949)⁴³⁴ και το 1968 εμφανίζονταν πιο μετριοπαθείς τοποθετούμενοι υπέρ του *συντονισμού* των ιδιωτικών και δημόσιων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων. Το SPD, τέλος, το 1961 υποστήριζε ένα *κρατικό σύστημα πιστώσεων*.

Η αναπτυξιακή προσπάθεια έπρεπε να εξυπηρετηθεί και με μέσα νομισματικής πολιτικής. Την περίοδο που εξετάζουμε ήταν σε ισχύ το σύστημα του Bretton Woods που επέβαλε την σταθερότητα των ισοτιμιών των νομισμάτων που συμμετείχαν σε αυτό. Πρακτικά, οι εγχώριες αρχές, περισσότερο οι Κεντρικές Τράπεζες, συμφωνούσαν να ασκήσουν τέτοια νομισματική πολιτική ώστε η ισοτιμία των εθνικών νομισμάτων προς το δολάριο, έμμεσα προς το χρυσό, να παραμένει σχετικά σταθερή. Η έμφαση δινόταν στο δολάριο, οπότε η σχέση των νομισμάτων με το χρυσό ακολουθούσε τη διακύμανση στη σχέση δολαρίου-χρυσού. Βέβαια, υπήρχε η δυνατότητα αναπροσαρμογής της ισοτιμίας των εθνικών νομισμάτων σε περίπτωση εμφάνισης προβλημάτων στο ισοζύγιο πληρωμών. Τέλος, μεταξύ των βασικών χαρακτηριστικών του συστήματος συγκαταλέγονται και οι αυστηροί περιορισμοί στις κινήσεις κεφαλαίων.⁴³⁵ Το σύστημα ήταν τόσο σημαντικό που η αύξηση του πληθωρισμού, αποτέλεσμα των πρώτων κραδασμών, οδήγησε στην εκδήλωση των πρώτων αντιδράσεων από την εργατική τάξη.⁴³⁶ Η συγκράτηση του πληθωρισμού και επομένως η σταθεροποίηση του γενικού επιπέδου των τιμών αποτελούσε ένα επιπλέον στόχο της νομισματικής πολιτικής.⁴³⁷

Σε όρους νομισματικής πολιτικής, φαινόταν ότι η Σουηδία συμμορφωνόταν γενικά με το σύστημα του Bretton Woods για τη διατήρηση των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών.⁴³⁸ Σε συνθήκες κυμαινόμενου πληθωρισμού, όφειλε να αξιοποιεί την υποτίμηση του νομίσματός της για να αποκαταστήσει την ανταγωνιστικότητά της.⁴³⁹ Αυτό ίσχυε, επίσης, και για το Βέλγιο που βάσιζε την οικονομική του ανάπτυξη στο εξαγωγικό εμπόριο και επομένως εξωγενείς παράγοντες δύνατο να επηρεάσουν αρνητικά τον πληθωρισμό.⁴⁴⁰ Η Μ. Βρετανία είχε υποχρεωθεί να υιοθετήσει τη συμφωνία Bretton Woods καθώς αυτό ήταν ένας από τους όρους χορήγησης του δανείου από τις ΗΠΑ ενώ πιέστηκε στη διαχείριση της λίρας.

⁴³⁴ Βλ.σελ. 134, υποσημείωση 501

⁴³⁵ Ιορδάνογλου Χ., όπ.π. (2008), σελ. 371-3; Piaser A., όπ.π., p.123

⁴³⁶ Sassoon D., όπ.π., σελ.533

⁴³⁷ Πάντως, ο Mazower υπογραμμίζει ότι τη δεκαετία του 1960 οι δυτικές κυβερνήσεις δεν είχαν τόσο πρόβλημα να δεχτούν ένα ποσοστό πληθωρισμού χάριν της *ευημερίας*. Mazower M., όπ.π., σελ.108

⁴³⁸ Brandal N. et al., όπ.π., p.64; Lindbeck A. et al., όπ.π., p.224

⁴³⁹ Vartiainen J., 'Understanding Swedish Social Democracy: victims of success?', *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 14, no. 1, 1998, p.34

⁴⁴⁰ Sassoon D., όπ.π., σελ.327

Η περιοριστική νομισματική πολιτική αποτελεί μέσο πολιτικής με το οποίο συμφωνούν οι Σοσιαλδημοκράτες, όπως και με την ανάγκη σταθεροποίησης των τιμών. Τα δύο αυτά σημεία, εντοπίζονται στο σύνολο των προγραμμάτων πλην των ετών 1946, 1949 και 1953 του SPD⁴⁴¹· σε αυτά των ετών 1946/ 1949/ 1950/ 1954/ 1961/ 1965 η νομισματική πολιτική και σε αυτά των ετών 1945/ 1946⁴⁴²/ 1949/ 1954/ 1961/ 1965/ 1968 ο πληθωρισμός για την περίπτωση του PSB· η διαφύλαξη της σταθερής ισοτιμίας για το SAP εντοπίζεται στα κείμενα των ετών 1960/ 1952 και τα ίδια κείμενα με την προσθήκη αυτών του 1948, 1952 αναφέρονται στον πληθωρισμό· τέλος, η νομισματική πολιτική εμφανίζεται στα manifestos των ετών 1959 και 1966 του LP⁴⁴³ και η συγκράτηση των τιμών στο σύνολο αυτών.

Ειδικότερα, το SPD αναφέρεται συχνά στις αρμοδιότητες της Κεντρικής Τράπεζας.⁴⁴⁴ Πιο συγκεκριμένα, στο πρόγραμμα του 1952 τονίζεται η *δέσμευση* της Κεντρικής Τράπεζας στην *νομισματική, πιστωτική και επιτοκιακή της πολιτική βάσει του προϋπολογισμού* ενώ κατέχει το δικαίωμα εφαρμογής σχετικών μέτρων προς *αποφυγή πληθωριστικών πιέσεων και αποσταθεροποίησης της συναλλαγματικής ισοτιμίας*. Στο manifesto του 1961 η σταθερότητα του μάρκου θα διασφαλιζόταν σε συνεργασία με την κυβέρνηση και η σταθεροποίηση των τιμών μέσω ενός *Συμβουλίου Τιμολόγησης*. Στο πρόγραμμα του 1966, το κόμμα καλούσε την Κεντρική Τράπεζα να χαλαρώσει την περιοριστική της πολιτική και θεωρούσε ότι η σταθεροποίηση των τιμών θα γινόταν μέσω αντικυκλικών δημοσιονομικών μέτρων. Στην περίπτωση των Βέλγων Σοσιαλιστών στο πρόγραμμά τους το 1958 τάσσονταν ξανά υπέρ της πολιτικής του «σκληρού» φράγκου και της σταθερής μείωσης τιμών και *ομαλοποίησης* αυτών στη *μεταπώληση*. Στο πρόγραμμα του 1949, το κόμμα επιζητούσε τη *σταθεροποίηση* του νομίσματος με *διατήρηση της αγοραστικής δύναμης και δίχως αρνητική επιρροή στη νομισματική επέκταση*, γεγονός που είχε επιτευχθεί στο διάστημα 1954-1958 (1958). Στο πρόγραμμα του 1965, τέλος, διακρίνονται δύο πτυχές της πολιτικής τιμών:

αφενός, μια κυκλική πτυχή, δηλαδή η διατήρηση της σταθερότητας των τιμών και η πρόληψη του πληθωρισμού και αφετέρου, μια διαρθρωτική πτυχή,

⁴⁴¹ Σε αυτό του 1946 επιδιώκεται η *νομισματική μεταρρύθμιση* και εκείνο του 1949 υποστηρίζει ότι η οικονομία *ενισχύθηκε* χάρη, μεταξύ άλλων, σε αυτή (αναφέρεται στην νομισματική μεταρρύθμιση του 1948. Eley G., όπ.π., σελ.544; Potthoff H. & Miller S., όπ.π., pp.181, 183). Τέλος, στο κείμενο του 1969 το SPD υποστήριζε η πολιτική του του 1966 συνέβαλε καθοριστικά ώστε να παραμείνει το μάρκο «σκληρό».

⁴⁴² Το κόμμα, μάλιστα, στο πρόγραμμα του 1946 υποστήριζε ότι είχε διαμορφωθεί στο Βέλγιο η *πιο ευνοϊκή νομισματική κατάσταση* ενώ καλούσε τους πολίτες να εξετάσουν τα δεινά του πληθωρισμού από τις επιπτώσεις του στις γειτονικές χώρες.

⁴⁴³ Το κόμμα δεν αμελεί να τονίσει τα θετικά αποτελέσματα που προέκυψαν από την εθνικοποίηση της Τράπεζας της Αγγλίας, εφόσον η Εργατική κυβέρνηση κατάφερε να ελέγξει στενά την εθνική νομισματική πολιτική. (1950)

⁴⁴⁴ Το 1957 συγκροτήθηκε η ανεξάρτητη Bundesbank για να εξασφαλίσει την οικονομική ανάκαμψη της Δυτικής Γερμανίας ενώ στα τέλη της δεκαετίας του 1960 υπήρξε πρωταγωνιστής στην αντιμετώπιση της ύφεσης που αντιμετώπισε η Γερμανία, αναπτύσσοντας μια ιδιαίτερα περιοριστική πολιτική. Sassoon D., όπ.π., σελ.463, 474-5

δηλαδή μια μόνιμη δράση για τις δομές παραγωγής και διανομής, προκειμένου να εξασφαλιστεί ότι οι τιμές είναι όσο το δυνατόν χαμηλότερες.

Εξετάζοντας την περίπτωση των Εργατικών, είμαστε σε θέση να ψηλαφήσουμε εκ νέου το βασικότερο πρόβλημα που αντιμετώπιζε η Μ. Βρετανία μεταπολεμικά που δεν ήταν άλλο από το ελλειμματικό ισοζύγιο πληρωμών της. Για το λόγο αυτό το κόμμα ενέτασε στις προγραμματικές του θέσεις τους αυστηρούς *περιορισμούς στις κινήσεις κεφαλαίων* εφαρμόζοντας τα συμφωνηθέντα εντός του Bretton Woods και προσπαθώντας, παράλληλα, να συγκρατήσει το έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών της χώρας (1950, 1955, 1960).⁴⁴⁵ Όταν το 1947 απελευθερώθηκε η μετατρεψιμότητα της λίρας, κατόπιν απαίτησης των Αμερικανών, η Βρετανική κυβέρνηση κλήθηκε να αντιμετωπίσει μια συντεταγμένη κερδοσκοπική επίθεση εναντίον της. Μεταξύ των μέτρων που ελήφθησαν ήταν η επιβολή του αυστηρού ελέγχου της μετατρεψιμότητας της λίρας ενώ το 1949 οι Αρχές προχώρησαν στην υποτίμησή της, πρωτίστως σε βάρος των αποικιών.⁴⁴⁶ Αντίστοιχα, το 1967 οι εθνικές αρχές υποχρεώθηκαν να προχωρήσουν σε μια αργοπορημένη υποτίμηση της λίρας που έφτασε το 14,7%. Συνοδεύτηκε από ένα βαρύ πακέτο αντιπληθωριστικών μέτρων που επέβαλε χρηματοπιστωτικούς ελέγχους, την προσπάθεια ενίσχυσης των εξαγωγών και τη συγκράτηση των μισθολογικών αυξήσεων, παρά τις αντιδράσεις των συνδικάτων, προκειμένου να πετύχει. Ωστόσο, η φορολογία δεν αυξήθηκε.⁴⁴⁷

Επιπλέον, μεταξύ 1945-1951, το Εργατικό Κόμμα έκανε χρήση του προϋπολογισμού ως μέσου για τον περιορισμό του πληθωρισμού. Η πολιτική που ακολούθησε το κόμμα δημιουργούσε πλεονάσματα που συνέβαλαν στο συμβιβασμό της πλήρους απασχόλησης με τις σταθερές τιμές ενώ τα δύο πρώτα χρόνια το κόμμα μείωσε τη φορολογία ενισχύοντας τις κοινωνικές δαπάνες.⁴⁴⁸ Τη δεύτερη περίοδο διακυβέρνησής του, όμως, το κόμμα εγκλωβίστηκε σε ένα *φαύλο κύκλο πληθωρισμού και στασιμότητας* ως αποτέλεσμα της τόνωσης της ζήτησης.⁴⁴⁹

Τέλος, τα σχετικά με το θέμα αρχίζουν να υφίστανται σε κείμενο του SAP από το 1948, όπου και γνωστοποιείται ότι *η άνοδος των τιμών είναι αποτέλεσμα της αύξησης της παραγωγής*⁴⁵⁰ οπότε τίθεται άμεσα η ανάγκη *ελέγχου του πληθωρισμού και του κόστους διαβίωσης* ώστε να μην επηρεαστεί η πλήρης απασχόληση. Το κείμενο του

⁴⁴⁵ Ο περιορισμός στις κινήσεις κεφαλαίων επετεύχθη και με την εισαγωγή του φόρου εταιρειών χάρη στον οποίο αφαιρέθηκε το κίνητρο για υπερπόντιες επενδύσεις. Whiting R., όπ.π., p.161-2

⁴⁴⁶ Droz J., όπ.π., p.565; Hamilton M., όπ.π., pp.89-90; Padgett S. & Paterson W., όπ.π., p.130; Sassoon D., όπ.π., σελ.268, 298-300

⁴⁴⁷ Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., pp.92, 94; Callaghan J., όπ.π., pp.254, 263, 273-4 ; Droz J., p.570; Minkin L. & Seyd P., όπ.π., pp.125-6; Padgett S. & Paterson W., όπ.π., p.151; Sassoon D., όπ.π., σελ.467-70; Webb P., όπ.π., p.98

⁴⁴⁸ Padgett S. & Paterson W., όπ.π., pp. 128, 130; Whiting R., όπ.π., pp.65, 93

⁴⁴⁹ Padgett S. & Paterson W., όπ.π., p.151

⁴⁵⁰ Η οποία *αύξηση* της παραγωγής αποτελούσε ζητούμενο για την επάρκεια της χώρας σε προμήθειες και στο manifesto του 1952 φιγουράρει μεταξύ των επιτυχιών της σοσιαλδημοκρατικής κυβέρνησης.

1952 θέτει εκ νέου το θέμα *σταθεροποίησης των τιμών*⁴⁵¹ και της αξίας του εγχώριου νομίσματος τα οποία χαρακτηρίζονται εφικτά ως στόχοι. Σημειώνεται εδώ ότι το 1947 η κορόνα είχε ανατιμηθεί κατά 17%.⁴⁵²

Στην συγκράτηση του πληθωρισμού στη Σουηδία συνέβαλε η κινητικότητα που σημειώθηκε, αποτέλεσμα της εισροής μεταναστών/φθηνών εργατικών χεριών που ωθούσαν τους μισθούς να παραμένουν σε χαμηλά επίπεδα⁴⁵³ αλλά και η αύξηση της φορολογίας.⁴⁵⁴ Γενικά όμως, ο *προϋπολογισμός* αναδείχθηκε σε σημαντικό εργαλείο της κυβέρνησης, καθώς μέσω της φορολογίας στα κέρδη και την αγοραστική δύναμη θα πιέζονταν οι επιχειρηματίες να μην προχωρήσουν σε μισθολογικές αυξήσεις αφενός, θα μειωνόταν η ζήτηση, αφετέρου.⁴⁵⁵ Το 1965, πάντως, η σουηδική οικονομία μπήκε σε κρίση με αποτέλεσμα να εκδηλωθεί αυξημένο έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών, αύξηση της ανεργίας και περιορισμός των επενδύσεων. Η κατάσταση αυτή κατέληξε στην *Νέα Βιομηχανική Πολιτική* και στην προώθηση της ορθολογικότερης οργάνωσης της βιομηχανίας.⁴⁵⁶ Από τεχνικής άποψης, η πολιτική που ακολουθούσε το κόμμα δεν εξυπηρετούσε την λογική των οικονομικών κύκλων και αυτό λόγω της ανάγκης διατήρησης των συνθηκών πλήρους απασχόλησης και ρύθμισης της προσφοράς στις ανάγκες της ζήτησης.⁴⁵⁷ Αντίστοιχες επιλογές είχαν γίνει και το 1930 με σημαντική επιτυχία. Οι κινήσεις μικρής κλίμακας έρχονταν σε αντίθεση με την τυπική κεϋνσιανή λογική, αποτέλεσμα της εφαρμογής του μοντέλου Rehn-Meidner.

Ήδη υπονοήθηκε, ωστόσο, οφείλουμε να το αναλύσουμε λίγο διεξοδικότερα: όλα τα παραπάνω στην πραγματικότητα προσβλέπουν στην επίτευξη υψηλών ρυθμών αύξησης της παραγωγικότητας. Η μέση παραγωγικότητα της εργασίας αποτελεί παράγοντα που δυνητικά συμβάλλει στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου μιας κοινωνίας, σε ό,τι αφορά το κοινωνικό κομμάτι, ενώ επιπλέον αυξάνει την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας της συγκεκριμένης οικονομίας.⁴⁵⁸ Ενδεικτικά, η ίδια η παραγωγικότητα επηρεάζεται από τις επενδύσεις σε φυσικό κεφάλαιο δηλαδή

⁴⁵¹ Η συμβολή του πολέμου της Κορέας αφορούσε τις *αυξημένες τιμές εισαγωγής και εξαγωγής και το αυξημένο κόστος εργασίας στη βιομηχανία, το εμπόριο και τη γεωργία*. Υπήρξε περιορισμένη χάρη στις κινήσεις του SAP που συγκράτησαν τα εταιρικά κέρδη και τις επενδύσεις.

⁴⁵² Hamilton M., όπ.π., p.185-6

⁴⁵³ Δεν αφορά αποκλειστικά τη Σουηδία καθώς η χώρα που διευκολύνθηκε περισσότερο από τις μεταναστευτικές ροές ήταν η Δυτική Γερμανία. Sassoon D., όπ.π., σελ.314-5

⁴⁵⁴ Η αύξηση υπήρξε τόσο εκτεταμένη των φόρων, σε σημείο που αυτοί πλέον άρχισαν να επηρεάζουν τους ρυθμούς ανάπτυξής της. Σημαντικότερη επίδραση είχε ο *οριακός φόρος* επί των επιπλέον εισοδημάτων από έμμισθη εργασία που τέθηκε εν ισχύει κόντρα στον καλπάζοντα πληθωρισμό. Droz J., όπ.π., p.562; Sassoon D., όπ.π., σελ.433-4

⁴⁵⁵ Hamilton M., όπ.π., p.187-8; Sassoon D., όπ.π., σελ.330

⁴⁵⁶ Hamilton M., όπ.π., p.196-7

⁴⁵⁷ Droz J., όπ.π., p.560; Erixon L., όπ.π., p.678 Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τα όσα εξήγγειλε το ίδιο το κόμμα.

⁴⁵⁸ Ιορδάνογλου Χ., όπ.π. (2008), σελ.119-21. Για να έχουμε με εικόνα, τη δεκαετία του 1960 σε σύγκριση με αυτή του 1950, η μέση παραγωγικότητα σημείωσε άνοδο στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης πλην της Δυτικής Γερμανίας (4,8% έναντι 5,2%) με τη Βρετανία να σημειώνει τη χαμηλότερη με 2,5%. Sassoon D., όπ.π., σελ.423

εξοπλισμό, την τεχνολογική πρόοδο και την μετακίνηση του εργατικού δυναμικού σε τομείς υψηλής παραγωγής.⁴⁵⁹

Αυτή καθαυτή η παραγωγικότητα εμφανίζεται συχνά στα κείμενα των Εργατικών (1945, 1955, 1959, 1964, 1966) και Γερμανών Σοσιαλδημοκρατών (1952, 1953, 1957, 1959, 1965, 1969) ενώ στην περίπτωση των PSB και SAP εντοπίζεται μόνο από μία φορά στο πρόγραμμα του 1954 και το manifesto του 1956, αντίστοιχα. Πέραν των επενδύσεων θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι το κάθε κόμμα δίνει έμφαση σε διαφορετικό παράγοντα για την τόνωση της παραγωγικότητας. Το PSB διάσπαρτα στα κείμενά του προσπαθεί να καταστήσει σαφή την χρησιμότητα της *εκπαίδευσης* στην τόνωση της παραγωγικότητας λόγω της καλύτερης κατάρτισης που αποκτά το εργατικό δυναμικό και οι αγρότες (1949, 1950, 1961). Οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες δίνουν έμφαση το 1957 στην ενίσχυση της παραγωγικότητας μέσω της *τεχνολογίας* ενώ το 1965 κάνοντας λόγο για την τόνωση της *διεθνούς ανταγωνιστικότητας* της χώρας, άρα της Συνολικής Παραγωγικότητας, αναφέρουν τη *γεωργία*, με αφορμή την Κοινή Αγροτική Πολιτική, και τα *ανθρακωρυχεία* ως τους κλάδους βαρύτητας. Το LP ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για την *τεχνολογική πρόοδο* και την πλήρη εκμετάλλευση των σχετικών επιτευγμάτων για την αύξηση της παραγωγικότητας στη βιομηχανία (1945, 1955, 1959, 1964, 1966) και τον αγροτικό κλάδο (1964, 1966), το 1955 αναγνωρίζει και την παράμετρο της κατάρτισης και το 1966 διατυπώνει το ενδιαφέρον του ώστε *η οικονομία να παραμείνει ανταγωνιστική*. Τέλος, το 1956 στο σχετικό κείμενο του SAP, στόχος του κόμματος ήταν *η πλήρης απασχόληση παράλληλα και η συνεχιζόμενη οικονομική εξίσωση με σταθερότητα και ισορροπία* ενώ η πολιτική που ήταν πρόθυμο να ακολουθήσει το κόμμα θα *εξασφάλιζε γρήγορη ανάπτυξη και αυξημένη παραγωγικότητα στο δημόσιο τομέα*.⁴⁶⁰ Δεν θα ήταν λάθος, πάντως, να ισχυριστούμε ότι και οι Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες φαίνεται ότι αναγνωρίζουν τη συμβολή της τεχνολογίας στην άνοδο της παραγωγικότητας (1944, 1956, 1960, 1964).

Ρύθμιση της αγοράς εργασίας

Οι Σοσιαλδημοκράτες τις περισσότερες φορές τάσσονται υπέρ της υλοποίησης πολιτικών πλήρους απασχόλησης, πρωτίστως επειδή αυτές διευκόλυναν την εθνική αναπτυξιακή προσπάθεια, πέραν της κοινωνικής πτυχής που εξυπηρετούσαν. Τούτων δοθέντων, είτε η αντιμετώπιση της ανεργίας είτε ο εναγκαλισμός των πολιτικών πλήρους απασχόλησης, εντοπίζονται στο σύνολο των προγραμματικών κειμένων των τεσσάρων κομμάτων που επεξεργαστήκαμε στα πλαίσια της παρούσης εργασίας.

Ειδικότερα, οι Σοσιαλδημοκράτες συμφωνούν μεταξύ τους όταν συμπεριλαμβάνουν την πλήρη απασχόληση, κατ' επέκταση και την αντιμετώπιση της ανεργίας, εντός ενός ευρύτερου οικονομικού προγράμματος. Στην πραγματικότητα ήταν ένα μέσο οικονομικής πολιτικής στα πλαίσια τόνωσης της ζήτησης που θα προέκυπτε μέσα από το σύνολο των επενδυτικών προγραμμάτων σε υποδομές και έργα που εξήγγειλαν,

⁴⁵⁹ Ιορδάνογλου Χ., *Μετεμφυλιακή Οικονομική Ιστορία της Ελλάδας*, Τόμος 1 (αδημοσίευτη μελέτη-υπό έκδοση), σελ.22, υποσημείωση 13

⁴⁶⁰ Το 1964 καταγγέλλονταν τα κόμματα της αντιπολίτευσης για την αντίθεσή τους στην *επέκταση του δημοσίου*.

έχοντας όμως πάντα κατά νου τον κίνδυνο του πληθωρισμού. Αυτή η τελευταία διάσταση εντοπίζεται ξεκάθαρα στα κείμενα των ετών 1949/ 1950/ 1965 του PSB, 1949/ 1953/ 1959⁴⁶¹ του SPD, 1945/ 1951/ 1959/ 1964/ 1966 του LP⁴⁶² ενώ αποτέλεσε τον *νούμερο ένα* στόχο του SAP μεταπολεμικά (δεδομένο που αποτυπώνεται και στα προγραμματικά του κείμενα πλην του σύντομου manifesto του 1960) εφόσον ολόκληρη η οικονομική λογική του κινούταν γύρω από τα πιθανά σενάρια που θα συνδύαζαν *ανάπτυξη* και *περιορισμένα ποσοστά ανεργίας*.

Η διατήρηση ή η επίτευξη συνθηκών πλήρους απασχόλησης δύναται να υλοποιηθεί μέσω της κινητικότητας των εργαζομένων κεντρικά για την κάλυψη αναγκών, γεγονός που βρίσκει σύμφωνα τα PSB (1965) και SPD (1953). Στην περίπτωση του PSB, θα συνοδευόταν από τη *δημιουργία θέσεων εργασίας* για την αντιμετώπιση του *αυτοματισμού* (1965). Υπήρχε, άλλωστε ανησυχία για τις πιέσεις στην ανεργία που είχαν προκληθεί από το *κλείσιμο εργοστασίων* (1968). Το SPD, με τη σειρά του, τόνιζε ότι η *ανεργία* δεν θα έπρεπε να *υπερβαίνει ποτέ το όριο του 3% έως 4% του συνόλου των εργαζομένων* (1953). Εντυπωσιακό είναι το γεγονός ότι το κόμμα αναγνώριζε την πλασματικότητα των επίσημων δεδομένων σχετικά με την ανεργία, εφόσον πολλοί άνεργοι δεν ήταν δηλωμένοι στα σχετικά μητρώα.⁴⁶³

Στη περίπτωση του SAP, το πρόγραμμα του 1944 μολονότι φειδωλό στη διατύπωση θέσεων οικονομικής πολιτικής, υποστηρίζει την καταπολέμηση της *ανεργίας μέσω της υλοποίησης δημοσίων έργων*. Τονίζεται συχνά η επίτευξη των συνθηκών πλήρους απασχόλησης και η σημασία της (1948, 1952, 1956, 1964). Ειδικότερα, προτείνεται η ίδρυση *επιχειρήσεων που προωθούν την εργασία και την πολιτική αγοράς εργασίας* (1964) μαζί με την ενεργή συμμετοχή της κοινωνίας στην *εργασιακή ασφάλεια, στον περιορισμό εισοδηματικών διαφορών και στη γρήγορη οικονομική ανάπτυξη* (1968). Η περιορισμένη κατανάλωση αυξάνει την ανεργία, δεδομένο που βρίσκεται σε γνώση του LP (1945) αλλά λίγα χρόνια αργότερα η εικόνα είχε αντιστραφεί καθώς η πλήρης απασχόληση ήταν η αιτία που το εθνικό εισόδημα της χώρας *αυξανόταν δύο φορές ετησίως* (1951). Στο manifesto του 1959 θα λάμβανε μέτρα για τη *βιομηχανία του βαμβακιού και τη ναυπηγική* ενώ σε αυτό του 1966 θα προχωρούσε τον έλεγχο της διαθεσιμότητας των *νέων θέσεων εργασίας στις νέες βιομηχανίες*.

Τη δεκαετία του 1960 οι εργαζόμενοι στα ευρωπαϊκά κράτη βίωναν τα αποτελέσματα των μέτρων που είχαν ληφθεί 10 χρόνια νωρίτερα και βελτίωναν τις συνθήκες εργασίας και ζωής τους. Σχεδόν παντού είχαν επιτευχθεί συνθήκες πλήρους

⁴⁶¹ Η τόνωση της ζήτησης θα ικανοποιούταν και από τις *δημόσιες επιχειρήσεις*, σκοπός των οποίων ήταν η ικανοποίηση της ζήτησης και όχι η συγκέντρωση ιδιωτικών κερδών, η συμβολή στη ρύθμιση των τιμών και η εξυπηρέτηση των συμφερόντων του καταναλωτή.

⁴⁶² Η αποδοχή της εφαρμογής κεντριστικών πολιτικών έγινε στα πλαίσια επίτευξης των συνθηκών πλήρους απασχόλησης. Minkin L. & Seyd P., όπ.π., p.109

⁴⁶³ Το σίγουρο είναι ότι το 1950 οι άνεργοι στη Δυτική Γερμανία έφτασαν τα δύο εκατομμύρια και το SPD έκρινε ότι η εργασιακή πολιτική της CDU είχε άμεση σχέση με αυτή την κατάσταση. Πάρα ταύτα, στα πλαίσια του Grand Coalition το 1966, οι υπουργοί Οικονομικών που προέρχονταν από τους Σοσιαλδημοκράτες κατάφεραν να ρίξουν τον αριθμό των ανέργων αισθητά και το 1968 *έφτασε να είναι κάτω του 1%*. Potthoff H. & Miller S., όπ.π., pp.188, 210

απασχόλησης (η ανεργία στο Βέλγιο έφτανε το 3,3% το 1960 και το 1,5%⁴⁶⁴ το 1965· για τα ίδια έτη, κυμαινόταν στο 1,7% και 1,2% στη Σουηδία· έμεινε σταθερό στο 2,2% στο Ηνωμένο Βασίλειο· 1% και 0,5% για τη Δυτική Γερμανία)⁴⁶⁵ και οι απολαβές είχαν αυξηθεί. Στη Γερμανία, λόγω της εργατικής αγωνιστικότητας, μεταξύ 1960-66 αυτό έγινε πιο γρήγορα από τους ρυθμούς αύξησης του ΑΕΠ.⁴⁶⁶

Επιπλέον, τα κόμματα υποστήριζαν την αρχή του *equal pay for equal work*. Ο στόχος συγκεντρωνόταν, δηλαδή, στη εξασφάλιση των ισότιμων μισθολογικών αποδοχών για ίση εργασία μεταξύ των χειρώνακτων εργατών που βρίσκονταν στον ίδιο κλάδο ή/ και παράλληλα της άμβλυνσης των εισοδηματικών διαφορών μεταξύ αυτών και των λοιπών επαγγελματικών ομάδων,⁴⁶⁷ δηλαδή οριζόντια αλλά και κάθετα. Για τους Σουηδούς Σοσιαλδημοκράτες η θέση δεν θα μπορούσε να λείπει από τα προγραμματικά κείμενα (1944, 1960) που καθόριζαν την μακροπρόθεσμη πολιτική του κόμματος ενώ το γενικό πνεύμα στα προεκλογικά κείμενα παραπέμπει στην ίδια κατεύθυνση.⁴⁶⁸ Στην περίπτωση του SPD το *equal pay for equal work* εντοπίστηκε στα κείμενα των ετών 1952, 1953 και 1957. Και τις τρεις φορές αφορούσε τη γυναικεία εργασία.⁴⁶⁹ Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και με το PSB στο πρόγραμμα του 1950 ενώ σε αυτά των ετών 1949 και 1958 η αρχή αφορά στο σύνολο των εργαζομένων. Στο LP, τέλος, υιοθετείται η αρχή για την προστασία των γυναικών το 1950 ενώ εντάσσεται για τους βιομηχανικούς εργάτες στο manifesto του 1955, ή για το σύνολο των εργαζομένων σε αυτά των ετών 1964 και 1966.

Η πλήρης απασχόληση αποτελούσε τον γενικότερο στόχο του SAP ο οποίος θα μπορούσε να εξυπηρετηθεί μέσω του *equal pay for equal work*, την πιο απτή έκφραση μιας αλληλέγγυας μισθολογικής πολιτικής. Επρόκειτο για έναν από τους στόχους που ρύθμιζε το διάσημο *Rehn-Meidner model*. Εν συντομία, τα υπόλοιπα αφορούσαν την πραγματοποίηση δημόσιων επενδύσεων με κρατικούς πόρους (όπως τα κεφάλαια από το ATP), την ανάπτυξη *market-friendly* πολιτικών,⁴⁷⁰ τον καθορισμό των μισθών μέσω συλλογικών διαπραγματεύσεων⁴⁷¹ (παράλληλα ή, κατά προτίμηση, βραδύτερα από τους ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας),⁴⁷² την στήριξη της απασχόλησης

⁴⁶⁴ Το PSB δήλωνε με περηφάνια το 1965 ότι είχε καταφέρει να μειώσει τον αριθμό των ανέργων.

⁴⁶⁵ Με στοιχεία από το: Sassoon D., όπ.π., σελ.424

⁴⁶⁶ Sassoon D., όπ.π., σελ.462

⁴⁶⁷ Scase R., όπ.π., p.320

⁴⁶⁸ Στη Σουηδία, η διάρθρωση του συστήματος συνέβαλε στη μείωση των μισθολογικών διαφορών μεταξύ χειρώνακτων εργατών σε διαφορετικούς βιομηχανικούς τομείς. Eley G., όπ.π., σελ.572; Scase R., όπ.π., p.321

⁴⁶⁹ Σχετικό άρθρο είχε προβλεφθεί στο Σύνταγμα το 1949. Wikipedia.org, λήμμα: *Equal pay for equal work* (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

⁴⁷⁰ Θεμελιώδης πολιτική που εξυπηρετεί πλήρως το *ρεφορμιστικό σχέδιο*. Hinnfors J., όπ.π., p.99

⁴⁷¹ Σχετική ρύθμιση ίσχυε από την δεκαετία του 1930- μέσω της συμφωνίας Saltsjöbaden- και αποτελούσε τη βασική μορφή έκφρασης της σουηδικής *σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης* (*social democratic compromise*) υπό την έννοια της πλήρους συνεργασίας μεταξύ των κοινωνικών εταίρων. Droz J., όπ.π., p.560; Moschonas G., όπ.π., pp.22, 63, 65; Padgett S. & Paterson W., όπ.π., pp.186-7, 195; Sassoon D., όπ.π., σελ.319; Scase R., όπ.π., p.319. Επρόκειτο για έναν από τους θεμέλιους λίθους της σουηδικής *σοσιαλδημοκρατικής πολιτικής*. Hinnfors J., όπ.π., p.17

⁴⁷² Αποτελούσε προϋπόθεση γενικά χάριν της επίτευξης μιας υγιούς οικονομικής ανάπτυξης. Sassoon D., όπ.π., σελ.326-8. Μεταξύ 1950 και 1970 η αύξηση της μέσης παραγωγικότητας στη Σουηδία

με ενεργητικά μέτρα⁴⁷³ και την καταπολέμηση του πληθωρισμού. Παρουσιάστηκε από δύο οικονομολόγους της Σουηδικής Εργατικής Συνομοσπονδίας (LO) στο συνέδριο του 1951, ωστόσο, με αφορμή μια κρίση που έλαβε χώρα μεταξύ 1949-1950 εφαρμόστηκε αργότερα, το 1957-9.

Το βασικότερο μοντέλο διαχείρισης του καπιταλισμού, επομένως, υπήρξε προϊόν των συνδικάτων και λόγω της στενής σχέσης με το SAP, το τελευταίο τελικώς το εφάρμοσε με θρησκευτική ευλάβεια. Αυτό, φυσικά δεν σημαίνει ότι δεν υπήρξαν προβλήματα, με ένα από τα σημαντικότερα να είναι τα αυξημένα κέρδη που συγκέντρωναν οι επιχειρήσεις που μπορούσαν να ανταποκριθούν στο μοντέλο.⁴⁷⁴ Σημαντικός, σε αυτήν την πορεία, υπήρξε και ο ρόλος του *Εθνικού Συμβουλίου Εργασίας*, καθοριστικού θεσμού, το οποίο εμπλεκόταν άμεσα στο *σχεδιασμό* της κατανομής της εργατικής δύναμης, στην *επαγγελματική εκπαίδευση* αλλά και σε πιο πρακτικά οικονομικά ζητήματα στοχεύοντας στη διατήρηση της *οικονομικής ανάπτυξης*.⁴⁷⁵

Ολοκληρώνοντας τις σχετικές με την αγορά της εργασίας θέσεις, ας αναφέρουμε λίγα στοιχεία και για τη διασφάλιση των καθεστώτων συλλογικών διαπραγματεύσεων.⁴⁷⁶ Οι Βέλγοι Σοσιαλιστές δεν εκδηλώνουν τόσο έντονο ενδιαφέρον για το θέμα αφού το εντάσσουν μόνον δύο φορές σε προγραμματικά τους κείμενα, το 1949 και το 1965, όπου θα εντεινόταν η προστασία των εργαζομένων. Οι Άγγλοι Εργατικοί κινούνται στην ίδια κατεύθυνση. Το καθεστώς θα συμπληρωνόταν με την *επέκταση των μηχανισμών εθελοντικής διαιτησίας και συμβιβασμού στη βιομηχανία* (1959, 1966) ενώ στο manifesto του 1950 γίνεται λόγος για την *ευημερούσα συνεργασία μεταξύ κυβέρνησης, διοίκησης και εργαζομένων*.

υπολογιζόταν σε 4% ετησίως. Lindbeck A., Molander P., Persson T., Peterson O., Sandmo A., Swedenborg B. & Thygesen N. 'Options for economic and political reform in Sweden', *Economic Policy*, Vol. 8, Issue 17, 1993, p.221

⁴⁷³ Η εφαρμογή του μοντέλου δεν θα ήταν απαραίτητα εύκολη για όλες τις επιχειρήσεις καθώς δεν θα ήταν όλες το ίδιο αποδοτικές. Το ενδεχόμενο, λοιπόν, χρεοκοπιών ή απολύσεων καλυπτόταν από την παρέμβαση του κράτους.

⁴⁷⁴ Aylott N., όπ.π., p.191; Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., pp.75; Erixon L., 'The Rehn-Meidner Model in Sweden: Its Rise, Challenges and Survival', *Journal of Economic Issues*, Vol. 44, No. 3, 2010; Hamilton M., όπ.π., p.187-8; Hinnfors J., όπ.π., p.103-6; Padgett S. & Paterson W., όπ.π., p.144; Sassoon D., όπ.π., σελ.329-32; Χίλσον Μ., όπ.π., σελ.134-8. Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, σημειώθηκε μια μεταρρύθμιση του μοντέλου, που ονομάστηκε *EFO* από τους οικονομολόγους που την πραγματοποίησαν, για να εξηγηθεί το φαινόμενο του κυμαινόμενου πληθωρισμού. Σύμφωνα με αυτό, η οικονομία διακρινόταν σε δύο τομείς: στον πρώτο, ανοικτό στον διεθνή ανταγωνισμό, οι μισθοί καθορίζονταν σύμφωνα με τον διεθνή ρυθμό αύξησης του πληθωρισμού και της παραγωγικότητας ενώ στον δεύτερο, το σύνολο της οικονομίας, οι μισθοί θα ακολουθούσαν τις εξελίξεις στον πρώτο σύμφωνα με μια συνεκτική εισοδηματική πολιτική. Στόχος, η διατήρηση της σταθεροποίησης των τιμών. Ahlen K., όπ.π, p.332; Vartiainen J., όπ.π., p.34

⁴⁷⁵ Scase R, όπ.π., p.329

⁴⁷⁶ Στην πράξη, φαίνεται ότι η εισοδηματική πολιτική των Σοσιαλδημοκρατών βασιζόταν στην επιβεβλημένη από τα *συνδικάτα συμφωνία με τον εργοδότη* (Droz J., pp.555-6; Sassoon D., όπ.π., σελ.327-8). Η σημασία αυτού έγκειται στο γεγονός ότι η συνεργασία που αναπτύχθηκε μεταξύ των κοινωνικών εταίρων υπό την αιγίδα του κράτους έδωσαν τα *κορπορατιστικά* συστήματα και επιπλέον, σε συνδυασμό με τις κεϋνσιανές πολιτικές, συγκρότησαν τη λεγόμενη *σοσιαλδημοκρατική συναίνεση* (Eley G., σελ.567-9; Moschonas G., p.63). Είναι ενδιαφέρουσα παράμετρος αυτή που έχει να κάνει με την πλήρη απουσία σχετικής αναφοράς σε κείμενο των Σουηδών Σοσιαλδημοκρατών.

Οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες φαίνεται ότι ενδιαφέρονται περισσότερο από τα προηγούμενα δύο κόμματα. Οι συλλογικές συμφωνίες θα υπερίσχυαν των νομοθετικών μέτρων (1952) ενώ η αυτονομία των συνδικάτων και των ενώσεων των εργοδοτών στις συλλογικές διαπραγματεύσεις (1959) αναγνωριζόταν ως σημαντικό χαρακτηριστικό μιας ελεύθερης κοινωνίας που έπρεπε να διαφυλαχθεί (1965). Θετική διάθεση διέκρινε και τους κοινωνικούς εταίρους, όμως, οι οποίοι δήλωναν πρόθυμοι να συμμετάσχουν σε μια «συντονισμένη σταθεροποίηση χωρίς στασιμότητα» (1966). Τέλος, στο manifesto του 1969 το SPD υποστήριζε ότι οι εθελοντικές ή συλλογικές διαπραγματεύσεις μεταξύ των εργαζομένων και των εργοδοτών τους έπρεπε να ενθαρρύνονται με φορολογικά μέτρα. Επιπλέον, θα συγκρατούνταν η *Concerted Action*.

Με την είσοδό του στην κυβέρνηση το 1966, το SPD επιχείρησε να επισημοποιήσει τις τριμερείς διαπραγματεύσεις ανάμεσα στο κράτος και τους κοινωνικούς εταίρους με στόχο τον αποτελεσματικότερο συντονισμό της οικονομίας. Το 1967 συγκροτήθηκε ένας οργανισμός ο οποίος αποτελούταν από το Υπουργείο Οικονομικών και τους εκπροσώπους των συνδικάτων και της εργοδοσίας. Μέσω αυτού, οι κοινωνικοί εταίροι ενημερώνονταν για την κυβερνητική μακροοικονομική πολιτική σε ένα πλαίσιο εξομάλυνσης των συγκρούσεων ανάμεσά τους. Η *Concerted Action*, όμως, τελικά υπονομεύτηκε από την αρχή της ελευθερίας των συλλογικών διαπραγματεύσεων και από το γεγονός ότι η εργοδοσία δεν έδειξε τη δέουσα εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση του SPD και τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις της.⁴⁷⁷

Στο Βέλγιο, ήδη πριν από το τέλος του πολέμου, υπήρξε έντονη η επιθυμία οργάνωσης των σχέσεων των κοινωνικών εταίρων σε ειρηνική βάση που θα προετοίμαζε την μεταπολεμική περίοδο. Έτσι, το 1944 υπεγράφη το, ανεπίσημο, Κοινωνικό Σύμφωνο (*Social Pact*) ανάμεσα στους αντιπρόσωπους των συνδικάτων και των εργοδοτικών οργανώσεων. Το Σύμφωνο δημιούργουσε ένα *θεσμικό τρίγωνο* μεταξύ κράτους-εργασίας- κεφαλαίου· η παρουσία στους αρμόδιους θεσμούς λήψης σχετικών αποφάσεων θα ήταν μόνιμη ενώ ο ρόλος του κράτους, ιδιαίτερα μεταπολεμικά, εξελίχθηκε να είναι σημαντικός ειδικά σε περίπτωση *μη συμφωνίας* ή εμπλοκής με τις *δημόσιες δαπάνες* αλλά και μέσω της Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας.⁴⁷⁸

Επιπλέον, το 1948 υιοθετήθηκε νόμος για την οργάνωση της οικονομίας ο οποίος προέβλεπε την δημιουργία συμβουλευτικών οργάνων από πλευράς κράτους, το *Κεντρικό Συμβούλιο Οικονομίας*, από πλευράς εργαζομένων τα επαγγελματικά συμβούλια και από την πλευρά της εργοδοσίας τα αντίστοιχα. Η διαμόρφωση των σχέσεων των κοινωνικών εταίρων άρχισε να αποκρυσταλλώνεται το 1952 οπότε ιδρύθηκε το Εθνικό Συμβούλιο Εργασίας. Αποτελούνταν από εκπροσώπους των

⁴⁷⁷ De Deken J.J., όπ.π., p.91; Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.122; Padgett S. & Paterson W., όπ.π., p.200-3. Για μια ενδελεχή ανάλυση των όσων ίσχυαν στην *Concerted Action* στο: Hudson M. ' «Concerted action»: wages policy in West Germany, 1967-1977', *Industrial Relations Journal*, Vol.11, No.4, 1980

⁴⁷⁸ Deschouwer K., όπ.π., pp.205-7; Eley G., όπ.π., σελ.530

συνδικάτων και των εργοδοτικών ενώσεων και καλούταν να αποφασίσει επί κοινωνικών ζητημάτων με έμφαση σε αυτά που αφορούσαν την *κοινωνική νομοθεσία και τα εργασιακά*.⁴⁷⁹

Βελτίωση βιοτικού επιπέδου

Στο προηγούμενο Κεφάλαιο εξετάσαμε το βιοτικό επίπεδο από την πλευρά της κοινωνικής δικαιοσύνης. Επί του παρόντος, θα προσεγγίσουμε το θέμα με καθαρά οικονομικούς όρους. Γενικά, η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου αποτελεί πτυχή που απασχολεί την πλειονότητα των κομμάτων.⁴⁸⁰ Στην πραγματικότητα, όλα τα μέτρα που πρότειναν τα κόμματα παραπάνω δυνητικά θα συνέβαλαν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, σε αυτήν: από τις πολιτικές πλήρους απασχόλησης και τη νομισματική πολιτική μέχρι το στόχο της ίδιας της ανάπτυξης και την άνοδο της παραγωγικότητας. Ακόμα και οι κοινωνικές παροχές ή η ενίσχυση του ανταγωνισμού είτε άμεσα είτε έμμεσα θα συνέβαλαν θετικά σε αυτό. Παράλληλα, δινόταν έμφαση στη στήριξη της αγοραστικής δύναμης, σε μια προσπάθεια περαιτέρω ενίσχυσης της αναδιανομής του εθνικού πλούτου.⁴⁸¹ Κινήσεις που θα συνέθεταν ένα θετικό αποτέλεσμα ήταν η συγκράτηση των έμμεσων φόρων, η σταθεροποίηση των τιμών, η αντιμετώπιση του πληθωρισμού και η αυστηρή μελέτη σχεδίων πολιτικής με μέτρα που δεν θα τον ενισχύουν. Τούτων δοθέντων, το SPD κατέληγε να κατακρίνει στο manifesto του 1957 την τότε κυβέρνηση λόγω της πολιτικής *διανομής πλεονασμάτων του προϋπολογισμού σε περιόδους άνθησης* που πυροδοτούσε τον πληθωρισμό.⁴⁸² Μια άλλη ιδιαιτερότητα εμφανίζεται στο LP το οποίο συχνά (1950, 1955, 1959, 1966) αναφερόταν στο *κόστος διαβίωσης* και εισήγαγε μέτρα όπως οι *έλεγχοι τιμών* ή οι *αυξημένες εμπορικές συναλλαγές* με την Κοινοπολιτεία για το συγκρατήσει.

Στο πεδίο της εισοδηματικής πολιτικής, τα κόμματα τάσσονταν υπέρ της γενικευμένης αύξησης των μισθών που με τη σειρά της θα συνέβαλε στη διατήρηση της αγοραστικής δύναμης.⁴⁸³ Αυτό δεν είναι φυσικά κάτι περίεργο, δεδομένου ότι

⁴⁷⁹ Delwit P., όπ.π., p.126

⁴⁸⁰ Στα κείμενα των ετών 1949 και 1952 του SPD, 1946/ 1954/ 1958/ 1961/ 1965/ 1968 του PSB, 1945/ 1950/ 1951/ 1966 του LP και 1944/ 1948/ 1952/ 1956/ του SAP.

⁴⁸¹ Η στήριξη της αγοραστικής δύναμης εντοπίζεται στο SPD (1949, 1952, 1957, 1969), στο PSB (1949, 1954, 1958, 1961, 1968) και το LP (1945, 1950, 1955, 1959). Αν έπρεπε να ξεχωρίσουμε κάποια συγκεκριμένη κατηγορία μέτρων που υποστηρίζει το εκάστοτε κόμμα θα λέγαμε ότι οι Βέλγοι Σοσιαλιστές τόνιζαν περισσότερο τη χρησιμότητα της ρύθμισης των τιμών, οι Άγγλοι Εργατικοί την εισοδηματική πολιτική ενώ οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες φαίνεται ότι αξιοποιούν το σύνολο των παραπάνω μέσων. Το LP τα κατάφερε ως κυβέρνηση καθώς το 1950 η αγοραστική δύναμη είχε αυξηθεί κατά 28%. Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.90

⁴⁸² Κάτι αντίστοιχο συνέβη λίγα χρόνια αργότερα, όταν το 1965 ο τότε ηγέτης της CDU Ludwig Erhard βίωσε την εξαιρετικά ευνοϊκή για τον ίδιο εικόνα να κλονίζεται λόγω σημαντικών ελλειμμάτων στον προϋπολογισμό που είχαν προκληθεί από τη διάθεση προεκλογικών bonus. Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.207

⁴⁸³ Πρόκειται για θέμα που εντοπίζεται στα manifestos του 1945, του 1964 (*για να περιορίσουμε τον πληθωρισμό, πρέπει να έχουμε μια προγραμματισμένη αύξηση των εισοδημάτων, ώστε να συνδέονται σε μεγάλο βαθμό με την ετήσια αύξηση της παραγωγής*) και του 1966 (το *Εθνικό Συμβούλιο Τιμών και Εισοδημάτων* θα συνέβαλε στη διατήρηση της πραγματικής αξίας των μισθών) του Εργατικού κόμματος και στα προγράμματα 1946, 1949, 1958 (οπότε και τονίζεται ότι χάρη στην σοσιαλιστική κυβέρνηση επετεύχθη μια σημαντική *αύξηση των μισθών*), 1961 και 1965 (*Η επίτευξη μίας σταθερής*

έτσι θα διευκολύνονταν οι εργαζόμενοι. Το πρόβλημα εντοπίζεται αλλού. Στην συντριπτική τους πλειονότητα, τα κόμματα υποστήριζαν την τιμαριθμική αναπροσαρμογή μισθών ή/και κοινωνικών παροχών, συντάξεων δηλαδή και επιδομάτων. Αυτό πρακτικά σήμαινε ότι ήταν σχεδόν προδιαγεγραμμένη η αύξηση μισθών/ συντάξεων/ επιδομάτων, κατά πάσα πιθανότητα πάνω από τα επίπεδα της μέσης παραγωγικότητας, προκειμένου αυτά να διατηρήσουν την πραγματική τους αξία έναντι του ισχύοντος πληθωρισμού, που με τη σειρά του θα είχε τεχνικά επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητα, τα κέρδη αλλά και τις επενδύσεις.⁴⁸⁴ Τα κόμματα έδιναν μεγαλύτερη έμφαση στην αναπροσαρμογή των συντάξεων και των επιδομάτων έναντι των μισθών. Ειδικότερα, μπορούμε να διακρίνουμε κατηγορίες ανάλογα με τη συχνότητα που τα εκάστοτε κόμματα πρότειναν να λαμβάνει χώρα η τιμαριθμοποίηση: ετήσια, αυτόματα, ανά συγκεκριμένα διαστήματα, συχνά ή δίχως σχετική αναφορά. Συγκεκριμένα:

- ❖ Σε ό,τι αφορά τις συντάξεις, σημειώνεται συμφωνία για την ετήσια αναπροσαρμογή μεταξύ του SPD⁴⁸⁵ (1952, 1957) και LP (1955), η *αυτόματη* αναπροσαρμογή εμφανίζεται στο LP το 1959, η *ανά τριετία* στο PSB (1961, 1965) ενώ τη *συχνή* αναπροσαρμογή επιδιώκουν το PSB το 1968 και το SPD το 1959. Χωρίς κάποια αναφορά ως προς τη συχνότητα πραγματοποίησης της τιμαριθμοποίησης κατηγοριοποιούνται τα προγράμματα των ετών 1949/1954 (για τις συντάξεις των δημοσίων υπαλλήλων)/ 1958 του PSB, 1953 /1969 (& 1952: για τις πολεμικές συντάξεις) του SPD, 1964 (για τη σύνταξη χηρείας) του LP και 1956 του SAP.
- ❖ Με τα επιδόματα ισχύει κάτι παρόμοιο, εφόσον η ετήσια αναπροσαρμογή εντοπίστηκε στο manifesto του 1955 του LP και η αυτόματη σε αυτό του 1959, η ανά τριετία στο PSB το 1965 ενώ τη συχνή αναπροσαρμογή επεδίωκε το SPD το 1959. Χωρίς κάποια αναφορά ως προς τη συχνότητα πραγματοποίησης της τιμαριθμοποίησης χαρακτηρίζονται τα προγράμματα των ετών 1954 (για τα οικογενειακά επιδόματα), 1961 (επιδόματα γεννήσεων), 1958 και 1968 (για αυτά που καλύπτουν επαγγελματικά ατυχήματα) του PSB και του 1952 (για την ασφάλιση ανεργίας) του SAP.⁴⁸⁶
- ❖ Τέλος, η τιμαριθμική αναπροσαρμογή των μισθών είναι κάτι πιο σπάνιο καθώς εντοπίζεται μόνο σε ορισμένα προγράμματα του PSB⁴⁸⁷ (1949, 1958, 1965) και στο manifesto του 1964 του Εργατικού κόμματος.

Η ενίσχυση της αγοραστικής δύναμης λαμβάνει μια ακόμη διάσταση, πιο διδακτική. Στα προγραμματικά κείμενα, λοιπόν, εντοπίσαμε, επιπλέον, μέτρα για την προστασία

ισορροπίας μεταξύ των επιπέδων των μισθών και της αγοραστικής δύναμης πρέπει να αποτελεί στόχο μιας υγιούς εισοδηματικής πολιτικής) των Βέλγων Σοσιαλιστών αλλά και σε αυτό του 1969 του SPD.

⁴⁸⁴ Ιορδάνογλου Χ., (αδημοσίευτη μελέτη- υπό έκδοση), σελ.8-9

⁴⁸⁵ Επιπλέον της τιμαριθμικής αναπροσαρμογής, το SPD στο manifesto του 1961 τόνιζε ότι οποιαδήποτε κενά εμφάνιζαν τα ασφαλιστικά ταμεία, θα καλύπτονταν από το κράτος.

⁴⁸⁶ Η τιμαριθμική αναπροσαρμογή των εθνικών συντάξεων υιοθετήθηκε το 1950. Sassoon D., όπ.π., σελ.249

⁴⁸⁷ Η αυτόματη σύνδεση των μισθών με τον δείκτη τιμών καταναλωτή στο Βέλγιο έλαβε χώρα το 1948. Delwit P., όπ.π., p.126

των *ευάλωτων* (SPD: 1959) καταναλωτών από παραπλανητικές πρακτικές μάρκετινγκ, κυρίως διαφημίσεις⁴⁸⁸ (PSB: 1961, 1965` LP: 1959, 1966` SAP: 1960). Οι καταναλωτές έχουν πλήρη ελευθερία να αγοράζουν όποια προϊόντα οι ίδιοι επιθυμούν (PSB: 1965` SPD: 1952,1959) απλώς τα κόμματα θέλουν να ισχύει όντως αυτή η παράμετρος, δηλαδή η αγορά να πραγματοποιείται για την ικανοποίηση μιας ανάγκης ή επιθυμίας. Τις περισσότερες φορές τάσσονται υπέρ της ίδρυσης σχετικών *συνεταιρισμών καταναλωτών*⁴⁸⁹ που θα φροντίζουν για την καλύτερη οργάνωσή τους και την παροχή όλων των απαραίτητων πληροφοριών για τον έλεγχο της *ποιότητας* και της *αξίας* των προϊόντων που τους ενδιέφεραν ή τους *κανόνες λειτουργίας της αγοράς*⁴⁹⁰ να είναι οι πιο συνηθισμένοι.⁴⁹¹ Αυτό είναι και το πιο σύνηθες σημείο στο οποίο συμφωνούν τα προς εξέταση κόμματα.

Υπάρχουν, βέβαια, και περιπτώσεις κατά τις οποίες θα αναλάμβανε δράση το ίδιο το κράτος με την ίδρυση *συμβούλιων καταναλωτών* με σκοπό την αποτελεσματικότερη προστασία των καταναλωτών. Σχετική τοποθέτηση πραγματοποίησε το SPD το 1965 οπότε και γινόταν λόγος για *Συμβουλευτικά για την Αγορά Σώματα* τα οποία θα αποτελούνταν από εκπροσώπους όλων των κλάδων της παραγωγής και διανομής. Το Εργατικό Κόμμα το 1950 αναφερόταν σε *Συμβούλια Καταναλωτών για τις εθνικοποιημένες βιομηχανίες* και στο *Κέντρο Συμβουλευτικών Υπηρεσιών Καταναλωτών* σκοπός του οποίου θα ήταν η *δοκιμή και υποβολή εκθέσεων σχετικά με τα διάφορα καταναλωτικά αγαθά στην αγορά* (κάτι σαν τον ΕΦΕΤ μάλλον στην Ελλάδα) ενώ το 1955 δήλωνε την ίδρυση μιας *Συμβουλευτικής Υπηρεσίας Καταναλωτών*.

Η κυριαρχία της νέας καταναλωτικής κουλτούρας στη Δυτική και Βόρεια Ευρώπη, επεξηγεί τους λόγους που τα κόμματα στέκονται εχθρικά έναντι της *διαφήμισης* που επιχειρεί να χαλιναγωγήσει τις καταναλωτικές συνήθειες των πολιτών. Επίκεντρο αυτών των εξελίξεων υπήρξαν οι ΗΠΑ που λειτούργησαν και ως ένα είδος προτύπου για τις υπόλοιπες χώρες. Ως προς την ουσία, βέβαια, αυτό που έχει σημασία είναι ότι η αυξημένη ιδιωτική κατανάλωση μετέβαλε κατά πολύ τις συνήθειες των πολιτών δεδομένου ότι απέκτησαν πρόσβαση σε μια ευρεία γκάμα προϊόντων που μέχρι τότε απευθύνονταν στις ελίτ.⁴⁹²

⁴⁸⁸ Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον το γεγονός ότι μετά τον πόλεμο οι άνθρωποι έπαψαν να φιλτράρουν/καταπιέζουν τις καταναλωτικές τους επιθυμίες όπως έκαναν κατά τη διάρκεια αυτού με αποτέλεσμα να καθίστανται αρκετά επιρρεπείς σε πρακτικές όπως η διαφήμιση (για σχετικό σχόλιο βλ. Mazower M., όπ.π., σελ.115-6).

⁴⁸⁹ Στη Σουηδία τέτοιοι συνεταιρισμοί παρήγαγαν πραγματικό έργο προς όφελος των καταναλωτών (Droz J., όπ.π., p.561). Το ίδιο ίσχυε και στο Βέλγιο με την ιδιαιτερότητα ότι οι συνεταιρισμοί καταναλωτών είχαν οργανωθεί από το ίδιο το Σοσιαλιστικό Κόμμα και επηρέασαν έντονα στην ρεφορμιστική ιδεολογική συγκρότησή του. Mabelle X. & Lorwin Val R., όπ.π., p.389-90

⁴⁹⁰ Αναγνωρίζεται το όφελος από τη λειτουργία της οικονομίας της αγοράς όπως η συμβολή του ανταγωνισμού αλλά υπογραμμίζεται η ανάγκη επίγνωσης του *τρόπου* που αυτή συντελείται.

⁴⁹¹ Εντοπίζεται σε όλα απολύτως τα κόμματα. Ειδικότερα στα κείμενα των ετών 1961, 1965, 1968 των Βέλγων Σοσιαλιστών` 1952, 1953, 1957 των Γερμανών Σοσιαλδημοκρατών` 1959 του Εργατικού κόμματος` 1944, 1956, 1960 των Σουηδών Σοσιαλδημοκρατών.

⁴⁹² Για τους Σοσιαλδημοκράτες η κατάσταση αυτή πυροδότησε έναν *βαθύ πολιτικό συντηρητισμό*. Sassoon D., όπ.π., σελ.317, 319-21, 566

Ρυθμίσεις στον πρωτογενή τομέα της παραγωγής

Τα κόμματα επιδιώκουν την μεταρρύθμιση της εθνικής αγροτικής παραγωγής παράλληλα με τη *διεύρυνση της προσφερόμενης γκάμας τροφίμων* σε μια προσπάθεια αναθεώρησης των διατροφικών συνηθειών. Αυτό το τελευταίο, βέβαια, απασχολεί μόνον τους Εργατικούς (1945, 1950⁴⁹³) και τους Γερμανούς Σοσιαλδημοκράτες (1946, 1952, 1957⁴⁹⁴).⁴⁹⁵ Σημαντικό σημείο για την προσαρμογή στις νέες οικονομικές συνθήκες αποτελούσε, η εισαγωγή *διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων* για τον *εκσυγχρονισμό* των αγροτικών *εξοπλισμών* και της δομής της παραγωγής ώστε αυτή να καταστεί αποτελεσματικότερη και κερδοφόρα. Σε αυτό το σημείο συμφωνούν εξίσου τα τέσσερα κόμματα: το PSB στα κείμενα των ετών 1946/ 1949/ 1950/ 1954/ 1958/ 1961/ 1965/ 1968, το SPD σε αυτά των ετών 1952/ 1959/ 1965/ 1969, το LP στα προγράμματα των ετών 1945/ 1950/ 1955/ 1966 και το SAP στα κείμενά του 1944/ 1948/ 1952/ 1956/ 1960. Για το λόγο αυτό ο αγροτικός τομέας βρισκόταν μεταξύ των δυνάμει ευνοούμενων από τις επενδύσεις και τις σχετικές νομοθετικές ρυθμίσεις. Απαραίτητη όμως ήταν και η ενοποίηση της γης που παρέμενε κατακερματισμένη (PSB: 1950, 1961· LP: 1950· SPD: 1965).

Κατά τα άλλα, οι Σοσιαλδημοκράτες επεδίωκαν την ύπαρξη πρόνοιας υπέρ της ρύθμισης του ιδιοκτησιακού καθεστώτος της καλλιεργήσιμης γης.⁴⁹⁶ Έτσι, υποστηρίζεται η, σε κάθε περίπτωση, προστασία του αγρότη- παραγωγού και η απόδοση των *τίτλων ιδιοκτησίας της γης σε εκείνον* (PSB: 1950, 1958, 1961· SPD: 1946, 1949, 1952) για την κατοχύρωση ενός βασικού περιουσιακού στοιχείου που συνδέεται με την ίδια του την ύπαρξη. Οι Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες δεν πραγματοποιούν κάποια ευθεία αναφορά σχετικά παρά στο πρόγραμμα του 1944 γίνεται λόγος για την *νομοθεσία περί χωροταξίας*, η οποία θα απέτρεπε την *ακατάλληλη διαμόρφωση περιουσίας και θα διασφάλιζε το κοινοτικό συμφέρον* παράλληλα με την αρωγή της *κοινωνίας* στην απόκτηση *βιώσιμων οικογενειακών εκμεταλλεύσεων*. Επιπλέον, στο manifesto του 1948 εξεταζόταν η δυνατότητα *γεωργοί και άλλα άτομα με χαμηλή ειδίκευση να γίνουν ανεξάρτητοι γεωργοί, ατομικά ή σε συνεργασία με άλλους*.

Πέραν, λοιπόν, της υλοποίησης αυτής της δέσμευσης, οι Βέλγοι Σοσιαλιστές το 1965 αναγνώριζαν τη γη ως *λειτουργικό περιουσιακό στοιχείο* και επεδίωκαν την απόδοση του *καθεστώτος πολιτιστικού ακινήτου*. Επιπλέον, με το LP⁴⁹⁷ (1945), προέβλεπαν

⁴⁹³ Στόχος ήταν να αυξηθεί η παραγωγή κατά 50% σε σχέση με τα προπολεμικά ποσοστά μέχρι το 1952.

⁴⁹⁴ Μέσω της μεταρρύθμισης του νόμου περί τροφίμων και της ανάπτυξης της έρευνας και του ελέγχου των τροφίμων.

⁴⁹⁵ Τα πρώτα κείμενα του SAP δείχνουν ένα εξίσου έντονο ενδιαφέρον για την αγροτική πολιτική κυρίως λόγω των ελλείψεων σε τρόφιμα που βίωσε η Σουηδία και την μάλλον απίθανη δυνατότητα αυτές να καλύπτονταν μέσω εισαγωγών. Hamilton M., όπ.π., p.179

⁴⁹⁶ Το SAP, λόγω των ιδιαίτερων εθνικών συμφερόντων αναφέρονταν ιδιαίτερα στην εργασιακή κατάσταση των *αλιέων*, ιδιαίτερα στις *κατευθυντήριες γραμμές για τη ρύθμιση του εμπορίου και της διάθεσης των ψαριών με κρατική ενίσχυση*.

⁴⁹⁷ Το κράτος θα επενέβαινε μέσω εθνικοποίησης όταν οι μεμονωμένοι αγρότες δεν θα ήταν σε θέση να ανταπεξέλθουν στον αυξημένο φόρτο εργασίας για να *καλλιεργηθεί η καλής παραγωγής τροφίμων γη*.

αφενός, τον προσδιορισμό της αξίας της γης για την καταβολή δίκαιων αποζημιώσεων σε περιπτώσεις απαλλοτριώσεων και αφετέρου, την απαλλοτρίωση σε περίπτωση που κάποιος γαιοκτήμονας δεν μπορούσε ή δεν παρείχε τις κατάλληλες εγκαταστάσεις για τους μισθωτές του ή για δημόσιους σκοπούς οπουδήποτε το απαιτεί το δημόσιο συμφέρον. Το SAP, τέλος, αντιτίθετο στην κερδοσκοπία της γης (1944, 1948, 1960) και απέδιδε, επίσης, στο κράτος το δικαίωμα στην απαλλοτρίωση (1944, 1960).

Αναμενόταν, επίσης, η θεσμοθέτηση ευνοϊκών καθεστώτων μακροπρόθεσμων μισθώσεων για όσες εκτάσεις δεν γινόταν να πωληθούν και η προστασία των ενοικιαστών. Το PSB, έτσι, κάνει λόγο για τον κανονισμό της εκμίσθωσης αγροκτημάτων (1949, 1950) και για την παράταση της διάρκειας μίσθωσης στα 18 έτη (1965), το LP για ένα αποτελεσματικό σύστημα διαιτησίας ενοικίου (1959). Το SPD εναρμονιζόμενο με την εποχή με αφορμή την Κοινή Αγροτική Πολιτική, στο manifesto του 1965, διέκρινε δύο κατηγορίες αγροτών: *αυτούς που χρειάζονται επιπλέον γη και ήθελαν να αγοράσουν ή να μισθώσουν έναντι αυτών που λόγω της κοινής αγοράς επιθυμούσαν να αποχωρήσουν και έπρεπε να αποζημιωθούν.*⁴⁹⁸

Σε προηγούμενο Κεφάλαιο είδαμε ότι τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα έδιναν ιδιαίτερο βάρος στην κατάσταση των αγροτών με ειδικές κοινωνικές ρυθμίσεις προς όφελός τους. Η ιδιαίτερη μέριμνα επεκτεινόταν και στον έλεγχο των τιμών (SPD: 1952, SAP: 1948, 1952) στα αγροτικά προϊόντα ώστε, από τη μία πλευρά, το εισόδημά τους να είναι εξασφαλισμένο αλλά, από την άλλη, να υπάρξει ένας συμβιβασμός με τις επιθυμίες του καταναλωτή. Οι Εργατικοί, το 1945, τόνιζαν αυτόν το συμβιβασμό και στο manifesto του 1950 υποστήριζαν ότι θα επέκτειναν την πολιτική των εγγυημένων τιμών για τα περισσότερα από τα κύρια προϊόντα. Σε αυτό του 1955 τόνιζαν ότι θα την επανέφεραν για τα βασικά προϊόντα. Το κείμενο, συνεχίζοντας, αναφέρει τη ριζική μεταρρύθμιση που απαιτείται για την επίτευξη φθηνότερης εμπορίας τροφίμων.

Οι Βέλγοι Σοσιαλιστές το 1954 έκαναν λόγο για τη μείωση των τιμών σε λιπάσματα προς όφελος των παραγωγών και το 1965 για την κάρτα αναγνώρισης προϊόντων, με σκοπό τον έλεγχο των κυκλωμάτων επεξεργασίας και διανομής της κερδοσκοπίας σε ζώα ενώ η τιμή του γάλακτος θα καθοριζόταν λαμβάνοντας υπόψη την αύξηση του κόστους παραγωγής και την αγοραστική δύναμη των καταναλωτών. Οι Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες από την πλευρά τους, το 1956 αναφέρονταν σε ένα νέο τριετές σύστημα τιμολόγησης, που θα βασιζόταν στη μεγαλύτερη κινητικότητα και στην προσαρμογή στις συνθήκες της αγοράς, ενώ θα παρείχε στους αγρότες μεγαλύτερη ελευθερία ευθύνης.

Τέλος, κόμματα όπως το LP (1959), το SAP (1944, 1948) ή το PSB (1949, 1950, 1954, 1958, 1961) υποστηρίζουν την ανάπτυξη αγροτικών συνεταιριστικών συνδέσμων. Ειδικά στο πρόγραμμά του το 1965, το τελευταίο υποστήριζε τη δημιουργία

⁴⁹⁸ Στο ίδιο κείμενο το κόμμα έκανε λόγο για την ίδρυση ενός ειδικού ταμείου που στόχευε στην ενίσχυση αγροτών που άνοιγαν τις μονάδες τους στην αγροτική δομική βελτίωση.

ημικρατικών εταιρειών μεταξύ συνεταιρισμών ή παραγωγών και διαδημοτικών ομάδων με στόχο τη συγκέντρωση των αγορών, την αποθήκευση σιτηρών, την εγκατάσταση σφαγείων και τη διάθεση γεωργικών προϊόντων. Επιπλέον, το SPD το 1946 έκανε λόγο για συνεταιριστική αγροτική κοινοτική περιουσία με σκοπό τη διατήρηση των κερδών και το 1965 για ενώσεις γεωργικών παραγωγών που θα συνεργάζονται οικειοθελώς εν όλω ή εν μέρει.

Ιδιαιτερότητες κομμάτων και προγραμμάτων

Ορισμένα ενδιαφέροντα στοιχεία εντοπίστηκαν και μεμονωμένα. Αρχικά, στα πρώτα κείμενά τους και ειδικότερα σε αυτά των ετών 1946 και 1949, οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες έβλεπαν τον αγροτικό τομέα ιδανικό για την *απασχόληση σε πρώτη φάση των προσφύγων*. Το πιο ενδιαφέρον όμως εκδηλώθηκε το 1965 οπότε το κόμμα αγωνιούσε ώστε η γερμανική αγροτική παραγωγή να παραμείνει υγιής και ανταγωνιστική εντός των πλαισίων της κοινής αγοράς και παράλληλα να μπορέσει να ενσωματώσει τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις εντός του μεταβατικού διαστήματος ως το 1970. Συνεχίζοντας, στο πρόγραμμα του 1949 οι Βέλγοι Σοσιαλιστές υποστήριζαν την *ασφάλιση έναντι επαγγελματικών ρίσκων* που ενείχαν οι διάφορες καλλιέργειες και το 1950 την ίδρυση *ταμείου αγροτικών κρίσεων*. Οι Εργατικοί το 1959 προσέθεταν την προστασία από τον ξένο ανταγωνισμό και στα manifestos των ετών 1950 και 1955 αναφέρονταν με περηφάνια στον *Αγροτικό νόμο του 1947*.⁴⁹⁹ Τέλος, οι Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες έδιναν ιδιαίτερη έμφαση στην διασφάλιση των εθνικών δασών, με την εισαγωγή ειδικής νομοθεσίας (1944, 1956, 1960).

Ρυθμίσεις στο δευτερογενή τομέα της παραγωγής

Η εκβιομηχάνιση αναδείχθηκε σε έναν βασικό στόχο των ευρωπαϊκών κρατών μεταπολεμικά καθώς κρίθηκε, δικαίως, ότι θα συνιστούσε μια από τις βασικότερες διόδους για την γρήγορη επίτευξη υψηλών ρυθμών ανάπτυξης. Η αύξηση της παραγωγής είναι προφανής ως αίτημα.⁵⁰⁰ Τυπικά, οι Σοσιαλδημοκράτες δεν μένουν εκεί αλλά επιδιώκουν την περαιτέρω υποβοήθηση της βιομηχανίας για την αμεσότερη μεγέθυνσή της.⁵⁰¹ Ένα τέτοιο εγχείρημα χρειαζόταν πόρους, εξ' ου η

⁴⁹⁹ Πρόκειται για το Agriculture Act (1947), ενός εκ των νόμων που έθεσαν τις βάσεις για την επέκταση της αγροτικής παραγωγής τα επόμενα χρόνια. Η Εργατική κυβέρνηση κάλυψε το κενό μεταξύ των τιμών αγοράς τροφίμων και των απαιτούμενων από τους αγρότες εισοδημάτων ενώ βελτίωσε τη θέση των αγροτών (όχι όμως και των εργατών γης) έναντι των γαιοκτημόνων. *Farming and the Agriculture Acts* (χ.χ.), <https://www.nationalarchives.gov.uk/cabinetpapers/themes/farming-agriculture-acts.htm> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

⁵⁰⁰ Στην περίπτωση των Εργατικών η αύξηση της παραγωγής θα έφερνε αυτάρκεια και επομένως θα περιόριζε τις εισαγωγές. Το 1964, το SAP, υπολόγιζε την αύξηση της παραγωγής σε τουλάχιστον 5,5%, πρόβλεψη που θα συνέχιζε την άριστη αναπτυξιακή πορεία που είχε ξεκινήσει το 1950 και πρόθεση του κόμματος ήταν να ενισχυθεί. Το 1968 η βιομηχανική παραγωγή στη Γερμανία αυξήθηκε σχεδόν κατά 12%. Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.210

⁵⁰¹ Στην περίπτωση του Εργατικού κόμματος, ως κυβέρνηση το 1964 προσπάθησε μέσω του Υπουργείου Τεχνολογίας να υποβοηθήσει τη μεταποιητική βιομηχανία, δίχως κάποιο αξιόλογο αποτέλεσμα, ωστόσο. (Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.92; Sassoon D., όπ.π., σελ.447) Το Βέλγιο είχε πολύ ισχυρή βιομηχανία χάρη στις πρώτες ύλες που προμηθευόταν από το Congo. Hardewyn A., όπ.π., p.281

ανάγκη επέκτασης των επενδύσεων και της διευκολυντικής πιστωτικής πολιτικής⁵⁰² που ήδη αναφέραμε. Μεταξύ των ειδικότερων επενδυτικών δράσεων συμπεριλαμβάνονται οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στους κλάδους της βιομηχανίας που στόχευαν στον εκσυγχρονισμό του εξοπλισμού ώστε να καταστούν πιο αποτελεσματικοί και ανταγωνιστικοί (PSB: 1946, 1949, 1954, 1958, 1968· LP:1945, 1959, 1964, 1966· SAP: 1960). Επιπλέον της ίδρυσης νέων βιομηχανιών, τα κόμματα προέβλεπαν την εξυγίανση ήδη υφιστάμενων προβληματικών επιχειρήσεων⁵⁰³ που επηρέαζαν αρνητικά το σύστημα αλλά και την παροχή τεχνολογίας ή οικονομικής βοήθειας μέσω επιδοτήσεων σε κλάδους που δοκιμάζονταν από διαρθρωτικές αλλαγές και είχαν μείνει πίσω.⁵⁰⁴

Επιπρόσθετα, η ανταγωνιστικότητα της εγχώριας παραγωγής θα επιτυγχανόταν μέσω της διατήρησης του κόστους παραγωγής σε χαμηλά επίπεδα. Καθοριστικός παράγοντας για την αύξηση ή τη μείωσή του είναι το κόστος της ενέργειας που αξιοποιείται και για το λόγο αυτό απαιτούταν ένα οργανωμένο σχέδιο για την αναδιάρθρωση του ενεργειακού τομέα και την επέκταση των φθηνών πηγών ενέργειας (συνήθως του άνθρακα, των πετρελαϊκών προϊόντων, του ρεύματος και αερίου ενώ οι Βέλγοι Σοσιαλιστές, οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες, οι Άγγλοι Εργατικοί και Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες, το 1958/1961, 1957, 1955 και 1960 αντίστοιχα, προσθέτουν την πυρηνική ενέργεια σε αυτές) ή, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο, του ολοκληρωμένου κρατικού ελέγχου επ' αυτών. Το θέμα αυτό υφίσταται στο σύνολο των κομμάτων και στα περισσότερα προγραμματικά κείμενα είτε με την πρώτη (PSB: 1954, 1958, 1961, 1965· LP: 1945, 1950, 1951, 1959· SPD: 1952, 1953, 1957, 1965· SAP: 1956, 1960) είτε με τη δεύτερη μορφή.

Ένας δεύτερος παράγοντάς που ήταν εξαιρετικά σημαντικός στην αποτελεσματική εκβιομηχάνιση ήταν η συγκράτηση του κόστους διανομής. Αυτό θα γινόταν πρωτίστως με την οργάνωση και τον εκσυγχρονισμό του δικτύου *μεταφορών*, των *δρόμων*, *λιμανιών*, της *ναυσιπλοΐας* ή *ναυτιλίας*, *αεροπορίας* κεντρικά. Αποτελούσε, δε, θέμα που απασχολούσε εξίσου το PSB (1949, 1954, 1958, 1965, 1968), SPD (1952, 1965, 1966, 1969), LP (1945, 1955, 1964, 1966) και SAP (1956, 1960). Ιδιαίτερα ευαίσθητο εμφανίζεται το SPD (1965, 1969) σε ό,τι αφορά τους σιδηρόδρομους και τον εξορθολογισμό της λειτουργίας τους.

⁵⁰² Οι Βέλγοι Σοσιαλιστές, στο πρόγραμμά τους το 1968, τόνιζαν ότι *η δημόσια πίστωση στη βιομηχανία* θα παρεχόταν μέσω υφιστάμενων εθνικών εταιρειών και περιφερειακών πιστωτικών και επενδυτικών εταιρειών. Προφανώς εδώ συγκαταλέγεται και η Société Nationale de Crédit à l'Industrie που είχε ιδρυθεί από το 1919 ενώ μεταπολεμικά χορήγησε δάνεια σε εταιρείες εξόρυξης άνθρακα στα πλαίσια του σχεδίου Marshall ενώ στην πορεία επεκτάθηκε και σε άλλους τομείς. *Crédit à l'Industrie, Belgium's 'Little Blue Factory' financier* (χ.χ.), <https://history.bnpparibas/document/credit-a-lindustrie-belgiums-little-blue-factory-financier/> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

⁵⁰³ Διάταξη που εντοπίστηκε στα κείμενα των ετών 1948/ 1960 του SAP ενώ το LP το 1966 αναφέρει την *διαγραφή χρεών ύψους 415 εκατομμυρίων λιρών* από το *National Coal Board*. Το SPD, τέλος, στο πρόγραμμα του 1952 τοποθετούταν υπέρ του κλεισίματος όσων πιέζουν το σύστημα.

⁵⁰⁴ Στα κείμενα των εξής κομμάτων: LP (1950, 1966), SPD (1952, 1957, 1965, 1966, 1969). Υπήρχε και το ενδεχόμενο να μην συνέβαλαν πια στην οικονομία, όπως υποστήριζε το PSB (1958). Στο κομμάτι αυτό συμπεριλαμβάνεται και η εκμετάλλευση των νέων τεχνολογιών.

3. Σοσιαλδημοκρατική ταυτότητα

Εισαγωγή

Η Ευρωπαϊκή Σοσιαλδημοκρατία είχε παραδοσιακά μια αυστηρά συγκροτημένη ιδεολογία που, αναλόγως τις εκάστοτε συνθήκες στο εθνικό και διεθνές περιβάλλον, ανανεωνόταν δίχως να μεταβάλλει έντονα τον κεντρικό πυρήνα της. Τα τέσσερα κόμματα που μελετάμε στην παρούσα εργασία αποτελούν φορείς του *δημοκρατικού σοσιαλισμού*. Χωροταξικά, ο δημοκρατικός σοσιαλισμός τοποθετείται στις ανεπτυγμένες χώρες στη δυτική, κεντρική και βόρεια Ευρώπη, αποδεχόμενος ότι μια επαναστατική εκτροπή δεν θα αποτελούσε ορθολογική επιλογή.⁵⁰⁵ Ήταν ευρέως γνωστό ότι μόνο μέσω εκλογικών αναμετρήσεων οι Σοσιαλδημοκράτες θα αποκτούσαν την ευκαιρία να κάνουν πράξη κάποιες από τις προγραμματικές τους θέσεις. Ο δημοκρατικός σοσιαλισμός, επομένως, δικαίως χαρακτηρίζεται *ευρωπαϊκό φαινόμενο*.⁵⁰⁶

Πάρα ταύτα, τα προς εξέταση κόμματα, παρουσιάζουν ελαφρώς διαφορετικές παραδόσεις, καίτοι ανήκοντα όλα στην ίδια κομματική οικογένεια. Επιπλέον, μέσω των προγραμμάτων, αποκαλύπτεται η συμβολή των εθνικών παραγόντων με την παράλληλη εξασθένιση του διεθνισμού να δίνει νέα δεδομένα. Οι εθνικές συνθήκες σε συνδυασμό με εσωκομματικές διεργασίες έδωσαν καταστάσεις που επηρέαζονταν λιγότερο από τα όσα ίσχυαν σε όμορα κόμματα. Κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια τα πράγματα ήταν αρκετά σύνθετα, με λεπτές ισορροπίες ενώ παρατηρήθηκε μια αριστερή στροφή σε όλα σχεδόν τα κόμματα.⁵⁰⁷ Αυτό, βέβαια, οφειλόταν και στη ριζοσπαστική στάση της εργατικής τάξης η οποία λόγω των θυσιών της ζήτηγε έργα και δεν προτίθετο να συμβιβαστεί.⁵⁰⁸ Ο μαρξισμός, ωστόσο, προς τα τέλη της δεκαετίας του 1950 αρχίζει να αμφισβητείται, θεωρείται αρκετά δεσμευτικός για την δράση τους και δεν μπορεί ορθολογικά να αποτελέσει την ιδεολογική βάση ενός στέρεου πολιτικού συστήματος.⁵⁰⁹ Ο αναθεωρητισμός ξεκαθάρισε την θέση των κομμάτων ως προς την αποδοχή του καπιταλισμού και την πίστη στη συνεχιζόμενη οικονομική πρόοδο,⁵¹⁰ ενώ επηρέασε διαφορετικά τα εξεταζόμενα κόμματα.

⁵⁰⁵ Όπως θα δούμε παρακάτω, μόνον οι Βέλγοι Σοσιαλιστές αναφέρονται στην επανάσταση, δίχως να την επιδιώκουν πραγματικά. Ακόμα και τα κομμουνιστικά κόμματα στη Δυτική Ευρώπη είχαν εγκαταλείψει την ιδέα της επαναστατικής εκτροπής τουλάχιστον από το 1945. Sassoon D., όπ.π., σελ.193

⁵⁰⁶ Droz J., όπ.π., pp.551-2

⁵⁰⁷ Η *αριστερά* εντός των κομμάτων αντιδρούσε για τις υπερβολικά αισιόδοξες, όπως υποστήριζε, προβλέψεις για το μέλλον του καπιταλισμού (Droz J., όπ.π., p.557). Στην περίπτωση των Εργατικών, η *αριστερά* αντιδρούσε για την πολιτική που ακολουθούσε η κυβέρνηση και εξελισσόταν σε κομμουνιστικούς θύλακες, κάτι που ανησυχούσε την ηγεσία. Στο ίδιο, pp.565-6

⁵⁰⁸ Hamilton M., όπ.π., p.86

⁵⁰⁹ Droz J., όπ.π., pp.554-5

⁵¹⁰ Sassoon D., όπ.π., σελ.378, 380, 384

Μετριοπάθεια VS Ριζοσπαστικότητα

Στην περίπτωση των Άγγλων Εργατικών και Γερμανών Σοσιαλδημοκρατών, η μετριοπάθεια εισήχθη σταδιακά στη διάρκεια της δεκαετίας του 1950⁵¹¹ κατόπιν ποικίλων αντιδράσεων και με σοβαρές συνέπειες για το εσωτερικό τους. Το 1945 στο SPD πίστευαν ότι σύντομα θα πραγματοποιούνταν η *σοσιαλιστική μετάβαση*,⁵¹² κάτι που εν μέρει συνέβη στο ανατολικό κομμάτι της χώρας, ενώ το LP, αφού κλήθηκε να αποδείξει την αποτελεσματικότητά του στην διακυβέρνηση, υποχρεώθηκε σταδιακά να εγκαταλείψει τις όποιες μαρξιστικές ιδέες του, παρά το γεγονός ότι το ίδιο δεν ήταν μαρξιστικό.⁵¹³ Σημαντικό ιστορικό δεδομένο: ο αναθεωρητισμός και στις δύο περιπτώσεις ακολούθησε τις παρατεταμένες εκλογικές ήττες των κομμάτων και την μακροχρόνια παραμονή τους στην αντιπολίτευση.

Συγκριτικά, οι Βέλγοι Σοσιαλιστές καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου χαρακτηρίζονται πιο *σταθεροί*, από άποψη μεταστροφής ή ενίσχυσης της ριζοσπαστικότητάς τους. Εντονότερη αριστερή ριζοσπαστικότητα εντοπίζεται στα προγράμματα των ετών 1945 και 1946, τα σχετικά στοιχεία του οποίου αναλύουμε λίγο παρακάτω. Φαίνεται ότι επηρεάστηκαν περισσότερο από τα εθνικά θέματα και από όσα έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια του πολέμου ενώ κατόπιν δεν μεταστράφηκαν. Ως κόμμα, παρά τις προσαρμογές βάσει του γλωσσικού ζητήματος, συγκράτησε αρκετά στοιχεία από τη μεσοπολεμική περίοδο και κατάφερε να συμμετάσχει σε αρκετές από τις κυβερνήσεις συνεργασίας της post-1945 εποχής.⁵¹⁴

Οι Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες ουδέποτε υπήρξαν ιδιαίτερα ριζοσπαστικοί. Ακολούθησαν, βέβαια, τα χνάρια των συναδέλφων τους στο SPD στη Γερμανία, ωστόσο, κάθε υπόνοια ριζοσπαστισμού συμπεριλαμβανόταν τυπικά. Τα χρόνια ακριβώς μετά το τέλος του πολέμου αναμενόταν ότι θα συνοδεύονταν από ύφεση.⁵¹⁵ Για τον λόγο αυτό, το κόμμα πραγματοποίησε και αυτό ιδεολογικά μια αριστερή στροφή που έλαβε χώρα και εκφράστηκε, όπως θα δούμε παρακάτω, εντονότερα στα κείμενα του 1944 ενώ μπαίνοντας στη δεκαετία του 1950 επέστρεψε στη συνήθη πιο μετριοπαθή πρακτική.

Εθνικοποιήσεις

Στοιχεία που υποδηλώνουν εντονότερα τη σοσιαλιστική ταυτότητα είναι η ύπαρξη προτεινόμενων εθνικοποιήσεων/ κοινωνικοποιήσεων, η διακήρυξη επαναστατικών αισθημάτων ή η εξαγγελία οικονομικών ελέγχων προς ιδιώτες επιχειρηματίες που

⁵¹¹ Η υιοθέτηση μετριοπαθών πολιτικών από την Εργατική κυβέρνηση (1945-51) απέβλεπε στην αποδοχή ενός τύπου συναίνεσης μεταξύ των κομμάτων αναφορικά με τον εξορθολογισμό του Βρετανικού καπιταλισμού. Minkin L. & Seyd P., όπ.π., p.109

⁵¹² Sassoon D., όπ.π., σελ.221

⁵¹³ Ιστορικά, το LP είχε απορρίψει τον μαρξισμό. Sassoon D., όπ.π., σελ.380

⁵¹⁴ Πρόκειται για κάτι που το κόμμα ενστερνίζεται στο πρόγραμμα του 1945. Η κυβερνητική συμμετοχή εντάσσεται στα πλαίσια της ελεύθερης δραστηριότητας με όλες τις δημοκρατικές δυνάμεις κατόπιν *συμφωνίας* ως προς τους στόχους και τις μεθόδους δράσης.

⁵¹⁵ Hamilton M., όπ.π., p.180; Sassoon D., όπ.π., σελ.250, 270; Χίλσον M., σελ.133-4

εκλαμβάνονται ως *συμφέροντα*. Στην πράξη, δεν υπάρχει κείμενο στο οποίο να μην αναφέρεται η υλοποίηση εθνικοποιήσεων/ κοινωνικοποιήσεων.⁵¹⁶ Τα κείμενα της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου εντάσσουν το θέμα με εμφατικό τρόπο, δεδομένου του γεγονότος ότι στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1940 ο σοσιαλισμός αποτελούσε ακόμα το στόχο, με η χωρίς κάποιο συγκεκριμένο σχέδιο, ενώ μόνο το κράτος θεωρούταν ικανό να καταφέρει την οικονομική ανάπτυξη.⁵¹⁷ Ο αναθεωρητισμός, ουσιαστικά, έθεσε τις εθνικοποιήσεις σε δεύτερη μοίρα⁵¹⁸ παρόλο που τις εντοπίζουμε, αν και σε πιο περιορισμένο βαθμό, στα προγράμματα ακόμα μέσα στη δεκαετία του 1960.

- Σε ό,τι αφορά το SAP, διακρίνουμε την έντονη ριζοσπαστικότητα το 1944. Στο πρόγραμμα του έτους αυτού, το κόμμα υπογραμμίζει την ανάγκη πραγματοποίησης κοινωνικοποιήσεων σε τομείς με *δημόσιο ενδιαφέρον*.⁵¹⁹ Στο πρόγραμμα του 1960, γίνεται λόγος για την *κοινωνική ιδιοκτησία* ή τον *έλεγχο* επιχειρήσεων ενώ διατυπώνεται η θέση ότι η κοινωνία *είναι υπεύθυνη για ζητήματα ενέργειας*, επέκτασης της ατομικής ενέργειας και του πιστωτικού συστήματος.
- Το LP,⁵²⁰ από τη δική του πλευρά, στο manifesto του 1945, αντιδρώντας στα ιδιωτικά συμφέροντα, υπογραμμίζει την υποχρέωση *εθνικοποίησης της Τράπεζας της Αγγλίας*⁵²¹ και την εναρμονισμένη με τις βιομηχανικές ανάγκες

⁵¹⁶ Λαμβάνοντας υπόψη την περίπτωση των Γερμανών Σοσιαλδημοκρατών, ωστόσο, οι λόγοι για τους οποίους τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια τάσσονταν έντονα υπέρ των εθνικοποιήσεων σε κλάδους της βαριάς βιομηχανίας και μεγάλων επιχειρήσεων σχετίζονταν με την εμπειρία τους και τις συνθήκες που επέτρεψαν την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία. Η συγκρότηση, επομένως ενός νέου ριζοσπαστικού συστήματος θα περιείχε δικλίδες ασφαλείας υπέρ της *δημοκρατίας και ειρήνης*. Droz J., όπ.π., p.574; Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.176. Γενικεύοντας, οι Σοσιαλδημοκράτες μεταπολεμικά δεν τάσσονταν υπέρ των εθνικοποιήσεων επειδή πίστευαν ότι έτσι θα πλησίαζε ο σοσιαλισμός πρωτίστως, επρόκειτο για ένα εργαλείο εκσυγχρονισμού των εθνικών οικονομιών. Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.89

⁵¹⁷ Sassoon D., όπ.π., σελ.260-1

⁵¹⁸ Gould P., όπ.π., p.31; Sassoon D., όπ.π., σελ.379

⁵¹⁹ Όποτε γίνεται σχετική αναφορά, οι τομείς που ενδιαφέρουν είναι: *φυσικοί πόροι, (μη αποδοτική) βιομηχανία, τραπεζικά ιδρύματα, μέσα μεταφοράς και επικοινωνιών*. Το κόμμα υποστήριζε ότι η πραγματοποίηση εθνικοποιήσεων θα εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της κοινωνίας. Πιο σιωπηρά, ο τελικός στόχος αναδιαμορφώθηκε στην επίτευξη μιας *αποδοτικότερης καπιταλιστικής οικονομίας* (Sassoon D., όπ.π., σελ.262) που, στην πράξη, έγινε πραγματικότητα μέσω του *σχεδιασμού*.

⁵²⁰ Ως κυβέρνηση μετά την απελευθέρωση έθεσε υπό τον έλεγχο του κράτους το *1/5 της βρετανικής οικονομίας* ενώ οι βιομηχανίες αυτές, μη συμπεριλαμβάνοντας τις αποζημιώσεις που καταβλήθηκαν στους ιδιώτες προηγούμενους ιδιοκτήτες τους, ήταν περισσότερο ζημιογόνες (όπως τα ανθρακωρυχεία) παρά κερδοφόρες. Η σημαντικότερη, όμως, πτυχή έχει να κάνει με την αποτελεσματικότητά τους, καθώς επρόκειτο τελικά για την *αντικατάσταση μιας γραφειοκρατίας από μια άλλη* (Eley G., όπ.π., σελ.536; Sassoon D., όπ.π., σελ.268). Αυτό ίσχυσε ιδιαίτερα για την περίπτωση των σιδηροδρόμων που υπό την ιδιοκτησία ιδιωτών εμφάνισε σημαντικές ζημιές. Hamilton M., όπ.π., pp.88-9, 95; Sassoon D., όπ.π., σελ.264

⁵²¹ Έγινε το 1946 μαζί με τα ανθρακωρυχεία, το Εθνικό Σύστημα Υγείας και άλλες, ενώ η εθνικοποίηση της βιομηχανίας σιδήρου το 1951 προκάλεσε αντιδράσεις οπότε οι Συντηρητικοί την επανιδιωτικοποίησαν το 1955 αλλά με την επιστροφή των Εργατικών στην εξουσία, το 1967 πέρασε πάλι υπό τον έλεγχο του κράτους. Καθεμιά, πάντως, από αυτές που πραγματοποιήθηκαν είχε κάποια σκοπιμότητα, όπως την εξασφάλιση της πλήρους απασχόλησης (Τράπεζα της Αγγλίας) ή την μείωση του κόστους των πρώτων υλών και την αύξηση της αποδοτικότητας σε ό,τι αφορούσε τις λοιπές βιομηχανίες. Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.88, 91; Droz J., όπ.π., p.570; Kishtainy N., όπ.π.,

οικονομική δραστηριότητα των υπόλοιπων συστημικών τραπεζών· ότι η εκάστοτε βιομηχανία οφείλει να εξυπηρετεί αποτελεσματικά το έθνος· ότι υπάρχουν, ωστόσο, και κλάδοι που δεν είναι έτοιμοι να περάσουν υπό κρατική ιδιοκτησία, επομένως προς αποφυγή σύναψης μονοπωλιακών συμφωνιών ή καρτέλ, θα ελέγχονται. Κατόπιν, το κείμενο αναφέρει τομείς προς εθνικοποίηση: βιομηχανίες καυσίμων, ηλεκτρικής ενέργειας, χάλυβα, άνθρακα και φυσικού αερίου, οι χερσαίες μεταφορές και συντονισμός των υπόλοιπων μέσων αλλά και η γη.⁵²² Το manifesto του 1950 τονίζει τα πλεονεκτήματα που αποκόμισε το κράτος από την εθνικοποίηση των ανθρακωρυχείων, της ηλεκτρικής ενέργειας και του αερίου αλλά και από την ενοποίηση των μέσων μεταφοράς⁵²³ ενώ μεταξύ αυτών που επρόκειτο να περάσουν στο κράτος βρισκόταν η χαλυουργία, η παραγωγή ζάχαρης, η βιομηχανία τσιμέντου, η παροχή νερού, η χημική βιομηχανία και τα μονοπώλια. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον εμφανίζει το κείμενο του 1959 και αυτό δεν οφείλεται σε κάτι άλλο πέραν της παραδοχής ότι το κόμμα δεν έχει άλλες εθνικοποιήσεις να προτείνει πέραν μιας οργανωμένης πολιτικής καυσίμων και οδοποιίας. Τελευταία σχετική αναφορά εντοπίζεται στο manifesto του 1966 οπότε και επανέρχεται η εθνικοποίηση του ιδιωτικού μονοπωλίου χάλυβα και των οικοδομικών υλικών προς ενίσχυση του τομέα των κατασκευών.⁵²⁴

- Συνεχίζοντας, οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες⁵²⁵ τάσσονταν υπέρ της εθνικοποίησης φυσικών πόρων και βασικών βιομηχανιών, ειδικότερα των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, της οδοποιίας, των βιομηχανιών συνθετικών-χημικών, της σιδηροβιομηχανίας και των μεταλλείων, ήδη από τις Πολιτικές Αρχές του 1946. Απώτερος στόχος ήταν η δημιουργία ενός σοσιαλιστικού οικονομικού συστήματος όπως και η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής. Το manifesto του 1949 προσέθετε τις ασφαλιστικές εταιρείες ενώ επιπλέον διευκρίνιζε ότι οι κοινωνικοποιήσεις δεν θα άγγιζαν την ιδιωτική προσωπική

σελ.323; Minkin L. & Seyd P., όπ.π., p.125; Sassoon D., όπ.π., σελ.262-5; Wikipedia.org, λήμμα: *List of nationalizations by country* (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

⁵²² Οι τόσο ευρείες προτάσεις για εθνικοποιήσεις συμπεριλήφθηκαν δίχως τη σύμφωνη γνώμη της πλατφόρμας. Hamilton M., όπ.π., pp.85-92

⁵²³ Το κόμμα προχώρησε πράγματι στην εθνικοποίηση των οδικών μεταφορών και της ηλεκτρικής ενέργειας το 1947 και του φυσικού αερίου το 1948. Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.88; Sassoon D., όπ.π., σελ.263-4

⁵²⁴ Η Εργατική κυβέρνηση του 1964 δεν προχώρησε στην υλοποίηση άλλων εθνικοποιήσεων αλλά αναδιοργάνωσε όσες επιχειρήσεις ή παραγωγικούς τομείς είχαν ήδη περάσει στον έλεγχο του κράτους για να αυξήσει την αποτελεσματικότητά τους. Droz J., όπ.π., p.569.

⁵²⁵ Όπως θα παρατηρεί ο αναγνώστης, η λίστα με τους κλάδους που το κόμμα ενδιαφερόταν να περάσουν υπό δημόσια ιδιοκτησία όσο περνάνε τα χρόνια μειώνεται. Αρχικά, το SPD είχε υιοθετήσει τη θέση ότι η ελεγχόμενη οικονομία και οι κοινωνικοποιήσεις σήμαιναν την υλοποίηση της σοσιαλιστικής ιδέας στην οικονομική σφαίρα ενώ είχε συγκροτηθεί, ανεξαρτήτως των όσων επίσημα προέβλεπε το κόμμα, ένα συγκροτημένο πρόγραμμα κοινωνικοποιήσεων (Potthoff H. & Miller S., όπ.π., pp.175-6). Ωστόσο, οι πιθανότητες υλοποίησής του ήταν περιορισμένες καθώς, ναι μεν, η ηγεσία του κόμματος επεδίωκε την υλοποίηση εκτεταμένων εθνικοποιήσεων, όμως οι δυνάμεις Κατοχής αντιδρούσαν σθεναρά με συνέπεια την προσθήκη μιας μόνο σχετικής διάταξης στο Θεμελιώδη Νόμο. Sassoon D., όπ.π., σελ.272-3

ιδιοκτησία ή μέση και μικρότερη ιδιοκτησία μέσων παραγωγής. Το πρόγραμμα του Dortmund και το manifesto του 1953 περιορίζουν τη λίστα στα *ανθρακωρυχεία, το σίδηρο, χάλυβα και ενέργεια*, ενώ αυτό του 1957 κάνει λόγο για την τοποθέτηση υπό δημοκρατικό έλεγχο των *ανθρακωρυχείων και της πυρηνικής ενέργειας* για την καλύτερη λειτουργία τους. Τέλος, το μετριοπαθές πρόγραμμα Godesberg το 1959 έκανε έκκληση ώστε η *ιδιωτική ιδιοκτησία να μην εμποδίσει την καθιέρωση της κοινωνικής δικαιοσύνης*, ωστόσο, ακόμα και το ίδιο το κόμμα εκλάμβανε τις εθνικοποιήσεις ως μια *μορφή δημόσιου ελέγχου*.⁵²⁶

- Ολοκληρώνοντας, το PSB⁵²⁷ δεν αναφέρεται καθόλου σε ενδεχόμενες εθνικοποιήσεις στο πρόγραμμα του 1945, γεγονός που εγείρει ερωτηματικά καθώς το κείμενο είναι ιδιαίτερα ριζοσπαστικό. Σε αυτό του 1946, τίθεται ενάντια στα μονοπώλια και υποστηρίζει την εθνικοποίηση των συστημάτων *πιστώσεων και ασφαλίσεων, του ρεύματος και αερίου, της σιδηρουργίας, της χημικής βιομηχανίας, των ανθρακωρυχείων και μεταφορών*. Το πρόγραμμα του 1949 καταπιάνεται με την κοινωνικοποίηση συγκεκριμένων κλάδων ενέργειας: του *άνθρακα* (ανθρακωρυχείων και βιομηχανιών επεξεργασίας), ενώ σε ό,τι αφορά το *αέριο*, την *ηλεκτρική και ατομική ενέργεια* προτείνεται η *τριμερής διαχείριση*. Διευκρινίζεται ότι ανάλογες κινήσεις θα λάβουν χώρα για όποιον κλάδο ιδιωτικής πρωτοβουλίας *υποσκάπτει* το συλλογικό συμφέρον. Το πρόγραμμα του 1954 κάνει λόγο για την *αναδιοργάνωση του πιστωτικού συστήματος προς όφελος του έθνους* και το αντίστοιχο του 1961 διαφοροποιείται από εκείνο του 1949 καθώς επιδιώκει τη σύσταση μια *αυτόνομης δημόσιας υπηρεσίας για τη διαχείριση της ηλεκτρικής και πυρηνικής ενέργειας, του αερίου και των ανθρακωρυχείων*. Το πρόγραμμα, τέλος, του 1965 χαρακτηρίζεται ως το πιο μετριοπαθές. Δεν γίνεται λόγος για την αναγκαιότητα εθνικοποίησης αλλά *δημόσιας ανάθεσης του ενεργειακού τομέα*.

Σοσιαλισμός, Κομμουνισμός και η μερική ρήξη με την παράδοση

Ο δημοκρατικός σοσιαλισμός εκδηλωνόταν επιπρόσθετα μέσω της καταγγελίας του κομμουνιστικού καθεστώτος με συνεπακόλουθες εξαγγελίες υπέρ του δημοκρατικού τρόπου διακυβέρνησης και του αποκλεισμού των κομμουνιστικών κομμάτων.⁵²⁸ Πιο συγκεκριμένα, το SPD κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο εμφάνισε μια απόλυτη, αντι-κομμουνιστική στάση, σε μια προσπάθεια να απομακρυνθεί το ενδεχόμενο

⁵²⁶ Η Δυτική Γερμανία, τελικά, πραγματοποίησε πολύ στοχευμένες παρεμβάσεις όπως στη χημική βιομηχανία *IG Farben* που έφερε άσχημο παρελθόν καθώς είχε συνεργαστεί στενά με τους Ναζί, και τις *μεγαλύτερες βιομηχανίες άνθρακα και χάλυβα*. Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.176

⁵²⁷ Το κόμμα, παράλληλα, δεν αναφέρεται καθόλου στην Κεντρική Τράπεζα πολύ απλά επειδή από το 1948 τέθηκε υπό κρατικό έλεγχο. Piaser A., όπ.π., p.304

⁵²⁸ Droz J., όπ.π., pp.552-3, 558. Η συνεργασία με τους Κομμουνιστές αποκλειόταν κάθετα χάριν της *ανωτερότητας των δημοκρατικών θεσμών*.

συμπόρευσης με το KPD⁵²⁹ και λόγω των όσων ήταν εν εξελίξει στη σοβιετική ζώνη.⁵³⁰ Σε αυτό συνέβαλαν, βέβαια, και οι απόψεις του τότε ηγέτη Kurt Schumacher.⁵³¹ Η στάση που είχε υιοθετήσει το κόμμα, αποτυπώνεται στις Πολιτικές Αρχές του 1946 παράλληλα με την καταγγελία *ολοκληρωτικών καθεστώτων*. Το κόμμα εναντιωνόταν σε οποιαδήποτε *συνεργασία με το KPD* (1949, 1952) ενώ εξήγγειλε ότι δεν επρόκειτο να υπάρξει ποτέ βοήθεια στις Ανατολικές δυνάμεις κατοχής (1952). Το 1953, το κόμμα διαφοροποιείται καθώς διατείνεται ότι ο φασισμός εξαλείφεται αλλά η *ειρήνη δεν θα προκύψει από τον ανταγωνισμό κομμουνισμού και δημοκρατικού κόσμου*. Το πρόγραμμα Godesberg του 1959 είναι κάπως πιο επιθετικό. Ως το κείμενο που ενσωμάτωσε το κύμα αναθεωρητισμού και σταθεροποίησε τον προσανατολισμό του κόμματος υπέρ του *δημοκρατικού σοσιαλισμού*. Ως προς το θέμα που εξετάζουμε εδώ, έκανε λόγο για *ολοκληρωτικά καθεστώτα που απειλούν την ελευθερία του ανθρώπου, εξαγγέλλοντας την αντίσταση σε κάθε μορφής δικτατορία, ολοκληρωτικό ή αυταρχικό καθεστώς*. Καταληκτικά, τα κείμενα των ετών 1961 και 1965 αναφέρονται στην υπό Σοβιετικό έλεγχο ζώνη· σε αυτά, το κόμμα κατηγορεί τους Σοβιετικούς για την παρούσα κατάσταση και καλεί τους *συμπατριώτες* του να *μην ενδώσουν* στο καθεστώς.

Λίγες είναι οι αναφορές στη παραδοσιακή σοσιαλιστική ταυτότητα του SAP στα κείμενα που μελετήθηκαν. Ο αναγνώστης παρατηρεί μια συστηματική προσπάθεια να αποφευχθεί η οποιαδήποτε σύνδεση με την Σοβιετική Ένωση που *πρόδωσε τα συμφέροντα του λαού* της Ρωσίας και *μετατράπηκε σε δικτατορικό καθεστώς*. Διατηρούμε κατά νου ότι με την Οκτωβριανή Επανάσταση επήλθε διάσπαση στο εσωτερικό του κόμματος η οποία κατέληξε στην ίδρυση ενός, όχι τόσο ισχυρού εκλογικά, Κομμουνιστικού Κόμματος. Εν μέρει, για το λόγο αυτό δεν υπάρχουν αναφορές ούτε στη λέξη *σοσιαλισμός*. Συνεχίζοντας, τα manifestos των ετών 1948 και 1952 πραγματοποιούν αναφορές καταγγέλλοντας τον κομμουνισμό, αφενός, ως *απειλή για την δημοκρατική ελευθερία και το εργατικό κίνημα* αφετέρου ως *προδοσία των συμφερόντων της εργατικής και της δημοκρατικής κοινωνικής τάξης*. Με αυτόν τον τρόπο εκφραζόταν ο *δημοκρατικός σοσιαλισμός* που επικαλείται το κόμμα στο πρόγραμμα του 1960. Γενικά, πάντως, το Κομμουνιστικό Κόμμα στη Σουηδία διευκόλυνε το SAP προσφέροντας κατά καιρούς τη στήριξή του.⁵³²

Το Εργατικό Κόμμα σε κανένα κείμενό του δεν προχωράει σε καταδίκη της Σοβιετικής Ένωσης ή του κομμουνισμού.⁵³³ Με το manifesto του 1945 πραγματοποίησε μια

⁵²⁹ Λίγα χρόνια αργότερα, το 1956, το KPD απαγορεύτηκε από το Συνταγματικό Δικαστήριο στη Δυτική Γερμανία. Droz J., όπ.π., p.574; Mazower M., όπ.π., σελ.99; Paterson W., όπ.π. (1978), p.185

⁵³⁰ Droz J., όπ.π., p.574; Potthoff H. & Miller S., όπ.π., pp.168-71, 174

⁵³¹ De Deken J.J., όπ.π., p.81; Droz J., όπ.π., p.574; Paterson W., όπ.π. (1978), p.182; Potthoff H. & Miller S., όπ.π., pp.168, 173-4; Sassoon D., όπ.π., σελ.221, 286 . Ο Schumacher υπήρξε μια από τις πιο εμβληματικές φυσιογνωμίες στην πολιτική σκηνή της Γερμανίας, σε σημείο που εξακολουθούσε να ασκεί επιρροή στο SPD ακόμα και μετά θάνατον.

⁵³² Sassoon D., όπ.π., σελ.192

⁵³³ Πάρα ταύτα, το LP συμφωνούσε απόλυτα με τα συνδικάτα ως προς τον *αντι-κομμουνισμό*, ειδικά μετά το 1951 και επεδίωκε την αποτελεσματική οργάνωση της Δύσης μπροστά στο ενδεχόμενο ενός κινδύνου από την Ανατολή. Minkin L. & Seyd P., όπ.π., pp.104, 109

σοβαρή, ριζοσπαστική στροφή προς τα αριστερά. Για τον λόγο αυτό φαίνεται σαν να εντάσσει καθυστερημένα μαρξιστικά στοιχεία, κάνοντας λόγο για εκμεταλλευτές και εκμεταλλεόμενους ή για την φιλοδοξία να ιδρύσει τη *Σοσιαλιστική Κοινοπολιτεία της Μ. Βρετανίας*. Σημαντικό σημείο χαρακτηρίζεται η τοποθέτηση του κόμματος σχετικά με το χρόνο που θα έρθει ο σοσιαλισμός καθώς αυτός αποδίδεται στην σκληρή δουλειά των στελεχών του και όχι σε κάποια *επαναστατική ανατροπή*. Το manifesto του 1950 συνεχίζει στο ίδιο ύφος καθώς υποστηρίζει ότι ο σοσιαλισμός δεν καλλιεργείται μόνος του· μέσω της *οικονομικής ασφάλειας και ελευθερίας* το κόμμα θα ενθαρρύνει την *πλήρη και ελεύθερη ανάπτυξη κάθε ατόμου*. Η τελευταία φορά που το LP πραγματοποιεί αναφορά στο σοσιαλισμό είναι στο manifesto του 1959 όπου κάνει έκκληση στις αξίες που τροφοδοτούν το κόμμα με θέληση για αγώνα υπέρ της *κοινωνικής δικαιοσύνης και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*.

Για να ολοκληρώσουμε την ενότητα αυτή οφείλουμε να αναφέρουμε ότι οι Βέλγοι Σοσιαλιστές εμφανίζουν μια παρόμοια ριζοσπαστική στροφή στο πρώτο τους πρόγραμμα το 1945, όπως συνέβη και με τα υπόλοιπα τρία κόμματα. Τοποθετούνται υπέρ του *αγώνα για την απελευθέρωση της κοινωνίας, χωρίς ταξικές διακρίσεις που βασίζονται στην άνιση διανομή του πλούτου, και της Σοσιαλιστικής δημοκρατίας* ως πολιτικής κυριαρχίας οργανωμένων εργατικών δυνάμεων. Ως στόχος του κόμματος περιγράφεται η προώθηση *επαναστατικών μετασχηματισμών* ώστε η *οργανωμένη εργασία* να υλοποιήσει το σοσιαλισμό. Το κείμενο εξυψώνει το *σοσιαλιστικό ιδεώδες* και, το σημαντικότερο, υποστηρίζει την προσέγγιση με το κομμουνιστικό κόμμα.⁵³⁴ Στο πρόγραμμα του 1946, πάντως, το PSB ευθυγραμμίζεται, θα λέγαμε, με τους Σουηδούς και Γερμανούς Σοσιαλδημοκράτες καθώς αρνείται τη συμπίεση με τους κομμουνιστές στις εκλογές, δίχως να εξαπολύει καταγγελίες βέβαια. Τέλος, το 1965 το κόμμα τονίζοντας τη συμβολή του στην προηγούμενη κυβέρνηση, υπενθυμίζει ότι *δεν ξεχνιέται ο τελικός στόχος, χωρίς να προσδιορίζεται ποιος ακριβώς είναι*.

Αναθεωρητικές τάσεις

Κατά τα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου σημειώθηκε μια γενικευμένη στροφή υπέρ του καπιταλισμού από τους σοσιαλδημοκράτες για δύο λόγους: πρώτον, φαινόταν ότι η δυνατότητα αυτού του συστήματος οικονομικής οργάνωσης να προσφέρει σε ίσο βαθμό την αναγκαία *οικονομική ανάπτυξη* σε συνδυασμό με *συνθήκες πλήρους απασχόλησης και βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου*⁵³⁵ είχε γενικά υποτιμηθεί. Ίσχυε βέβαια και το αντίστροφο: η ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας, της σύγχρονης μορφής έκφρασης του σοσιαλισμού,⁵³⁶ συνέβαλε στην σταθεροποίηση του καπιταλισμού.⁵³⁷ Οι αγορές, δε, εκλαμβανόντουσαν ως το εργαλείο για να επιτευχθούν οι παραπάνω

⁵³⁴ Το PSB είχε καταφέρει να διεισδύσει στην κοινωνία σε όλους τους τομείς και η επιρροή του ήταν σημαντική, γεγονός που δημιούργησε σοβαρά προβλήματα στο Κομμουνιστικό Κόμμα του οποίου η εμβέλεια παρέμεινε συγκρατημένη συγκριτικά με τα αντίστοιχα σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Mabille X. & Lorwin Val R., όπ.π., p.391

⁵³⁵ Droz J., όπ.π., p.555; Sassoon D., όπ.π., σελ.314, 324

⁵³⁶ Στο ίδιο, σελ.258

⁵³⁷ Στο ίδιο, σελ.245

στόχοι.⁵³⁸ Δεύτερον, οι σοσιαλδημοκράτες όφειλαν πραγματιστικά να ελέγξουν πώς δεν θα έχαναν επαφή με τους δυνητικούς ψηφοφόρους τους, καταλήγοντας στην απόφαση να αμβλύνουν τη ριζοσπαστικότητα που ως τότε τους χαρακτήριζε.⁵³⁹ Σε αυτούς συμπεριλαμβάνονταν και οι θρησκευόμενοι, κατηγορία που ήθελαν έντονα να προσεγγίσουν το SPD και PSB. Λύση στα προβλήματα οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων δεν θα υπήρχε χωρίς την ενισχυμένη κρατική παρεμβατικότητα ενώ η οικονομική ανάπτυξη εξαρτιόταν από τα κοινωνικά δικαιώματα.⁵⁴⁰

Το Εργατικό Κόμμα έγινε ένα υποδουλωμένο από το δόγμα κόμμα.⁵⁴¹ Οι αλλεπάλληλες εκλογικές ήττες μετά το 1951⁵⁴² προκάλεσαν σοβαρές συζητήσεις στο εσωτερικό του σχετικά με την πορεία του ιδεολογικά, κυρίως, ενώ διακρίθηκαν δύο αντίπαλες ομάδες σύμφωνα με τις δύο διαφορετικές ιδεολογικές κατευθύνσεις μεταξύ των οποίων καλούταν να επιλέξει το κόμμα: μια πιο αναθεωρητική/ δεξιά και μια δογματική/αριστερή.⁵⁴³ Οι προσπάθειες της δεξιάς πτέρυγας, υπό τον επικεφαλής του Εργατικού κόμματος Hugues Gaitskell, να εκσυγχρονίσει την οπτική του κόμματος ξεκίνησαν από το 1957, οπότε η έκδοση ενός επίσημου εγγράφου (Industry and Society) έκανε λόγο για, μεταξύ άλλων, την εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος από τις μεγάλες επιχειρήσεις.⁵⁴⁴ Παράλληλα, σχετικές κινήσεις διατυπώνονται και στα εκλογικά manifestos όπου το κόμμα είτε καλούσε τους ιδιώτες βιομήχανους για συνεργασία (1959) είτε αποδεχόταν, όπως εξετάσαμε παραπάνω, το μεικτό χαρακτήρα της βρετανικής οικονομίας.

Κατόπιν φάνηκε ότι και τα δύο ρεύματα είχαν ισχύ: το αριστερό εφόσον κατάφερε να αποτρέψει τελικά τον Hugues Gaitskell από να προχωρήσει στην αναθεώρηση του Clause IV στο οποίο οριζόταν η *common ownership of the means of production, distribution and exchange*,⁵⁴⁵ αλλά και η δεξιά, υπό τον Gaitskell λόγω της ανάδυσης του αναθεωρητικού ρεύματος.⁵⁴⁶ Επρόκειτο, δηλαδή, για το βασικό σημείο στο καταστατικό του κόμματος που δήλωνε ευθέως τη σοσιαλιστική ιδεολογία του. Ο σοσιαλισμός, εντούτοις, στο εξής θα προσεγγιζόταν σαν ένα σύστημα αξιών, με έμφαση στην *ισότητα*, την *κοινωνική δικαιοσύνη* και την *προσωπική ελευθερία*.⁵⁴⁷ Πάντως, το 1960 σε μια Διακήρυξη που υιοθέτησε η Εκτελεστική Επιτροπή, το κόμμα αποδεχόταν ότι στο εξής η επέκταση της δημόσιας περιουσίας θα αποφαιζόταν περιοδικά, ανάλογα με τις συνθήκες και τις απόψεις σχετικά των άμεσα

⁵³⁸ Hinnfors J., όπ.π., p.108; Sassoon D., όπ.π., σελ.261

⁵³⁹ Sassoon D., όπ.π., σελ.322

⁵⁴⁰ Eley G., όπ.π., σελ.561; Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., pp.65, 77; Sassoon D., όπ.π., σελ.235

⁵⁴¹ Gould P., όπ.π., p.3

⁵⁴² Eley G., όπ.π., σελ.564; Gould P., όπ.π., p.30; Sassoon D., όπ.π., σελ.311, 313

⁵⁴³ Οι αντιδράσεις της αριστερής πτέρυγας υπήρξαν ιδιαίτερα έντονες και στο κομμάτι της εθνικής άμυνας καθώς τοποθετούταν υπέρ μιας *ουδέτερης* εξωτερικής πολιτικής και κατά στο ενδεχόμενο η Βρετανία να λάμβανε στα εδάφη της *πυρηνικά όπλα*. Minkin L. & Seyd P., όπ.π., p.123

⁵⁴⁴ Minkin L. & Seyd P., όπ.π., p.123; Webb P., όπ.π., p.98

⁵⁴⁵ Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.91; Droz J., pp.566-7; Gould P., pp.32-3; Minkin L. & Seyd P., pp.123-4; Sassoon D., όπ.π., σελ.400-2

⁵⁴⁶ Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.67; Minkin L. & Seyd P., pp.119, 122; Sassoon D., όπ.π., σελ.402

⁵⁴⁷ Minkin L. & Seyd P., όπ.π., p.123

ενδιαφερόμενων εργαζομένων και καταναλωτών.⁵⁴⁸ Το τελικό αναθεωρητικό κείμενο του LP έφερε τον τίτλο *Signposts for the Sixties* και υιοθετήθηκε το 1961 από την επιτροπή του κόμματος.⁵⁴⁹ Από το κείμενο απουσίαζε κάθε αναφορά στο σοσιαλιστικό ιδεώδες και σημειωνόταν σημαντικό πισωγύρισμα σε επίπεδο πολιτισμικού φιλελευθερισμού.⁵⁵⁰

Η μετριοπαθής στάση συντηρήθηκε από την επόμενη ηγεσία, υπό τον Harold Wilson, μετά το 1964 οπότε το κόμμα επανήλθε στην εξουσία, με την συνεχιζόμενη αποβολή του μαρξισμού⁵⁵¹ και τη δική του εκδοχή του *κόμματος του λαού*⁵⁵² αλλά με τη διαφορά ότι ο Wilson ήθελε να *συμβιβάσει* το συντηρητισμό με τον εκσυγχρονισμό.⁵⁵³ Πάρα ταύτα, σταδιακά και μέχρι το 1968, διαφάνηκε ένα νέο αριστερό ριζοσπαστικό ρεύμα στο εσωτερικό του Εργατικού Κόμματος το οποίο σχηματιζόταν πρωτίστως από συνδικαλιστές των οποίων οι κλάδοι επηρεάζονταν αρνητικά από την κυβερνητική πολιτική.⁵⁵⁴ Οι κατηγορίες κινούνταν γύρω από την *απουσία σοσιαλιστικού δόγματος, στην φιλελεύθερη και κεϋνσιανή κατάρτιση* της ηγεσίας καθώς και στην υποτιθέμενη εξυπηρέτηση των συμφερόντων των μεγάλων καπιταλιστικών επιχειρήσεων.⁵⁵⁵ Τυπικά, δηλαδή, οι προσπάθειες εκμοντερνισμού τελικά απέτυχαν, με αποτέλεσμα την εμφάνιση εξτρεμιστικών τάσεων στο εσωτερικό του κόμματος.⁵⁵⁶

Η αναγνώριση της αρνητικής θέσης στην οποία είχε περιέλθει το SPD πραγματοποιήθηκε το 1953 όταν, σε μια ακόμα εκλογική ήττα του, σημειώθηκε απώλεια στο μερίδιο της ψήφου κατά 0,4%.⁵⁵⁷ Η κριτική εκτεινόταν σε όλα τα επίπεδα, ιδεολογικά και πρακτικά,⁵⁵⁸ οπότε αμέσως τα κομματικά όργανα εκκίνησαν τις διαδικασίες αναθεώρησης από τις οποίες προέκυψαν δύο επιτροπές, μια για τα οργανωτικά ζητήματα και άλλη μια που θα ασχολούταν με όλα τα υπόλοιπα θέματα. Ήδη από το 1954 το εισαγωγικό κείμενο στο πρόγραμμα του Dortmund (1952) είχε ενσωματώσει τις νέες ιδέες του κόμματος σχετικά με το σοσιαλισμό οπότε και τη μετατροπή του σε κόμμα *όλου του λαού*.⁵⁵⁹ Από τότε, οι διαδικασίες σύνταξης του νέου προγράμματος καθυστερούσαν αλλά η εκλογική ήττα του 1957 επέβαλε την επιτάχυνσή τους.

⁵⁴⁸ Droz J., όπ.π., p.568

⁵⁴⁹ Δυστυχώς, όσο και αν προσπαθήσαμε, δεν καταφέραμε να βρούμε το συγκεκριμένο κείμενο.

⁵⁵⁰ Sassoon D., όπ.π., σελ.458

⁵⁵¹ Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., pp.68, 91; Droz J., όπ.π., p.569

⁵⁵² Minkin L. & Seyd P., όπ.π., pp.129-30

⁵⁵³ Gould P., όπ.π., p.33-4

⁵⁵⁴ Στο ίδιο, p.35; Minkin L. & Seyd P., όπ.π., pp.120, 126

⁵⁵⁵ Droz J., όπ.π., p.571

⁵⁵⁶ Gould P., όπ.π., pp.27-8

⁵⁵⁷ Eley G., όπ.π., σελ.564; Paterson W., όπ.π. (1978), p.185; Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.195; Sassoon D., όπ.π., σελ.311

⁵⁵⁸ Droz J., όπ.π., pp.576-8. Σημαντικές ήταν οι απώλειες που βίωσε το κόμμα εκλογικά από την αδυναμία του κερδίσει τους Καθολικούς ψηφοφόρους ήδη από τις εκλογές του 1949. Paterson W., 1974, p.19; Waibel, P., pp.28-31

⁵⁵⁹ De Deken J.J., όπ.π., p.82; Droz J., όπ.π., p.577; Paterson W., όπ.π. (1978), pp.185-6; Potthoff H. & Miller S., όπ.π., p.196

Έτσι προέκυψε, το 1959, η *δεξιά στροφή*⁵⁶⁰ με το πρόγραμμα του Godesberg. Σε αυτό πραγματοποιήθηκε η πλήρης αποκήρυξη του μαρξισμού με την έκδηλη απουσία κάθε σχετικής αναφοράς από το κείμενο.⁵⁶¹ Η πάλη των τάξεων⁵⁶² εγκαταλείφθηκε και το SPD έγινε λαϊκό κόμμα. Συγκεκριμένα, το πρόγραμμα αναφέρει ότι *το SPD έχει μετατραπεί από ένα κόμμα της εργατικής τάξης σε ένα κόμμα του λαού*.⁵⁶³ Επιπλέον, ως βασικές αρχές του σοσιαλισμού προβάλλονταν η *ελευθερία* με την συνεπακόλουθη ανάπτυξη της *προσωπικότητας* του ατόμου, η *δικαιοσύνη* και η *αλληλεγγύη*. Περαιτέρω, ο δημοκρατικός σοσιαλισμός λαμβάνει πλέον μια πιο ουτοπική χροιά ενώ ο Sassoon βάσιμα ισχυρίζεται ότι σημειώθηκε η *συγχώνευση των βραχυπρόθεσμων στόχων με τον μακροπρόθεσμο, δηλαδή τον ίδιο το σοσιαλισμό*.⁵⁶⁴

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 μεταξύ των εθνικών γεγονότων που έλαβαν χώρα στο Βέλγιο, συντελέστηκε και η αυτοκριτική στο εσωτερικό του PSB για την εξεύρεση των λόγων που είχαν προκαλέσει στην εκλογική του ήττα το 1958. Σταδιακά, έλαβε χώρα μια καθυστερημένη αριστερή στροφή καθώς οι ιθύνοντες κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η συμμετοχή σε κυβερνήσεις συνασπισμού με αστικά κόμματα, όπως οι Φιλελεύθεροι, ήταν ιδιαίτερα περιοριστική για τους Σοσιαλιστές καθώς τα μέτρα που υιοθετούνταν (και υιοθετήθηκαν μεταξύ 1954-58) στο *κοινωνικοοικονομικό* επίπεδο χαρακτηρίζονται κεντρώας, μακριά από τη σοσιαλιστική, λογικής και προϊόντα συμβιβασμού. Απόρροια αυτού υπήρξε η τοποθέτηση τελικών συνεδριακών κειμένων υπέρ της αποχής από τους κυβερνητικούς θώκους έως ότου το εκλογικό σώμα ψήφιζε με αυξημένη πλειοψηφία το PSB.⁵⁶⁵ Αυτό συνέβη, τη στιγμή που το PSB το 1954 υποχρεώθηκε να υιοθετήσει το *πρόγραμμα διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων* του σοσιαλιστικού συνδικαλιστικού οργάνου, πίσω από το οποίο ήταν ο André Renard, το οποίο όμως έβρισκε σοβαρή υποστήριξη εντός του κόμματος.⁵⁶⁶

⁵⁶⁰ Moschonas G., όπ.π., p.57

⁵⁶¹ Ακόμα και έτσι, μέχρι τότε ο μαρξισμός χαρακτηριζόταν απλώς μια *μέθοδος εργασίας*. Droz J., όπ.π., p.575

⁵⁶² Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, ο Schumacher φρόντισε να μεταβάλλει λίγο το περιεχόμενο της πάλης των τάξεων κατά το ότι συγκροτούσε μια *πολιτική* πάλη, όλων των εργαζομένων είτε αυτοί απασχολούνταν *χειρωνακτικά* είτε *πνευματικά*, που ζούσαν από την εργασία τους ενάντια στους ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής (υπογράμμισή δική μου). Droz J., όπ.π., p.575; Paterson W., όπ.π. (1978), pp.184-5

⁵⁶³ Μια μελέτη στη σύνθεση των μελών του κόμματος αποδεικνύει ότι πράγματι οι χειρώνακτες πλέον υποεκπροσωπούσαν (De Deken J.J., όπ.π., pp. 85-6). Η στροφή που πραγματοποίησε το SPD, όπως εξετάσαμε ήδη παραπάνω, προκάλεσε την αριστερή στροφή των φοιτητικών οργανώσεων που συνδέονταν με το κόμμα και ιδιαίτερα των Jusos. Η αριστερή, όμως, αυτή πρόκληση τελικά απέτυχε παταγωδώς για μια πληθώρα λόγων. Για περισσότερα επ' αυτού βλ. Paterson W., όπ.π. (1978), pp.189-91

⁵⁶⁴ Sassoon D., όπ.π., σελ.389, 425

⁵⁶⁵ Delwit P., όπ.π., p.160

⁵⁶⁶ Στο ίδιο, pp.161-2 Το αριστερό ρεύμα τοποθετούταν μέσω δύο εβδομαδιαίων εφημερίδων και το ίδιο το κόμμα έβλεπε με καχυποψία την δημιουργία το 1961 του *Λαϊκού Κινήματος της Βαλλωνίας* (*Le Mouvement Populaire Wallon*) του André Renard, το οποίο εκτός των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων επιζητούσε την υλοποίηση του *φεντεραλισμού*, λόγω της πιθανής διατάραξης της *κοινής σοσιαλιστικής δράσης*. Παράλληλα, το κόμμα επεδίωκε να εξαφανίσει το *Λαϊκό Κίνημα της Βαλλωνίας* μαζί με τον αριστερό ριζοσπαστισμό που αυτό αντιπροσώπευε. Έτσι, το Νοέμβριο του 1964

Τελικά, ο αναθεωρητισμός στους κόλπους του PSB ήρθε καθυστερημένα, στα τέλη της δεκαετίας του 1960. Ο τότε επικεφαλής του, πραγματοποίησε ένα *άνοιγμα* προς τον καθολικό, εργατικό κόσμο με την πρόθεση να προκύψει ένας *προοδευτικός, αριστερός σχηματισμός*, μιας και ο πολιτικός ανταγωνισμός ήταν πια μεγάλος και οι συνθήκες δυνητικά το επέτρεπαν. Ωστόσο, συνάντησε σημαντικές αντιδράσεις από τους ίδιους τους καθολικούς.⁵⁶⁷ Αξίζει να σημειωθεί ότι το κόμμα στα περισσότερα προγραμματικά του κείμενα εξακολουθεί να δίνει έμφαση στα μαρξιστικά στοιχεία της ταυτότητάς του (μέχρι το 1965, οπότε το καπιταλιστικό σύστημα χαρακτηρίζεται *ανίκανο: μια πολιτική κοινωνικής προόδου δεν μπορεί να αποτελέσει σκοπό αλλά μόνο μέσο*). Μόνο στο πρόγραμμα του 1968 τα σχετικά παραδοσιακά στοιχεία απουσιάζουν και το κόμμα εμφανίζεται πιο διαλλακτικό.

Παράλληλα, με αυτά απομακρύνθηκε η ανάγκη υλοποίησης πιο ριζοσπαστικών πολιτικών. Σε ό,τι αφορά το SAP, εξελίχθηκε αυτό που έμεινε να ονομάζεται *λειτουργικός σοσιαλισμός*. Η ουσία της έννοιας αυτής επικεντρωνόταν στην κοινωνικοποίηση εκείνων των λειτουργιών που θα ήταν απαραίτητες για την επίτευξη της μέγιστης δυνατής ανάπτυξης.⁵⁶⁸ Ο νέος αναθεωρητισμός υποβίβασε, έτσι, αρκετά την σημασία της ιδιοκτησίας και άρα τις εθνικοποιήσεις.⁵⁶⁹ Δεδομένης, δε της κυριαρχίας της Σοσιαλδημοκρατίας, ειδικά στη Σουηδία δεν υπήρχε νόημα να δίδεται η ενισχυμένη βαρύτητα του παρελθόντος.⁵⁷⁰ Επιπλέον, η πλήρης ταύτιση με το έθνος-κράτος⁵⁷¹ σήμαινε ότι ο κοινωνικός μετασχηματισμός θα ήταν πραγματοποιήσιμος αποκλειστικά μέσω των ρυθμίσεων που προωθούσε η σουηδική σοσιαλδημοκρατία. Σημαντική ήταν η συμβολή προς αυτή την κατεύθυνση των *θεσμοποιημένων συλλογικών διαπραγματεύσεων* που οδήγησαν την ταξική πάλη προς την ενίσχυση της *ιδεολογίας της μετριοπάθειας και της ιδεολογίας του εθνικού συμφέροντος*.⁵⁷²

Γενικώς, η μαρξιστική πάλη των τάξεων σταδιακά εγκαταλείφθηκε πλήρως, ενώ η ιδεολογία του SAP σφυρηλατήθηκε στη συνέχεια από την έννοια του *λαού*.⁵⁷³ Ανεξάρτητα όμως από τη χρονική στιγμή, οι Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες δεν υπήρξαν οπαδοί της ένοπλης κατάληψης της εξουσίας, γεγονός που τους επέτρεψε να προσαρμόσουν τον μαρξισμό στα μέτρα τους. Παράλληλα, επιδίωξαν να ενισχύσουν

αποφασίστηκε το *ασυμβίβαστο* μεταξύ της ιδιότητας του μέλους του κόμματος από την μια πλευρά και της ιδιότητας του μέλους του Κινήματος ή του *συνεργάτη* στα όργανα των δύο εφημερίδων που κάλυπταν τη δράση του. Τα γεγονότα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα την αποχώρηση από το κόμμα σημαντικών προσωπικοτήτων που αργότερα συνδέθηκαν με τις Βαλτωνικές κομματικές κινήσεις. Στο ίδιο, pp.161-5

⁵⁶⁷ Στο ίδιο, pp.190-5. Από τη στιγμή της ίδρυσής του το κόμμα αντιμετώπιζε προβλήματα προσέγγισης της εργατικής τάξης του Βελγίου λόγω της ισχυρής *θρησκευτικής διαιρετικής τομής* που διέτρεχε το σύνολο της κοινωνίας. Mabelle X. & Lorwin Val R., όπ.π., pp.389, 400

⁵⁶⁸ Droz J., όπ.π., p.561; Hamilton M., όπ.π., pp.178, 192; Padgett S. & Paterson W., όπ.π., p.25

⁵⁶⁹ Sassoon D., όπ.π., σελ.379

⁵⁷⁰ Hamilton M., όπ.π., p.178

⁵⁷¹ Droz J., όπ.π., p.561; Sassoon D., όπ.π., σελ.237

⁵⁷² Moschonas G., όπ.π., pp.65, 69

⁵⁷³ Moschonas G., όπ.π., p.68; Sassoon D., όπ.π., σελ.318-9; Χίλσον Μ., όπ.π., σελ.82

αρκετά τον *παρεμβατισμό* του κράτους, ο οποίος έφτασε να αγγίζει όλες σχεδόν τις πλευρές της ζωής.⁵⁷⁴

Συνολικά, στα κείμενα που μελετήθηκαν, οι Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες διακρίνονται για τις προσπάθειές που κατέβαλλαν να ενισχυθεί ο κρατισμός, η κρατική παρεμβατικότητα (1948: *ανάγκη περιορισμού των μονοπωλίων αλλά επέκτασης του κρατισμού*) και ο συγκεντρωτισμός. Όχι τυχαία. Η προώθηση του *σοσιαλισμού κοινωνικής πρόνοιας*⁵⁷⁵ χρειαζόταν το κράτος σε μια θέση που θα μπορούσε να οργανώσει αποτελεσματικά πολλούς τομείς της οικονομίας. Παράλληλα, θα επιτυγχανόταν η απαραίτητη διόγκωσή της για την στήριξη αυτού. Στο επίκεντρο της πολιτικής του κόμματος υπήρξε ανέκαθεν το συμφέρον των πολιτών ενώ τίθετο υπέρ του *μεικτού καθεστώτος ιδιοκτησίας* για τη διασφάλιση της συμμετοχής του κράτους σε σημαντικούς τομείς. Στην πραγματικότητα όμως, ο μεικτός χαρακτήρας της οικονομίας εξυπηρετούσε καλύτερα την ρεφορμιστική στροφή του κόμματος. Τελικά, η οποιαδήποτε ιδέα, μεγάλης ή μικρότερης κλίμακας, εθνικοποίησης απομακρυνόταν ανεπιστρεπτί.⁵⁷⁶

Η υποστήριξη του έθνους συγκροτήθηκε έντονα και από τους Άγγλους Εργατικούς καθώς σε κάθε ευκαιρία προσπαθούσαν να ανταγωνιστούν τους *εχθρούς* του λαού, είτε αυτοί ήταν οι Συντηρητικοί είτε οι κεφαλαιοκράτες, στο βαθμό πατριωτικών φρονημάτων. Σημασία πια φαίνεται να έχει το εθνικό συμφέρον και δευτερευόντως η ιδεολογικά φορτισμένη πολιτική. Αντίστοιχα, ο πατριωτισμός των Γερμανών Σοσιαλδημοκρατών αναπτύχθηκε εντονότερα κατά τη μεταπολεμική περίοδο καθώς ο Schumacher ήλπιζε ότι το κόμμα θα απέβαλλε την αντεθνική εικόνα που το κυνήγαγε από το χρόνια του Μεσοπολέμου. Το SPD, έτσι, επιχείρησε και κατάφερε να συνδεθεί με το έθνος που είχε διαιρεθεί.⁵⁷⁷

Ολοκληρώνοντας αυτό το Κεφάλαιο αξίζει να σταθούμε στο γεγονός ότι το PSB (1945) είναι το μοναδικό κόμμα το οποίο αναφέρεται αλλά και ενδιαφέρεται για την αναδιοργάνωση της Σοσιαλιστικής Διεθνούς για την άμυνα των *εργατών* έναντι των *καπιταλιστικών δυνάμεων*. Ειδικότερα, εναντιώνεται στην ιδέα του *υπέρ- κόμματος*, όπως ήταν η Comintern, αλλά και της *απλής συνάντησης*: η σωστή οργάνωση θα αναγνώριζε την *αυτονομία των κομμάτων-μελών* και ο απώτερος στόχος θα προσδιοριζόταν στην οργάνωση των *κατευθυντήριων της διεθνούς σοσιαλιστικής δράσης*. Τελικά, η επανίδρυση της Σοσιαλιστικής Διεθνούς έλαβε χώρα το 1951 με πρωτοβουλία των Γερμανών και Άγγλων Σοσιαλιστών.⁵⁷⁸

⁵⁷⁴ Χίλσον Μ., όπ.π., σελ.175

⁵⁷⁵ Sassoon D., όπ.π., σελ.236, 241

⁵⁷⁶ Sassoon D., όπ.π, σελ.271

⁵⁷⁷ Στο ίδιο, σελ.287-8

⁵⁷⁸ Bergounioux A. & Manin B., όπ.π., p.67; Droz J., p.552; Sassoon D., όπ.π., σελ.338

Επίλογος- Συμπεράσματα

Η παρούσα Διπλωματική Εργασία επιχείρησε να διεξαγάγει μια συγκριτική ανάλυση του προγραμματικού λόγου των Ευρωπαϊών Σοσιαλδημοκρατών, την περίοδο 1944-1969. Για το σκοπό αυτό, αξιοποιήθηκαν τα προγράμματα και εκλογικά manifestos τεσσάρων κομμάτων της Δυτικής και Βόρειας Ευρώπης, με την μελέτη να καθίσταται πολυδιάστατη και το στόχο να προσδιορίζεται στην κάλυψη, ει δυνατόν, του συνόλου των πτυχών που αναδεικνύονταν.

Το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου και η ανασυγκρότηση, οι προσπάθειες Ευρωπαϊκής Ενοποίησης και οι αντιδράσεις που αυτή προκάλεσε παράλληλα με την ανάγκη επιτάχυνσης των ρυθμών ανάπτυξης, τόσο σε οικονομικό όσο και πολιτικοκοινωνικό επίπεδο, αποτέλεσαν παράγοντες που προκάλεσαν τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα να οργανωθούν και να σχηματίσουν σαφείς θέσεις. Συγκριτικά, η πορεία των Σουηδών Σοσιαλδημοκρατών υπήρξε εντυπωσιακή, ωστόσο, τα άλλα τρία κόμματα κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν σοβαρά προβλήματα, γεγονός που συνέβαλε σε μια εν μέρει *στασιμότητα*. Μόλις στα τέλη της δεκαετίας του 1950 σημειώθηκαν ορισμένες ενέργειες *ιδεολογικής ανανέωσης*, άλλες φορές επιτυχημένες (SPD) και άλλες αποτυχημένες (LP). Η *καθυστέρηση* είναι η έννοια που χαρακτηρίζει καλύτερα, ως προς το κομμάτι αυτό, το Σοσιαλιστικό κόμμα Βελγίου, εντούτοις δεν πρέπει να αμελούνται τα εθνικά προβλήματα με τα οποία υπήρξε απασχολημένο το κόμμα κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής.

Νωρίτερα, κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα είχαν πραγματοποιήσει μια ριζοσπαστική στροφή προς τα αριστερά και ο πόλεμος είχε συμβάλει τα μέγιστα σε αυτό. Επιπλέον, τα προγράμματα διεξαγωγής εθνικοποιήσεων, αν και εκτενή στις τρεις περιπτώσεις πλην του SAP, δεν υλοποιήθηκαν παρά σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, με την πλειονότητά τους να λαμβάνουν χώρα στη Μ. Βρετανία υπό το LP. Οι αναθεωρητικές τάσεις που ακολούθησαν στα κόμματα, πλην και πάλι των Σουηδών Σοσιαλδημοκρατών, αναπτύχθηκαν ή επιχειρήθηκαν σε δύσκολες για αυτά περιόδους όταν βίωναν εκλογικές ήττες. Ήταν, όμως πλέον, γενικά αποδεκτό ότι ο καπιταλισμός επέτρεπε τις συνθήκες για τη βελτίωσή του, γεγονός που όντως προχώρησε μέσω της ανάπτυξης των θεσμών του κράτους πρόνοιας. Με αυτόν τον τρόπο, η σύγχρονη έννοια του σοσιαλισμού κατέληξε να αποτελέσει βασικό παράγοντα στην σταθεροποίηση του καπιταλισμού. Τέλος, τα μαρξιστικά στοιχεία σταδιακά έσβησαν και από τα τέσσερα κόμματα που εξετάστηκαν στα πλαίσια της εργασίας ενώ η πάλη των τάξεων έπαψε να έχει ιδιαίτερη βαρύτητα, λόγω της συρρίκνωσης της εργατικής τάξης και των προσπαθειών προσέγγισης άλλων στρωμάτων, κυρίως των μεσαίων. Τα παραπάνω, συνδυάστηκαν με την εχθρική στάση έναντι των κομμουνιστικών κομμάτων που οφειλόταν, βέβαια, τόσο σε ιδεολογικούς λόγους όσο και σε λόγους εξωτερικής πολιτικής, συνέπεια του Ψυχρού πολέμου.

Κατά την ανάλυση του περιεχομένου των προγραμμάτων κατηγοριοποιήσαμε τα

Κεφάλαια σε τρία Μέρη, ανάλογα με τη φύση των διατάξεων που αυτά περιείχαν. Στο ένα, το ιδεολογικό, αναφερθήκαμε ήδη οπότε ας περάσουμε στο πολιτικό. Στο Μέρος αυτό εξετάσαμε θέσεις που άπτονταν του εκδημοκρατισμού μαζί με κάποιες του Κράτους Δικαίου, του πολιτισμικού φιλελευθερισμού και της εξωτερικής πολιτικής των κομμάτων. Από όσα αναλύσαμε προέκυψαν τα εξής:

- Τα κόμματα στο σύνολό τους παρουσίασαν *στασιμότητα* στα ζητήματα εκδημοκρατισμού, η καινοτομία που κάποτε τα χαρακτήριζε σταδιακά έφθινε, δίνοντας την θέση της στην διασφάλιση της δημοκρατικής αρχής, θεσμών και δικαιωμάτων τη στιγμή που τα μόνα πιο ριζοσπαστικά στοιχεία του λόγου τους θα χαρακτηρίζονταν όσα αφορούσαν το δωσιλογισμό. Η *στασιμότητα* ισχύει λιγότερο σε στοιχεία σχετικά με το Κράτος Δικαίου που λόγω της τραυματικής εμπειρίας του πολέμου έπρεπε να διασφαλιστεί.
- Το πάλοι ποτέ *διαμάντι* της σοσιαλδημοκρατικής προοδευτικής σκέψης, ο πολιτισμικός φιλελευθερισμός, έπαψε να έχει τη βαρύτητα που ιστορικά καταλάμβανε και καθιέρωσε το ρεύμα σε πρωτοπόρο, σε επίπεδο αξιών. Ναι, οι Σοσιαλδημοκράτες παρέμεναν φιλελεύθεροι σε σύγκριση με άλλες κομματικές οικογένειες⁵⁷⁹ ιδίως σε ζητήματα εκπαίδευσης ή πίστης. Εντούτοις, εμφανίστηκαν εξαιρετικά διστακτικοί στην εισαγωγή θεμάτων, πόσω μάλλον στην επίλυση, εκκρεμοτήτων όπως οι αμβλώσεις ή ο σεβασμός των ομοφυλόφιλων. Η έξαρση της *μαχητικότητας* σημαντικών κοινωνικών ομάδων κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 συνέβαλε κάπως στην αφύπνισή τους, απόρροια εσωτερικών εξελίξεων που τους επηρέαζαν και τους κάλεσαν να τοποθετηθούν.
- Τέλος, οι διατάξεις που αφορούσαν την εξωτερική πολιτική των Σοσιαλδημοκρατών κατέλαβαν σαφώς μεγαλύτερη έκταση συγκριτικά με τις προηγούμενες δύο θεματικές ενότητες, κυρίως επειδή κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα πεδίων το οποίο εκτεινόταν από τη διαχείριση της εικόνας του κράτους διεθνώς μέχρι τη θέση του στην Ευρώπη. Ο Ψυχρός πόλεμος, επιπλέον, προκάλεσε τα κόμματα να επιλέξουν *στρατόπεδο* και όπως ήταν αναμενόμενο τα τρία (LP, PSB, SPD) από τα τέσσερα, αν όχι αμέσως, συντάχθηκαν με τη Δύση ενώ το SAP συνέχισε να ακολουθεί τη λογική της μη-ευθυγράμμισης.

Το Δεύτερο Μέρος καταπιάστηκε με Κεφάλαια που θεωρητικά και νοηματικά τοποθετούνται στο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο. Ειδικότερα, σε αυτό αναλύθηκαν διατάξεις σχετικές με τη βελτίωση της εργατικής τάξης (και όχι μόνο), με την ανάπτυξη κοινωνικών παροχών και με την οικονομική πολιτική. Από τη μελέτη αυτού

⁵⁷⁹ Ο Gould χαρακτηριστικά υπογραμμίζει ότι το Εργατικό κόμμα σε σύγκριση με τους Συντηρητικούς υπήρξε βαθιά *συντηρητικό* οι Τόρηδες συστηματικά προσαρμόζονταν βάσει των μεταβολών στην κοινή γνώμη, δεδομένο που τους επέτρεψε να κυριαρχήσουν. Ενώ, όπως τονίζει ο συγγραφέας, «αυτός ο συντηρητισμός αποτελεί την τελική εξήγηση για την αποτυχία του Εργατικού κόμματος να επικρατήσει στον αιώνα». Αναλυτικά: Gould P., όπ.π., p. 24-6

του τμήματος των προγραμματικών κειμένων καταλήγουμε στα εξής:

- Η εργατική τάξη στα κείμενα της περιόδου που εξετάσαμε είναι μεν παρούσα αλλά δεν είναι μόνη της. Στην συντριπτική τους πλειονότητα, τα τέσσερα κόμματα που μας απασχόλησαν στην παρούσα εργασία, δεν αγνόησαν τη σημασία της εργατικής τάξης, ωστόσο, οι κλάδοι που τυπικά ανήκουν στην μεσαία τάξη σταδιακά εμφανίζονταν συχνότερα στα προγράμματα που μελετήσαμε. Η κίνηση αυτή των κομμάτων οφειλόταν και σε μια προσπάθεια να πείσουν για την κυβερνητική τους αποτελεσματικότητα και να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα εκλογικής στρατηγικής και συμπεριφοράς.
- Στα πλαίσια ανάπτυξης των Κρατών Πρόνοιας, τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα εμφανίστηκαν ιδιαίτερα γενναιόδωρα ως προς τις παροχές, κυρίως τις μεταβιβαστικές πληρωμές, τις υπηρεσίες Υγείας (με τα Εθνικά Συστήματα Υγείας να απασχολούν μόνο τα LP και PSB), της εκπαίδευσης και στέγασης, κοινωνικής ή μη. Εντούτοις, τα προγράμματα δεν αποπνέουν ριζοσπαστικότητα ούτε επιδιώκουν άμεσα την αναθεώρηση των εθνικών φορολογικών συστημάτων· οι σχετικές θέσεις προέρχονται από τα χρόνια πριν από τον πόλεμο. Αυτό δεν είναι, φυσικά, ιδιαίτερα ορθολογικό καθώς οι κοινωνικές ρυθμίσεις απαιτούσαν εκτεταμένους πόρους για την υλοποίησή τους και οι, κατά καιρούς, αυξήσεις των φόρων προκαλούσαν αντιδράσεις, όπως έγινε στην περίπτωση του SAP ή στο Βέλγιο το 1961.
- Ολοκληρώνοντας, μπορούμε βέβαια να υποστηρίξουμε ότι οι οικονομικές θέσεις των Σοσιαλδημοκρατών αποτελούν το πιο οργανωμένο τμήμα των προγραμμάτων τους. Έχοντας λάβει πολύτιμες γνώσεις από την αποτυχημένη διαχείριση της κρίσης του 1929, οι Εργατικοί έδωσαν μεγάλη βαρύτητα στην εξυγίανση του ισοζυγίου πληρωμών της Βρετανίας και στην κάλυψη της καθυστέρησής της σε ρυθμούς ανάπτυξης· οι Σουηδοί Σοσιαλδημοκράτες έφτασαν στο σημείο, χάριν της οικονομικής αποτελεσματικότητας, να προβάλλουν περισσότερο φιλελεύθερες παρά σοσιαλδημοκρατικές πρακτικές, δεδομένο που άρχισε να ασκεί πιέσεις τη δεκαετία του 1970. Οι Βέλγοι Σοσιαλιστές έδωσαν έμφαση στο εμπόριο και την εκβιομηχάνιση που θα μπορούσε να σώσει τη μικρή τους χώρα ενώ οι Γερμανοί Σοσιαλδημοκράτες επεδίωξαν τη γρήγορη ανάπτυξη. Τα κόμματα στο σύνολό τους εξελίχθηκαν σε φιλοκαπιταλιστικά και market-friendly, παράλληλα εμφανίστηκαν περισσότερο ώριμα στα οικονομικά ζητήματα από ότι παλαιότερα, αποδεχόμενα τη λειτουργία της μεικτής οικονομίας και εφαρμόζοντας κεϋνσιανές πολιτικές στα πλαίσια της *συναίνεσης*.

Η περίοδος μετά το τέλος του πολέμου μέχρι και το 1973 συγκρότησε τα λεγόμενα *είκοσι χρυσά χρόνια του καπιταλισμού* τα οποία συνέπεσαν με τη χρυσή εποχή της Σοσιαλδημοκρατίας. Από την πλευρά της εκλογικής κοινωνιολογίας αυτό σήμαινε γενικά σταθερά εκλογικά ποσοστά. Παράλληλα, η κυριαρχία του Κεϋνσιανισμού υπήρξε αδιαμφισβήτητη. Τα LP και SPD βρέθηκαν για χρόνια στην αντιπολίτευση ενώ το PSB συμμετείχε σε πολλές κυβερνήσεις συνασπισμού. Οι εθνικές συνθήκες επηρέασαν βαθιά τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα κατά τη διάρκεια της περιόδου

που εξετάσαμε, ενώ σε συνδυασμό με το ψυχροπολεμικό περιβάλλον και τις εσωκομματικές διεργασίες, ωθήθηκαν στην υιοθέτηση λιγότερο προκλητικών, αλλά συγχρόνως προοδευτικών θέσεων.

Πηγές και Βιβλιογραφία

Τα κείμενα των προγραμμάτων⁵⁸⁰

- Labour Party (LP)
 - I. General Election Manifestos 1945, 1950, 1951, 1955, 1959, 1964, 1966
<http://www.labourmanifesto.com/>
 - II. *Feet on the Ground : a study of Western Union*, London: Labour Party Publication, 1948
https://www.cvce.eu/en/obj/labour_party_study_on_a_united_europe_september_1948-en-bca1b6d1-e7b0-4967-abc1-e1390852c875.html
 - III. *Labour Party. European unity: a statement by the National Executive Committee of the British Labour Party*, London: Labour Party, 1950
https://www.cvce.eu/en/obj/manifesto_by_the_national_executive_committee_of_the_british_labour_party_on_european_unity_may_1950-en-626bf849-0be2-499c-a924-d768c9f05feb.html
 - IV. Gordon-Walker, P. 'The European Policy of the Labour Party', *Notre Europe. Revue européenne*, n° 14, 1952, pp.26-32
https://www.cvce.eu/obj/patrick_gordon_walker_the_european_policy_of_the_labour_party-en-bc441c70-e71c-4bc7-99c3-15e3e940c2b5.html
 - V. *Britain and the Common Market*, Texts of speeches made at the 1962 Labour Party Conference by the Rt. Hon Hugh Gaitskell M.P. and the Rt. Hon. George Brown M.P. together with the policy statement accepted by Conference. London: Labour Party, 1962, pp.33-40
https://www.cvce.eu/en/obj/statement_by_the_national_executive_committee_of_the_labour_party_29_september_1962-en-74ff9d31-b274-4d3d-b99f-7b3ba76ffff9.html

- Parti Socialiste Belge (PSB)
 - I. *Parti Socialiste Belge. La Ligne Politique du Parti précédée de la Déclaration de Principes*, Textes adoptés par le Congrès de la Victoire des 9, 10 et 11 juin 1945. Bruxelles: Editions Soc, 1945
https://www.cvce.eu/obj/programme_politique_du_parti_socialiste_belge_9_11_juin_1945-fr-d58fdd62-d780-4114-8f89-d4c13e8fcf5.html
 - II. *A tous les travailleurs* (1946)
Programme de 4 ans (1949)
Le Parti Socialiste Belge s'adresse au pays (1950)
La Plate-forme électorale du PSB (1954)
Quatre années de Gouvernement des Gauches (1958)

⁵⁸⁰ Η μετάφραση των πρωτότυπων σουηδικών και γερμανικών κειμένων πραγματοποιήθηκε από την γραφούσα.

Plateforme électorale socialiste adoptée par le Congrès extraordinaire du PSB (1961)

Parti Socialiste Belge. Programme pour les élections législatives du PSB (1965)

Programme PSB (1968)

Volgens, Andrea / Krause, Werner / Lehmann, Pola / Matthieß, Theres / Merz, Nicolas / Regel, Sven / Weßels, Bernhard (2018): The Manifesto Data Collection. Manifesto Project (MRG/CMP/MARPOR). Version 2018b. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB)
<https://doi.org/10.25522/manifesto.mpbs.2018b>

- Sveriges Socialdemokratiska Arbetareparti (SAP)
 - I. Πρόγραμμα 1944 <https://snd.gu.se/en/vivill/party/s/program/1944>
 - II. Πρόγραμμα 1960 <https://snd.gu.se/en/vivill/party/s/program/1960>
 - III. Εκλογικά Manifestos (1944, 1948, 1952, 1956, 1958, 1960, 1964, 1968)
<https://snd.gu.se/en/vivill/party/s>

- Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD)
 - I. *Political Principles of the Social Democratic Party* (1946)
<http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/deu/Parties%20WZ%20%20GER.pdf>
 - II. *Dormunder Aktionsprogramm* (1952)
<http://library.fes.de/prodok/fa96-07180.pdf>
 - III. *Godesberger programm* (1959)
https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Beschluesse/Grundsatzprogramm/godesberger_programm.pdf
 - IV. *Explanation of the eight-point program* (1966)
https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=ff41682e-9634-bde7-53c2-6b10359b5bf3&groupId=252038
 - V. General Election Manifestos 1949, 1953, 1957, 1961, 1965, 1969
Volgens, Andrea / Krause, Werner / Lehmann, Pola / Matthieß, Theres / Merz, Nicolas / Regel, Sven / Weßels, Bernhard (2018): The Manifesto Data Collection. Manifesto Project (MRG/CMP/MARPOR). Version 2018b. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB)
<https://doi.org/10.25522/manifesto.mpbs.2018b>

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Eley G., *Σφυρηλατώντας τη δημοκρατία: Η ιστορία της Αριστεράς στην Ευρώπη*, τόμος Β', Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας, 2010

Ιορδάνογλου Χ., *Μετεμφυλιακή Οικονομική Ιστορία της Ελλάδας*, Τόμος 1 (αδημοσίευτη μελέτη- υπό έκδοση)

-*Η Ελληνική Οικονομία στη «Μακρά Διάρκεια» 1954-2005*, Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2008

Kishtainy N., *Μικρή ιστορία της οικονομικής επιστήμης*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2018

Λαδή Σ. & Νταλάκου Β., *Ανάλυση Δημόσιας Πολιτικής*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2010

Mazower M., *Σκοτεινή Ήπειρος: Ο Ευρωπαϊκός Εικοστός αιώνας*, τόμος Β', Αθήνα: επανέκδοση από τις εκδόσεις Αλεξάνδρεια για την εφημερίδα Καθημερινή, 2013

Μούσης Ν., *Ευρωπαϊκή Ένωση: Δίκαιο, Οικονομία, Πολιτική*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2013

Μπιδέρη Α., *Η Πολιτική Οικονομία του Κράτους Πρόνοιας στην Ελλάδα: Μία θετική και δεοντολογική ανάλυση*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Τρίπολη: Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Σχολή Οικονομίας, Διοίκησης και Πληροφορικής, Τμήμα Οικονομικών Σπουδών, 2018

Sassoon D., *100 χρόνια Σοσιαλισμού*, τόμος Α' -Ανάπτυξη και Σταθεροποίηση, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 1998

Χίλσον Μ., *Το Σκανδιναβικό μοντέλο: αποτελεσματικότητα και αλληλεγγύη, συναίνεση και θεσμικός πειραματισμός*, Αθήνα/ Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2013

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Ahlen K., 'Swedish Collective Bargaining- Under Pressure: Inter-union Rivalry and Incomes Policies', *British Journal of Industrial Relations*, 27, 1989, pp.330-346

Arcq É., 'La réparation des accidents du travail', *Courrier hebdomadaire du CRISP*, Vol. 1171-1172, No. 26, 1987, pp.1-59

Aylott N., 'The Swedish Social Democratic Party' in Ladrech R. & Marliere P. (eds) *Social Democratic Parties in the European Union: History, Organization, Policies*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1999, pp.189-203

Bergounioux A. & Manin B., *Le régime social-démocrate*, Paris : Presses Universitaires de France, 1989

Brandal N., Bratberg O. & Thorsen E., *The Nordic Model of Social Democracy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013

Bozio A., Crawford R. & Tetlow G. (eds), *The history of state pensions in the UK: 1948 to 2010*, London: Institute for Fiscal Studies, 2010

Callaghan J., *The Labour Party and Foreign policy: A history*, London/ New York: Routledge, 2007

Carlier M., 'La genèse de l' assurance maladie- invalidité obligatoire en Belgique', *Courrier hebdomadaire du CRISP*, Vol. 872-873, No. 7, 1980, pp. 1-48

De Deken J.J., 'The German Social Democratic Party' in Ladrech R. & Marliere P. (eds) *Social Democratic Parties in the European Union: History, Organization, Policies*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1999, pp.79-94

Delwit P., *La vie politique en Belgique de 1830 à nos jours*, Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles, 2012

Deschouwer K., *The Politics of Belgium: Governing a divided society*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012

Dorey P., *The Labour Party and Constitutional Reform: A History of Constitutional Conservatism*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008

Droz J., 'Le socialisme démocratique' in Droz J. (ed.), *Histoire generale du socialisme*, Vol.4, Paris: Presses Universitaires de France, 1997, pp.551-623

Erixon L., 'The Rehn-Meidner Model in Sweden: Its Rise, Challenges and Survival', *Journal of Economic Issues*, Vol. 44, No. 3, 2010, pp.677-715

Fusilier R., *Les monarchies parlementaires: étude sur les systèmes de gouvernement: Suède, Norvège, Danemark, Belgique, Pays-Bas, Luxembourg*, Paris: Editions Ouvrières, 1960

George B. (with the contribution of Watson T. & Roberts J.), *The British Labour Party and Defense*, Westport, Connecticut: Praeger, 1991

Gould P., *The unfinished revolution: how the modernisers saved the Labour Party*, London: Abacus, 2001

Hamilton M., *Democratic socialism in Britain and Sweden*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1989

Hardewyn A., 'Les déterminants politiques, économiques et idéologiques du système fiscal belge au XXe siècle', *Histoire, économie & société*, Vol.24, No.2, 2005, pp.279-302

Hudson M. '«Concerted action»: wages policy in West Germany, 1967-1977', *Industrial Relations Journal*, Vol.11, No.4, 1980, pp.5-16

Karlsson T. & Österberg E. 'Sweden' in Karlsson T. & Österberg E.(eds), *Alcohol Policies in EU Member States and Norway, A Collection of Country Reports*, Helsinki: Stakes, 2001, pp.383-406

Lacouture J. 'Le communisme dans le monde asiatique' in Droz J. (ed.), *Histoire generale du socialisme*, Vol.4, Paris: Presses Universitaires de France, 1997, pp.89-164

Lee S., 'Forgotten Legacy of the Second World War: GI children in post-war Britain and Germany', *Contemporary European History*, Vol. 20, Issue 02, 2011, pp.157-181

Lindbeck A., Molander P., Persson T., Peterson O., Sandmo A., Swedenborg B. & Thygesen N. 'Options for economic and political reform in Sweden', *Economic Policy*, Vol. 8, Issue 17, 1993, pp.219-263

Lindstrom M., 'Price restrictions and other restrictions on alcohol availability in Denmark and Sweden: A historical perspective with implications for the current debate', *Scandinavian Journal of Public Health*, Vol. 33, 2005, pp.156–158

Mabille X. & Lorwin Val R. 'The Belgian Socialist Party' in Paterson W. & Thomas A. (eds) , *Social Democratic Parties in Western Europe*, London: Cool Helm, 1978, pp.389-407

Minkin L. & Seyd P. 'The British Labour Party' in Paterson W. & Thomas A. (eds), *Social Democratic Parties in Western Europe*, London: Cool Helm, 1978, pp.101-152

Moschonas G. 'European Social Democracy and Communism and the Erfurtian Model' in Outhwaite W. & Turner S. (eds), *The SAGE Handbook of Political Sociology*. London: SAGE Publications Ltd, 2018, pp:517-20

-In the name of Social Democracy: The great transformation: 1945 to the present, London/ New York: Verso, 2002

Norström T.(ed), *Alcohol in Postwar Europe: Consumption, drinking patterns, consequences and policy responses in 15 European countries*, European Comparative Alcohol Study – ECAS, Stockholm, 2001

Padgett S. & Paterson W., *A History of Social Democracy in Postwar Europe*, London / New York: Longman, 1991

Parti Socialiste/ Di Rupo E. (dir.), *Parti socialiste: créateur de progrès depuis 125 ans*, Bruxelles: Renaissance du livre, 2010

Paterson W. 'The German Social Democratic Party' in Paterson W. & Thomas A. (eds), *Social Democratic Parties in Western Europe*, London: Cool Helm, 1978, pp.176-212

-*The SPD and European integration*, England: Saxon House, 1974

Peterson R., 'The Swedish experience with industrial democracy', *British Journal of Industrial Relations*, Vol. 6, 1968, pp.185-203

Piasek A., *Les mouvements longs du capitalisme belge: Révolutions technologiques, Pression syndicale, Vie politique, Politiques sociales, Politiques économiques*, Bruxelles: Vie Ouvrière, 1986

Pontusson J., 'Great Controversies: Whither Social Europe?', *Challenge*, Vol. 49, no. 6, 2006, pp.35-54

- 'The Comparative Politics of Labor-Initiated Reforms: Swedish Cases of Success and Failure', *Comparative Political Studies*, Vol. 25, Issue 4, 1993, pp.548-578

Potthoff H. & Miller S., *The Social Democratic Party of Germany 1848- 2005*, Bonn: Dietz, 2006

Scase R. 'Social Democracy in Sweden' in Paterson W. & Thomas A. (eds) , *Social Democratic Parties in Western Europe*, London: Cool Helm, 1978, pp.316- 341

Simpura J. & Karlsson T. (eds), *Trends In drinking patterns in fifteen European countries, 1950-2000: A collection of country reports*, Helsinki: Stakes, 2001

Van de Kerchove M., *Le droit sans peines : aspects de la dépenalisation en Belgique et aux Etats-Unis*, Bruxelles: Publications des Facultés Universitaires Saint-Louis, 1987

Vartiainen J. 'Understanding Swedish Social Democracy: victims of success?', *Oxford Review of Economic Policy*, Vol. 14, no. 1, 1998, pp.19-39

Waibel, P., *Politics of accommodation: German Social Democracy and the Catholic Church, 1945-1959*, Frankfurt am Main/ Bern: Peter Lang, 1983

Webb P. 'The British Labour Party' in Ladrech R. & Marliere P. (eds) *Social Democratic Parties in the European Union: History, Organization, Policies*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1999, pp.95- 109

Wertheimer, R. G., 'The Miracle of German Housing in the Postwar Period', *Land Economics*, Vol. 34, No. 4, 1958, pp.338–345

Whiting R., *The Labour Party and taxation: Party identity and political purpose in 20th century Britain*, Cambridge : Cambridge University Press, 2003

Διαδικτυακές πηγές

A *brief history of home ownership in Britain* (2014, February 27), <https://www.historyextra.com/period/modern/a-brief-history-of-home-ownership-in-britain/> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

Bell B., *Occupation children shunned in post-war Germany and Austria* (2015, June 3), <https://www.bbc.com/news/world-europe-32972893> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

Cartels, (χ.χ.), https://www.economicsonline.co.uk/Business_economics/Cartels.html, (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

Concernant la CAAMI (χ.χ.), <https://www.caami-hziv.fgov.be/fr/concernant-la-caami> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

Crédit à l'Industrie, Belgium's 'Little Blue Factory' financier (χ.χ.), <https://history.bnpparibas/document/credit-a-lindustrie-belgiums-little-blue-factory-financier/> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

Crossland D., *After life of rejection, GI children search for their roots* (2015, April 25), <https://www.dw.com/en/after-life-of-rejection-gi-children-search-for-their-roots/a-18406350> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

Doeser P., *Culture White Paper – arts policy hasn't evolved in 50 years* (2016, April 7), <https://www.thestage.co.uk/opinion/2016/james-doeser-culture-white-paper-arts-policy-hasnt-evolved-in-50-years/> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

Farming and the Agriculture Acts (χ.χ.), <https://www.nationalarchives.gov.uk/cabinetpapers/themes/farming-agriculture-acts.htm> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

Lane C., *The Striking History of Britain's Sunday Law* (2012, March 11), https://www.huffpost.com/entry/britain-sunday-observance-law-striking-history_b_1184586?guce_referrer=aHR0cHM6Ly93d3cuZ29vZ2xlLmNvbS8&guce_referrer_sig=AQAAADy3PN0J3CpLHU4Kq4sQRuBfZ9sIjd6mT3cZsZleaFsKiS6YPMT9tP29pIPpsrGM0vZ99NBKgmjWDEom-2T9blxDv9zcYcegvWY4dlfYKP6ADXIP_FUTzXf2kwMjD4nG1gc3Lggc2ieZk1UrU8JBmMft5BBN5ne0tFYBDsRFwQuG&gucounter=2 (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

1940's Origins of the Welfare State (χ.χ.), <https://www.nationalarchives.gov.uk/cabinetpapers/alevelstudies/1940-origins-welfare-state.htm> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

RAPACKI PROPOSAL <http://archives.nato.int/rapacki-proposal> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

Referendums(Sweden)

<http://www.riksdagen.se/en/how-the-riksdag-works/democracy/referendums/>

(τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

1969 Representation of the People Act (UK)

<https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/electionsvoting/1969-rotp-act/1969-rotp-collections-/1969-sixth-reform-act-/> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

School Leaving Age in Britain History (2019, November 27)

<https://study.com/academy/lesson/school-leaving-age-in-britain-history.html>

(τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

The first organisations and cooperative ventures in post-war Europe: Benelux (2016,

July 7), [https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/026961fe-0d57-4314-a40a-a4ac066a1801/2559e301-dfff-48e9-9cce-](https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/026961fe-0d57-4314-a40a-a4ac066a1801/2559e301-dfff-48e9-9cce-3fa5d31101fe/Resources#94f88532-d2f2-4e58-a552-7f7c62306ebb_en&overlay)

[3fa5d31101fe/Resources#94f88532-d2f2-4e58-a552-7f7c62306ebb_en&overlay](https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/026961fe-0d57-4314-a40a-a4ac066a1801/2559e301-dfff-48e9-9cce-3fa5d31101fe/Resources#94f88532-d2f2-4e58-a552-7f7c62306ebb_en&overlay)

(τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)

Wikipedia.org

Wiltenburg M. & Widmann M., *WWII G.I.Babies: Children of the Enemy* (2007, January

02), <https://www.spiegel.de/international/spiegel/wwii-g-i-babies-children-of-the-enemy-a-456835.html> (τελευταία επίσκεψη: 7/1/2020)